

ZBORNIK RADOVA

GOVOR MRŽNJE

NOVI SAD, 2022

Покрајински заштитник грађана
Омбудсман

Republika Srbija
Autonomna pokrajina Vojvodina
Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

ZBORNIK RADOVA
GOVOR MRŽNJE

Novi Sad, 2022

Zbornik radova
GOVOR MRŽNJE

ISBN: 978-86-89417-15-9 [PZG]

ISBN: 978-86-80756-40-0 [IKSI]

Izdavači:

Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Za izdavača:

Prof. dr Zoran Pavlović, Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman
Dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Urednici:

Prof. dr Zoran Pavlović, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman
Prof. dr Milana Ljubičić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Recenzenti:

Dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Prof. dr Slađana Jovanović, Pravni fakultet, Univerzitet Union - Beograd

Dizajn i priprema za štampu:

Alen Šajfar

Štampa:

Uprava za zajedničke poslove pokrajinskih organa, Autonomna pokrajina Vojvodina,
Republika Srbija

Godina izdanja: 2022.

Tiraž: 100 kom

ZBORNÍK RADOVÁ
GOVOR MRŽNJE

SADRŽAJ

UVOD	9
Dr Zorica Mršević Mr Svetlana Janković ULOGA NEZAVISNIH INSTITUCIJA U SRBIJI U SLUČAJEVIMA GOVORA MRŽNJE	11
Milana M. Ljubičić BESKUĆNICI U SAVREMENOM DRUŠTVU: IZMEĐU IGNORISANJA I (ZLOČINA) MRŽNJE	27
Siniša Tatalović Ružica Jakešević PRAVA NACIONALNIH MANJINA I GOVOR MRŽNJE U HRVATSKOJ	43
Aleksandar R. Ivanović Bojan Stojanović PERCEPCIJA MLADIH IZ MULTIKULTURALNIH REGIONA SRBIJE O GOVORU MRŽNJE U ELEKTRONSKIM MEDIJIMA I NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	61
Ljubinko Mitrović Predrag Raosavljević HOW TO ENSURE EFFECTIVE LEGAL PROTECTION FROM CYBER HARASSMENT?	79
Dragan Jovašević KRIVIČNA ODGOVORNOST I KAŽNJIVOST ZA GOVOR MRŽNJE	93
Nevena Petrušić KOLEKTIVNA GRAĐANSKOPRAVNA ZAŠTITA U SLUČAJEVIMA GOVORA MRŽNJE: ANALIZA NORMATIVNOG OKVIRA REPUBLIKE SRBIJE	113
Tijana Kojić GOVOR MRŽNJE U SFERI JAVNOG OBRAĆANJA	131
Zoran Pavlović HATE SPEECH, VIOLENCE AND DISSEMINATING OF FALSE NEWS ON THE GLOBAL SOCIAL NETWORKING HIGHWAY	155
Vida Vilić VRŠNJAČKO NASILJE KROZ GOVOR MRŽNJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	169
Katarina Jonev Ćiraković GOVOR MRŽNJE I NASILJE NA INTERNETU MEĐU DECOM I MLADIMA	185
Darko Dimovski Dragana Milovanović PRIMENA ČLANA 10. EVROPSKE KONVENCIJE O LJUDSKIM PRAVIMA NA GOVOR MRŽNJE I NEDOSTACI U REGULATIVI	199
Danica Vasiljević-Prodanović GOVOR MRŽNJE NA INTERNETU I POZITIVNA KOMUNIKACIJA	219
Ivana Stepanović ALGORITHMIC REPRODUCTION OF HATE ON SOCIAL MEDIA	233
Ana Vuković HATE SPEECH VS. POLITICALLY CORRECT SPEECH: CAUSAL-CONSEQUENTIAL RELATIONSHIPS	249

UVOD

Zbornik radova *Govor mržnje*, pripremljen od strane Pokrajinskog zaštitnika građana - ombudsmana i Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, predstavlja nastavak kontinuiranog rada društveno odgovornih institucija i posvećenosti aktuelnim temama od značaja za zaštitu i unapređenje ljudskih prava. Fenomen govora mržnje prisutan je na različite načine i u različitoj meri u većini društava, ali sa karakteristikama koje prate savremeno društvo, a to je upotreba interneta i društvenih mreža, čime se njegove posledice osećaju ne samo *on line*, nego i *off line*. Osim direktnih žrtava govora mržnje posledice često trpe i članovi porodice pa i grupe kojoj žrtva eventualno pripada, ali i oni koji žrtve lično ne poznaju, kao i pripadnici grupa koji u konkretnom slučaju ne moraju da budu žrtve, ali se mogu naći u takvoj ulozi. To znači da se društvo u celini može smatrati žrtvom govora mržnje.

Najoštrija osuda i društvena reakcija na govor mržnje i njegove posledice su nešto što vodi ka ostvarenju principa jednakih prava i nediskriminacije sa jedne, i društva sa nultom tolerancijom na govor mržnje, sa druge strane.

U tom smislu autori i autorke čije radove imamo priliku da prikažemo javnosti upravo potvrđuju našu kontinuiranu posvećenost za životom u zajednici u kojoj će biti ostvaren princip vladavine prava i zaštite svih građana i građanki bez obzira na različitosti koje nas karakterišu.

Urednici zbornika radova

Dr Zorica Mršević*
Mr Svetlana Janković**

ULOGA NEZAVISNIH INSTITUCIJA U SRBIJI U SLUČAJEVIMA GOVORA MRŽNJE

Apstrakt: Predmet rada je analiza različitih oblika postupanja nezavisnih institucija u pogledu govora mržnje. S obzirom da je govor mržnje vid diskriminatornog ponašanja, najčešće upozorenjima reaguje Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, dok Pokrajinski zaštitnik građana redovno javno ukazuje na potrebu tolerancije i podizanja svesti o značaju prevencije i blagovremenog reagovanja na govor mržnje. Prilikom analiziranja položaja posebno osetljivih grupa, u redovnim i posebnim izveštajima, nezavisne institucije takođe kontinuirano konstatuju pojavu govora mržnje koji utiče na porast društvene netolerancije i konfliktnosti. Cilj teksta je ukazivanje na važnost uloge nezavisnih institucija i predočavanje odgovornosti onih koji u javnosti koriste govor mržnje. To se odnosi na javne ličnosti, nosioce političkih funkcija i medije koji ne smeju da budu promoteri netolerancije i mržnje. U tekstu se analiziraju najčešći tipovi govora mržnje na koji reaguju nezavisne institucije, periodi intenziviranja takvog govora u javnosti, primena postojećih propisa koje takav govor inkriminišu, kao i uloga organizacija civilnog društva u toj oblasti. Zaključak je da nezavisne institucije treba da promovišu toleranciju, pravovremeno i uvek reaguju u osudi govora mržnje ma od koga dolazio, dok organi vlasti sa svoje strane treba da podrži nezavisne institucije postupanjem po njihovim preporukama.

Ključne reči: nezavisne institucije, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Pokrajinski zaštitnik građana, Zaštitnik građana Republike Srbije, govor mržnje, saopštenja, upozorenja, preporuke, promocija tolerancije

* Institut društvenih nauka, Beograd, zorica.mrsevic@gmail.com

** Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije, Čačak svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

1. Uvod

*Elementarni uslov da misao bude „slobodna“, jeste
odsustvo zakonskih kazni za izražavanje mišljenja.*

Bertrand Russell

Sloboda govora i izražavanja je univerzalno ljudsko pravo kojim se bez straha ili cenzure može izraziti mišljenje. Ali ta sloboda nije apsolutna i nikako ne znači da se kao deo te slobode mogu smatrati izjave koje sadrže mržnju i/ili pretnje, uvrede po osnovu nacionalne pripadnosti, napadi na porodice političkih neistomišljenika, omalovažavanje nečijeg porekla, seksizmi, postavljanje tzv. zdravstvenih dijagnoza (Poverenica za zaštitu rodne ravnopravnosti, 2021).¹

U sportskom i kulturnom životu i medijskom prostoru Srbije i dalje su prisutni govor mržnje, uznemiravanje i drugi oblici diskriminacije. Posebno zabrinjava što se govor mržnje toleriše, jer na njega često ne reaguju ni regulatorna tela, ni tužilaštvo (Beogradski centar za ljudska prava, 2020, 2021: 130).² Upozorenja da su agresivna komunikacija, govor mržnje i senzacionalistički narativi u medijima koji doprinose socijalnoj distanci postali jedan od najvećih problema u oblasti javnih komunikacija sve su opravdanija, ali se ovoj temi ne pridaje dovoljan značaj (Krstić, 2020: 61).³

Uzdržavanje od govora mržnje nije samo stvar kulture pristojnosti i dobrog ukusa. Govor mržnje je i zakonski zabranjen odredbama Zakona o zabrani diskriminacije, koji predviđa zabranu izražavanja ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica, zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način. Isti Zakon definiše kao teške oblike diskriminacije koji su izvršeni verbalno: izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i invaliditeta i starosnog doba; propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti i u postupcima pred organima javne vlasti; propagiranje diskriminacije putem javnih glasila.

¹ Saopštenje za javnost od 21. decembra 2021. godine.

² Izveštaj o stanju ljudskih prava za 2020, 2021. godinu.

³ Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji, Savet Evrope i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 30. decembar 2020. godine.

Po definiciji Saveta Evrope govor mržnje podrazumeva „sve oblike izražavanja koji proširuju, podstiču, unapređuju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: izraženu netoleranciju agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom i neprijateljstvom prema manjinama, migrantima i ljudima migrantskog porekla.“

Po Preporuci ECRI br. 15 od 2015, govor mržnje treba shvatiti kao zagovaranje, promociju ili podsticanje, u bilo kom obliku, omalovažavanja, mržnje ili ponižavanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvreda, negativni stereotipi, stigmatizacija ili pretnja u odnosu na takvu osobu ili grupu osoba i opravdanje svih prethodnih vrsta izražavanja, na osnovu „rase“, boje, porekla, nacionalnog ili etničkog porekla, starosti, invalidnosti, jezika, religije ili uverenja, pola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i drugih ličnih karakteristika ili statusa ... „govor mržnje može biti i u obliku javnog poricanja, trivijalizacije, opravdanja ili odobravanja zločina genocida, zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina za koje su sudovi utvrdili da su se desili, i glorifikacije lica osuđenih za činjenje takvih zločina.“

2. Psihološki koreni dozvoljenosti mržnje

Zakonski je zabranjeno javno ispoljavanje mržnje. Sve monoteističke religije smatraju ljubav za najvišu vrednost, propovedaju i svojim vernicima nalažu ljubav prema bližnjima, elementarna pristojnost takođe nalaže uzdržavanje od svakog ispoljavanja mržnje, pa se ponekada pitamo odakle dolaze ti sadržaji mržnje i motivi da se tako komunicira (Mršević, 2014: 14-15). Po mišljenju psihologa, odgovor treba tražiti u postojanju tzv. dozvoljene mržnje. Naime deci se ne dozvoljava da svoje frustracije i gnev u procesu socijalizacije ispoljavaju mržnjom prema roditeljima, braći i sestrama, vaspitačima, bakama, i dečcima, ali se njihov bes i agresija preusmerava u drugim pravcima koji se smatraju prihvatljivim. Tako se javlja fenomen „dozvoljenosti mržnje“, prema „ciganima“, „pederima“, prosićima, Jevrejima, policiji i raznim drugim, različitim.

Roditeljima to preusmeravanje mržnje obavlja zadatak potrebnog sprečavanja izliva mržnje u nepoželjnim pravcima, ali ta „dozvoljenost“ kod dece ostaje da deluje u podsvesti i mnogo posle detinjstva. Rezultat naučene „dozvoljenosti“ može da se u kasnijem životu ispolji kao iracionalno okrivljavanje pomenutih grupa za razne lične i društvene probleme. U detinjstvu „dozvoljena“ mržnja ostaje kao pritajena i može da se ispoljava kao individualno diskriminisanje prema grupama koje je „dozvoljeno“ mrzeti. Naučena „dozvoljenost“ mržnje može da uzrokuje netoleranciju, isključivanje, verbalne

izjave mržnje u javnom i privatnom životu pa i akte otvorenog nasilja i agresivnosti. „Dozvoljena“ mržnja dakle, počinje kao vaspitna i psihološka pojava, ali njeni plodovi mogutekako da prerastu dečiji uzrast i ličnu psihologiju, postajući prisutni kao društvena pojava, javno manifestovana kroz govor mržnje. Česta je i uobičajena pojava u vremenima krize, kada se mogu javiti individualna i grupa reagovanja u takvim okolnostima da ljudi ne vide prave uzroke problema i izazova sa kojima se suočavaju, već ih pronalaze u nekom drugom, ko izgleda ili misli drugačije, na koga se onda usmerava agresija, netrpeljivost, pa i otvorena mržnja.

Te korene imaju rasističke i ksenofobične poruke kao i odnos prema migrantima koji ponekad prelazi svaku granicu pristojnosti, („Poručim hranu, a oni mi pošalju nekog Muzafera“) ali i zakona. Česti su ovakvi izlivi mržnje naših sugrađana na društvenim mrežama (Noizz, 2022).

3. Od govora mržnje ka zločinu mržnje

Govor mržnje je teorija, a zločin mržnje praksa, tj. u praksu sprovedena ta teorija mržnje. Zločini mržnje predstavljaju najpodmukliju manifestaciju netolerancije i diskriminacije, na osnovama rase, pola, jezika, religije ili uverenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invalidnosti i drugih sličnih osnova. Tolerisan govor mržnje teži da razvijajući se i postajući „prihvatljiv“, „normalan“, dovodi do isto tako „prihvaćene“ rasprostranjene diskriminacije. Diskriminacija vodi ka eskalaciji sukoba diskriminisanih i diskriminatora u ambijentu tolerisane diskriminacije, kao i do vršenja zločina mržnje.

Zločini mržnje i govor mržnje zajedno deluju doprinoseći razvitku društveno konfliktnog ambijenta u kome se kao karakteristika javlja stalnost diskriminacije, porast netolerancije. Govor mržnje je verbalna ekspresija motivacione osnove za sledeći korak koji se sastoji u zločinu mržnje, dakle ništa drugo do prethodna faza, na koju se nastavlja diskriminacija i zločini mržnje kao u praksi sprovedena prethodno verbalno izražena mržnja.

Istorija nas uči o opasnosti tolerisanja zloupotrebe slobode izražavanja, jer govor mržnje je prekoračenje, odnosno zloupotreba te slobode, negativno utiče na javnu komunikaciju te samim tim i na proces formiranja javne sfere. Budući da tako ometa kvalitetnu raspravu o problemima od društvenog značaja, govor mržnje otežava donošenje demokratskih odluka i na direktan način urušava demokratske vrednosti u društvu (Nikolić, 2018: 5). Govor mržnje u komunikaciji putem interneta ima potencijal da ujedinjuje istomišljenike i, što može biti posebno opasno, dodatno ih ekstremizuje. Psihologija gomile, naročito u

ovakvom okruženju, utiče na homogenizaciju grupe koja se lako ekstremiše i tera one koji imaju blaže stavove da se priklone agresivnoj većini.

Govor mržnje je prepoznat kao faktor koji ometa i otežava donošenje demokratskih odluka. Govor mržnje u tom smislu može se posmatrati kao sredstvo kojim se određene grupe i pojedinci bore za dominaciju, odnosno bore se za pridobijanje moći ili reafirmaciju sopstvenog identiteta unutar javne sfere. Dominacijom u komunikaciji mogu da diskvalifikuju drugog i potencijalno utiču na diskriminaciju manjina.

Govor mržnje je pravno obično definisan kao govor upravljen protiv osobe ili osoba zbog rasne, verske i etničke pripadnosti ili zbog seksualne orijentacije. Koncept se pojavio u SAD kasnih 70-ih godina XX veka i od tada su u mnogim drugim zemljama, uvedeni zakoni kojima se određuju sankcije za govore motivisane predrasudama ili netrpeljivošću uperenim protiv određenih grupa koje za posledicu imaju podsticanje i podstrekivanje rasne mržnje, agresiju ili zločin, uključujući širenje nacističke propagande. Posledice govora mržnje kao poruke koje pozivaju na nasilje, zastrašivanje onih kojima je mržnja namenjena, dalje širenje mržnje koje produkuju strah. Strah od mogućnosti sopstvene viktimiziranosti, i to ne samo kod specifičnih grupa konkretno ciljanih pretnjama i mržnjom, već mnogo šire. Uočava se nemoć društvenog autoriteta i prisustvo mržnjom prožetog sistema vrednosti čiji su elementi nacionalizam, homofobija, ksenofobija, mizoginija, koji se međusobno hrane i jačaju. Sredstvo za podsticanje ili izazivanje društvenih sukoba i manipulacija mržnjom, je upotreba govora mržnje. Mržnja se pokazala kroz praksu kao vrlo pogodan elemenat za homogenizaciju grupe, usmeravanje i vladanje istom. Tolerisan govor mržnje je efikasan instrument usmerenja neodlučnih u pravcu mržnje, mržnja ih ohrabruje u njihovim stavovima, mobilise ih poručujući im da nisu sami i jedini, jer ima onih koji misle isto i kojima se mogu pridružiti, jer je došlo vreme za okupljanje i za akciju.

Kada dobije „javnu dozvolu“ za javno izražavanje, a to je uvek kada to izražavanje mržnje ne bude dočekano prekorom i sankcijom, već naprotiv, kada se dočekuje aplauzom, nagradom, manje ili više glasnim odobravanjem, to je dokaz da mržnja i dalje nekome „odrađuje“ neki posao, vrši neku ulogu, obavlja neki zadatak (Cvejić, 2022). Neophodna je akcija jer su i mržnja i nasilje na koje se ne reaguje oni opasno komforni obrasci normalizacije patološkog, previše lak i pouzdano brz način brutalizacije društva. Čutanje i nereagovanje dovodi do onoga što Markuze naziva „normalizovanje zla“. U Srbiji se posebno ističe govor mržnje prema Romima i pripadnicima LGBT populacije, dok od ostalih grupa prednjači govor mržnje prema Albancima, Hrvatima i ženama (Nikolić, 2018: 5). Podaci kojima se krši pravo na dostojanstven i spokojan život, privatnost i

bezbednost često se iznose u medijskim tekstovima o migrantima (Pavlović, 2018: 69). Najviše prijava ima protiv govora mržnje na osnovu ksenofobije (uključujući mržnju prema migrantima) i mržnje prema muslimanima – po 18%. Sledi mržnja na osnovu etničkog porekla (16%), seksualne orijentacije (13%), nacionalnosti (9%), antisemitizma (9%), rase (9%), vere (4%) i pola/rodnog identiteta (3%).⁴

Izveštaj Komisije Saveta Evrope protiv rasizma i netolerancije (ECRI) za Srbiju iz 2017. godine, navodi da su meta većine verbalnih dela mržnje u Srbiji bili Romi i LGBT osobe.⁵ Govor mržnje je u javnom prostoru najviše prisutan u odnosu na Rome, i to u medijima, na društvenim mrežama, u vidu grafita po gradovima i slično, što doprinosi distanci koja postoji prema romskoj populaciji i stvara neprijateljsko i nebezbedno okruženje (Komitet za ukidanje rasne diskriminacije, 2018: par.1).⁶

4. Govor mržnje u digitalnom svetu

U porastu su govor mržnje na internetu⁷ i svi oblici digitalnog nasilja. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, u periodu od 2017. godine do 7. oktobra 2021. godine, Odeljenje za suzbijanje visokotehnološkog kriminala podnelo je ukupno 235 krivične prijave za krivično delo ugrožavanja sigurnosti, izvršenih na internetu, odnosno društvenim mrežama. Najveći broj ovih dela je politički, verski ili nacionalno motivisan i zasnovan na nasilničkim i necivilizacijskim stavovima.⁸ Društvene mreže su zbog toga počele sve više same da preuzimaju aktivnosti blokiranja određenih vesti, suspenzije pojedinih korisnika, što je podudarno uredniku u mediju. Razlog takvog ponašanja društvenih mreža je „javni interes“, koji im na osnovu procene, „dozvoljava“ da suspenduju ili ukinu neke naloge. Vlasti u pojedinim državama su uzele pravo pravo da ograniče ili potpuno ukinu neke društvene mreže, kao što su to učinile Rusija i Brazil. Razlog je istovetan - onemogućavanje širenja mržnje preko njih. Takođe postoje razni nivoi cenzure i ona može biti na određeni period,⁹ pa sve do potpune demonetizacije

⁴ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, str. 170.

⁵ Isto, str. 176.

⁶ Zaključna razmatranja o kombinovanom drugom, trećem, četvrtom i petom periodičnom izveštaju Srbije.

⁷ Registar nacionalnog internet domena Republike Srbije, definiše internet domen kao „skup podataka koji opisuje jedinstvenu administrativno-tehničku celinu na Internetu, prema pravilima DNS sistema“. Ovi podaci mogu da budu adrese računara, resursa ili servisa na domenu (www, mail, ftp...), nazivi i adrese DNS servera, sigurnosni podaci za DNSSEC i dr. Globalnu vidljivost internet domena omogućava DNS servis.

⁸ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, str. 47.

⁹ Najčešća mera je suspenzija naloga na nedelju dana ili mesec dana, što čini FB.

(ukidanje naloga). Odlukom vlasti u državi određene mreže se procene kao štetne za to društvo i zbog toga sledi ograničen pristup ili potpuno ukidanje.

Kada je reč o Srbiji, do sada su bili pojedinačni slučajevi suspenzije naloga, kada internet provajder reaguje na odluku državnog sudi je da je reč o pretnji ili uvredi. To su pre svega pozivi na nasilje, pretnje, sve vrste zloupotreba, a naročito dece i žena, „granice koje se ne smeju prelaziti“. A gde su te granice, koje se često pomeraju prema izražavanju određenih mišljenja? Kada se iznosi pretnja ili diskvalifikacija koja je poziv na neku vrstu nasilja i jasan govor mržnje, to je alarm da reaguju vlasnici internet provajdera ili društvenih mreža. Događaji koji polarizuju javnost najčešći su okidači za bujanje govora mržnje, naročito prema predstavnicima različitih manjina. U periodu kada se svi mediji intenzivno bave nekim događajem koji konfrontira aktere javnosti, u internet komunikaciji se beleži povećana aktivnost svih učesnika koji često koriste pogrdne izraze, optužbe drugih za pripadnost teorije zavere, uvrede i rečnik koji se može smatrati govorom mržnje.¹⁰ Kada se analiziraju akteri prema kojima je upućen govor mržnje trendovi u Srbiji su veoma slični onima u Evropi (Nikolić, 2018: 6). Takav umreženi svet, koji funkcioniše na mrežnom sistemu u kome svi mogu da komuniciraju sa svima, postao je veoma zahtevan za regulaciju, pa se čini da ne postoji dovoljno efikasan način za sputavanje svih negativnih pojava koje se u toj komunikaciji mogu pojaviti. Govor mržnje u komunikaciji putem interneta ima potencijal da ujedinjuje istomišljenike i, što može biti posebno opasno, dodatno ih ekstremizuje.

5. Reagovanja nezavisnih institucija na govor mržnje

5.1 Zaštitnik građana

Nedostaje nam više tolerancije i empatije prema drugima. Tolerantno društvo je jedno od osnovnih načela svake demokratije, a izgradnja takvog društva je dugotrajna i zahteva iskreno zalaganje svih nas, izjavio je zaštitnik građana Zoran Pašalić, povodom Međunarodnog dana tolerancije (RTS, 2022). Zaštitnik građana Republike Srbije redovno beleži medijske priloge u kojima se javlja govor mržnje po osnovu nacionalne pripadnosti, seksualne orijentacije i mizoginih, seksističkih izjava. Reaguju saopštenjima, u tv emisijama, u godišnjim izveštajima i pred narodnim poslanicima, ukazujući na učestalost i štetnost govora mržnje, jer lako dovodi do sledećeg koraka, dela nasilja izvršenih iz mržnje. Uloga Zaštitnika građana je da da kontroliše rad državnih institucija koje su sa svoje strane dužni da sankcionišu govor mržnje. Agresivne, uvredljive i preteće

¹⁰ Naročito je bilo vidljivo u doba Kovid-19: uvođenja vanrednog stanja, vakcinacije i sl.

objave na društvenim mrežama, koje se odnose na ugrožavanje bezbednosti i života građana, a posebno novinara, predstavljale su još jednu oblast prema kojoj je Zaštitnik građana usmerio svoje aktivnosti. Imajući u vidu da većina neprihvatljivog ponašanja u javnom prostoru ipak, ne spada u domen krivičnog prava, Zaštitnik građana insistira na proširenju kaznenih odredbi za verbalne i fizičke napade i pritiske na novinare.¹¹ LGBTI osobe su i dalje često izložene diskriminaciji, nasilju, predrasudama i stereotipima usled čega se veoma često suočavaju sa napadima, pretnjama, govorom mržnje i drugim teškim kršenjima prava u različitim sferama života. Primetan je i visok stepen netolerancije mladih prema LGBTI osobama.¹²

5.2. Pokrajinski zaštitnik građana.

U višestručkoj AP Vojvodini i Republici Srbiji nema mesta za bilo koju vrstu diskriminacije i netolerancije, poruka je Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman povodom ispisivanja antisemitskog grafita na zgradi u Novom Sadu, u blizini kovid ambulante na Bistrici.¹³ Najoštrije osuđujući ispisivanje tih grafita, Pokrajinski ombudsman podržava nadležne organe u njihovom radu da autore grafita brzo identifikuju i preduzmu sve aktivnosti vezane za postupanje i u preventivnom smislu, a komunalne službe u aktivnostima da se pomenuti i svi drugi grafiti ovakve i slične sadržine uklanjaju u najkraćem roku. Pokrajinski ombudsman izražava svoju zabrinutost zbog pojave grafita antisemitskog sadržaja u Novom Sadu, ali grad koji se toliko ponosi svojom multikulturalnošću i solidarnošću po mišljenju Pokrajinskog ombudsmana će i dalje da kontinuirano obeshrabruje pisce mrziteljskih (diskriminatornih) poruka. Upravo pravovremeno i bezkompromisno reagovanje nadležnih državnih organa jasna je poruka u osudi govora mržnje, nesvojstvenog našem društvu.

5.3. Poverenice za zaštitu ravnopravnosti.

S obzirom da je govor mržnje vid diskriminatornog ponašanja, najčešće upozorenjima reaguje Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Povodom više obraćanja građana i građanki zbog teksta „Kad stan ima zadah starosti“ objavljenom na portalu zena.blic.rs, poverenica za zaštitu ravnopravnosti 5. jula 2021.¹⁴ upozorava da se ovim tekstom grubo omalovažavaju stariji i vređa njihovo dostojanstvo, i osuđuje ovakav diskriminatorni način prikazivanja starijih. Na nedopustiv i krajnje uvredljiv način, problematizuju se

¹¹ Redovan godišnji izveštaj za 2021 godinu, str 24.

¹² Isto, str 12.

¹³ Saopštenje od 11.novembra 2020.

¹⁴ Osuda diskriminatornog teksta o starijima.

higijena, odevanje, ishrana i stil života starijih i isto tako daju preporuke kako se rešiti „zadaha starosti“ u stanovima. Svi ovi stereotipi ne samo da su diskriminatorni, već dodatno marginalizuju, stigmatizuju i stvaraju netrpeljivost prema starijim ljudima, navela je poverenica. Ona je istakla da su mediji dužni da izveštavaju odgovorno i profesionalno, da moraju poštovati novinarsku etiku i ne smeju prelaziti granice kojima ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i ljudska prava.

Janković je podsetila da je upravo zbog česte izloženosti starijih građana i građanki diskriminaciji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je objavio Poseban izveštaj (april 2021), u kome se ukazuje na ove probleme, ali i na to da mi kao društvo imamo prednost i potencijal, shodno našem kulturnom identitetu, da unapređujemo poštovanje starijih, međugeneracijsku solidarnost i međusobno razumevanje. Ona takođe najoštrije osuđuje diskriminatornu i nedopustivu izjavu Dragoslava Bokana o Mariniki Tepić. Zakonom je zabranjen govor mržnje, iznošenje diskriminatornih stavova, vređanje i omalovažavanje zasnovano na nacionalnoj pripadnosti, etničkom poreklu, precima, kao ni bilo kom drugom stvarnom ili pretpostavljenom ličnom svojstvu (2021, 30. novembar).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti Brankica Janković najoštrije osuđuje izjavu nekadašnjeg policijskog službenika Žarka Popovića koji je govorio o odgovornosti za ubistvo devojčice Tijane Jurić. Nedopustivo je i apsolutno neprihvatljivo svako istupanje koje odgovornost za nasilje, a posebno teška krivična dela prebacuje na žrtvu (2021, 29. decembar).

Poverenica je dva puta tokom 2021 u julu i oktobru, izdala upozorenja povodom uvreda dr Predraga Kona (2021, 27. jul). Dovođenje u vezu bilo čije stvarne ili pretpostavljene nacionalne pripadnosti ili etničkog porekla u vezu sa profesijom koju obavlja i profesionalnim mišljenjima, kao u slučaju komentara na račun dr Predraga Kona, u najmanju ruku je nedopustivo, uvredljivo i štetno, saopštila je Poverenica Janković. Profesionalne kompetencije ne mogu biti stavljanje u kontekst bilo kog ličnog svojstva. Takođe upozorava (2021, 26. oktobar) da je stavljanje žutih traka na rukavu građana i građanki koje se protive vakcinaciji protiv Kovida - 19, vređanje i omalovažavanje žrtava holokausta. Krajnje je neprimereno dovođenje u vezu jedne od najvećih tragedija prošlosti i miliona ubijenih Jevreja, ali i pripadnika drugih nacionalnosti tokom Drugog svetskog rata, sa protivljenjem vakcinaciji.

6. Značaj prevencije

Do kraja izborne kampanje ostalo je još manje od deset dana zbog čega Poverenica preventivno ističe (2022, 22. mart) da je važno da se svi učesnici izbornog procesa pridržavaju dozvoljenih i primerenih načina političke borbe, koji ne smeju uključivati ni bilo kakve diskriminatorne izjave, niti uništavanje bilo čije imovine, poput poslednjeg kamenovanja prostorija SNS u Čačku. Poverenica naglašava važnost poštovanja Zakona o zabrani diskriminacije koji zabranjuje govor mržnje, izazivanje nacionalne, verske i svake druge netrpeljivosti, ali i uvredljivo, uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje, kao i širenje stereotipa i predrasuda.

Osim tog jednokratnog preventivnog upozorenja važno je naglasiti postojanje niza sistematskih aktivnosti Pokrajinskog zaštitnika građana u oblasti prevencije govora i zločina mržnje. Ostajući dosledan svom početnom uverenju da je nasilje neprihvatljivo, da nije i da nikako ne može biti sastavni deo života, jer bi to značilo da se životu ne pridaje vrednost kakvu

zaslužuje i da se, u krajnjoj liniji, pristaje na nasilje, Zaštitnik građana ponovo naglašava da svako može i treba doprineti obesnaživanju predrasuda, stereotipa i praksi koje legitimišu nasilje.¹⁵

Doprinos prevenciji govora i dela mržnje i nasilja, Pokrajinski zaštitnik građana dosledno sprovodi organizovanjem konferencija i stručnih skupova, edukacijom o ljudskim pravima kroz već tradicionalnu školu ljudskih prava,¹⁶ posetama ustanovama socijalne i zdravstvene zaštite, kao i lokalnim samoupravama i organizacijama. Kroz sve te aktivnosti izražava se privrženost tradiciji koja civilno društvo povezuje sa civilizovanim ponašanjem i koja insistira na eliminaciji nasilja iz međuljudskih odnosa. Zaštitnik, Ombudsman smatra svojom obavezom da insistira kako na nepovredivosti prava na život, tako i na neprihvatljivosti nasilja, u čijem suzbijanju treba insistirati na jasnoj osudi, energičnoj i doslednoj primeni zakona, odgovornom medijskom izveštavanju, menjanju društvenih normi i usvajanju novih kulturnih obrazaca, koji delegitimišu nasilje i sužavaju prostor za njegovu primenu.¹⁷

¹⁵ Godišnji izveštaj za 2020, str 48.

¹⁶ „...Tolerancija nam nije data, nego se o njoj mora govoriti i ona se mora učiti, pa je zato neformalno obrazovanje, u koje spada i ova škola, važno, jer nam pomaže u borbi protiv diskriminacije“.- Džejms Stokstil, viši savetnik za ljudska prava i diskriminaciju pri Misiji OEBS-a u Srbiji.

¹⁷ Godišnji izveštaj za 2019, str 5.

Napad, povreda ili ubistvo koje je motivisano time što je neko drugačiji prema ličnim karakteristikama, smatraju se zločinima iz mržnje. Iako ih je u našem društvu mnogo, veoma često prolaze nevidljivi za institucije, upozorava Pokrajinski zaštitnik građana (RTV, Zelić, 2019). Prevencija je zato jedna od neophodnih strategija sprečavanja da do takvih nemilih događaja ne dođe, pa je zbog toga aktivnost Pokrajinskog zaštitnika građana da se ova tema približi ne samo srednjoškolicima, koji naravno kao mladi jesu primarna ciljna grupa, nego da se upozna i šira javnost, jer je ovo tema o kojoj je potrebno razgovarati, ukazuje Pokrajinski zaštitnik građana Zoran Pavlović. Zato je opravdano izlagati zajedno zločine mržnje sa govorom mržnje, kao što radi npr. Pokrajinski zaštitnik građana npr. na tribini u Karlovačkoj gimnaziji. Iako nema uniformnog rešenja kada je nasilje u pitanju, društvo mora na drugačiji način reagovati u zavisnosti od toga ko inicira nasilje, ko je žrtva, u kom se prostoru ono dešava, i sl. Nasilje je jedan od strukturalnih problema našeg društva, a pandemija korona virusa nije doprinela njegovom otklanjanju ili pacifikovanju, nego mu je pogodovala, pa je zato tim važnije delovati preventivno.¹⁸ Istaknuto je da su nasilje nad ženama, nad pripadnicima LGBT populacija, Romima i siromašnima - samo neki od primera zločina iz mržnje, o čijim se motivima ali i posledicama govorilo na tribini u Karlovačkoj gimnaziji, koju je organizovao i vodio Pokrajinski zaštitnik građana, Zoran Pavlović. Kao prevencija, istaknuta je potreba poklanjanja pažnje na govor mržnje, netrpeljivost prema različitim osobama, razne oblike diskriminacije, i druge slične situacije u kojima su ljudi ugroženi i omogućavanjem tim ljudima da se obrate institucijama, nevladinim organizacijama i drugim društvenim akterima.

Obraćajući se učenicima novosadske gimnazije *Svetozar Marković* prof. Pavlović je ukazao na vrednost, značaj i paradokse koji prate toleranciju. Pri tom je izneo značajnu paralelu između vaspitno obrazovnih i nezavisnih institucija koje imaju zajednički interes da u današnjem pluralističkom svetu grade toleranciju, da posvećeno rade na njenom promovisanju, usvajanju i praktikovanju. Tolerancija je sredstvo, a ne cilj kome težimo, da ne budemo samo pasivni posmatrači već i učesnici koji odbacuju netoleranciju, netrpeljivost, mržnju. Poslednji slučaj zabrane ulaska u klub grupi romskih mladića u Smederevskoj Palanci samo je jedan u nizu slučajeva koji su postali predmet pažnje i javne osude. Neophodno je sprečavati i ukazivati na štetnost nasilja na svim obrazovnim i vaspitnim nivoima, kao i kontinuirano obučavati zaposlene u svim relevantnim institucijama u cilju prepoznavanja rizičnog ponašanja i situacija potencijalnog nasilja. Samo mobilizacijom svih odgovornih aktera i podrškom državnih institucija i organa,

¹⁸ Godišnji izveštaj Pokrajinskog zaštitnika građana za 2020. godinu, str. 6.

medija, nevladinih organizacija, ali i svih građana, moguća je izgradnja tolerantnog, nenasilnog i pravednog društva.

Na putu ka dobro uređenom pluralističkom društvu potrebno nam je mnogo toga - i dobra volja, i duh otvorenosti prema drugome, i osmišljeni programi, i razuđene aktivnosti, i snažna podrška obrazovnih, kulturnih, medijskih i svih drugih podsistema. Mora da postoji svest da u uslovima tržišne privrede postoji snažan potencijal za izbijanje etničke netolerancije i mržnje, da prepreke razvitka tolerantnog društva itekako postoje, od snažnih predrasuda do ekonomske zaostalosti, eksploatacije i dubokih nepravdi. Zato je neophodno da brojni društveni akteri - ekonomski, socijalni, politički, kulturni, utiču na toleranciju, kao na pretpostavku šire društvene solidarnosti, koja je ugrožena procesima demodernizacije i nazadovanja društva. U skladu sa svojim doslednim stavom promovisanja tolerancije kao prevencije mržnje i nasilja, Pokrajinski zaštitnik građana je i 2021. godine, 16. novembra obeležio Međunarodni dan tolerancije, prigodnim događajem na kome je govorio o toleranciji kao potrebi i realnosti u savremenom demokratskom društvu. Tom prilikom predstavljen je i projekat Pokrajinske vlade pod nazivom „Afirmacija multikulturalizma i tolerancije“, a takođe i predstavnici pet organizacija predstavili su svoje projekte u ovoj oblasti.

7. Zaključak

Tekst je ukazao kroz analizu niza primera na važnost uloge nezavisnih institucija i predočavanje odgovornosti onih koji u javnosti koriste govor mržnje. To se odnosi na javne ličnosti, nosioce političkih funkcija i medije koji ne smeju da budu promoteri netolerancije i mržnje. Svoj identitet i duh naše društvo, po mišljenju Pokrajinskog ombudsmana, na najbolji način može da čuva samo ako je humano i solidarno i jasno u odlučnoj osudi govora mržnje, sa nultim stepenom tolerancije.¹⁹ Ravnopravnost podrazumeva uvažavanje i davanje iste šanse različitosti, odnosno jasno je da se ravnopravnost ne može postići bez iskrenog poštovanja različitosti. Tolerancija kao najbolja prevencija govora i dela mržnje, podrazumeva uvažavanje tuđih ideja, stavova i načina života, a biti tolerantan znači biti svestan različitosti drugih u odnosu na nas same i prihvatanje te činjenice u svakodnevnom životu. Tolerancija je harmonija u različitostima u kojoj nema mesta govoru mržnje, ona nije samo moralna dužnost, nego i politički i zakonski zahtev. Kao paradigma nezavisne institucije, institucija zadužena da štiti ljudska prava građana, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman će i ubuduće promovisati toleranciju kao aktivan stav, duboko uveren da time daje svoj doprinos

¹⁹ Uvažiti i poštovati različitosti - Saopštenje povodom 16. novembra, Međunarodnog dana tolerancije.

obrazovanju građana otvorenih prema drugim kulturama, sposobnih da poštuju slobodu i ljudsko dostojanstvo svakog pojedinca, spremnih da poštuju princip neagresije i probleme rešavaju nenasilnim sredstvima.²⁰ Zaključak je da nezavisne institucije treba i da promovišu toleranciju, ali i da pravovremeno i uvek reaguju u osudi govora mržnje ma od koga dolazio, a da organi vlasti sa svoje strane treba da podrže nezavisne institucije postupanjem po njihovim preporukama.

Literatura

- Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava za 2020, 2021.
- Krštić, I. (2020, 30. decembar) *Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji*, Savet Evrope i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Komitet za ukidanje rasne diskriminacije. (2018) Zaključna razmatranja o kombinovanom drugom, trećem, četvrtom i petom periodičnom izveštaju Srbije, par. 1.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog 2022. *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine*. 05 Broj: 90-12064/2021-1 20. januara 2022. godine, str 170, 176.
- Nikolić, M. P. (2018) *Govor mržnje na internetu*, Beograd: Fakultet političkih nauka.

Internet izvori

- Cvejić, B. (2019, 23. novembar) Ko je u Srbiji nadležan za borbu protiv govora mržnje u medijima. *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ko-je-u-srbiji-nadlezan-za-borbu-protiv-govora-mrznje-u-medijima/>, stranici pristupljeno 21.12.2021.
- ECRI GENERAL POLICY RECOMMENDATION NO. 15 ON COMBATING HATE SPEECH ADOPTED ON 8 DECEMBER 2015. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/58131b4f4.html>, stranici pristupljeno 7.3.2022.
- Mršević, Z. (2014) *Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka. Dostupno na: http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_final.pdf, stranici pristupljeno 5.2.2022.
- Noizz. (2022, 18. januar) Poručim hranu, oni mi pošalju nekog Muzafera. Dostupno na: <https://noizz.rs/kontra/beogradanka-nece-da-uzme-porudzbenu-jer-je-donosi-migrant-je-poraz-drustva/cs1m8vw>, stranici pristupljeno 22.1.2022.
- Pavlović, Z. (2018) Medijski diskurs o migrantskoj kriozi i migrantima.. U: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, (ur.) Pavlović Zoran. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 69-80.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2019, 26 avgust) *Održana druga po redu Škola ljudskih prava u organizaciji Pokrajinskog zaštitnika građana – ombudsmana*. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/vesti/ostale-vesti/2185-odr%C5%BEana->

²⁰ Isto.

- druga-po-redu-%C5%A1kola-ljudskih-prava-u-organizaciji-pokrajinskog-za%C5%A1titnika-gra%C4%91ana-%E2%80%93-ombudsma na.html?lang=sr-YU, stranici pristupljeno 20.3.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana (2020) Godišnji izveštaj za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/2273/Godisnji_izvestaj_PZG-ombudsma_na_2019.pdf, stranici pristupljeno 26.3.2022.
- Pokrajinski ombudsman. (2020, 11. novembar) Osuda grafita mržnje i podrška solidarnosti. Saopštenje. Pančevo. Dostupno na: <https://013info.rs/vesti/srbija/osuda-grafita-mrznje-i-podrska-solidarnosti>, stranici pristupljeno 15.2.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2020, 15. novembar) Uvažiti i poštovati različitosti - Saopštenje povodom 16. novembra, Međunarodnog dana tolerancije. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/vesti.html?lang=sr-YU&start=105>, stranici pristupljeno 29.3.2022.
- Pokrajinski zaštitnik građana. (2021) Godišnji izveštaj za 2020. Dostupno na: <https://www.ombudsmanapv.org/riv/index.php/dokumenti/godisnji-izvestaj/2351-godisnji-izvest-aj-pokrajinskog-zastitnika-gradjana-ombudsmana-za-2020.html>, stranici pristupljeno 6. 3. 2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, april) Saopštenje za javnost. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/09/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-starijih.pdf>, stranici pristupljeno 18.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 5. juli) Osuda diskriminatornog teksta o starijima. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenja/>, stranici pristupljeno 3.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 27. jul) *Upozorenje povodom uvreda doktora Predraga Kona*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/upozorenje-povodom-uvreda-doktora-predraga-kona/>, stranici pristupljeno 3.3.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 26. oktobar) *Upozorenje za javnost povodom stavljanja žutih traka na rukavu građana i građanki koje se protive vakcinaciji*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-za-javnost-povodom-stavljanja-zutih-traka-na-rukavugra-djana-i-gradjanki-koje-se-protive-vakcinaciji/>, stranici pristupljeno 10.3. 2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 30. novembar) *Upozorenje povodom izjave Dragoslava Bokana*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenja/>, stranici pristupljeno 14.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 21. decembar) Saopštenje za javnost. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/saopstenje-za-javnost-3/>, stranici pristupljeno 15.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2021, 29. decembar) *Upozorenje povodom izjave nekadašnjeg policijskog službenika Žarka Popovića*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/upozorenje-za-javnost-rodno-zasnovano-nasilje/>, stranici pristupljeno 17.2.2022.
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. (2022, 22. mart) *Upozorenje izborna kampanja*. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-izborna-kampanja/>, stranici pristupljeno 28.3. 2022.

- RTS Društvo. (2022, 16. novembar) Zaštitnik građana: Nedostaje nam više tolerancije i empatije prema drugima. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4591284/zastitnik-gradjana-tolerancija.html>, stranici pristupljeno 8.2.2022.
- RTV, Zelić, N. (2019, 4. septembar) *Sprečiti sve posledice koje vode ka zločinu iz mržnje*. Dostupno na: https://rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/spreciti-sve-posledice-koje-vode-ka-zlocinu-iz-mrznje_1045709.html, stranici pristupljeno 11.3. 2022.
- Zaštitnik građana. (2022) Redovan godišnji izveštaj za 2021 godinu. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>, stranici pristupljeno 28. 1 2022.

Zorica Mršević*

Svetlana Janković**

The role of independent institutions of Serbia in hate speech cases

Abstract. The subject of this paper is the analysis of various activities of independent institutions regarding hate speech. Since hate speech is a form of discriminatory behavior, the Commissioner for the Protection of Equality usually reacts with warnings, while the Provincial Protector of Citizens regularly publicly points out the need for prevention, tolerance and raising awareness of the importance of timely response to hate speech. When analyzing the position of particularly vulnerable groups, in regular and special reports, independent institutions also continuously state the emergence of hate speech that affects the growth of social intolerance and conflicts. The aim of the text is to point out the importance of the role of independent institutions and to stress responsibility of those who use hate speech in public. This refers to public figures, holders of political office and the media who must not be promoters of intolerance and hatred. The text analyzes the most common types of hate speech to which independent institutions react, inflammatory speech, periods of intensification of hate speech in public, application of existing regulations that incriminate hate speech and the role of civil society organizations in this area. The conclusion is that independent institutions should promote tolerance and regularly react in a timely manner always in condemning hate speech whoever are the hate speakers. The authorities, for their part, should support independent institutions by accepting and acting on their recommendations.

* PhD, Institute of Social Sciences, Belgrade, zorica.mrsevic@gmail.com

** LLM, Center for Encouraging Dialogue and Tolerance, Čačak, svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

Keywords: independent institutions, Commissioner for the Protection of Equality, Provincial Protector of Citizens, Republic of Serbia's Protector of Citizens, hate speech, public announcements, warnings, recommendations, prevention, tolerance

Milana M. Ljubičić*

BESKUĆNICI U SAVREMENOM DRUŠTVU: IZMEĐU IGNORISANJA I (ZLOČINA) MRŽNJE

Apstrakt: U radu se bavimo analizom društvenog tretmana beskućnika i njihovom vikimizacijom. Empirijski podaci koji se o ovoj pojavi prikupljaju u nekim zemljama ukazuju da su ljudi koji žive iskustvo beskućništva žrtve različitih vidova nasilja. Nadalje, takve statistike upućuju na zaključak da se vikitmizacija beskućnika po svojoj suštini ne razlikuje od zločina mržnje. Međutim, evidentno je da postoji otpor zakonodavaca da beskućnike uključe među one grupe koje su izdvojene kao visoko vulnerabilne i pravnim aktima posebno zaštićene od ovog vida kriminaliteta. Da bismo pronašli odgovor zbog čega su u savremenim demokratijama u kojima su ljudska prava univerzalno dobro, ljudi bez krova nad glavom izostavljeni iz takve legislative, pristupili smo komparativnoj sociološkoj analizi društvenog konteksta, društvenih i zakonskih praksi koje prvenstveno pogađaju beskućnike. Pokazaće se da se društveni tretman ovih ljudi kreće između ignorisanja i kriminalizacije – otvorene netrepeljivosti, kao i da društvo u cjelini ima visoku toleranciju na zločine koji se prema njima vrše. Razlog takvim praksama nalazimo u stotinama godina starim predrasudama prema beskućnicima, koje se svode na dva uvjerenja: da su po društveni red i poredak potencijalno opasna grupa, i da su oni Drugi – *manje ljudi*, u odnosu na ostale građane.

Ključne riječi: beskućnici, zločini mržnje, kriminalizacija, ljudska prava

* Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, redovni profesor milanaljubicic@yahoo.com

Uvod

Beskućništvo - jedan od oblika ljudske egzistencije star najmanje 10.000 godina, danas dobija alarmantne razmjere. Riječ je o fenomenu koji, iako prisutan u svim savremenim društvima, još uvijek nije definisan na jedinstven način - ne samo da postoji velik broj definicija beskućništva, već su one i kulturološki specifične (vidi: Ljubičić, 2017). Zbog toga je gotovo nemoguće izmjeriti ovu pojavu, naročito u komparativnoj perspektivi.¹

Ono što se može zaključiti na osnovu dostupnih podataka je da broj beskućnika na globalnom nivou raste, kao i da će u budućnosti ta brojka biti još i veća. Na primjer, u pandemijom korona virusa obilježenoj 2020. godini broj zvanično evidentiranih beskućnika u većini zemljama u kojima se podaci o ovoj populaciji prikupljaju, se povećao. Za samo dvije godine (2018-2020) u Izraelu je udvostručen broj ljudi bez krova nad glavom (sa 1.800 na 3.500). Istovremeno, u Engleskoj procenat osoba sa iskustvom beskućništva porastao je za 8%, u Sjevernoj Irskoj za 9% (HC3-1-Homeless-population.pdf), dok je u SAD za samo 12 mjeseci (2019-2020) došlo do drastičnog rasta broja primarnih beskućnika, kojih je po prvi put od kad se prikupljaju podaci o ovoj pojavi, više na ulicama nego u prihvatilištima.

Objašnjenje ovih trendova barem jednim dijelom leži u činjenici da su u pandemijskoj situaciji neka prihvatilišta organizovala broj raspoloživih kreveta u ime zdravstvenih i bezbjednosnih protokola. Osim toga, nema sumnje da je do porasta vidljivog beskućništva došlo i zbog sistemskih činilaca: rastuće nezaposlenosti, te u slučaju SAD kršenja moratorijuma na iseljenje zbog neplaćenih stanarina (HUD: Growth of Homelessness During 2020 Was „Devastating“ Even Before The Pandemic).

Upadljiva karakteristika beskućništva našeg vremena je njegova izuzetna heterogenost: unutar ove populacije nalazimo i čitave porodice, mlade i starije. Tako se u izvještaju OECD za 2021. *Questionnaire on Affordable and Social Housing* navodi da je za samo četiri godine (2014-2018) broj porodica koje žive na ulici porastao sa 407 na 1.600. Više od trećine beskućnika (39%) u SAD 2020. godine činile su porodice, a taj je procenat u Engleskoj još i viši – gotovo polovina (43%) onih koji žive na ulici. Treba podvući da unutar ove populacije, iako to ranije nije bio slučaj, raste i broj žena. Tako na Novom

¹ Podsjećamo da se u okviru EU za usvajanje jedinstvene metodologije za mjerenje beskućništva zalaže *European Federation of National Organisations Working with the Homeless* (FEANTSA). FEANTSA razvija i tzv. ETHOS tipologiju beskućništva i ovu pojavu nastoji operacionalizirati pomoću brojnih dimenzija i indikatora, sa ciljem da se dode do međunarodno uporedivih podataka. Ipak, i pored nastojanja da se mjerenje beskućništva standardizuje, to se još uvijek nije desilo ni unutar zemalja EU (Ljubičić, 2017).

Zelandu na ulici živi gotovo podjednak broj žena i muškaraca, a drastičan porast broja beskućnika desio se i u Japanu (između 2010-2020 njihov broj je porastao za 44%).

O tome kakva je situacija u našoj zemlji, nismo pronašli mnogo podataka. Popisom stanovništva iz 2011. godine u R. Srbiji evidentirano je 18.287 beskućnika²; 97% njih spadaju u kategoriju sekundarnih, a 3% su primarni (Bobić, 2014). O tome da li je došlo do porasta broja beskućnika u situaciji pandemije, takođe nemamo zvaničnih informacija, a organizacije koje se bave zaštitom njihovih prava cijene da su mjere Vlade uvedene marta 2020. zbog pandemije kovid-19 dodatno pogoršale položaj ovih ljudi. Izostala je sistemaska podrška, kapaciteti prihvatilišta su bili popunjeni, a pojedine ustanove za smještaj su prestale sa radom, ljudima koji žive na ulici nije bila dostupna voda (jer su javne česme zatvorene) niti javni toaleti, a neki od beskućnika su zbog boravka na ulici tokom vanrednog stanja bili i prekršajno kažnjavani, iako sistemski nije riješeno pitanje njihovog stambenog zbrinjavanja u pandemijskoj situaciji (*Posledice kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku. Uzroci, ishodi, preporuke*, 2020).

Nasilje prema beskućnicima: o brojkama i razlozima

Imajući do sada kazano na umu, sva je prilika da nećemo pogriješiti ukoliko konstatujemo da je samo u protekle dvije godine obilježene pandemijom kovid-19 virusa, beskućništvo postalo egzistencijalna realnost za velik broj ljudi, čak i u zemljama razvijenog liberalnog kapitalizma. Nažalost, beskućništvo za jedan broj ljudi bez krova nad glavom postaje doživotna uloga, a da nevolja bude veća, diskriminacija i nizak društveni položaj stavljaju ih u rizik od sistemskog i svakog drugog vida nasilja.

Ako za sada po strani ostavimo sistemsku viktimizaciju – njoj ćemo se vratiti na narednim stranama, primjetićemo da su beskućnici česte mete napada svojih sugrađana. Ozbiljnost i učestalost viktimizacije beskućnika Joerna (2009) uvjeravaju da je riječ o epidemiji³, a u prilog njegovom stavu govore i nalazi do kojih su došli *Centar za istraživanje mržnje i ekstremizma* pri Kalifornijskom državnom Univerzitetu i *Nacionalna koalicija za beskućnike* (Levin, 2015). U njihovom se izvještaju stoji da su beskućnici u visokom riziku od nasilja, da je u periodu od 1999. do 2013. svaki šesti (od ukupno 1.437) evidentirani napad bio letalan, kao i da broj ubijenih beskućnika značajno prevazilazi broj

² Treba istaći da je gotovo ujednačena polna struktura beskućnika, s tim da su među ženama najbrojnije one koje spadaju u kategoriju starih (65 i više godina) (vidi: Bobić, 2014).

³ Podaci ipak nisu međusobno saglasni i zavisno od toga da li ih prikupljaju organizacije koje se bave zagovaranjem prava beskućnika ili je riječ o istraživanjima koja nisu fokusirana isključivo na ovu ciljnu grupu, prepoznaju njihovu viktimizaciju kao ozbiljan fenomen, odnosno minornu pojavu (vidi: Levine, 2015).

žrtava zločina mržnje. Za 14 godina na užasavajući brutalne načine: davljenjem, prebijanjem, ubadanjem i paljenjem, života je lišeno 375 muškaraca i žena koji žive na ulici⁴ (Stoops, 2014, po: Levine, 2015). Slični zaključci se iznose u dokumenti *20 Years of Hate report*. Navodi se da je za samo godinu dana (2018-2019) u SAD smrtno stradalo 39 beskućnika.

Viktimizacija neletalnim nasiljem je takođe veoma učestala (Allison, Klein, 2021). Specifična je po svojoj brutalnosti, dehumanizaciji i diskriminaciji žrtava (*20 Years of Hate report*). Lee i Schreck (2005, po: Garland, 2011) su na primjer našli da je polovina njihovih ispitanika – beskućnika, imala iskustvo viktimizacije, jedna petina je iskusila fizičko nasilje, dok je oko 11% žena bilo silovano, a Newburn and Rock (2005, po: Garland, 2011) navode da je desetina njihovih respondenata doživjela da se po njima urinira ili su bili seksualno zlostavljani. Do sličnih nalaza ovima koji se odnose na SAD, dolaze i istraživači iz drugih zemalja: iz Velike Britanije (Scurfield, Rees, Norman, 2009), Južne Afrike (Pophaim, 2019; Sadiki, Steyn, 2021), Australije (Adler, 1991), a Fazel, Geddes i Kushel (2014) zaključuju da je viktimizacija beskućnika veoma učestala i u državama članicama Evropske unije.

No, čak i ovakve poražavajuće podatke moramo uzeti sa rezervom – čini se da evidentirano nasilje nad beskućnicima predstavlja tek vrh ledenog brijega. Sva je prilika da znatan broj incidenata nije prijavljen, a razloge tome treba tražiti u odnosu organa formalne socijalne kontrole i građana prema beskućnicima (Joern, 2009). Na primjer, postupanje policijskih službenika prema ljudima bez krova nad glavom je uglavnom obilježeno nipodaštavanjem, te oni iz tog iskustva uče lekciju da se policiji ne treba obraćati ni onda kada su viktimizovani.

Da li su beskućnici žrtve zločina mržnje?

Učestalost, brutalnost i predrasude koje stoje iza viktimizacije beskućnika govore u prilog neophodnosti da se oni zaštite posebnim setom zakona, odnosno uvrste među one grupe koje se štite od zločina mržnje. Riječ je o takvim diskriminišućim zločinima koji se čine zbog pretpostavljene ili stvarne pripadnosti žrtve nekoj grupi koju je moguće

⁴ Istovremeno, zbog zločina mržnje smrtno je stradalo 137 lica koja spadaju u kategoriju pravno zaštićenih (rasnih, seksualnih, nacionalnih, religijskih) manjina od ovog vida kriminaliteta (Levin, 2015).

identifikovati na osnovu statusa⁵, kakvi su nacionalna i/ili rasna pripadnosti, seksualna orijentacija ... (Levin, 2015: 1015-1016).

Zagovornici zaštite prava beskućnika⁶ iznose niz ozbiljnih argumenata pomoću kojih brane stav da viktimizacija ljudi koji žive na ulici spada u kategoriju zločina mržnje. Navode da su zločini prema beskućnicima zasnovani:

1. na predrasudama da su žrtve zaslužile svoju sudbinu, da nisu dostojna ljudska bića niti da su u bilo kom smislu uporedive sa nasilnicima (Levin, 2015), koji smatraju da bi trebali biti nagrađeni zbog svog *angažmana*;
2. na ne-ličnom odnosu prema žrtvi. Nasilnicima tako nije bitno ko je konkretna osoba, sve dok reprezentuje ono što oni preziru (Ignjatović, 2005); konačno,
3. čin agresije potvrđuje hegemoni poredak: čini vidljivom dominaciju nasilnika⁷ i subordinaciju⁸ žrtve (Garland, 2011).

Ipak, brojni su oponenti nastojanja da se beskućnici podvedu pod kategoriju koja će biti štice zakona protiv zločina mržnje. Njihovi argumenti se kreću od teze da beskućnici ni počemu nisu naliki zaštićenim grupama, preko tvrdnje da ljudi koji žive bez krova nad glavom nemaju jedinstven identitet niti pripadaju jednoj statusnoj grupi (?), do stava da bi takvo proširivanje legislative zapravo bilo kontraproduktivno. Navodi se da je efekat zakona protiv zločina mržnje na smanjenje predrasuda dokazano mali, kao i da ovakva zakonska rješenja nenamjeravano mogu da pojačaju prezir građana prema manjinama (Gerrstenfels, 2011: 75) za koje su uvjereni da su zakonom zaštićenije nego što to zaslužuju.⁹ Dalje, neki (O’Keefe, 2010. po: Levin, 2015) tvrde da bi proširovanje

⁵ Izuzetnu polemiku o tome da li je mržnja dovoljan kriterijum za određivanje nekog zločina kao zločina mržnje, kao i da li je uopšte izraz *zločin mržnje* adekvatan termin ili treba tražiti prikladniji, iznosi Garland (2011). Joern (2009) i Al-Hakim (2015) takođe se bave dilemama koje grupe zaslužuju da budu posebno zaštićene od zločina mržnje i na osnovu kojih kriterijuma.

⁶ Za sada ne tako uspješno: beskućnici su svrstani u posebnu kategoriju koja je zaštićena protiv zločina mržnje tek u nekoliko američkih država. Smatra se da je to posljedica njihove objektivno veoma niske društvene moći: oni nemaju ni političke ni ekonomske resurse kako bi bili uvršteni u agende donosioca zakona (Levine, 2015).

⁷ I oni mladi ljudi kojima je uskraćen pristup društvenim resursima i privilegijama i koji su sličniji ljudima na margini nego pripadnicima viših klasa, nerijetko su nasilni prema beskućnicima. Allison i Klein (2021) ovaj fenomen objašnjavaju preko koncepta hegemonije muškosti. Naime, u nedostatku drugih markera maskuliniteta – novca, ugleda, zanimanja..., poželjni muški identitet se može *osvojiti* dominacijom nad nekim manje jakim – zapravo, onim koji se ne može suprotstaviti niti ugroziti sliku nasilnika o sebi kao o Muškarcu.

⁸ Kao i da drugima sa manje devijantnim identitetom poruče da moraju da se ponašaju prema nepisanim pravilima.

⁹ Dok su druge grupe u potpunosti nezaštićene. Često se poteže argument da se u SAD bijelci koje napadnu pripadnici afroameričke rase ne smatraju žrtvama zločina mržnje, dok se to u obrnutoj situaciji podrazumijeva (Gerrstenfels, 2011: 76).

kategorija koje zakon posebno štiti smanjilo snagu pravnih akata i upozoravaju da bismo mogli doći u apsurdnu situaciju u kojoj bi svaki zločin bio – zločin mržnje, kao i da zakoni koji štite sve – ne štite nikog (Al-Hakim, 2015). Drugim riječima, zakonsko favorizovanje beskućnika bi podrlo pažljivo kreiranu osnovu modernog zakona protiv zločina mržnje (Levin, 2015: 47).

Ipak, oni koji iznose ovakve argumente izostavljaju da primjete da beskućnici predstavljaju jedan od najgorih primjera pozitivne diskriminacije u pravu. To je lako ilustrovati: više je nego očigledna njihova kriminalizacija kroz zakone o javnom prostoru¹⁰ (Levine, 2015: 1726). Upravo ovom temom ćemo se baviti u narednom poglavlju sa ciljem da ukažemo da takav legislativni kontekst može predstavljati činilac vikitimizacije beskućnika.

Državna regulativa i zločini mržnje: da li postoji veza?

Kriminalizacija vidljive bijede – upotreba policijskog i aparata krivične pravde kako bi se odgovorilo na problem beskućništva (Adams, 2017), kroz regulisanje života i rada na ulici, po nekim autorima najbolje opisuje društveni kontekst i njegov doprinos vikitimizaciji ljudi bez krova nad glavom. Ako se osvrnemo na prošlost, primjetićemo da je tokom dobrog dijela istorije čovječanstva, besposličarenje i sa njim povezana skitnja spadalo u red društveno kažnjivog ponašanja (vidi: Fuko, 1997). Skitničarenje je, uvijek masovnije nakon društvenih potresa, i neizostavno vezano za siromaštvo, kažnjavano tjelesnim kaznama, progonom i/ili zatvaranjem (Jovanović, 2017). Zapravo, državna prinuda je gotovo uvijek imala prednost nad politikom milosrđa, jer su *besprizorni* u svim vremenima prepoznati kao društveno ugrožavajući element.

Ipak, ono što ne malo iznenađuje je donošenje zakona kojima se štiti javni prostor u savremenim, naročito zemljama razvijenog liberalnog kapitalizma. Ovakva zakonska regulativa u najopštijem tiče se javnog reda i mira, i u to ime zabranjuje držanje stvari na ulici, prosjačenje, sjedenje, spavanje, jedenje na javnim površinama (Joern, 2009).

¹⁰ Postoji čitav niz zakona, politika i praksi koji se sprovode, a koji imaju različiti uticaj, formu i cilj. Navode se između ostalih i hitni (*express*) zakoni koji direktno zabranjuju sve aktivnosti skopčane sa životom na ulici, neutralni zakoni sa nejednakim uticajem na beskućnike i sve ostale (zabranjuju na primjer uriniranje po ulici, konzumiranje psihoaktivnih supstanci...), ciljano saradničko ojačavanje (policija radi zajedno sa servisima za brigu o beskućnicima, tako što ih hapsi odnosno izmješta sa javnih površina, a potom smješta u prihvatilišta), *bliz* nalozi, kojima je dozvoljeno da se hapse i kažnjavaju ljudi koji žive i rade na ulici na osnovu naloga lokalnih samouprava ili vlade (Adams, 2017).

Upotreba javnog prostora je ograničena, kako bi se građani zaštitili od opasnosti koje po njih mogu predstavljati akti ljudi koji naseljavaju ulice (Tosi, 2007).

Treba primjetiti i to da se broj zemalja u kojima se ovakvi zakoni primjenjuju, od kraja dvadesetog stoljeća, povećava. Na primjer, broj gradova u SAD u kojima su donesena takva rješenja je krajem druge decenije XXI vijeka u odnosu na 1990. udvostručen (Turner, Funge, Gabbard, 2018), od 2006. godine broj urbanih sredina koje su zabranile skitnju povećao se za 88%, onih koji brane sjedenje i ležanje na javnom prostoru za 53%, prosjačenje za 43%, a kampovanje za 69% (*Housing not Handcuffs: Ending the criminalization of Homelessness in U.S. Cities*).

Neoliberalni trust mozgovaje ovu *američku modu*¹¹ uveo u brojne zemlje EU (npr. Švedsku, Holandiju, Belgiju, Njemačku, Španiju i Italiju), čime su, sudeći barem po Wacquantu (2004, po: Tosi, 2007) beskućnici uspješno kriminalizovani (Kompatscher, 2021).

O tome govore brojni primjeri. Zadržaćemo se na mađarskom, koji je posebno ilustrativan. Prvi korak učinjen u pravcu kriminalizacije beskućništva napravio je početkom 2000-ih gradonačelnik Budimpešte kada je zabranio da se u podzemnim prolazima i stanicama metroa okupljaju beskućnici. Desetak godina kasnije (2010) Parlament je dao ovlašćenja lokalnim samoupravama da donesu uredbe kojima se zabranjuje neadekvatna upotreba javnih prostora, da bi 2011. godine 11-ti distrikt bio proglašen zonom bez beskućnika. Potom je usvojen dekret po kojem je novčano kažnjavan¹² svako ko u glavnom gradu javni prostor koristi kao mjesto za život i na njemu skladišti stvari. Uskoro je ovaj akt mogla primjenjivati svaka lokalna samouprava koja je obezbjedila prihvatilišta¹³ za beskućnike, a od 2012. novčana kazna zbog života na ulici je, ukoliko je beskućnici nisu mogli platiti i to odmah – na licu mjesta¹⁴, zamjenjena kaznom zatvora. (Bence, Udvarhelyi, 2013). Iako je u Mađarskoj vođena oštra javna i stručna debata po ovim pitanjima, beskućništvo je kriminalizovano 2018. godine zabranom spavanja na ulici.

¹¹ Riječ je o tome da je umjesto tretmana socijalnom pomoći i podrškom, na siromaštvo odgovoreno penalnim pristupom (Wacquant, 2002, po: Tosi, 2007).

¹² Sumom od 165 evra.

¹³ Ipak, nisu donoseni propisi o standardima po kojima bi ove ustanove trebale biti građene niti koje bi uslove trebale zadovoljavati.

¹⁴ Iznosila je do 500 evra.

Podsjetimo i na to da je u večni zemalja EU van zakona prosjačenje. Riječ je o aktivnost kojoj beskućnici često pribjegavaju ne bi li došli do sredstava za život. Po ovom pitanju uredbe donose lokalne samouprave, a prosjačenje se uglavnom svodi na prekršaj javnog reda i mira (Kompatscher, 2021). Ipak, u nekim zemljama, npr. u Italiji, ono je zabranjeno Krivičnim Zakonikom od 2018. Onaj ko je uhvaćen da prosi, kažnjava se kaznom zatvora od tri do šest mjeseci i novčanom kaznom od 3.000 do 6.000 evra. U Irskoj prošenje je zabranjeno na nacionalnom nivou, a ako se ovaj čin vrši napadno agresivno, korišćenjem zastrašivanja ili prijetnje, onda se kažnjava novačnom kaznom i/li kaznom zatvora do jednog mjeseca. Konačno, kao posebno zanimljivu treba izdvojiti praksu Švedske u kojoj je 2018. donesena odluka da lokalne samouprave same mogu da odluče da li je prosjačenje zabranjeno ili ne. Ono je naime u nekim gradovima dozvoljeno, pod uslovom da uključeni u ovu aktivnost traže i plate lokalnim vlastima dozvolu za tu vrstu djelatnosti.

Sve do sada kazano govori u prilog tezi da se problem beskućništva, a u ime javne sigurnosti i reda, nastoji riješiti sklanjanjem vidljive bijede sa ulica. Jack Katz (1996, po: Allison, Klein, 2021) smatra da iza zakonske regulative stoji proces „upozoravanja“ - isključivanja nepoželjnih iz društvene zajednice. Wachholz (2005, po: Allison, Klein, 2021) ide korak dalje i tvrdi da je „upozoravanje“ (preko kriminalizacije spavanja i života na ulici i korišćenja odbrambenih arhitektonskih urbanih rješenja) najevidentniji odnos sistema prema različitim manjinama, i naročito akcentuje da je ova strategija tipična za zločine mržnje.

Ne želeći da ulazimo u pitanje da li i kriminalizacija beskućništva spada u zločin mržnje, na ovom mjestu ćemo iznijeti tvrdnje sa kojima jesmo saglasni. One glase ovako: čišćenjem javnih i poluprivatnih prostora od najsiriomašnjih, šalju se dvije poruke. Prva je da gradski trgovi i ulice pripadaju na hijerarhijskoj ljestvici bolje pozicioniranim, a druga da su beskućnici građani drugog reda (Garland, 2011). Imajući to na umu ne treba da nas iznenađuje činjenica da su oni česte žrtve nasilja, kao ni to da su brutalnost nasilnika i dehumanizacija žrtve izraz animoziteta (Joern, 2009) i opšte prihvaćenog i sistemski podržanog uvjerenja da su beskućnici manje ljudi od nas ostalih (Turner, Funge, Gabbard, 2018). Konačno, kako se smatra da su sami krivi¹⁵ za svoj neveseo položaj, lako se prihvata stav da oni i nisu dostojni da se prema njima drugačije postupa (Joern, 2009; Allison, Klein, 2021). Stoga je sasvim očekivan nalaz da strah od viktimizacije nije rijetka pojava među ljudima koji žive na ulici. Oni su izloženi svojevrsnoj geografiji straha

¹⁵ Da beskućnici sami sebe dovode u situacije u kojima postaju lake mete viktimizacije tvrde i teorija o životnom stilu, devijantnim mjestima, kao i teorija samoskrivljene viktimizacije (vidi: Turner, Funge, Gabbard, 2018).

(Garland, 2011): javni prostor nije neutralna, već je to neprijateljska teritorija koju nadziru i nad kojom dominiraju *pobjednici*¹⁶, viktimizujući one na margini, najčešće nekažnjeno.

Upečatljiv primjer ovakvog nehumanog postupanja prema beskućnicima pronalazimo u javno dostupnom video sadržaju kojim se glorifikuje njihovo zlostavljanje. U takav materijal spada serija *Bumfights*. Riječ je o veoma popularnim snimcima koji su dostupni preko *YouTube* kanala, a u kojima se prikazuje autodestruktivno ponašanje beskućnika. Potplaćeni niskim novčanim iznosima ili alkoholom tuku se međusobno, pale svoju kosu, vade sami sebi zube klještima ili npr. jedu žive žabe. Posebno je ilustrativna poruka videa u kojem je napadač vezao beskućnika za drvo, a potom ga izribao mopom za pod „za dobro društva“ (Joern, 2009: 321-322). Dodajmo da takav sadržaj po svoj prilici podsticajno djeluje na mlađe ljude da bez trunke kajanja napadaju beskućnike, o čemu svjedoče nalazi Joernove (2009) studije. Ovaj autor navodi da je u SAD 145 napada na ljude koji žive na ulici bilo inspirisano javno plasiranim video sadržajima u kojima se prikazuje viktimizacija i dehumanizacija beskućnika.

Da li smo drugačiji? Primjer Srbije

O tome da li se uopšte, i sa kolikom učestalošću dešava viktimizacija primarnih i sekundarnih beskućnika u našoj zemlji ne možemo ništa pouzdano kazati. Zvanični podaci nedostaju: o ovoj populaciji oni se ne prikupljaju.¹⁷ Osim toga, beskućnici i nisu prepoznati kao moguće žrtve zločina mržnje.¹⁸

Nažalost, sva je prilika da je i u našem društvu prisutno nasilje nad ovim ljudima. O neletalnom nasilju ne možemo saznati mnogo, dok nas o tragičnim ishodima zlostavljanja beskućnika obavještavaju mediji.¹⁹

¹⁶ Riječ je o Youngovom terminu (1999, po: Ljubičić, 2014). Pod njim autor podrazumijeva sve one ljude u posmodernom svijetu koji mogu da zadovolje konzumerističke potrebe. Naime, konzumerizam je ključna karakteristika savremenog doba, i u tabor pobjednika mogu ući svi oni koji mogu da kupuju dobra na tržištu. Ipak, pozicija pobjednika je nesigurna i veoma lako se sklizne iz nje u tabor poraženih.

¹⁷ Na primjer, u veoma iscrpnom *Izveštaju o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2020. godinu* nema ni jednog podatka koji se odnosi na zaštitu/kršenje ljudskih prava beskućnika.

¹⁸ Kako navodi Stojanović (2014: 21) u Krivični Zakonik R. Srbije je 2013. unesena odredba kojom se pooštava kazna za one koji su izvršili krivična djela prema pripadnicima neke grupe zbog mržnje prema njima. Mržnja (kao pobuda zločina) je definisana kao jedina otežavajuća obavezna okolnost.

¹⁹ Ostali ostaju nevidljivi našem oku.

Ako je suditi po novinskim napisima, u proteklih nekoliko godina ubijeno je najmanje četvero ljudi koji su živjeli na ulici. Prvi slučaj desio se u Novom Sadu: dječak star 13 godina je u noći 13. decembra 2016. godine oko pola četiri ujutru bacio zapaljene novine na čovjeka koji je spavao na klupi. Kartoni kojim je bio pokriven su se zapalili, plamen je zahvatio odjeću, i ovaj je čovjek nekoliko sati kasnije preminuo u Urgentnom centru od opekotina (<https://mondo.rs/Info/Crna-hronika/a1101768/Ubistvo-beskucnika-Majci-decaka-piromana-sest-meseci-robije.html>). Komentari čitaoca ove vijesti razotkrivaju njihovu potresenost i zatečenost time: 1. da i djeca mogu da izvrše ovakav zločin, i 2. da zbog toga ne mogu biti sankcionisana. Odijum komentatora usmjeren je ka vaspitnim propustima roditelja, dok se pitanjima uzroka beskućništva i sudbinom konkretnog čovjeka gotovo niko od njih nije bavio (vidi: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/2561647/decak-zapalio-beskucnika-u-novom-sadu.html>).

Drugi tragični slučaj desio se dvije godine kasnije, 2018. u Kruševcu. Dragana Novosela Čkembeta (64), lokalnog beskućnika, u napuštenoj kući u kojoj je boravio, tupim predmetima napala su dvojica maloljetnika (<https://www.novosti.rs/c/hronika/zlocin/1085057/najnovije-vesti-pretucen-smrt-ulicni-svirac-novi-sad-beskucnik-ubistvo-kruševac>). Od zadobijenih povrijeđa ovaj čovjek je preminuo u bolnici. Zanimljivo je primjetiti da je ovu vijest je prenijela i *Politika* u elektronskom izdanju, a napisano je komentarisalo tek četvero čitalaca. Ni jedan od njih u svojim opširnim komentarima ne dotiče pitanje beskućništva, već se fokusiraju na opasnost koja dolazi od strane osionih maloljetnika - krivično nedogovorne djece, posebno one romske nacionalnosti (<https://www.politika.rs/scc/clanak>).

Treći tragični slučaj desio se decembra 2021. Nepoznati izvršioci su na smrt pretukli stariju žensku osobu u Bloku 45 na Novom Beogradu. Ona je umrla u bolnici od zadobijenih povrijeđa. Novinar navodi i da je *baka Stojanka* bila dementna, da nije imala porodicu (<https://luftika.rs/preminula-baka-stojanka/>), da je bila vlasnica stana iz kog je izbačena, i da je tokom svog života na ulici često bila fizički zlostavljana od strane nepoznatih napadača. Žena koja je žrtvu pronašla, iznosi potresne detalje o tome u kakvom stanju ju je zatekla: ležala je na betonu, sa najlon kesom na glavi, spuštenih pantalona, bez jakne, u spostvenim izlučevinama, nesposobna da kaže i jednu riječ iako je bilo očigledno da je u bolovima (<https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3429902-preminula-baka-stojanka-82-koja-je-godinama-zivela-na-ulici-komsije-stalno-su-je-tukli/komentari/svi>). Ova vijest je slabije odjeknula od prethodne: npr. o ubistvu bake Stojanke nema ni pomena u elektronskom izdanju *Politike* – najuticajnijim dnevnim novinama u Srbiji, a rijetki komentatori na portalu *Telegrafa* referirali su na sljedeće

teme: propusti centra za socijalni rad, bolest starice, odusustvo empatije sugrađana i najrijeđe, monstruoznost zločinaca.

Februara 2022. godine u Novom Sadu mladić star 21 godinu na smrt je pretukao beskućnika - uličnog svirača (61). Čovjek, prema kojem su, kako stoji u jednom novinskom tekstu, Novosađani gajili posebne simpatije, preminuo je u Kliničkom centru Vojvodine od posljedica nanesenih povrijeda. Sugrađani su nakon njegove smrti organizovali potpisivanje peticije kako bi se Blekiju napravila spomen klupa (<https://avaz.ba/globus/region/716513/novosadani-se-oprastaju-od-blekija-beskucnika-koji-je-pretucen-na-smrt>). Ova vijest takođe nije komentarisana, osim na društvenim mrežama.

Iako metodološki neutemeljena, rudimentarna deskriptivna analiza tekstova i komenatra čitalaca, može uputiti na nekoliko teza koje bi valjalo provjeriti skrupuloznijim istraživačkim postupkom. Prva među njima je da su žrtve izrazito ranjive: spavaju, stari su, nemoćni, riječju - ne mogu da se odbrane. Prepoznamo i očiglednu brutalnost nasilnika i odsustvo bilo kakve humanosti prema žrtvama. Njihova *nebitnost* ukida osjećanje krivice. Konačno, razlike između nasilnika i žrtve, kao i vulenarbilnost viktimizovanog, su tako vidljive, da nasilni akt nije ništa drugo do li mehanizam opresije i moći koja sve učesnike drži na hijerarhijskim pozicijama: napadača malo iznad, a drugog na dnu društvene ljestvice (Chakraborti, Garland, 2012).

Tu je pitanje zbog čega je nasilnik spreman da bez povoda nanese patnju drugom ljudskom biću koje i ne poznaje. Vjerujemo da odgovor treba tražiti na tri međusobno povezana nivoa: na sistemskom, nivou zajednice i ličnom. Naša teza je da, ukoliko društveni sistem po strani ostavlja jedan dio svojih građana: siromašnih, starih, mentalno oboljelih, da navedemo samo neke, tako što ih zaboravlja ili sklanja sa očiju, koristeći pravno inaugurisane metode nasilja, ni oni nešto uspješniji neće imati samilosti prema ovom društvenim izgnanicima. Kako oni zbog svog niskog društvenog položaja nemaju pravo glasa, mi članovi tabora pobjednika im uz blagoslov sistema, namećemo ulogu žrtvenih jaganjaca. U njih učitavamo razne neprihvatljive dijelove sebe i lične strahove (npr. od starosti, samoće, beskućništva, zavisnosti, bolesti), koje ojačava i anksioznost tipična za savremeni, naročito razvijeni svijet,²⁰ a potom se protiv uznemirujućih aspekata

²⁰ Nju proizvodi izrazita egzistencijalna neizvjesnost sa kojom se suočava građanin postmodernog društva: on veoma lako može skliznuti iz tabora pobjednika u tabor gubitnika.

lične i kolektivne Sjenke²¹ borimo ili ignorisanjem vidljivog prisustva ljudske bijede – okretanjem glave u drugu stranu, ili otvorenim nasiljem. U oba slučaja cilj je *poništiti* nosioca neprihvatljive realnosti.

Umjesto zaključka

Ako je suditi po definici koju pronalazimo u *Kemdridžskom riječniku* (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/victimization>), viktimizacija je nepravilno postupanje prema nekom. Ako ovom određenju priključimo i one koje nalazimo u *Oxfordskom riječniku* – pod ovim pojmom se podrazumijeva čin kojim nekog nepravedno izlažemo patnji zbog toga što ga ne volimo ili nam se ne dopada njegovo mišljenje ili njegovi postupci, (<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/victimization>), složit ćemo se da beskućnici jesu žrtve kako sistemskog, tako i drugih vidova nasilja.

Argumente za ovakvu tvrdnju nije teško pronaći. Pođimo od sistemske viktimizacije. Po nama ona se najjasnije ispoljava u dvije naizgled oponentne taktike postupanja sa besprizornima *raznih vrsta*. To su: negiranje i kriminalizacija vidljive bijede.

I jedna i druga taktika nanose štetu ljudskim bićima. Sistemskim ignorisanjem egzistencijalnih potreba sve većeg broja ljudi i svođenjem njihovog društvenog položaja na isključivo lični problem i pitanje, stvara se ogromna armija gubitnika koji su suštinski prepušteni sami sebi. U političkim agendama nema mjesta za beskućnike: o prevenciji beskućništva se ne govori, strategije za smanjenje siromaštva su prije spisak lijepih želja, nego dostižni ciljevi i to na globalnom nivou gledano. Zapravo, njima je namjenjena uloga antagonističkog, iritirajućeg i ugrožavajućeg Drugog.

U prilog tome svjedoči sinhronizacija procesa ignorisanja i iniciranje kriminalizacije života na ulici čime se zapravo beskućnicima uskraćuju moguće strategije preživljavanja. Stješnjeni između lične nemoći i pritiska zakona, beskućnicima ostaje samo jedna opcija – da prihvate da budu *uskладиšteni* u prihvatilištima (ukoliko su i ona dostupna), daleko od očiju javnosti. Jednako kako država ima interes da spriječi da vidljivost bijede jednog dijela njenih građana bude vidljiva, da ne bi svjedočila o očiglednim sistemskim

²¹ Riječ je o Jungovom konceptu, arhetipskoj figuri, koja prebiva u našem nesvjesnom (Jakobi, 2000, 158-149). Sjenka ima i lični – onaj koji se tiče isključivo nas samih, i kolektivni karakter - simbolizuje naličje vladajućeg duha vremena (Jakobi, 2000: 161).

promašajima, tako ni njihovi sugrađani ne žele da ih beskućnici podsjećaju na potencijalne životne ishode.

Nadalje, beskućnik kao Drugi ima još važnu funkciju u našim životima: zahvaljujući njegovoj Drugosti, mi bivamo uvjereni da smo u odnosu na njega ipak na višem hijerarhijskom stepeniku. Da bismo potvrdili našu dominaciju na raspolaganju nam stoji otvoreno ispoljeno nasilje. Njih je u redu povrijediti, jer ništa drugo ne zaslužuju, a kako ih zakon ne štiti, već kriminalizuje, postaju laka meta.

S druge strane, pažnju zaslužuje još jedan opservacija. Riječ je o notiranju prisustva kvalitativno drugačijeg pravnog tretmana različitih *grupa građana*. Ovakvu anomaliju ne bismo očekivali u društvima u kojima su ljudska prava univerzalno dobro. Ne govori li ona da su neki zapravo - Drugi, *manje ljudi*? Jer: kako razumjeti da je u ime zaštite („pristojnih“) građana od opasnosti koju predstavljaju beskućnici, život na ulici stavljen van zakona? I kako objasniti da se u isto vrijeme zaboravlja da i oni bez krova nad glavom jesu građani kojima se garantuju ista prava kao i ostalima, uključujući i ono na dostojanstven život?

Literatura

- Adams, L. (2017) Criminalising Homelessness: Why Enforcement is Not the Answer. *ABC Religion and Ethics*. abc.net.au, stranici pristupljeno 18.12.2021.
- Adler, C. (1991) Victims of Violence: The Case of homeless youth. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 24(2). pp. 1-14.
- Al-Hakim, M. (2015) Making a Home for the Homeless in Hate Crime Legislation. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10), pp. 1755–1781.
- Allison, K., Klein, R. B. (2021) Pursuing Hegemonic Masculinity Through Violence: An Examination of Anti-Homeless Bias Homicides. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(13-14), pp. 6859–6882.
- Babović, S. *Surovost nije ubila samo Blekija: Pre četiri godine nasrta pretučen Čkembe gradska legenda Kruševca* (11.2.2022). <https://www.novosti.rs/c/hronika/zlocin/1085057/najnovije-vesti-pretucen-smrt-ulicni-svirac-novi-sad-beskucnik-ubistvo-kruisevac>, stranici pristupljeno 2.3.2022.
- Bence, R., Udvarhelyi E. T. (2013) The Growing Criminalization of Homelessness in Hungary – A Brief Overview. *European Journal of Homelessness*, 7(2).pp 131-143.
- Bobić, M. (2014) *Beskućnici*. Beograd: republički zavod za statistiku.
- Chakraborti, N., Garland, J. (2012) Reconceptualizing hate crime victimization through the lens of vulnerability and ‘difference’. *Theoretical Criminology*, 16(4), pp. 499–514.

- Dečak zapalio beskućnika u Novom Sadu (14.12.2016).
<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/2561647/decak-zapalio-beskucnika-u-novom-sadu.html>, stranici pristupljeno 12.1.2022.
- Fazel, S. Geddes, J. R., Kushel M. (2014) The health of homeless people in high-income countries: descriptive epidemiology, health consequences, and clinical and policy recommendations. *Lancet*, oct 25. pp. 1529-1540.
- Fuko, M. (1997) *Nadzirati i kažnjavati*. Beograd: Prosveta.
- Garland, J. (2011) Difficulties in defining hate crime victimization. *International Review of Victimology*, 18(1), pp. 25–37
- Gerrstenfels, B. P. (2011) *Hate crimes. Coauses, controlos, and controversies*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D.C.: Sage.
- HC3-1-Homeless-population (2021). <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>, stranici pristupljeno 20.12.2021.
- Housing not Handcuffs: Ending the criminalization of Homelessness in U.S. Cities* (2019). <https://homelesslaw.org/wp-content/uploads/2019/12/HOUSING-NOT-HANDCUFFS-2019-FINAL.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2022.
- <https://www.politika.rs/scc/clanak>, stranici pristupljeno 12.1.2022.
- HUD: Growth of Homelessness During 2020 Was „Devastating“ Even Before The Pandemic (2021) <https://www.npr.org/2021/03/18/978244891/hud-growth-of-homelessness-during-2020-was-devastating-even-before-the-pandemic>, stranici pristupljeno 2.3.2022.
- Ignjatović, Đ. (2005) Zločini mržnje. *Pravni život*, I tom, str. 3-12.
- Izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2020. godinu. <https://rs.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/235/Izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-u-Srbiji-za-2020-1.pdf>, stranici pristupljeno 11.2.2022.
- Jakobi, J. (2000) *Psihologija K.G. Junga*. Beograd: Dereta.
- Joern, R. (2009) Mean Streets: Violence against the Homeless and the Makings of a Hate Crime. *Hastings Race and Poverty Law Journal*, 6(2), pp. 305-331.
- Jovanović, V. (2017) *Sjaj i beda varoškog života*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Klinac zapalio beskućnika, na robiju ide majka (5.5.2018.) <https://mondo.rs/Info/Crna-hronika/a1101768/Ubistvo-beskucnika-Majci-decaka-piromana-sest-meseci-robije.html>, stranici pristupljeno 2.3.2022.
- Kompatscher, A. (2021) Begging ad a human right?-challenging the penalization of begging in the EU in light of the recent Lăcătoș v. Switzerland case. Dostupno na: housingrightwatch.org
- Krivični zakon Republike Srbije* (2005) Sl. glasnik RS. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>
- Levin, B. (2015) Reassessing Laws on Hate Violence Against the Homeless. *American Behavioral Scientist*, 59(13), pp. 1715–1728.
- Ljubičić, M. (2014). Viktimizacija i siromaštvo - o žrtvama i žrtvovanima u Srbiji. *Sociološki pregled*, Vol 48(4), str. 565-582.
- Ljubičić, M. (2017) Ko je beskućnik – priče iz Prihvatilišta za stara i odrasla lica u Beogradu. *Kultura*, 157, str. 182-202.

- N. Nj. (10.2.2022) Novosadani se opraštaju od Blekija, beskućnika koji je pretučen na smrt. <https://avaz.ba/globus/region/716513/novosadani-se-oprastaju-od-blekija-beskucnika-koji-je-pretucen-na-smrt>, stranici pristupljeno 2.3.2022.
- Pophaim, J-P. (2019) *Exploring the experiences of victimization of the homeless*. Bloemfontein: Univeristy of the Free State. scholar.ufs.as.za, stranici pristupljeno 27.12.2021.
- Posledice covid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku. *Uzroci, ishodi, preporuke*, 2020. https://serbia.un.org/sites/default/files/2021-02/LNOB%20analiza_SRB_web.pdf, stranici pristupljeno 13.1.2022.
- Premiula baka Stojanka, beskućnica koju su huligani pretukli na smrt. (10.11.2021) Dostupno na: <https://luftika.rs/premijula-baka-stojanka/>, stranici pristupljeno 12.1.2022.
- Questionnaire on Affordable and Social Housing. Dostupno na: <https://www.oecd.org/housing/data/affordable-housing-database/>, stranici pristupljeno 14.1.2012.
- Sadiki, L. Steyn, F. (2021) Destitute and vulnerable – Fear of crime and victimization among homeless in urban and rural settings in South Africa. *Strategic Review of Southern Africa*, 43(1). pp. 57-77.
- Scurfield, J., Rees, H. P., Norman, D. P. (2009) Criminal victimization of the homeless: an investigation of Big Issue vendors in Leeds. *Radical Statistic Group*, 99. pp. 3-11.
- Simić, D. (10.12.2021) *Premijula baka Stojanka (82), koja je godinama živel na ulici. Komšije: „Stalno su je tukli“*. <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3429902-premijula-baka-stojanka-82-koja-je-godinama-zivela-na-ulici-komsije-stalno-su-je-tukli/komentari/svi>, stranici pristupljeno 12.1.2011.
- Stojanović, Z. (2014) Racist and xenophobic motivation as an aggravating circumstances in sentencing. *Strani pravni život*, 2, str. 11-21.
- Tosi, A. (2007) Homelessness and the Control of Public Space – Criminalisation the Poor? *European Journal of Homelessness*, 1. pp. 225-236.
- Turner, M. M., Funge, P. S., Gabbard, J.W. (2018) Victimization of the Homeless: Perceptions, Policies, and Implications for Social Work Practice. *Journal of Social Work in the Global Community*, 3(1), pp. 1–12.
- 20 Years of Hate report (2020), <https://nationalhomeless.org/20-years-of-hate/>, stranici pristupljeno 21.2.2022.
- Victimization, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/victimization>, stranici pristupljeno 11.3.2022.
- Victimization, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/victimization>, stranici pristupljeno 11.3.2022.

Milana M. Ljubičić

**Homeless people in modern society:
between ignoring and (crimes of) hatred**

Abstract: In this paper, we are exploring social treatment of the homeless and their victimization. Empirical data collected in some countries on this phenomenon indicate that people experiencing homelessness are victims of various forms of violence. Furthermore, such statistics suggest that victimization of the homeless is not inherently different from hate crimes. In addition, it is evident that there is resistance from legislators to include the homeless among those groups that have been singled out as highly vulnerable and specially protected by legal acts from this type of crime. To understand why homeless people are left out of such legislation, in modern democracies where human rights are a universal good, we approached a comparative sociological analysis of the social context, social and legal practices that primarily affect the homeless. It will be shown that the social treatment of these people ranges between ignoring and criminalization - open intolerance, as well as that society as a whole, has a high tolerance for the crimes committed against them. The reason for such practices lies in the hundreds-year-old prejudices against the homeless, based on two beliefs: they are potentially dangerous social group, and they are Others - *less people*, compared to other citizens.

Keywords: hate crimes, criminalization, human rights

Siniša Tatalović*
Ružica Jakešević**

PRAVA NACIONALNIH MANJINA I GOVOR MRŽNJE U HRVATSKOJ

Apstrakt: Ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj ima dugu tradiciju. Sadašnji model zaštite nacionalnih manjina ostvaruje se od osamostaljivanja Republike Hrvatske, početkom 90-tih godina prošlog stoljeća. Model je nastao kao izraz potrebe zaštite nacionalnih manjina na osnovu dotadašnjih iskustava, ali i novih okolnosti vezanih za evoluciju prava nacionalnih manjina u Europi. Početak realizacije ovog modela bio je povezan s ratnim okolnostima u Hrvatskoj, koje nisu bile povoljne za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Ograničeno ostvarivanje prava nacionalnih manjina bilo je povezano i s govorom mržnje, posebno u odnosu na pojedine nacionalne manjine. Prevladavanje ratnog naslijeđa teklo je postupno i podrazumijevalo je redefiniranje prava nacionalnih manjina i stvaranje povoljnijeg društvenog okruženja za njihovo ostvarivanje. To je vezano uz ratifikaciju međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu ljudskih i manjinskih prava te usvajanje novog zakonodavnog okvira početkom ovog stoljeća. Nakon toga je započeo dugotrajni proces njihove implementacije, što je bilo povezano i s procesom pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji. U tome cilju doneseni su akcijski planovi za provođenje Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina kao temeljnog dokumenta u ovom području, a Vlada periodično ima obavezu izvijestiti Hrvatski sabor o provedbi ovog Zakona. Poseban naglasak u tim planovima i izvješćima bio je na mjerama za suzbijanje govora mržnje i zločina iz mržnje, što je predstavljalo i još uvijek predstavlja problem za hrvatsko društvo. U radu će se analizirati proces oblikovanja i implementacije modela zaštite nacionalnih manjina u Hrvatskoj s naglaskom na mjere za suzbijanje govora mržnje.

Ključne riječi: nacionalne manjine, manjinska prava, Republika Hrvatska, govor mržnje

* Dr Siniša Tatalović je redoviti profesor u trajnom zvanju na Fakultet političkih znanosti u Zagrebu. E-mail: sinisa.tatalovic@fpzg.hr

** Dr Ružica Jakešević je izvanredna profesorica na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. E-mail: ruzica.jakesevic@fpzg.hr

1. Uvod

Prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj važno su pitanje u njenom političkom sustavu. U procesu osamostaljivanja Republike Hrvatske 1991. godine zaštita nacionalnih manjina bila je jedno od pitanja o kojem se intenzivno raspravljalo u hrvatskom društvu. Pored toga, međunarodne organizacije ovo su pitanje smatrale pretpostavkom za izgradnju demokratskog društva i njegovu stabilnost i sigurnost. Zbog toga je jedan od uvjeta međunarodnog priznanja Republike Hrvatske bilo ustavno reguliranje prava nacionalnih manjina. Da bi ostvarila međunarodno priznanje, nakon održanog referenduma (Hrvatski sabor, 2022)¹ i proglašenja neovisnosti, Republika Hrvatska je prava nacionalnih manjina regulirala u Ustavu te posebnom Ustavnom zakonu o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj iz 1991. godine. Ovaj zakon, koji je usvojen u hrvatskom parlamentu dvotrećinskom većinom, trebao je omogućiti bolje ostvarivanje prava nacionalnih manjina i prevenirati moguće sukobe koji su se nazirali u procesu raspada SFRJ. Međutim, okolnosti u kojima je usvojen ustavni zakon, a vezane su za početak oružanih sukoba u pojedinim dijelovima Hrvatske, nisu davale naznake o mogućnostima njegove pune implementacije. Donošenje Ustavnog zakona bio je jedan od uvjeta Europske ekonomske zajednice za međunarodno priznanje Republike Hrvatske nakon uspješno provedenog referenduma.

Nakon što je usvojen Ustavni zakon, uslijedilo je i međunarodno priznanje Republike Hrvatske 15.1.1992. godine. Međunarodno priznanje, kao i Sarajevsko primirje 02.1.1992. godine, kojim je završena prva faza rata u Hrvatskoj, bitno su utjecali na provođenje odredaba Ustavnog zakona koji je jamčio visoku razinu prava u području kulture, obrazovanja i političke participacije nacionalnih manjina. Naime, on je akceptirao sva dotadašnja prava koja su ostvarivale „stare“ nacionalne manjine (Talijani, Česi, Mađari, Slovaci, Rusini, Ukrajinci...) te uvođenje novih prava koja su se odnosila i na „nove“ nacionalne manjine, posebno srpsku. Ova prava omogućavala su značajno sudjelovanje nacionalnih manjina, posebno srpske, u procesima odlučivanja na svim razinama vlasti. Osobito su bila važna prava definirana za kotareve Knin i Glina, gdje je bilo predviđeno da srpska nacionalna manjina ima mogućnost upravljanja jednim dijelom poslova od lokalnog i regionalnog značaja. Bila je predviđena i zastupljenost nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru.

¹ Referendum je održan 19.5.1991. Prema Izvještaju Republičke komisije za provedbu referenduma od 22.5.1991., pravo glasa na referendumu imalo 3.652.225 glasača. O suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske izjasnilo se 83.56 % od ukupnog broja registriranih glasača. „Za“ je glasovalo 93,24 %, a „Protiv“ je glasovalo 4,15 % glasača.

Međutim, ratne okolnosti i nespremnost dijela pobunjenih Srba, koji su kontrolirali dio hrvatskog teritorija, nisu omogućavale provođenje većine odredbi ovog Ustavnog zakona. U ovom radu neće se analizirati razlozi i problemi u ostvarivanju prava nacionalnih manjina u ratnim okolnostima, već će se analizirati proces oblikovanja modela zaštite nacionalnih manjina u postratnom razdoblju s naglaskom na suzbijanje govora mržnje i diskriminacije. Naglasak će biti na analizi utjecaja međunarodnih čimbenika na oblikovanje ovog modela te djelovanja tijela državne vlasti Republike Hrvatske. Važan poticaj za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj bio je završetak procesa mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja 1998., čime je i formalno završen rat i započela postratna rekonstrukcija društva. „Dakle, osnovni principi na kojima se temeljilo rješavanje pitanja Hrvatskog Podunavlja uključivali su mehanizme koji će predstavljati interese ne samo hrvatske Vlade nego i lokalnih Srba, hrvatskih izbjeglica, raseljenih osoba te etničkih manjina“ (Jakešević, 2011: 193). U tome procesu važna pitanja bila su prava nacionalnih manjina i suprotstavljanje govoru mržnje. U cilju oblikovanja modela zaštite nacionalnih manjina u postratnom razdoblju Republika Hrvatska najprije je ratificirala međunarodne instrumente za zaštitu nacionalnih manjina, kao što su Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. Nakon toga, početkom 2000-ih u Hrvatskom saboru usvojen je Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina i Zakon o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2000.) te Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina 2002. godine. Ovim je bio zaokružen normativni okvir za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u području kulture, obrazovanja i sudjelovanja u procesima odlučivanja na svim razinama vlasti. Njihovo donošenje trebalo je omogućiti ne samo ostvarivanje manjinskih prava nego i suzbijanje govora mržnje koji je bio usmjeren prema pojedinim nacionalnim manjinama. U ovom radu objasniti će se model zaštite nacionalnih manjina, zakonodavni okvir za suzbijanje govora mržnje te analizirati proces ostvarivanja prava nacionalnih manjina kao i suzbijanja govora mržnje usmjerenog prema nacionalnim manjinama.

2. Model ostvarivanja prava nacionalnih manjina

Hrvatska ima bogato iskustvo u ostvarivanju prava nacionalnih manjina koje je vezano za prethodne države u čijem sastavu je bio teritorij Republike Hrvatske. To je utjecalo na razvijenost osjećaja multikulturalnosti i multietničnosti u hrvatskom društvu te je bilo povoljna okolnost za implementaciju prava nacionalnih manjina. Ova činjenica značajno je utjecala i na relativno brzo prevladavanje negativnog nasljeđa iz razdoblja Domovinskog rata. Hrvatski model ostvarivanja prava nacionalnih manjina temelji se na dva principa – pravu na očuvanje manjinskog identiteta te punoj integraciji u hrvatsko društvo u svim njegovim aspektima – kulturnom, socijalnom, političkom i ekonomskom.

Ovi principi omogućavaju da pripadnici nacionalnih manjina mogu dugoročno očuvati i razvijati svoj identitet u višeetničkom okruženju i očuvati multikulturni i multietnički karakter hrvatskog društva. Model podrazumijeva obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina kroz četiri varijante od cjelokupne nastave na jeziku i pismu nacionalnih manjina, preko izučavanja sadržaja značajnih za identitet nacionalne manjine, do organizacije ljetnih i zimskih škola. „Prema prihvaćenom modelu kulturne autonomije, većina etničkih prava pripadnika nacionalnih manjina (obrazovanje, znanost, knjižnice, zaštita spomenika ...) ostvaruje se kroz državne institucije koje su stručno i upravno odgovorne za pojedina područja društvenog života, čime se ostvaruje načelo integracije pripadnika nacionalnih manjina u hrvatsko društvo, ali i jamči očuvanje njihova kulturnog i etničkog identiteta. Drugi dio etničkih prava (informiranje, izdavaštvo, kulturni amaterizam, kulturne manifestacije ...) osigurava se djelovanjem nevladinih udruga nacionalnih manjina i tako se dodatno osigurava zaštita od asimilacije“ (Tatalović, 2006:163).

U odnosu na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina Hrvatska se odlučila za vrlo visoki prag od 33% udjela nacionalnih manjina u stanovništvu jedinica lokalne i regionalne samouprave za ostvarivanje ovog prava. To se ne odnosi na „stare“ nacionalne manjine koje koriste ovo pravo kao stečeno pravo, već samo na „nove“ nacionalne manjine. To je utjecalo i na otežano ostvarivanje prava na korištenje manjinskih jezika manje brojnih nacionalnih manjina, ali i kod srpske nacionalne manjine koja ispunjava ove uvjete, ali se suočava s pritiscima određenih socijalnih skupina koje se tome protive. Na primjer, u gradovima Vrbovsko i Vukovar, gdje postoji zakonska osnova za ostvarivanje ovog prava, ono je onemogućeno od strane lokalnih samouprava koje to ne žele uvrstiti u svoje statute.

Značajan dio prava iz područja kulture ostvaruje se putem udruga i ustanova nacionalnih manjina, čiji se programi financiraju iz državnog proračuna putem Savjeta za nacionalne manjine, kao njihovog krovnog tijela. Ovaj dio programa posebno je važan za manje brojne nacionalne manjine, koje ne mogu ispuniti kriterije za ostvarivanje drugih vrsta prava, posebno onih koja se odnose na sudjelovanje u procesima odlučivanja na svim razinama vlasti.

Hrvatska ima definirane brojne mogućnosti sudjelovanja nacionalnih manjina u procesima odlučivanja od općina i gradova preko županija do državne razine. To podrazumijeva razmjerno sudjelovanje u predstavničkim tijelima lokalne i regionalne samouprave ako neka manjina u njima čini više od 15% ukupnog stanovništva, odnosno najmanje jednog predstavnika ako čini iznad 8% stanovništva. Manjinski predstavnici

biraju se na lokalnim izborima. Pored toga, nacionalne manjine imaju pravo birati i vijeća i predstavnike nacionalnih manjina, ovisno o postotku sudjelovanja u ukupnom stanovništvu pojedine lokalne ili regionalne samouprave.

Važan instrument sudjelovanja u procesima odlučivanja je zastupljenost nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru gdje se bira osam zastupnika, koji imaju jednak mandat kao i ostali zastupnici iako se biraju u posebnoj izbornoj jedinici.

Implementacija ovako definiranog modela zahtijevala je duže vremensko razdoblje, ne samo zbog njegove kompleksnosti, nego i potrebe izgradnje manjinskih institucija te prilagođavanja tijela državne vlasti.

3. Međunarodne norme i zakonodavni okvir RH za suzbijanje govora mržnje

Pitanje granica slobode govora i slobodnog izražavanja mišljenja konstantno je prisutna tema u demokratskim društvima u globalnim okvirima, osobito u postkonfliktnim i tranzicijskim društvima. Postkonfliktni i tranzicijski kontekst vrlo često pružaju pogodno tlo za antagoniziranje različitih društvenih skupina, pa i onih različitog etničkog podrijetla, pri čemu taj antagonizam može biti instrumentaliziran u svrhu postizanja različitih političkih ciljeva. Antagonizam se, među ostalim, pojačava i negativnim javnim diskursom, koji se u pojedinim radikalnim oblicima može označiti kao govor mržnje. S razvojem suvremenih medija, društvenih mreža i različitih digitalnih platformi za razmjenu informacija, širi se i prostor za govor mržnje i otežava nadzor takvih praksi od strane regulatornih tijela. (Društvena) odgovornost pružatelja usluga u različitim medijskim formatima za sprečavanje govora mržnje iznjedrila je potrebu za iznalaženjem odgovarajućih alata za prepoznavanje i uklanjanje jezika koji je diskriminirajući i opasan za sigurnost pojedinaca i skupina.

Razvoj nacionalnih normativnih okvira u području ljudskih i manjinskih prava, te zabrane diskriminacije po različitim osnovama, uključujući etničku, oslanja se na niz međunarodnih instrumenata različite pravne snage. U razdoblju (dominantno) druge polovice 20. stoljeća, međunarodna zajednica je putem razvoja međunarodnog prava kodificirala široki korpus ljudskih prava, koja podrazumijevaju i zaštitu pojedinaca i skupina od etnički/nacionalno motivirane diskriminacije, mržnje, govora mržnje, zločina iz mržnje, i slično. Te međunarodne norme ugrađene su i u nacionalna zakonodavstva, u ovom slučaju zakonodavni okvir Republike Hrvatske, koji sveobuhvatno tretira i predviđa niz mehanizama za suzbijanje govora mržnje, pa i onog usmjerenog prema

pripadnicima nacionalnih manjina i manjinskim skupinama. U tom kontekstu važno je istaknuti Opću deklaraciju o ljudskim pravima (1948.), Konvenciju o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), Međunarodnu konvenciju o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1966.), Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.), Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992.), Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina (1998.), Povelju Europske unije o temeljnim pravima te smjernice i preporuke OEES-a koje tretiraju različita područja za učinkovitu integraciju nacionalnih manjina u društva čiji su dio. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Europe, kao pravno obvezujući dokument za države potpisnice, pritom je od osobite važnosti budući da u članku 6 predviđa obavezu država potpisnica da „poduzmu odgovarajuće mjere zaštite osoba izloženih prijetnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju zbog svog etničkog, kulturnog, jezičnog ili vjerskog identiteta“ (Vijeće Europe, 2019).

Kada je riječ o kontekstu Europske unije, pored Povelje o temeljnim pravima, važno je ukazati i na relevantne odredbe Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije. Naime, u članku 2 Ugovora o europskoj uniji posebice se ističu vrijednosti na kojima se Unija temelji, uključujući slobodu, demokraciju, jednakost, ljudsko dostojanstvo, vladavinu prava te ljudska prava, uključujući prava manjina (Službeni list EU, 2016). Istodobno, u članku 10 Ugovora o funkcioniranju Europske unije stoji da je Unija u svojim politikama i aktivnostima „usmjerena borbi protiv diskriminacije na temelju spola, rase, etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije“ (Službeni list EU, 2016a). U ovom smislu relevantni su i članak 19 koji omogućuje da Vijeće, djelujući jednoglasno, uz suglasnost Europskog parlamenta, poduzima mjere za suzbijanje diskriminacije, temeljene na, među ostalim, na etničkom podrijetlu, te članak 67 u kojem se navodi da Unija „nastoji osigurati visoku razinu sigurnosti putem mjera za sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta, rasizma i ksenofobije te mjera za koordinaciju i suradnju policije i pravosudnih tijela te drugih nadležnih tijela, kao i uzajamnim priznavanjem presuda u kaznenim stvarima i, prema potrebi, usklađivanjem kaznenog zakonodavstva“ (Ibid).

Problem govora mržnje i njegov učinak na društvenu stabilnost i koheziju u suvremenim društvima, bez obzira radi li se o demokratskim ili nedemokratskim porecima, prepoznat je i na globalnoj razini te je Glavni tajnik Ujedinjenih naroda Antonio Guterres 2019. godine donio Strategiju i akcijski plan protiv govora mržnje (UN, 2019), sa svrhom zaštite temeljnih vrijednosti i principa UN-a, a vodeći se međunarodnim normama i standardima za zaštitu ljudskih prava, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja.

Kako se definira govor mržnje? U međunarodnom pravu ne postoji jedinstvena definicija ovog pojma, a korisna smjernica za nacionalna zakonodavstva sadržana je u Preporuci Europske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI) Vijeća Europe koja govor mržnje široko definira kao „upotrebu jednog ili više posebnih oblika izražavanja - zagovaranje, promociju ili poticanje ocrnjivanja, mržnje ili klevetanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvredu, negativnu stereotipizaciju, stigmatizaciju ili prijetnju takvoj osobi ili osobama i svako opravdavanje svih ovih oblika izražavanja, koje se zasniva na nepotpunom popisu osobnih karakteristika ili statusa koji uključuje „rasu“, boju kože, jezik, vjeru ili uvjerenje, državljanstvo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, kao i porijeklo, dob, invaliditet, spol, rod, rodni identitet i seksualnu orijentaciju“ (Vijeće Europe, 2016). U Strategiji i akcijskom planu protiv govora mržnje UN-a govor mržnje se, pak, definira kao „bilo koja vrsta komunikacije, u vidu govora, pisanja ili ponašanja, kojom se napada ili koristi pežorativan ili diskriminirajući jezik u odnosu na osobu ili skupinu temeljem toga tko oni jesu, drugim riječima, temeljem njihove vjere, etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, boje, podrijetla, rodnog ili drugog identiteta“ (UN, 2019). Obje definicije pored verbalnih i pisanih impliciraju i druge oblike izražavanja koji se mogu okarakterizirati kao govor mržnje, a što je važno u kontekstu rasprava o kriminalizaciji pojedinih neverbalnih gesta, pozdrava i simbola, posebice onih koji aludiraju na totalitarne ideologije i na njima zasnovane režime i politike. Munivrana Vajda i Šurina Marton ukazuju kako se govor mržnje „može promatrati kao zločin iz mržnje, ali samo u širem smislu“ (Munivrana Vajda, Šurina Marton, 2019: 412), upozoravajući ipak da se primjerice OESS i Agencija za temeljna prava Europske unije zalažu za odvojeno tretiranje dvaju kaznenih djela (Ibid: 413). Isto tako, i u Izvješću pučke pravobraniteljice za 2021. godinu ističe se da govor mržnje nije istovjetan zločinu iz mržnje u smislu čl. 87. st. 21. KZ-a. „Za razliku od govora mržnje, koji je zasebno kazneno djelo kojim se kriminalizira javno pozivanje na nasilje i mržnju prema određenim ranjivim skupinama, zločin iz mržnje je (bilo koje) kazneno djelo koje je počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, jezika, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe“ (Izvješće pučke pravobraniteljice, 2022: 128)

U nedostatku pravne osnove za kriminalizaciju govora mržnje na razini Europske unije, u govoru o stanju Unije 2020. godine, predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen najavila je inicijativu „da se popis kaznenih djela u Uniji proširi na sve oblike zločina iz mržnje i govora mržnje - bili oni potaknuti bojom kože, vjeroispoviješću, rodnom pripadnošću ili spolnom orijentacijom“ (Europska komisija, 2020: 22). Na istom tragu je i Akcijski plan EU-a za antirasizam za razdoblje od 2020.-2025. godine

(Europska komisija, 2020a), a inicijativa u obliku Komunikacije Europske komisije „Uključivija Europa koja štiti: proširenje popisa područja kriminaliteta u EU-u na govor mržnje i zločine iz mržnje“ upućena je Europskom parlamentu i Vijeću u prosincu 2021. godine (Europska komisija, 2021), kao prvi korak u zakonodavnom procesu EU. U ovoj inicijativi riječ je o intenciji da se članku 83 Ugovora o funkcioniranju Europske unije, u kojemu su definirana različita područja kriminaliteta,² doda i govor mržnje, budući da je članak otvoren za takvu mogućnost proširenja novim oblicima kriminaliteta koji iziskuju zajedničko suzbijanje,³ temeljem minimalnih pravila o definiranju kaznenih djela i sankcija primjenjivih u svim državama članicama EU (Ibid).

U Akcijskom planu za antirasizam se, pak, problematizira poveznica između sveprisutnog govora mržnje i rasizma, te se apostrofira važnost dosljedne implementacije smjernica i postojećeg pravnog okvira za suzbijanje govora mržnje, posebice Okvirne odluke o suzbijanju rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima (2008) i prateće Direktive o pravima žrtava (2012), kojoj je cilj „osigurati pravdu, zaštitu i potporu žrtvama zločina iz mržnje i govora mržnje“ (Europska komisija, 2020a: 5). Ipak, iako se radi o pravno obvezujućim dokumentima, odnosno izvorima prava koje države članice imaju obavezu prenijeti u svoja nacionalna zakonodavstva i po njima postupati, u Akcijskom planu se ističe zabrinutost Europske komisije „u pogledu mjere u kojoj nacionalni kazneni zakoni ispravno kriminaliziraju govor mržnje i zločine iz mržnje“ (Ibid). Dodatno sredstvo borbe protiv govora mržnje je i Kodeks o postupanju za borbu protiv nezakonitog govora mržnje na internetu, kojeg je Europska komisija izradila 2016. godine zajedno s četiri tehnološke tvrtke – Facebook, Twitter, Youtube i Microsoft – kako bi se umanjila mogućnost da se putem društvenih mreža i platformi širi govor mržnje (Europska komisija, 2016).

U postkonfliktnoj i tranzicijskoj fazi Hrvatska je, s obzirom na svoj multietnički karakter, oblikovala model zaštite nacionalnih manjina te je s razvojem pregovora za ulazak u EU postupno oblikovala normativni i institucionalni okvir za suzbijanje diskriminacije i govora mržnje. Hrvatska je potpisnica svih prethodno navedenih dokumenata, a kao

² terorizam, trgovanje ljudima i seksualno iskorištavanje žena i djece, nezakonita trgovina drogom, nezakonita trgovina oružjem, pranje novca, korupcija, krivotvorenje sredstava plaćanja, računalni kriminal i organizirani kriminal (Europska komisija, 2021)

³ U stavku 1 članka 83 navodi se da „Europski parlament i Vijeće mogu direktivama donesenima u skladu s redovnim zakonodavnim postupkom utvrditi minimalna pravila o definiranju kaznenih djela i sankcija u području osobito teškog kriminaliteta s prekograničnim elementima koji proizlaze iz prirode ili učinka takvih kaznenih djela ili iz posebne potrebe njihova zajedničkog suzbijanja. (...) S obzirom na razvoj kriminaliteta, Vijeće može usvojiti odluku kojom se utvrđuju ostala područja kriminaliteta koja ispunjavaju kriterije definirane u ovom stavku. Vijeće odlučuje jednoglasno uz prethodnu suglasnost Europskog parlamenta.“ (Službeni list EU, 2016a)

članica Europske unije obvezala se pripadnicima nacionalnih manjina, kao i ostalim građanima, osigurati temeljna prava koja ih štite od diskriminacije. U samome procesu pristupanja odnos prema manjinama te provedba zakona koji su namijenjeni zaštititi prava nacionalnih manjina bili su osobito važno mjerilo pri procjeni spremnosti Hrvatske da bude primljena u članstvo Unije. Otkad je 2004. godine stekla status kandidata za članstvo do ulaska u Europsku uniju 2013. godine, područje ljudskih prava i temeljnih sloboda bilo je predmetom zasebnog pregovaračkog poglavlja – poglavlja 23 *Pravosuđe i temeljna prava*, koje je bilo novina u odnosu na prethodne krugove proširenja EU. Unutar tog poglavlja osobita se pozornost posvećivala upravo provedbi zakona namijenjenih ostvarivanju prava nacionalnih manjina (Petričušić i Mikić, 2014), kao mjerilo vladavine prava općenito. Navedeno razdoblje stoga je bilo osobito povoljno za unaprijeđenje i jačanje političke volje za ostvarivanje manjinskih prava i to ponajprije zbog politike uvjetovanosti koja u pristupnom procesu Europskoj uniji omogućuje da vrši pritisak na državu kandidatkinju ne bi li ispunila postavljene kriterije, u ovom slučaju vladavinu prava, i time izbjegla zastoje u pregovaračkom procesu.

U zakonodavni okvir Republike Hrvatske adekvatno su ugrađeni međunarodni standardi za zaštitu nacionalnih manjina, koji bi, među ostalim, trebali pripadnike manjine štititi od različitih oblika diskriminacije, a konačno i od govora mržnje. Bez obzira na to, govor mržnje usmjeren prema nacionalnim manjinama i dalje je prisutan u javnom diskursu.⁴

Ukoliko se usredotočimo na govor mržnje važno je ukazati na zakone koji tretiraju ovo područje, iako izrijeком niti jedan zakon ne spominje niti definira pojam govora mržnje. Ustav u izvorišnim osnovama Hrvatsku ustanovljuje kao nacionalnu državu hrvatskog naroda i pripadnika nacionalnih manjina te potom poimence nabroja ukupno dvadeset i dvije nacionalne manjine, čiji pripadnici ostvaruju jednakost s građanima hrvatske narodnosti i prava u skladu s demokratskim normama UN-a i zemalja slobodnog svijeta (Ustav RH, 2014). Antidiskriminacijske norme ugrađene su u članak 14 koji definira prava i slobode svih bez obzira na rasu, boju kože, nacionalno i socijalno podrijetlo i druge osobine, a člankom 15 se dodatno jamči ravnopravnost pripadnika nacionalnih manjina, koja se treba dodatno urediti Ustavnim zakonom (koji je donesen 2002. godine), te slobodno izražavanje nacionalne pripadnosti, kulturna autonomija te slobodno služenje vlastitim jezikom i pismom. Ta su prava dalje preciznije definirana u zasebnim zakonima, a u ovom radu su objašnjena u prethodnom poglavlju. Pored toga, a u kontekstu ograničavanja govora mržnje i sprečavanja zloupotrebe slobode govora važni su članci

⁴ Više o tome vidi u (Kulenović, 2016).

16 i 39 (Hlebec i Gardašević, 2021: 19). U članku 16 definiraju se situacije u kojima je zakonom dopušteno ograničiti prava i slobode, što je dozvoljeno „da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi, te pravni poredak, javni moral i zdravlje“, dok se u članku 39 zabranjuje i kažnjivim proglašava svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.

U hrvatskom Kaznenom zakonu propisane su kazne za javno poticanje na nasilje i mržnju usmjereno, između ostaloga, prema osobama ili skupinama temeljem njihove etničke ili nacionalne pripadnosti. Tako članak 325 propisuje kaznu zatvora do tri godine za onoga tko putem različitih oblika javnog priopćavanja, na javnom skupu ili putem drugih oblika širenja informacija poziva na etnički/nacionalno motivirano nasilje i mržnju. Istim člankom kriminalizirano je javno odobravanje, negiranje ili umanjivanje kaznenog djela genocida, zločina agresije, zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina, a koje je također, među ostalim, „usmjereno prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog njihove rasne, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, podrijetla ili boje kože, na način koji je prikladan potaknuti nasilje ili mržnju protiv takve skupine ili pripadnika te skupine“.

Značaj neovisnih medija neupitna je tekovina demokratskih društava. Medijske slobode i sloboda govora pritom bivaju percipirani kao ultimativna brana zaobilazanju demokratskih procedura, kršenju zakona te je njihova uloga u ukazivanju na društvene anomalije koje utječu na povjerenje građana u institucije kritična. Slično tome, Kulenović govoreći o važnosti slobode govora u demokratskim društvima navodi da je „sloboda govora [je] važna jer ima instrumentalnu ulogu u razvoju i očuvanju demokratskih institucija“ (Kulenović, 2016: 23). Međutim, mediji u svom djelovanju također su dužni slijediti odredbe relevantnih zakona koji jasnijom čine granicu između slobode govora i izražavanja i govora mržnje. U hrvatskom slučaju, Zakon o medijima, definirajući dosege i ograničenja slobode medija, u trećem članku (četvrtom stavku) propisuje da je prenošenjem programskih sadržaja medijima zabranjeno „poticati ili veličati nacionalnu, rasnu, vjersku, spolnu ili drugu neravnopravnost ili neravnopravnost na temelju spolne orijentacije, kao i ideološke i državne tvorevine nastale na takvim osnovama, te izazivati nacionalno, razno, vjersko, spolno ili drugo neprijateljstvo...“. Jednako tako, medijima je pripisana važna uloga u jačanju multikulturnog karaktera društva u sklopu koje se, temeljem članka 5 istog zakona propisuje obaveza države da potiče proizvodnju programa i sadržaja koji se odnose na „ostvarivanje prava na javno informiranje i na obaviještenost pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj“ te na „informiranje javnosti o nacionalnim manjinama i pitanjima ostvarivanja manjinskih prava u Republici Hrvatskoj, te poticanje tolerancije i kulture dijaloga“.

Jednako tako, u Zakonu o elektroničkim medijima u članku 14 propisano je da je u audio i/ili audiovizualnim medijskim sadržajima zabranjeno, među ostalim poticati i pogodovati širenju mržnje ili diskriminacije na osnovi rasne ili etničke pripadnosti ili boje kože, a člankom 15 propisano je da se u audiovizualnim i radijskim programima, te u sadržajima elektroničkih publikacija treba promicati ravnopravnost pripadnika nacionalnih manjina. U članku 21 također se navodi kako audiovizualne komercijalne komunikacije ne smiju „uključivati ili promicati bilo kakvu diskriminaciju na temelju rase ili etničke pripadnosti ili boje kože ...nacionalnosti ili socijalnog podrijetla...“ Istim zakonom regulira se i djelovanje Fonda za poticanje pluralizma i raznovrsnosti elektroničkih medija, iz čijih se sredstava potiče proizvodnja programa i sadržaja od javnog interesa, među kojima su i oni o nacionalnim manjinama (članak 71). Kao glavno regulatorno tijelo određena je Agencija za elektroničke medije. Ova zakonska osnova služi za sankcioniranje onih medija koji u svojim programima plasiraju sadržaje koji se mogu okarakterizirati kao govor mržnje, a koji je zabranjen nizom pravnih propisa Republike Hrvatske. Kao primjer sankcioniranja medija zbog govora mržnje usmjerenog prema nacionalnim manjinama, konkretno prema pripadnicima srpske nacionalne manjine, u obliku ukidanja koncesije na određeni period, može se izdvojiti odluka Agencije za elektroničke medije iz siječnja 2016. godine kojom je na tri dana oduzeta koncesija nakladniku Z1 d.o.o., i to zbog kršenja odredbi članka 12 tadašnjeg Zakona o elektroničkim medijima (Večernji list, 2016). U kontekstu sprječavanja govora mržnje potrebno je istaknuti i Zakon o suzbijanju diskriminacije (2012), temeljni zakon kojim se štiti i promiče jednakost građana bez obzira na njihovo raznoliko etničko podrijetlo i nacionalnost, a u njega su ugrađene i odgovarajuće odredbe pravne stečevine EU u ovom području. Relevantne su i odredbe Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima⁵ i Zakon o javnom okupljanju⁶ (više vidjeti u: Munivrana Vajda i Šurina Marton, 2016: 442).

⁵ Članak 4. Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima nabraja protupravna ponašanja, među kojima su i „pokušaj unošenja, unošenje i isticanje transparenta, zastave ili druge stvari s tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem kojima se iskazuje ili potiče mržnja ili nasilje na temelju rasne, nacionalne, regionalne ili vjerske pripadnosti“ te „pjevanje pjesama ili dobacivanje poruka čiji sadržaj iskazuje ili potiče mržnju ili nasilje na temelju rasne, nacionalne, regionalne ili vjerske pripadnosti“. U članku 25 istog zakona stoji da „Policija je ovlaštena osobi koja se izjasni ili je prema okolnostima očigledno da ide na športsko natjecanje, a svojim ponašanjem izaziva osnovanu sumnju da je pod utjecajem alkohola ili droga ili se drugačije protupravno ponaša utvrditi identitet, pregledati (...) nosi li transparente, zastave, simbole i sl. koji sadržavaju rasističke ili druge poruke koje mogu izazvati nesnošljivost, oduzeti joj takve stvari (...), udaljiti je iz sredstava javnog prometa, zabraniti joj dolazak u mjesto športskog natjecanja ili ulazak u športski objekt, zadržati je do isteka vremena od dva sata nakon završetka športskog natjecanja.“

⁶ U članku 3 ovog zakona stoji: „Sloboda govora i javnog nastupa na javnom okupljanju ograničena je zabranom svakog pozivanja i poticanja na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti“. U članku 18 propisano je da sudionici mirnog okupljanja ili javnog prosvjeda ne smiju „nositi odoru, dijelove odore, odjeću, oznake ili druga obilježja kojima se poziva ili potiče na rat ili uporabu nasilja, na

Unatoč postojanju normativnog okvira, recentna istraživanja pokazuju da je govor mržnje, među ostalim onaj usmjeren prema etničkim manjinama, i dalje u porastu, što ukazuje na potrebu poduzimanje dodatnih mjera na razini EU, ali i na razini država članica. Istodobno je uočeno i snažno ograničavanje slobode medija u državama članicama, na što je Europski parlament odgovorio usvajanjem rezolucije „Jačanje slobode medija: zaštita novinara u Europi, govor mržnje, dezinformacije i uloga platformi“ (Europski parlament, 2020) 2020. godine. Čini se kako na globalnom i europskom planu govor mržnje postaje *mainstream* (UN, 2019: 1; European Parliament, 2020: 57), vrlo prisutan u javnom diskursu, ne kao iznimka nego kao pravilo, o čemu svjedoče trendovi iskazani u različitim istraživanjima.

Agencija Europske unije za temeljna prava 2017. godine objavila je rezultate drugog istraživanja EU o manjinama i diskriminaciji, u kojemu je uočen trend porasta etničke diskriminacije, netolerancije i mržnje diljem Unije, a u Hrvatskoj se osobito ističe ranjivost romske nacionalne manjine (Agencija EU za temeljna prava, 2017).

Recentno Izvješće o provedbi Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina za 2019. godinu navodi kako je i u navedenoj godini učestalo prisutan govor mržnje u javnom medijskom diskursu te se navodi niz aktivnosti koje su usmjerene ka njegovom suzbijanju (Vlada RH, 2021).

U najnovijem Petom mišljenju o Hrvatskoj Savjetodavnog odbora za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Europe, koje je objavljeno početkom 2021. godine, upozorava se na uzlazni trend u prisutnosti govora mržnje u Hrvatskoj, kako u medijima, tako i u političkom diskursu, što se zajedno s porastom radikalnog nacionalizma negativno odražava na ostvarivanje manjinskih prava. Pritom su kao najranjivije i najizloženije označene srpska, romska i židovska manjina (Vijeće Europe, 2021: 4).

Aktivnosti Ureda pučkog pravobranitelja Republike Hrvatske također su dio kontinuiranog praćenja i suzbijanja govora mržnje. Izvješće pučke pravobraniteljice za 2021. godinu na sličnom je tragu prethodno navedenog izvješća Savjetodavnog odbora Vijeća Europe. U ovom izvješću se također navodi kako je još uvijek prisutno nerazumijevanje pojmova slobode izražavanja i govora mržnje (Izvješće pučke pravobraniteljice, 2022: 134).

nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.“ Isto vrijedi i za redare (čl. 20). Prekršitelji ovih odredbi mogu biti kažnjeni za prekršaj novčanom kaznom od jedne do tri tisuće kuna (čl. 37).

Srpsko narodno vijeće, pak, kontinuirano prati pojave govora mržnje usmjerenog prema Srbima u Hrvatskoj. Recentni trendovi se mogu iščitati iz SNV-ovih biltena od 2014. godine, a u najnovijem biltenu *Historijski revizionizam, govor mržnje i nasilje prema Srbima u 2020.*, sistematično se kroz jedanaest kategorija prikazuje pojavnost govora mržnje i etničke netrpeljivosti usmjerene prema Srbima, primjerice na sportskim terenima, u medijima te na društvenim mrežama, pojavnost grafita i znakovlja koji sadrže govor mržnje i etničku netrpeljivost, izjave javnih osoba koje sadrže ove elemente itd. U 2020. godini zabilježeno je ukupno 214 ovakvih pojava, u odnosu na 400 zabilježenih slučajeva 2019. godine (Srpsko narodno vijeće, 2021: 8). Iako ove brojke ukazuju na smanjenje pojavnosti navedenih pojava, pitanje je radi li se o stabilnom trendu i koji su faktori utjecali na gotovo upola manje detektiranih slučajeva, a posebice s obzirom na činjenicu da isto izvješće navodi kako su 2014. godine bila detektirana 82 slučaja. Prema tome, može se zaključiti kako je u posljednjih deset godina govor mržnje usmjeren prema Srbima u porastu (Ibid).

Iz navedenih izvješća uočava se značajna prisutnost govora mržnje prema nacionalnim manjinama, što ukazuje na diskrepanciju između jasno postavljenog normativnog okvira i njegove implementacije u praksi.

4. Zaključak

Pristupanje Republike Hrvatske Europskoj uniji bilo je poticaj za jasnije zakonsko reguliranje prava nacionalnih manjina. To je učinjeno donošenjem Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina 2002. godine. Njegov široki okvir utjecao je na postupnost u njegovoj implementaciji, što je bilo povezano i uvjetovano otvaranjem određenih pregovaračkih poglavlja, posebno poglavlja 23 o pravosuđu i temeljnim pravima. Zastoj u pregovaračkom procesu koji je izazvan nedovoljnom suradnjom sa Haškim sudom, negativno je utjecao i na implementaciju Ustavnog zakona i ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Zbog toga je Europska unija, iskazujući određenu zabrinutost, od Hrvatske zahtijevala donošenje akcijskog plana za implementaciju Ustavnog zakona. Time je željela povezati motivaciju Hrvatske za pristupanje EU s nužnošću ostvarivanja prava nacionalnih manjina.

Ovo je imalo pozitivne učinke koji su se ogledali u sve boljoj organiziranosti organizacija i institucija nacionalnih manjina, koje su bile sposobne realizirati sve zahtjevnije programe. Važan doprinos u tom procesu imali su zastupnici nacionalnih manjina koji su brinuli ne samo o interesima manjina koje predstavljaju u Hrvatskom saboru, nego i o općim interesima. To je pokazivalo njihovu veliku motiviranost za ulazak Hrvatske u EU

jer su očekivali da će taj novi i širi politički okvir biti još poticajniiji za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Štoviše, zastupnici nekih nacionalnih manjina, talijanske, slovenske, mađarske, austrijske i njemačke, češke i slovačke, u tome su vidjeli mogućnost još čvršćeg povezivanja sa svojim matičnim narodima. Važno je bilo da su zastupnici nacionalnih manjina podržali zatvaranje pregovora, održavanje referenduma te ulazak Hrvatske u članstvo EU 2013. godine.

Nakon referenduma koji je održan početkom 2012. godine, na kojem su građani podržali ulazak u EU, Hrvatska je postala njezinom članicom, i dalje motivirana nastaviti ostvarivanje prava nacionalnih manjina te implementirati i one odredbe Ustavnog zakona koje su još bile neprovedene. Tu se ponajprije misli na provedbu prava srpske nacionalne manjine na službeni upotrebu jezika i pisma u dijelu lokalnih samouprava te nastavak implementacije mjera za uključivanje pripadnika romske nacionalne manjine u hrvatsko društvo i poboljšanje njihovog socio-ekonomskog položaja. Unatoč motiviranosti Hrvatskog sabora i Vlade da nastave ovaj proces, počeli su se događati pokušaji osporavanja dostignute normativne razine manjinskih prava. Očito lišeni odgovornosti za uspješan završetak procesa pristupanja Europskoj uniji određeni aktivisti i pokreti pokrenuli su i referendumske inicijative koje su imale za cilj smanjivanje razine manjinskih prava, posebno u dijelu koji se odnosi na njihovo političko predstavljanje i službeni uporabu jezika i pisma nacionalnih manjina (Pučki pravobranitelj, 2019).

To je utjecalo na ostvarivanje manjinskih prava posebno nakon parlamentarnih izbora 2015. godine, kada se u političkoj i ukupnoj javnosti problematizirao postojeći model zaštite prava nacionalnih manjina i njegova svrhovitost. Vlada u mandatu 2015-2016., tijekom koje zastupnici nacionalnih manjina nisu bili dio parlamentarne većine, nije nastavila dotadašnji pozitivni trend implementacije manjinskih prava. Štoviše, prihvaćala je narativ dijela javnosti koji je zagovarao smanjivanje prava nacionalnih manjina. To je negativno utjecalo i na percepciju pojedinih nacionalnih manjina i njihovih predstavnika, što je vrlo često bilo povezano i s govorom mržnje. Govor mržnje posebno je bio usmjeren prema pripadnicima romske, židovske, srpske i bošnjačke nacionalne manjine i bio je povezan s revizionističkim pogledima na Drugi svjetski rat i Holokaust te viđenje pojedinih događaja vezanih za Domovinski rat. Govor mržnje iskazivao se u javnom prostoru putem različitih medija i javnih skupova.

Zato je zadaća suzbijanja govora mržnje i zločina iz mržnje ugrađena u Akcijske planove za provođenje Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, te u izvješća Vlade o provedbi ovog zakona. Provedbom mjera za suzbijanje govora mržnje, u suradnji sa drugim državnim institucijama i nevladinim sektorom, osobito se bave Ured za ljudska

prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske te Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske. Republika Hrvatska ima dobar normativni okvir za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i za suzbijanje govora mržnje usmjerenog protiv pripadnika nacionalnih manjina, međutim, usprkos kontinuiranim naporima još uvijek je govor mržnje prisutan, posebno u situacijama izbornih kampanja ili pojedinih komemoracija koje se odnose na događaje iz bliže i dalje povijesti.

Literatura

- Hlebec, I. i Gardašević, Đ. (2021). Pravna analiza govora mržnje. *Pravnik*, 55(107), str. 9-35.
- Jakešević, R. (2012) Mirovne misije Ujedinjenih nacija i rješavanje etničkih sukoba: studija slučaja Istočne Slavonije. *Politička misao*, 49(2), str. 186-203.
- Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21
- Kulenović, E. (ur.) (2016) *Govor mržnje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Munivrana Vajda, M. i Šurina Marton, A. (2019) Zločini iz mržnje u Republici Hrvatskoj – neki teorijski i praktični prijevori. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 26(2), str. 389-416.
- Munivrana Vajda, M. i Šurina Marton, A. (2016) Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 23(2), str. 435-467.
- Petričušić, A. i Mikić, Lj. (2013).Kvaka 22 iz Poglavlja 23: Propust politike uvjetovanja u pogledu osiguranja zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina u tijelima javne vlasti. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 13 (4), str. 1215-1248.
- Tatalović, S. (2006) Nacionalne manjine i hrvatska demokracija. *Politička misao*, 43(2), str. 159-173.
- Službeni liste Europske unije (2016) *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*, Službeni list Europske unije br. C 202/13.
- Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0011.01/DOC_2&format=PDF, stranici pristupljeno 21.3.2022.
- Službeni list EU (2016a) *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*, Službeni list Europske unije br. C 202/47. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=hr>, stranici pristupljeno 21.3.2022.
- Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine br. 85/10, 5/14.
- Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine br. 34/1992.
- Zakon o medijima, Narodne novine br. 59/04, 84/11, 81/13.
- Zakon o elektroničkim medijima, Narodne novine br. 111/21.
- Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima, Narodne novine br. 117/03, 71/06, 43/09, 34/11 i 68/12-OURS

Zakon o javnom okupljanju, Narodne novine br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12

Internet izvori

- Agencija Europske unije za temeljna prava (2017) *Borba protiv diskriminacije i mržnje prema manjinama nakon gotovo deset godina još uvijek traje*. Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-2017-minority-discrimination-persists-hr_hr.pdf, stranici pristupljeno 15.3.2022.
- Buva, M. (2016, 22. januar) *Vijeće za elektroničke medije privremeno gasi Z1 zbog govora mržnje*, Večernji list [on-line izdanje] Dostupno na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/zbog-govora-mrznje-z1-nece-emitirati-program-3-dana-1054155>, stranici pristupljeno 14.3.2022.
- Hrvatski sabor (2022) *19. svibnja - Referendum o hrvatskoj samostalnosti*. Dostupno na: <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/vazni-datumi/19-svibnja-referendum-o-hrvatskoj-samostalnosti>, stranici pristupljeno 2.4.2022.
- Izvešće pučke pravobraniteljice – Analiza stanja ljudskih prava i jednakosti u Hrvatskoj* (2022). Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/izvjesce-pucke-pravobraniteljice-za-2021-analiza-i-ocjena-stanja-ljudskih-prava-i-jednakosti-u-hrvatskoj/>, stranici pristupljeno 2.4.2022.
- Europska komisija (2021) *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu i Vijeću - Uključivija Europa koja štiti: proširenje popisa područja kriminaliteta u EU-u na govor mržnje i zločine iz mržnje*. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52021DC0777>, stranici pristupljeno 18.3.2022.
- Europska komisija (2020) *Stanje Unije 2020. – Govor o stanju Unije*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/state_of_the_union_hr.pdf, stranici pristupljeno 18.3.2022.
- Europska komisija (2020a) *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija - Unija ravnopravnosti: Akcijski plan EU-a za antirasizam za razdoblje 2020.–2025*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/a_union_of_equality_eu_action_plan_against_racism_2020_-2025_hr.pdf, stranici pristupljeno 18.3.2022.
- Europska komisija (2016) *The Code of conduct on countering illegal hate speech online*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1135, stranici pristupljeno 21.3.2022.
- Europski parlament (2020) *Rezolucija Europskog parlamenta o jačanju slobode medija: zaštita novinara u Europi, govor mržnje, dezinformacije i odgovornost platformi*. Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0205_HR.html#title1, stranici pristupljeno 8.3.2022.
- Pučki pravobranitelj (2019) *Analiza: referendumska inicijativa o manjinskim zastupnicima*. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/analiza-referendumska-inicijativa-o-manjinskim-zastupnicima/>, stranici pristupljeno 31.3.2022.

- Srpsko narodno vijeće (2021) *Historijski revizionizam, govor mržnje i nasilje prema Srbima u 2020*. Dostupno na: <https://snv.hr/predstavljanje-bulletina-20-historijski-revizionizam-govor-mrznje-i-nasilje-prema-srbima-u-2020-13-4-u-arhivu-srba-u-zagrebu/>, stranici pristupljeno 2.4.2022.
- UN (2019) *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech*. Dostupno na: <https://www.un.org/en/genocideprevention/hate-speech-strategy.shtml>, stranici pristupljeno 18.3.2022.
- Vijeće Europe (2021) *Peto mišljenje o Hrvatskoj, Savjetodavni odbor za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/5th-op-croatia-hr/1680a2cb50>, stranici pristupljeno 20.3.2022.
- Vijeće Europe (2019) *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/okvirna-konvencija-za-zastitu-nacionalnih-manjina/168094dfe6>, stranici pristupljeno 25.3.2022.
- Vijeće Europe (2016) *Preporuka ECRI-ja u pogledu opšte politike br. 15 o borbi protiv govora mržnje*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-bosnian-transl/1680a0bb2d>, stranici pristupljeno 31.3.2022.
- Vlada Republike Hrvatske (2021) *Izvjeshće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2019. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Dostupno na: https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-05-31/111203/IZVJ_PROVODJENJE_UZNMP_2019.pdf, stranici pristupljeno 31.3.2022.
- Vlada Republike Hrvatske (2019) *Izvjeshće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2018. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Dostupno na: <https://ljudskaprava.gov.hr/pristup-informacijama/strategije-planovi-i-izvjesca/izvjesca/562>, stranici pristupljeno 25.3.2022.

Siniša Tatalović*
Ružica Jakešević**

Rights of national minorities and hate speech in Croatia

Abstract: The exercise of the rights of national minorities in Croatia has a long tradition. The current model of protection of national minorities has been realized since the independence of the Republic of Croatia, at the beginning of the 1990s. The model was created as an expression of the need to protect national minorities based on previous experiences, but also new circumstances related to the evolution

* Siniša Tatalović, PhD, full professor at the Faculty of Political Science in Zagreb.
Email: sinisa.tatalovic@fpzg.hr

** Ružica Jakešević, PhD, an associate professor at the Faculty of Political Science in Zagreb.
Email: ruzica.jakesevic@fpzg.hr

of the rights of national minorities in Europe. The beginning of the realization of this model was connected with the war circumstances in Croatia, which were not favorable for the realization of the rights of national minorities. Limited exercise of the rights of national minorities was also associated with hate speech, especially in relation to certain national minorities. The overcoming of the legacy of the war was gradual and meant redefining the rights of national minorities and creating a more favorable social environment for their realization. This is related to the ratification of international documents related to the protection of human and minority rights and the adoption of a new legislative framework at the beginning of this century. After that, a long process of their implementation began, which was connected with the process of accession of the Republic of Croatia to the European Union. To this end, action plans have been adopted for the implementation of the Constitutional Law on the Rights of National Minorities as a basic document in this area, and the Government is periodically obliged to inform the Croatian Parliament about the implementation of this Law. Special emphasis in these plans and reports was on measures to suppress hate speech and hate crimes, which was and still is a problem for Croatian society. The paper will analyze the process of designing and implementing models for the protection of national minorities in Croatia, with an emphasis on measures to combat hate speech.

Keywords: national minorities, minority rights, Republic of Croatia, hate speech

Aleksandar R. Ivanović*

Bojan Stojanović**

PERCEPCIJA MLADIH IZ MULTIKULTURALNIH REGIONA SRBIJE O GOVORU MRŽNJE U ELEKTRONSKIM MEDIJIMA I NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Apstrakt: Sloboda govora, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, u savremenom društvu predstavlja nesigurno tle podobno zloupotrebama. Jedna od zloupotreba slobode govora je govor mržnje. Savremeni vidovi komunikacije proširili su teren na kom je sve izraženiji govor mržnje. U radu su razmatarni stavovi mladih u Srbiji u pogledu slobode govora i govora mržnje. Kao pripadnici mlađe populacije oni su okrenuti savremenim vidovima komunikacije te su izloženi riziku da postanu žrtve govora mržnje, ali i da budu učinioci dela koja predstavljaju govor mržnje. U prvom delu rada predstavljen je međunarodni normativni okvir vezan za slobodu govora i govor mržnje. Zatim su predstavljena pravna rešenja u pravnom poretku Republike Srbije – ustav i relevantni zakoni iz ove oblasti. U drugom delu rada predstavljeni su i analizirani stavovi mladih iz tri regiona u Republici Srbiji – severna Srbija, jugozapadna Srbija i južna/jugoistočna Srbija. Predmet analize u radu je i potencijalni uticaj pandemije virusa korona na širenje govora mržnje među mladima, sa posebnim osvrto na govor mržnje u elektronskim medijima i na internetu, posebno na društvenim mrežama.

Ključne reči: sloboda govora, govor mržnje, ljudska prava, mladi, internet.

* Pravni fakultet u Lukavici, Univerziteta za poslovni i inženjering i menadžment Banja Luka, vanredni profesor, e-mail: aleksandar.ivanovic@pravnofakultet.edu.ba.

** Centar za istraživanje i razvoj društva IDEAS, Beograd, pravni savetnik, e-mail: bojanstojanovic@gmail.com.

Uvod

Razvojem tehnologije i širenja spektra medija kojima se prenose informacije, višestruko se uvećao i javni prostor u kome je moguće prenositi informacije, ali i služiti se raznim vidovima zloupotreba. Internet je, kao virtualna mreža, omogućio brz i lak prenos informacija, što je svega nekoliko decenija za nama bilo gotovo nezamislivo. To je za posledicu imalo gotovo nepregledan spektar načina da se prenose informacije, ali i da se vrše razne zloupotrebe. One se u savremeno doba čine na način da se pojave populizma, diskriminacije i govora mržnje nezaustavljivo šire. Mehanizmi zaštite brojnih prava su tako stavljeni na test efikasnosti, a zakonodavac uveden u bespoštednu trku u pogledu toga na koji način je najefikasnije štiti prava u virtualnom prostoru.

Populacija mladih, između 15 i 30 godina života¹ predstavlja najbrojniju populaciju koja vreme provodi na internetu² i društvenim mrežama.³ Oni su ujedno i konzumenti informacija i sadržaja koja odašiljaju elektronski mediji. Izloženost mladih govoru mržnje na internetu i u elektronskim medijima je na izuzetno visokom nivou, bilo da su žrtve govora mržnje ili da se služe govorom mržnje ugrožavajući druge tim postupcima.

Mladi u Srbiji, prateći trendove svoje generacije gotovo iz svih krajeva sveta, okrenuti su virtualnim mrežama i sve više slobodnog vremena provode upravo na internetu i društvenim mrežama. Pandemija virusa korona dodatno je doprinela tom trendu, imajući u vidu da se jedno vreme nastava održavala upravo u digitalnoj sferi, „na daljinu“. Govor mržnje je u komunikaciji mladih tako postao izraženiji, ali i njihova izloženost diskriminaciji i govoru mržnje u virtualnom prostoru. Autori su u radu nastojali da prikažu ovu pojavu, pre svega predstavljajući empirijski zasnovane argumente,

¹ Zakon o mladima, *Sl. glasnik RS*, br. 50/11, u čl. 3, st. 1, tač. 1 definisao je mlade kao osobe starosti od 15. do 30. godine života. Konvencija o pravima deteta, United Nations, *Treaty Series*, vol.1577, p. 3, dete definiše kao osobu do navršene 18. godine života. Međutim, za potrebe članka služićemo se definicijom mladih date u Zakonu o mladima.

² Internet se najčešće definiše kao „mreža svih mreža“, koja korisnicima omogućava pristup i razmenu informacija na globalnom nivou, gde god se nalaze. Iako internet postoji već više od 40 godina, a World Wide Web (WWW) više od 20, internet se još smatra novom platformom, koja nije dovoljno regulisana. Savet za štampu, *Leksikon medijske pismenosti*, Beograd 2020, str. 12.

³ Društvene mreže su vrsta internet servisa koji povezuje ljude širom sveta, a mogu se javljati u obliku platforme, prozora ili web-stranice. Razvoju društvenih mreža najviše je doprineo razvoj tehnologije, a činjenica da su jednostavne za korišćenje i potpuno besplatne privukla je mnoštvo korisnika. Danas postoji na stotine takvih servisa, a među najpoznatijima su: *Facebook*, *Instagram* i *Twitter*, ali i *Youtube*, *Google +*, *Skype*, *Linkedin*, *Pintereset*. *Ibid.*, str. 11.

međunarodni i domaći pravni okvir, relevantne stavove mladih, ali sa predlogom konkretnih koraka koje je neophodno preduzeti u prevazilaženja situacije.

2. Definisanje govora mržnje

Mržnja predstavlja negativno osećanje imanentno ljudima. Ispoljava se na različite načine: rečima, aktima, propuštanjem radnji ili na drugi način (Ivanović, Randelović & Totić, 2019:8). Jedan od vidova ispoljavanja mržnje predstavlja govor mržnje. Postoje različiti tipovi govora mržnje: huškanje na nasilje, širenje stereotipa i predrasuda, dehumanizacija žrtve, povezivanje određene grupe sa kriminalom, širenje lažnih vesti, panike i uzbunjivanje javnosti, direktne ili indirektne pretnje i upotreba uvredljivih izraza za određenu grupu (Ivanović, Randelović & Totić, 2019:22).

U periodima krizâ, bilo da je reč o mirnodopskim krizama, poput one izazvane pandemijom virusa korona, bilo da je reč krizama uzrokovanim oružanim sukobima, govor mržnje predstavlja izuzetno ubojito oružje koje ostavlja negativne posledice. Te posledice se odražavaju na pojedinca i na celokupno društvo, podrivajući bezbednost i nesmetano uživanje brojnih ljudskih prava i sloboda.

Govor mržnje predstavlja svojevrsnu zloupotrebu prava na slobodu govora. „Govor mržnje predstavlja usmeni ili pisani govor koji se svodi na javno izazivanje ili uzrokovanje mržnje prema određenoj grupi (ili pojedinoj osobi) zbog nekog njenog određenja u svrhu stvaranja neprijateljstva, razdora, diskriminacije i nasilja i/ili raspaljivanja već postojeće mržnje, s tim što se ona kroz javni govor mržnje razvija, jača i produbljuje (Ivanović & Randelović, 2019:50).“

Govor mržnje kao pojava višestruko i višeslojno utiče na pojedinca, kao dela društva, ali i na društvo u celini. To se negativno odražava i na uživanje ljudskih prava. Profesorica Vida Čok pravilno primećuje da: „Zavisno od vremena u kojem deluje, govor mržnje je usmeren različitim ciljevima. Govorom mržnje se može, na primer, izazvati nesigurnost pojedinca u odnosu na njegova osnovna prava kao građanina, vredati njegovo dostojanstvo, ponižavati ga, sramotiti, klevetati, ili ugrožavati njegovo pravo na privatnost. Ali, istim sredstvom može se uticati i na ponašanje većeg broja ljudi i podsticati ih na međusobne sukobe (Čok, 1994:351).“

Govorom mržnje podrija se demokratski poredak i na taj način i indirektno utiče na demokratske procese i uživanje ljudskih prava. Sve zajedno, čini osećaj nesigurnosti pojedinca i grupa u jednom društvu. Savremenim vidovima komunikacija, te brzinom

protoka informacija i osećaj nesigurnosti se brže i lakše širi, što čini da su posledice govora mržnje ubojitije.

3. Normativni okvir govora mržnje

3.1. Međunarodnopravni normativni okvir govora mržnje

Sloboda govora zaštićena je brojnim univerzalnim i regionalnim međunarodnopravnim instrumentima. Univezalna deklaracija o ljudskim pravima⁴ je u čl. 19 predvidela pravo na slobodu govora, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁵ (čl. 19, st. 2) i drugi. Ne regionalnom nivou, pod okriljem Saveta Evrope, u čl. 10 Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija za ljudska prava/EKLJP)⁶ propisano je pravo na slobodu govora.⁷ U pogledu ovog prava, od izuzetnog značaja je praksa Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP).⁸

U pogledu zabrane propagiranja mržnje po različitim osnovima te garancije ravnopravnosti, relevantne su odredbe brojnih univerzalnih i regionalnih međunarodnopravnih instrumenata: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (čl. 1 i 2), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 20, st. 2), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije⁹ (čl. 4). U okviru Saveta Evrope, EKLJP u čl. 14 predviđa da se „...uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreko, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje ili drugi status“.

Preporuka R (97) 20 državama članicama o govoru mržnje definiše govor mržnje kao svaki oblik izražavanja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i

⁴ UN GA, 217 A.

⁵ United Nations, *Treaty Series*, Vol. 999, p. 171.

⁶ *European Treaty Series*, No. 005.

⁷ O na slobodu govora vidi Krstić Ivana, Marinković Tanasije, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd 2016, str. 213-221.

⁸ Za evropske standarde i praksu ESLJP vidi više Krstić Ivana, *Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji*, Savet Evrope, Beograd, 30. decembar 2020, str. 11-22.

⁹ United Nations, *Treaty Series*, vol. 660, p. 195.

netolerantnost izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstava protiv manjina, migranata i osoba sa imigrantskim poreklom.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope R (97) 21 o medijima i promovisanju kulture tolerancije predviđa da problem netolerancije zahteva razmatranje kako u javnosti, tako i unutar medijskih kuća. Iskustvo profesionalnih medijskih krugova pokazuje da bi bilo korisno da medijske kuće razmisle o: izveštavanju zasnovanom na činjenicama i istinitim podacima o rasizmu i netoleranciji; oprezno izveštavaju kada je reč o napetosti među zajednicama; izbegavaju pogrdne stereotipe opisivanja pripadnika kulturnih, etničkih ili verskih zajednica u svojim publikacijama i programima; skreću pažnju javnom mnjenju na zla netolerancije; osporavaju pretpostavke koje su sadržane u netolerantnim primedbama sagovornika prilikom intervjuja, izveštajima, diskusionim programima i dr (Ivanović, 2018:409).

Navedeni međunarodnopravni instrumenti, predvideli su i izvesna ograničenja u pogledu prava na slobodu govora. U pojedinim situacijama brojna ljudska prava mogu biti derogirana.¹⁰ U situaciji pandemije virusa korona, naročito u 2020. godini, mnoge države su iskoristile pravo da derogiraju pojedina ljudska prava i slobode. Postoji i jedan uži krug ljudskih prava i sloboda koja nisu podložna derogaciji. Reč je o nederogativnim pravima, koja predstavljaju apsolutno važeće norme – norme *ius cogens*. Međutim, u krug konkretnih pravnih normi ne spada pravo na slobodu govora, te je ono podložno derogaciji. Sloboda govora je jedno od osnovnih ljudskih prava i osnovnih postulata demokratskog društva koje je garantovano međunarodnim i nacionalnim zakonodavstvom i zbog toga se često dešava da se ovo pravo zloupotrebi i da se pod njegovim izgovorom širi govor mržnje. Sloboda govora povlači sa sobom i veliku odgovornost delovanja po moralnim načelima. Pod plaštom pravnog poretka nema apsolutne slobode. Svaki pojedinac ima pravo na slobodno izražavanje sopstvenog mišljenja, sve do granice koja ne ugrožava slobodu drugog pojedinca.

3.2. Domaći normativni okvir govora mržnje

U Ustavu Republike Srbije,¹¹ kao najvišem pravnom i političkom aktu u Srbiji, u čl. 46 propisano je pravo na slobodu govora. Ustav u čl. 43, st. 4 propisuje izvesno ograničenje, odnosno da se sloboda ispoljavanja vere ili uverenja može da se ograniči zakonom, samo

¹⁰ O derogaciji ljudskih prava vidi više Dimitrijević Vojin, Popović Dragoljub, Papić Tatjana, Petrović Vesna, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, drugo izdanje, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd 2007, str. 126-138.

¹¹Ustav Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 98/06 i 115/21).

ako je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite života i zdravlja ljudi, morala demokratskog društva, sloboda i prava građana zajemčenih Ustavom, javne bezbednosti i javnog reda ili radi sprečavanja izazivanja ili podsticanja verske, nacionalne ili rasne mržnje.

Niz je zakona koji su relevantni za oblast suprotstavljanja govoru mržnje su: Zakon o oglašavanju (član 8),¹² Zakon o javnom informisanju i medijima (član 75),¹³ Zakon o zabrani diskriminacije (član 11),¹⁴ Krivični zakonik (član 317, 387 i 138),¹⁵ Zakon o elektronskim medijima (član 51),¹⁶ Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja (član 3).¹⁷ U listu zakona koji predviđaju sankcionisanje za govor

¹²*Zakon o oglašavanju* u članu 8. zabranjuje da oglasna poruka, neposredno ili posredno, podstiče diskriminaciju po bilo kom osnovu, a posebno po osnovu uverenja, nacionalne, etničke, verske, rodne ili rasne pripadnosti, političkog, seksualnog ili drugog opredeljenja, društvenog porekla, imovinskog stanja, kulture, jezika, starosti, ili psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Takođe, zabranjeno je neopravdano odbiti objavljivanje, odnosno emitovanje oglasne poruke, ili na drugi način neopravdano praviti razliku ili nejednako postupati, isključivati, ograničavati ili davati prvenstvo, različitim oglašivačima, u istim ili sličnim situacijama (*Zakon o oglašavanju* - Sl. glasnik RS, br. 6/16 i 52/19 - dr. zakon).

¹³ *Zakon o javnom informisanju i medijima* u članu 75. zabranjuje govor mržnje i propisuje da se idejama, mišljenjem, odnosno informacijama, koje se objavljuju u medijima ne sme podsticati diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, polu, zbog njihove seksualne opredeljenosti ili drugog ličnog svojstva, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo (*Zakon o javnom informisanju i medijima* - Sl. glasnik RS, br. 83/14, 58/15 i 12/16 - autentično tumačenje).

¹⁴ *Zakon o zabrani diskriminacije* u članu 11, koji nosi naslov Govor mržnje propisuje da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način (*Zakon o zabrani diskriminacije* - Sl. glasnik RS, br. 22/09 i 52/21).

¹⁵ *Krivični zakonik Republike Srbije* propisuje krivično delo Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (član 317), krivično delo Rasna i druga diskriminacija (član 387) i krivično delo Ugrožavanje sigurnosti (član 138) (*Krivični zakonik* - Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19).

¹⁶ *Zakon o elektronskim medijima* u članu 51. zabranjuje govor mržnje i propisuje da se Regulator se stara da programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje zbog rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti, jezika, verskih ili političkih ubeđenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovnog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava (*Zakon o elektronskim medijima* - Sl. glasnik RS, br. 83/14, 6/16 - dr. zakon i 129/21).

¹⁷ *Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja* u članu 3. zabranjuje se proizvodnja, umnožavanje, skladištenje, prezentacija, veličanje ili na bilo koji drugi način širenje propagandnog materijala, simbola ili obeležja kojima se izaziva, podstiče ili širi mržnja ili netrpeljivost prema slobodnim opredeljenjima građana, rasna, nacionalna, ili verska mržnja ili netrpeljivost, propagiraju ili opravdavaju neonacističke i fašističke ideje i organizacije ili se na drugi način ugrožava pravni poredak (*Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih*

mržnje treba uvrstiti i Zakon o javnom redu i miru¹⁸, koji eksplicitno ne pominje govor mržnje, ali bi govor mržnje koji je izrečen javno i kojim je došlo do narušavanja javnog reda i mira mogao da bude podveden pod bića pojedinih prekršaja predviđenih ovim zakonom. U tom smislu bi mogle da se primene odredbe Zakona o javnom redu i miru koje se odnosne na prekršaj Nepristojno, drsko i bezobzirno ponašanje (član 8)¹⁹ i prekršaj Vredanje, vršenje nasilja, pretnja ili tuča (član 9).²⁰

U Srbiji postoje i oblici samoregulacije kojima se sprečava govor mržnje. Samoregulacija predstavlja neformalni, odnosno meki normativni okvir za regulaciju govora mržnje i obuhvata samoregulaciju koju sprovode novinska, medijska udruženja, distributeri sadržaja na internetu. Iako su ovi mehanizmi manje formalni, zasnovani na dobrovoljnoj primeni, imaju mnogo efikasniju i preventivnu i represivnu funkciju nego zakonski propisi (Ivanović & Randelović, 2019:56). U Srbiji postoji još jedan, „alternativni“ vid borbe protiv govora mržnje. U cilju monitoringa poštovanja odredbi Kodeksa novinara Srbije²¹, predviđen je postupak po žalbi Savetu za štampu. Savet za štampu predstavlja nezavisno, samoreglativno telo.²² U njenom okviru deluje Komisija za žalbe koja razmatra predstavke upućene Savetu za štampu.²³

organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja - *Sl. glasnik RS*, br. 41/09).

¹⁸ Zakon o javnom redu i miru („Sl. glasnik RS“, br. 6/2016 i 24/2018).

¹⁹ U članu 8 pomenutog zakona propisano je da ko nepristojnim, drskim ili bezobzirnim ponašanjem narušava javni red i mir ili ugrožava imovinu ili vredi moral građana – kazniće se novčanom kaznom od 10.000 do 150.000 dinara ili radom u javnom interesu od 80 do 360 časova (stav 1). Ko prekršaj iz stava 1. ovog člana izvrši u grupi od tri i više lica – kazniće se radom u javnom interesu od 240 do 360 časova ili kaznom zatvora od 30 do 60 dana (stav 2).

²⁰ U članu 9 pomenutog zakona propisano je da ko vredanjem drugog ili vršenjem nasilja na drugim ili pretnjom narušava javni red i mir kazniće se novčanom kaznom od 20.000 do 100.000 dinara ili kaznom zatvora od 10 do 30 dana (stav 1). Ko izazivanjem tuče ili učestvovanjem u njoj narušava javni red i mir – kazniće se novčanom kaznom od 50.000 do 150.000 dinara ili kaznom zatvora od 30 do 60 dana (stav 2). Ko prekršaj iz člana 1. do 2. ovog člana izvrši u grupi od tri i više lica – kazniće se kaznom zatvora od 30 do 60 dana (stav 3). Za pokušaj dela iz stava 1., 2. i 3. ovog člana, kazniće se.

²¹ Kodeks novinara Srbije je usvojen 2009. godine od strane Nezavisnog udruženja novinara Srbije i Udruženja novinara Srbije.

²² Spisak medija koji su prihvatili nadležnost Saveta za štampu: [bit.ly/ 3Dxbkfk](http://bit.ly/3Dxbkfk).

²³ Vidi čl. 19 Statuta Saveta za štampu. Dostupno na: bit.ly/3LacObr.

4. Prikaz rezultata istraživanja o percepciji mladih po pitanju govora mržnje u online okruženju u multikulturalnim regionima Srbije

Mnoga istraživanja govore o tome da na teritoriji Srbije postoji ozbiljna količina onlajn govora mržnje i toksičnih narativa zasnovanih na nacionalnoj, verskoj ili rasnoj pripadnosti i seksualnoj orijentaciji. S obzirom na izraženo preklapanje verskog i nacionalnog identiteta među najzastupljenijim društvenim grupama koje žive na teritoriji Srbije (Srbi-pravoslavci, Mađari-katolici, Bošnjaci-muslimani, Hrvati-katolici, Albanci-muslimani...), za očekivati je da će područja koja imaju najveću koncentraciju ovih društvenih grupa (i većinske i manjinskih) biti najosetljivija na širenje govora mržnje i toksičnih narativa zasnovanih na etničkoj i verskoj pripadnosti (Ivanović & Soltvedt, 2020:72). S tim u vezi, tri oblasti (regiona) u Srbiji koje su najraznovrsnije po nacionalnom, etničkom i verskom sastavu i gde je najveća koncentracija stanovništva iz najvećih manjinskih grupa su: jugozapadna Srbija, južna/jugoistočna Srbija i severna Srbija. Kada je reč o rasno zasnovanom govoru mržnje, među gotovo svim etničkim grupama postoji netrpeljivost prema romskoj populaciji. Prema poslednjem popisu iz 2011.²⁴ godine, romska populacija u Srbiji je najviše zastupljena u južnom delu Srbije, gde živi oko 38,7 odsto, zatim u severnom delu Srbije (Vojvodina), gde živi 28,7 %, regionu Beograda (18,6 %) i regionu centralne i jugozapadne Srbije gde ih ima oko 14%.

U situaciji pandemije, a posebno u periodu trajanja mera prevencije suzbijanja virusa COVID-19, proleća 2020. godine, kada je gotovo dva meseca trajalo vanredno stanje u Republici Srbiji, sloboda kretanja ljudi, pa i mladih bila je ograničena.²⁵ Način komunikacije je iz uobičajene, svakodnevne komunikacije „licem u lice“, prešla na virtuelni vid komunikacije – „na daljinu“. To je za posledicu imalo da su mladi više vremena nego uobičajeno provodili služeći se internetom, koristeći društvene mreže, ali i primajući informacije putem elektronskih medija. Povećavajući stepen izloženosti internetu, društvenim mrežama i elektronskim medijima, za posledicu je imalo i viši stepen izloženosti mladih i govoru mržnje, koja se na društvenim mrežama ispoljava na različite načine, od objava na profilima, komentarima ispod objava, ili, pak u privatnoj korespondenciji na društvenim mrežama. Shodno navedenoj pretpostavci, da su

²⁴ Republički zavod za statistiku, www.stat.gov.rs.

²⁵ O derogaciji ljudskih prava za vreme trajanja vanrednog stanja u Srbiji, proleća 2020. godine, vidi više Kovačević Nikola, *Analiza mera odstupanja od ljudskih i manjinskih prava tokom vanrednog stanja u Republici Srbiji izazvanog epidemijom zarazne bolesti COVID-19*, Inicijativa za ekonomska i socijalna prava A11, Beograd 2020. Dostupno na: bit.ly/3NLj2aA.

najpogodnija područja za pojavu govora mržnje i toksičnih narativa na internetu u Srbiji ona područja u kojima imamo najveću koncentraciju različitih nacionalnih i verskih grupa koje imaju dugu istoriju sukoba i brojna nerešena pitanja iz prošlosti, bilo međusobno ili sa većinskom (srpskom) etničkom grupom, kao i oni krajevi gde se matična država nacionalne manjine nalazi u susedstvu. Dakle, kao što je to navedeno radi se o teritoriji jugozapadne Srbije, južne/jugoistočne Srbije i severne Srbije. Istovremeno, ova tri regiona Srbije su najnaseljenija romskom populacijom. Takođe, ova područja predstavljaju migrantske rute i ova područja imaju najveći broj prihvatnih centara za migrante, koji su, posle romske populacije, najpodložniji govoru mržnje po osnovu rasne pripadnosti. Shodno navedenom, na području tri napred navedena regiona, a u cilju utvrđivanja iskustava i percepcije mladih po pitanju prisustva govora mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama u vreme vanrednog stanja zbog virusa COVID-19, kao i nakon ukidanja vanrednog stanja, od juna do septembra meseca 2020. godine, od strane udruženja građana MONITOR iz Novog Pazara, a uz podršku Evropske unije i Saveta Evrope, kroz zajednički program „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku 2019-2022.“²⁶ i projekat u okviru njega pod nazivom „Promocija različitosti i jednakosti u Srbiji“, realizovan je projekat „Borba protiv diskriminacije, govora mržnje na internetu i toksičnih narativa u multikulturnim regionima Srbije“.²⁷ U sklopu ovog projekta sprovedeno je istraživanje putem anonimnih upitnika kojim je projektni tim, koji su činili autori ovog rada, nastojao da utvrdi postojanje određenih formi govora mržnje i diskriminacije, obrasce koji su se pojavili tokom vanrednog stanja i nakon vanrednog stanja, kao i kakva je percepcija mladih po pitanju ovih pojava, a u kome je učešće uzelo 303 mlade osobe iz tri napred navedena regiona. Istraživanje je sprovedeno putem anonimnih upitnika.

Anketnim upitnikom obuhvaćena su 303 ispitanika, od čega 110 (36,30%) muškog pola i 193 (63,70%) ženskog pola. Učesnici su bili sledeće starosne strukture: jedna osoba (0,33%) je bila starosti od 10 do 15 godina, 155 (51,16%) osoba od 15-25 godina, 147 (48,51) uzrasta od 25 do 30 godina. Što se tiče geografske strukture učesnika istraživanja, 126 ispitanika (29,04%) je iz južne/jugoistočne Srbije, zatim 88 ispitanika (29,04%) iz jugozapadne Srbije, i 89 ispitanika (29,37%) iz severne Srbije.

²⁶ Napomena: Stavovi i mišljenja iznešena u ovom radu su isključiva odgovornost autora i ne predstavljaju nužno i zvanične stavove Evropske unije i Saveta Evrope.

²⁷ Više o navedenom projektu videti na: <https://monitor.org.rs/2020/09/30/odrzana-promocija-online-aktivnosti-i-rezultata-projekta-borba-protiv-diskriminacije-govora-mrznje-na-internetu-i-toksičnih-narativa-u-multikulturnim-regionima-srbije/>, stranici pristupljeno 29.03.2022.

Na pitanje da li znaju šta se podrazumeva pod govorom mržnje, 263 ispitanika (86,80%) odgovorilo je potvrdno, dok je 40 ispitanika (13,20%) odgovorilo negativno. Na pitanje gde se od ispitanika tražilo da sami napišu šta se smatra podrazumeva pod govorom mržnje, ispitanici su dali širok spektar različitih odgovora. U ovim odgovorima, najveći broj ispitanika je dao netačne ili nepotpune definicije govora mržnje, što nas navodi na zaključak da mladima i nije baš najjasnije šta sve potpada pod govor mržnje, pogotovo neki njegovi oblici koji se graniče sa diskriminacijom, govorom mržnje i slično, te da je neophodno organizovati edukacije kako bi se mlađa populacija upoznala sa svim segmentima govora mržnje i njegovim manifestacijama, a sve u cilju blagovremenog prepoznavanja i efikasnog suprotstavljanja govoru mržnje.

Na pitanje šta su po njihovom mišljenju ključni uzroci govora mržnje, dve trećine ispitanika, tačnije 201 (66,34%) je dalo odgovor na ovo pitanje, dok jedna trećina ispitanika, tačnije 102 (33,66%) nije odgovorilo na ovo pitanje. Ispitanici koji su naveli da znaju koji su ključni uzroci govora mržnje, naveli su veliki broj uzroka govora mržnje poput: medija, društvenih mreža, političara, netolerancije, (ne)otvorenosti društva, nedovoljnog obrazovanja, religije, vaspitanja, ljubomore i okruženja). Najzastupljeniji odgovori bili su: mediji, društvene mreže, političari, netolerancija i nedovoljna edukacija (Stojanović, 2020:6).

Na pitanje da li znaju kako se manifestuje govor mržnje, broj odgovora ispitanika koji su istakli da znaju i onih koji su istakli da ne znaju odgovor na ovo pitanje su gotovo izjednačeni. Naime, 154 ispitanika (50,83%) je na ovo pitanje odgovorilo potvrdno, a 149 ispitanika (49,17%) je odgovorilo negativno. Ispitanici koji su na ovo pitanje odgovorili potvrdno su naveli različite načine ispoljavanja govora mržnje, koji su navedeni u različitim rasponima u smislu načina iznošenja (medijski, verbalni, pisani, štampani, elektronski, grafiti i dr.) i osnova na kojima je mržnja je izražena vera, nacionalnost, rasa, pol i drugim ličnim svojstvima (Stojanović, 2020:7).

Na pitanje na čemu se zasnivan njihovo znanje o govoru mržnje, najveći broj ispitanika 101 (33,33%) je istakao da se radi o znanju koje je stečeno putem interneta, 74 (24,42%) je navelo da je to znanje stečeno u školi ili fakultetu, zatim 61 ispitanik (20,13%) na osnovu tekstova u novinama ili televizijskih emisija, 37 ispitanika (12,21%) je navelo lično iskustvo, dok je 30 ispitanika (9,90%) navelo nešto drugo. Zanimljivo je da je čak trećina ispitanika izjavila da je znanje o govoru mržnje stekla putem interneta. Imajući u vidu starosnu strukturu ispitanika (osoba od 15 do 30 godina), jasno je vidljiv značaj savremenih vidova komunikacije za mlade kao i njihov uticaj na vaspitanje i obrazovanje dece i mladih.

Na pitanje da li je govor mržnje sankcionisan domaćim zakonodavstvom, 178 (58,75%) ispitanika je odgovorilo potvrdno, dok je 125 (41,25%) ispitanika odgovorilo negativno. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da je itekako zabrinjavajući veoma nizak nivo informisanosti mladih u pogledu predviđenih sankcija za govor mržnje, gde skoro polovina ispitanika (41,25%), nije znala da je govor mržnje kažnjiv po domaćem pravu (Stojanović, 2020:7).

Na pitanje da li su upoznati sa načinima na koje se manifestuje govor mržnje na internetu, 223 (73,60%) ispitanika, je odgovorilo potvrdno, što čini skoro tri četvrtine od ukupnog broja ispitanika, dok je 80 ispitanika (26,40%) odgovorilo negativno. Nadalje, veliki broj ispitanika je naveo da se govor mržnje manifestuje u komentarima na društvenim mrežama i internet portalima. Najveći broj ispitanika je naveo da se govor mržnje manifestuje u vidu javnih saopštenja, dok je manji broj naveo da se to radi u porukama upućenim pojedincima. Ovaj rezultat navodi na zaključak da je govor mržnje rasprostranjen i da su komentari koji sadrže govor mržnje lako dostupni korisnicima društvenih mreža.

Na pitanje da li je po njihovom mišljenju opravdano na govor mržnje odgovoriti istom merom, 259 ispitanika (85,48%) odgovorilo je negativno, dok je 44 ispitanika (14,52%) odgovorilo potvrdno. Posmatrano po regionima, odgovori ispitanika su gotovo identični – znatno veći broj ispitanika je mišljenja da na govor mržnje ne treba odgovarati istom merom.

Na pitanje da li su se od početka krize izazvane pandemijom korona virusa osećali uvređeno, ugroženo, diskriminisano sadržajem na internetu, 212 ispitanika (69,97%) je odgovorilo da nije, 38 ispitanika (12,54%) da jeste jednom, a 53 ispitanika (17,49%) je odgovorilo da se tako osećalo više puta. Rezultat je svakako zabrinjavajući, s obzirom na to da se više od trećine ispitanika oseća ugroženo ili diskriminisano sadržajem postavljenim na internetu. Ovo je posebno zabrinjavajuće s obzirom na to da je vreme provedeno na internet sadržajima u periodu od početka pandemije izazvane virusom COVID-19 znatno veće nego u redovnom stanju i jasno ukazuje na ranjivost mladih na internetu.

Na pitanje da li ostavljaju komentare ispod sadržaja koji je objavljen na internetu, 260 (85,81%) ispitanika je odgovorilo potvrdno, dok je 43 ispitanika (14,19%) odgovorilo negativno. Odgovori ispitanika po regionima bili su skoro identični. Na pitanje da li su učestvovali u slanju ili pokretanju govora mržnje na internetu, makar i u šali, 274 ispitanika (90,43%) odgovorilo je negativno, dok je 16 ispitanika (5,28%) odgovorilo da

je učestvovalo samo jednom, a 13 ispitanika (4,29%) je izjavilo da je više puta učestvovalo u tome.

Na pitanje da li su učestvovali u diskusiji ili javno komentarisali neke internet sadržaje (uključujući društvene mreže), kao i da li su naknadno bili izloženi uvredljivim komentarima, 185 ispitanika (61,06%) nije odgovorilo na pitanje, 88 ispitanika (29,04%) je odgovorilo negativno, a 30 ispitanika (9,90%) je odgovorilo potvrdno.

Zabrinjavajući su rezultati dobijeni istraživanjem, koji se odnose na činjenicu da je tokom interakcije na internetu 173 ispitanika (57,10%) od 303 ispitanika bilo svedok situacije u kojoj je neko napadnut ili uznemiravan preko interneta. Posebno visok procenat zabeležen je u regionu jugozapadne Srbije to 56 od 89 ispitanika, što je 62,92%, i u severnom regionu Srbije 62 od 88 ispitanika, što je 70,45%. Takođe, više od polovine potvrdnih odgovora o tome da su bili svedoci situacije napada ili uznemiravanja preko interneta zabeleženo je među većinskim srpskim stanovništvom, kao i među pripadnicima nacionalnih manjina, ali i među pripadnicima oba pola.

Što se tiče načina izvršenja uznemiravanja, najveći broj ispitanika, čak 192 (63,37%), je istaklo da se ono ogledalo nazivanju lica pogrdnim imenima zbog neke specifične osobine ili pripadnosti. Ispitanici u svim ovim regionima naveli su ovaj oblik uznemiravanja kao najčešći, pri čemu je 64 od 88 (73,73%) ispitanika u regionu severne Srbije ovaj oblik uznemiravanja navelo kao najčešći, kao i 61 od 89 (68,54%) ispitanika iz regiona jugozapadne Srbije.

Analizom pripadnosti grupi na kojoj se zasnivaju ova uznemiravanja, najveći broj ispitanika je naveo nacionalnu ili etničku pripadnost – 42,90% ispitanika, zatim političku pripadnost 38,61% i versku pripadnost 37,95%.

U cilju otkrivanja pokretača govora mržnje na internetu i njegovog otkrivanja, jedno od pitanja u anketi bilo je da li je pokretač govora mržnje na internetu anonimnost i da li ona doprinosi govoru mržnje. Najveći broj ispitanika smatra da anonimnost na internetu jeste pokretač govora mržnje, a 62,69% smatra da anonimnost itekako doprinosi govoru mržnje.

Na pitanje da li se ispitanici slažu sa tvrdnjom da je cenzura komentara objavljenih u vezi sa nekim vestima na internetu i u elektronskim medijima opravdana, skoro trećina ispitanika je odgovorila potvrdno, tačnije 30,57%, dok je 13,47% dalo negativan odgovor. Preostali ispitanici su smatrali da cenzura može doprineti delimično ili uglavnom.

Od velikog značaja u istraživanju su odgovori koji se odnose na to kako su učesnici ankete sebe i svoje vršnjake doživljavali kao žrtve govora mržnje. Set pitanja vezanih za utvrđivanje stepena govora mržnje sastojao se od pitanja o zastupljenosti onih koji sebe percipiraju kao žrtve govora mržnje i stepena u kome su bili žrtve govora mržnje kao članovi određene grupe.

Na pitanje da li su bili žrtve govora mržnje na internetu ili društvenoj mreži, 35 ispitanika (11,74%) je odgovorilo potvrdno, dok je 236 (88,26%) ispitanika odgovorilo negativno.

Statistički podaci u smislu odgovora na pitanje da li je, po njihovom mišljenju, reakcija društva i odgovornih državnih organa na govor mržnje na elektronskim medijima i na društvenim mrežama u lokalnoj zajednici u kojoj žive adekvatna, su zabrinjavajući. Tako je samo 11 ispitanika (3,69%) istaklo da je reakcija bila adekvatna, dok je 164 ispitanika (54,36%) istaklo da reakcija nije bila adekvatna. Za opciju da je reakcija bila delimično adekvatnu opredelilo se 94 ispitanika (31,54%), dok 31 ispitanik (10,40%) smatra da je reakcija bila uglavnom adekvatna. Takođe, po ovom pitanju nisu zabeležena veća odstupanja u odgovorima ispitanika ni po regionima, ni po nacionalnoj i polnoj strukturi ispitanika.

U pogledu informisanosti mladih o mehanizmima prijavljivanja govora mržnje, rezultati su uglavnom pokazali da postoji nedovoljan nivo znanja mladih. Tako je na pitanje da li su upoznati sa načinima prijavljivanja govora mržnje na internetu jedna trećina ispitanika je odgovorila potvrdno, preciznije njih 100 (33,56%), dok je dve trećine ispitanika izjavilo nije upoznato sa načinima prijavljivanja govora mržnje na internet, tačnije njih 198 (66,44%). I ovde, posmatrajući regione, etničku pripadnost i pol, nije bilo odstupanja u datim odgovorima. Na kontrolno pitanje, koje je sledilo odmah nakon pitanja o poznavanju mehanizama za prijavljivanje govora mržnje na internet, u kome se tražilo da navedu kome bi prijavili slučaj govora mržnje na društvenim mrežama, rezultati su pokazali da ispitanici generalno ne znaju kome da prijave govor mržnje. Tako je skoro tri četvrtine ispitanika odgovorilo da ne zna, tačnije 217 (72,82%), dok je samo 81 ispitanik (27,18%) odgovorio da zna. Oni koji su se izjasnili da znaju kome da se prijave govor mržnje na internetu naveli su širok spektar subjekata – portale i administratore društvenih mreža, Poverenicu za zaštitu ravnopravnosti, Savet za štampu, SOS državne i nedržavne telefone (bez preciziranja koji su to telefoni), organizacije civilnog društva, a znatno manjoj meri policiju i organe krivičnog pravosuđa. Među odgovorima je naveden i školski psiholog. Na osnovu analize datih odgovora, jasno je da su mladi uglavnom svesni, bar u malom broju, da postoje mehanizmi za prijavljivanje govora mržnje, ali bez jasnog poznavanja samog postupka prijavljivanja, uz neupućenost u nadležnosti pojedinih

organa koji se bave suprotstavljanju govoru mržnje. Navedeni podaci jasno ukazuju na visok stepen neupućenosti mladih u Srbiji na rizike govora mržnje, kao i na nepoznavanje mehanizama zaštite i prevencije govora mržnje na internetu, društvenim mrežama i u elektronskim medijima. To za posledicu visok stepen njihove ranjivosti, ali i odustvo adekvatne zaštite, koja bi se ogledala u predviđenim mehanizmima zaštite – zakonskim ili samoregulativnim vidovima zaštite, koji su dostupni u Srbiji.

5. Zaključak

Izloženost populacije mladih govoru mržnje predstavlja jednu od opasnosti koje sa sobom nose internet, društvene mreže i elektronski mediji. U praksi se pokazalo da je neophodno povesti posebno računa o edukaciji mladih i njihovom višem stepenu digitalne pismenosti, koja ne podrazumeva samo tehničku pismenost u ovoj oblasti, već i mehanizme prevencije i zaštite od kršenja prava u virtuelnoj sferi. To je značajno iz više razloga, kako u pogledu generalne prevencije, ali i u pogledu prepoznavanja različitih protivzakonitih radnji, te mehanizama zaštite od tih radnji. Pandemija virusa COVID-19 i veća upućenost mladih na virtuelni prostor na internetu, povećao je rizik od izloženosti govora mržnje, što ih izlaže kršenju različitih prava, ali i stvaranju konflikata. U cilju zaštite mladih od govora mržnje na internetu, neophodna je sveobuhvatna, združena akcija više činilaca, od nadležnih državnih organa (tužilaštva, policije), preko obrazovnih ustanova, srednjoškolskih i visokoobrazovnih ustanova, medija, nezavisnih tela i samoregulatornih tela. Na taj način bi se doprinelo višem stepenu poznavanja mladih sa pravnim normama, međunarodnim i domaćim pravnim normama i mehanizmima zaštite brojnih prava u virtuelnom/digitalnom prostoru, što bi u budućnosti moglo da prevenira protivpravne radnje. Takođe, na taj način bi se olakšalo sankcionisanje protivpravnih radnji koje su učinjene, kao i njihovi učinoci.

Analiza odgovora dobijenih anonimnim upitnicima, u sklopu projekta čiji su rezultati prikazani u ovom radu, pokazala je da su odgovori mladih uglavnom identični, odnosno istraživanje je pokazalo da nema značajnih odstupanja u poznavanju pojmova i oblika govora mržnje, ali takođe u pogledu izloženosti mladih govoru mržnje na internetu, gledajući regione u Srbiji u kojima je sprovedeno istraživanje. Ispitanici iz ovih regiona (sever, jugoistok i jugozapad) bili su gotovo podjednako izloženi govoru mržnje, odnosno svedoci rasprostranjenosti ovde društveno-negativne pojave. Ovakvi rezultati gotovo da i ne iznenađuju, imajući u vidu da je internet globalna komunikaciona mreža koju mladi u modernom vremenu široko koriste. Međutim, ono što je karakteristično za odgovore ispitanika je nedovoljno poznavanje zakonskog okvira i mehanizama zaštite, kao i izloženost mladih govoru mržnje. Imajući u vidu negativnost ove pojave, kao i rizike

kojima su mladi izloženi, u daljem tekstu zaljučka nastojaćemo da ponudimo preporuke koje bi otklonile ove nedostatke.

Na osnovu izvedenih zaključaka, u smislu obrade podataka prikupljenih istraživanjem, analizom potreba u pogledu edukacije mladih u pogledu suprotstavljanja govoru mržnje, sačinili smo listu sledećih preporuka:

- a) Neophodno je da se mladi bolje upoznaju sa načinima prepoznavanja govora mržnje na internetu, kako bi mogli da spreče i blagovremeno prijave akte govora mržnje sa kojima se susreću, odnosno koje uoče putem interneta. Pandemija je, pošto je izazvala potrebu za fizičkom distancom, promenila svakodnevni život mladih, a nastava u školama i na univerzitetima je preusmerena na onlajn vid nastave, što je dodatno navelo mlade da više vremena provode onlajn;
- b) Neophodno je nastaviti obuku u upoznavanju mladih sa mehanizmima zaštite od govora mržnje, sa posebnim akcentom na ova dela na internetu, odnosno društvenim mrežama, kao mestima gde mladi provode veći deo svog slobodnog vremena, posebno s obzirom na pandemiju COVID-19;
- c) Bilo bi korisno da pojedini državni i nezavisni organi organizuju studijske posete i onlajn prezentacije za mlade u okviru svojih nadležnosti, a u saradnji sa organizacijama civilnog društva koje okupljaju mlade. Ministarstvo unutrašnjih poslova, Javno tužilaštvo, Ministarstvo prosvete, Sudije prekršajnih sudova, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Savet za štampu i dr. Ovi državni organi, nezavisne institucije i nedržavne nezavisne institucije bi na taj način upoznale mlade ljude sa mehanizmima zaštite od govora mržnje i približili svoj rad ovoj populaciji;
- d) Edukacija mladih na nivou jedinica lokalne samouprave, koja bi se zajednički sprovodila u saradnji sa organizacijama civilnog društva koje okupljaju mlade iz lokalnih zajednica, takođe bi mogla da posluži kao koristan alat u borbi protiv govora mržnje na internetu.

Literatura

- Čok Vida (1994), „Ugrožavanje prava čoveka govorom mržnje“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Vol. 41, 3/1994, str. 350-375.
- Dimitrijević Vojin, Popović Dragoljub, Papić Tatjana, Petrović Vesna (2007), *Međunarodno pravo ljudskih prava*, drugo izdanje, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd.
- <https://monitor.org.rs/2020/09/30/odrzana-promocija-online-aktivnosti-i-rezultata-projekta-borba-protiv-diskriminacije-govora-mrznje-na-internetu-i-toksicnih-narativa-u-multikulturnim-regionima-srbije/>, stranici pristupljeno 29.03.2022.
- Ivanović Aleksandar R. (2018), „Hate Speech on Internet Through Illegality to Punishment“, *Yearbook Human Rights Protection: From unlawfulness to legality*, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research, Novi Sad, pp. 405-418.
- Ivanović Aleksandar R., Randelović Dragana (2019), „Sankcionisanje govora mržnje na internetu prema nacionalnoj regulativi Republike Srbije“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, vol. 1, iss. 1, str. 49-61.
- Ivanović Aleksandar R., Randelović Dragana, Totić Mirza (2019), *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*, Monitor, Novi Pazar.
- Ivanović Aleksandar R., Soltvedt Lars Petter (2020), *Mirno rešavanje konflikata i izgradnja poverenja u multikulturalnim sredinama u svrhu borbe protiv radikalizma i nasilnog ekstremizma*, Monitor, Novi Pazar.
- Konvencija o pravima deteta, United Nations, *Treaty Series*, vol.1577, p. 3.
- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *European Treaty Series*, No. 005.
- Kovačević Nikola (2020), *Analiza mera odstupanja od ljudskih i manjinskih prava tokom vanrednog stanja u Republici Srbiji izazvanog epidemijom zarazne bolesti COVID-19*, Inicijativa za ekonomska i socijalna prava A11, Beograd. Dostupno na: bit.ly/3NLj2aA.
- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
- Krstić Ivana (2020), *Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji*, Savet Evrope, Beograd.
- Krstić Ivana, Marinković Tanasije (2016), *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, United Nations, *Treaty Series*, vol. 660, p. 195.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, United Nations, *Treaty Series*, Vol. 999, p. 171.
- Republički zavod za statistiku, www.stat.gov.rs.
- Savet za štampu (2020), *Leksikon medijske pismenosti*, Beograd.
- Statut Saveta za štampu. Dostupno na: bit.ly/3LacObr.
- Stojanović Bojan (2020), *Qualitative and comparative report on the survey regarding discrimination and hate speech conducted in three multicultural regions of Serbia*, Monitor, Novi Pazar.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, UN GA, 217 A (III).

Ustav Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, br. 98/06 i 115/21).

Zakon o elektronskim medijima (*Sl. glasnik RS*, br. 83/14, 6/16 - *dr. zakon* i 129/21).

Zakon o javnom informisanju i medijima (*Sl. glasnik RS*, br. 83/14, 58/15 i 12/16 - *autentično tumačenje*).

Zakon o javnom redu i miru („*Sl. glasnik RS*“, br. 6/2016 i 24/2018).

Zakon o mladima (*Sl. glasnik RS*, br. 50/11).

Zakon o oglašavanju (*Sl. glasnik RS*, br. 6/16 i 52/19 - *dr. zakon*).

Zakon o zabrani diskriminacije (*Sl. glasnik RS*, br. 22/09 i 52/21).

Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja (*Sl. glasnik RS*, br. 41/09).

Aleksandar R. Ivanović*

Bojan Stojanović**

PERCEPTION OF YOUNG PEOPLE FROM MULTICULTURAL REGIONS OF SERBIA ON HATE SPEECH IN ELECTRONIC MEDIA AND ON SOCIAL NETWORKS

Abstract: Freedom of speech, as one of the basic human rights, in modern society is an insecure ground similar to abuses. One of the abuses of freedom of speech is hate speech. Modern forms of communication have expanded the field on which hate speech is more and more pronounced. The paper discusses the attitudes of young people in Serbia regarding freedom of speech and hate speech. As members of the younger population, they are turned to modern forms of communication and are more exposed to the risk of becoming victims of hate speech, but also of being perpetrators of acts that represent hate speech. The first part of the paper presents the international normative framework related to freedom of speech and hate speech. Then, legal solutions in the legal order of the Republic of Serbia were presented - the constitution and relevant laws in this area. The second part of the paper presents and analyzes the attitudes of young people from three regions in the Republic of Serbia - northern Serbia, southwestern Serbia and southern / southeastern Serbia. The subject of analysis in this paper is the potential impact of the coronavirus pandemic on the spread of hate speech among young people, with special reference to hate speech in electronic media and on the Internet, especially on social networks.

Keywords: freedom of speech; hate speech; human rights; youths; Internet.

* Faculty of Law in Lukavica, University of Business and Engineering and Management Banja Luka, Associate Professor, e-mail: aleksandar.ivanovic@pravnofakultet.edu.ba.

** Centar za istraživanje i razvoj društva IDEAS, Beograd, pravni savetnik, e-mail: bojanstojanovic@gmail.com.

Ljubinko Mitrović*
Predrag Raosavljević**

HOW TO ENSURE EFFECTIVE LEGAL PROTECTION FROM CYBER HARASSMENT?

Abstract: Hate speech on internet found its place in almost all legal systems, including in countries of the region, where its manifestation is sanctioned mostly by the norms of Criminal law. Cyber harassment, which does not pass the threshold of violence or hate speech, is not uniformly regulated nor does it enjoy same level of protection in comparative legal systems, although it is also manifested through expression of hate in public sphere. Online harassment should be defined as use of internet or other electronic means of communication for stalking, persecution or threatening the security or dignity of an individual, groups or organizations, which, according to the protected groups makes it similar to criminal protection from hate speech. Legal regulation of cyber harassment has to rely on several aspects and different modes of protection, including criminal, civil, misdemeanor or administrative responsibility of perpetrators, while also encompassing comprehensive and effective procedures for self-regulation, especially by the internet providers or technical resources which support the communication or electronic platforms used for unacceptable or disputable conduct. Feasibility of this research is based on the fact that cyber harassment, unlike other offences, does not necessarily entail engagement of public authorities or criminal enforcement agencies, although consequences of such acts are often more visible and harmful for individuals, especially those belonging to vulnerable categories such as children or minorities. In comparison, hate speech or related incitement to violence frequently targets groups and consequently implies reaction of groups or protection from the whole communities. Goal of this research is to demonstrate that significance of this phenomenon is not recognized in modern societies from the aspect of protection of fundamental social values and acceptable norms of behavior, although it causes equal or even more harmful consequences than hate speech, such as anxiousness, incitement to violence, sense of inferiority and devaluation of societal status. Taking into account progressive nature of law which should follow evolution of human relations and deviant behaviors, which is especially rapid in the

* PhD, Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina, Banja Luka,
bl.ombudsmen@ombudsmen.gov.ba

** PhD, Assistant Ombudsman for Human Rights of Bosnia and Herzegovina, Banja Luka,
praosavljevic@ombudsmen.gov.ba

domain of information technologies, this research would aim to offer solution to the existing question how to ensure effective legal protection from cyber harassment.

Keywords: cyber harassment, hate speech, stalking, cyber criminality

Introduction

Hate speech on internet found its place in almost all legal systems, including in countries of the region, where its manifestation is sanctioned mostly by the norms of Criminal law.

Cyber harassment, which does not pass the threshold of violence or hate speech, is not uniformly regulated nor does it enjoy same level of protection in comparative legal systems, although it is also manifested through expression of hate in public sphere. Online harassment should be defined as use of internet or other electronic means of communication for stalking, persecution or threatening the security or dignity of an individual, groups or organizations, which, according to the protected groups makes it similar to criminal protection from physical threats or violence.

Legal regulation of cyber harassment has to rely on several aspects and different modes of protection, including criminal, civil, misdemeanor or administrative responsibility of perpetrators, while also encompassing comprehensive and effective procedures for self-regulation, especially by the internet providers or technical resources which support the communication or electronic platforms used for unacceptable or disputable conduct.

Feasibility of this research is based on the fact that cyber harassment, unlike other offences, does not necessarily entail engagement of public authorities or criminal enforcement agencies, although consequences of such acts are often more visible and harmful for individuals, especially those belonging to vulnerable categories such as children or minorities. In comparison, hate speech or incitement to violence frequently targets groups and consequently implies reaction of groups or protection from the whole communities. Goal of this research is to demonstrate that significance of this phenomenon is not recognized in modern societies from the aspect of protection of fundamental social values and acceptable norms of behavior, although it causes equal or even more harmful consequences than threats of physical violence, hate speech or spread of hateful ideologies. Cyber harassment causes anxiousness, sense of inferiority, devaluation of societal status or even invites violence, but those consequences are only visible when they

surface and make headlines with the gravest outcomes. The fact that internet is largely unregulated from legal standpoint, represents the main challenge of the proposed research, so its successful realization would depend on intersection of disciplines such as law and information technologies, taking due consideration of the technical inputs for the proposed solutions. Ideal solution would include devising new technical solutions and formulating proposal for universal or regional solution applicable to or compatible with European legal culture, which guarantees freedom of expression, within existing national legal frameworks and international conventions. Research method would encompass comparative analysis, case studies and examples of good practices and existing solutions. In addition to juridical science and information technologies, such research would have wider implications on psychology, sociology, ergonomics, ethics and contemporary culture of living.

Taking into account progressive nature of law which should follow evolution of human relations and deviant behaviors, which is especially rapid in the domain of information technologies, this research would aim to offer solution to the existing question how to ensure effective legal protection from cyber harassment. Such discoveries would be useful not only for individuals when they are considering if they have grounds for cyber harassment claim, but also for professionals dealing with such issues, such as agencies, attorneys, data protection officers and businesses.

Defining the problem

Our daily lives revolve around the use of information technologies and this technology, as any other, can be used for constructive or destructive purposes. Misuse of digital technologies can manifest itself in many ways, but among many offensive acts, cyber harassment or online abuse is widespread phenomenon that can affect life and wellbeing of every individual, regardless of their geographical location or personal status. Although Europe claims to have some of the toughest privacy and security laws in the world, targeted individuals are usually left to themselves to find most appropriate ways to protect their rights and interests against the perpetrators shrouded by the cloud of anonymity, in procedures that are not thoroughly regulated, against the domains registered abroad and seeking redress which is not always easily available. It is evident that modern concept of living, with its many advances, undeniably brought derogation of communication decency. Acknowledging positive contributions of digital technologies, it should therefore be examined what are the challenges in combating cyber harassment, what are the most effective remedies against harmful online content and what are the best methods

of regulating internet in this domain, preserving its guiding principle of accessibility of content.

As we all spend increasing hours online every day, cyber harassment or cyberbullying is a constant threat. This is especially the case with children and students. Cyber harassment causes anxiousness, sense of inferiority, devaluation of societal status or even invites violence, but those consequences are not immediately visible and therefore answer from the society tends to be less severe in comparison to „regular“ criminality. Based on research and analysis, this article could propose specific guidelines and requirements for successfully combating, eliminating and sanctioning cyber harassment. One of the challenges that will be tackled in this research is examining all the manifestation forms of cyber harassment, an area which is constantly evolving. Equally important, it should be examined which technical solutions, especially those related to harmful internet content filtering and obligation imposed on Internet Service Providers are most suitable to be applied to instances of cyber harassment. It should be examined whether such incidents require heightened security measures or more immediate reaction of responsible parties and to what extent should government agencies be involved.

Discussion

States that have ratified Cybercrime Convention¹ undertook the obligation to prescribe, among else, criminal responsibility for the offenders, including our country.

Criminal Code of Republic of Srpska, in Article 144 stipulates that:

(1) Whoever persistently or over a longer period follows or stalks another person or attempt to establish or establishes undesired contact with that person directly or through a third person or in a different way causes changes in the life routine of that person, anxiety or fear for personal safety and safety of persons close to him, shall be punished by a fine or imprisonment for a maximum term of two years.

(2) If any criminal offence under paragraph 1 of this Article is committed against the spouse or ex- spouse or unwed partner or former unwed partner, against a person that the offender has had an intimate relationship with or against a child, the offender

¹ Council of Europe Convention on Cybercrime, also known as Budapest Convention, available at: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>, last accessed on 30.03.2022.

shall be punished by imprisonment for a term of between six months and three years.²

In the text of the law there are no provisions indicating such criminal behaviour could be manifested online although definition of „attempt to establish undesired contact“ is broad enough to include electronic means of communication, as long as it causes fear, anxiety or changes in the life routine. It is interesting to note that change of life routine can, in modern times, be understood to include changes in use of social media or internet, which for some represents necessary mean for living or for conducting commercial or any other activity. From the standpoint of protection in virtual world, it is commendable that higher sentences can be imposed if the crime has been committed against the child since they are particularly prone to abuse and if the offender and the victim have had an intimate relationship since privacy of the victim in that case is particularly under threat. According to one court verdict from the Basic court of Republic of Srpska, dated 19.03.2019.,³ offender was fined 600 Convertible Marks (around 300 Euros), for, among other, creating several fake profiles on social network, used for sending insulting messages to the victim and for publishing photos of victim with demeaning texts, causing the victim to leave the city and move to another place to live with her friend. It is clear from such verdict that court did not apply the provisions warranting higher sentence due to the past relationship between the offender and the victim, while online harassment possibly did not stand out as a separate offence, without physical harassment and threat of violence.

Croatian reform of criminal legislation brought significant improvements regarding criminal offences against reputation and privacy. Criminal Code amendments that were drafted in 2011 and came into force on 01.01.2013. kept previously existing criminal offence of insult but also added defamation (*sramoćenje*)⁴ which is committed if anyone asserts or disseminates in front of a third party a factual claim about another person which can damage his or her honor or reputation. Prescribed sentences are doubled if the perpetrator commits the offence through the computer system or network, thus making the insult accessible to a large number of persons. Finally, if the perpetrator did not assert or disseminate factual claim in the public interest or for some other justified reason but acted, for the most part, with the aim of dishonoring or damaging the reputation of another

² Criminal Code of Republic of Srpska, „Official Gazzette“ of Republic of Srpska no. 64/17

³ Petrić, A. (2019) Analiza sudskih presuda u Republici Srpskoj za krivična djela proganjanja i polnog uznemiravanja, Ženska mreža BiH

⁴ Article 148, Criminal Code of Croatia, „Official Gazzette“ of the Republic of Croatia no. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17 and 126/19)

person, especially if the claims concern another person's personal or family life, he or she shall not be allowed to prove that factual claims made or propagated by him or her are true or that there existed a serious reason why he or she, acting in good faith, believed them to be true. In this way, Croatian legislators put strong emphasis on protected good which is reputation of another, and such approach is crucial to combating cyber harassment as often no other protected goods can be quoted. Additionally, if the offence is committed through computer networks sentences are increased because law recognizes particularly damaging effects of quick and easy spreading of information through internet. Finally, if the aim of dissemination of information was dishonoring another person, offender will not be offered the possibility to claim that information is true. This is ingenious solution from the aspect of protection of privacy as it can be grossly violated with data which is accurate or whose accuracy is irrelevant.

Criminal offense of Stalking has been introduced to legal system of Serbia on 01. June 2017., with maximum prescribed penalty of 10 years imprisonment.⁵ While the definition contains most of the universal elements such as act of (physical) following, undesired contact, jeopardizing life, body or freedom, it also sanctions abuse of personal data of another person for purpose of ordering goods or services, which takes due consideration of commercial aspects of internet stalking. It is crucial that stalking is investigated and prosecuted by the law enforcement agencies while insult or slander is processed upon private criminal complaint. Although there remain many ambiguities in the text such as „over a certain period of time“ , Serbian Criminal Code does not require change of behavior or routines which could in practice facilitate the prosecutions of such crimes. Furthermore, Article 142 forbids violation of privacy of letter and other communication, entailing criminal liability for those who without authorization deliver somebody's letter or other mail, prescribing imprisonment up to two years, which can for example be extremely useful in protection of Viber, WhatsApp, Messenger e-mails and other communication. Analyzing text of the law further, it is unclear if Unauthorized Wiretapping and Recording from Article 143 can be used for fighting cyber harassment, as there is no indication that it includes for example taking photos (in private or public spaces) and if common phone recording of the conversation or video call would qualify as „using special equipment.“ There is, however, clear intention to prosecute distribution of such information by virtue of Article 145 which makes unlawful publication or public presentation of another's text, portrait, photograph, film or a phonogram of a personal character without consent of a person who has drawn up the text or to whom it is related,

⁵ Article 138a, Criminal Code of Serbia, („Official Gazette of Republic of Serbia“, no. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019)

or without consent of the person depicted on the portrait, photograph or film or whose voice is recorded on a phonogram, or without consent of the person whose consent is mandatory. To constitute criminal offence of Unauthorized Publication and Presentation of another's Texts, it is required that such acts significantly violate the private life of that person. According to one judgment of Supreme Cassation Court of Serbia, offender has been sentenced to three months in prison, suspended if the offence is not repeated within one year, because he followed and intercepted the movement of victim, although such incidents were spread over long period of time and did not result in physical contact.⁶

In May of 2021, UK introduced Online Safety Bill with a goal of limiting harmful online content, through imposing new rules for internet companies that host user-generated content and search engines, under threat of sanctions that range from monetary fines to blocking the access. Some of the content that is specifically mentioned and subject to removal is material related to terrorism and child sexual exploitation and abuse, but it can include any harmful, harassing or abusive content. It is responsibility of companies to enforce such regulation so the state is not taking direct role which could be criticized as limiting freedom of expression. There are specific requirements that internet companies need to fulfill in order to preserve the safety of children, such as preventing the access to harmful material such as pornography and ensuring strong protection from any harmful activity such as bullying. It is further specified that platforms will have a duty to report any abusive content to National Crime Agency if victims are children. In terms of harassment of adults, adopted law foresees tools for content moderation, user profiling and behavior identification, which should be used only when necessary and in proportion to the harm posed, while at the same time providing that users will have access to effective mechanisms to appeal content that is removed without good reason. What is particularly interesting, the Bill defines general obligation to protect users when using private messaging platforms, but further details are left to be developed by UK's Office of Communications – Ofcom.

In 2017, Germany enacted one of the strongest laws against online hate speech, which requires major social network companies, such as Facebook, Twitter and YouTube, to remove harmful comments, pictures or videos within 24 hours of being notified about them under threat of high monetary fines. It however, relies on platforms themselves to remove illegal content, and when they do, there is no obligation to notify the authorities or share further information about the posts, which makes prosecution of the offenders

⁶ Republic of Serbia, Supreme Cassation Court, Kzz 912/2020

more difficult. Another loophole, according to the critics, is that smaller platforms like the messaging app Telegram, are not subject to the law. It remains, however, to be seen how the implementation of this law will play out in practice. For precisely such reasons, there have been efforts at European level to formulate stricter policies regarding regulation of internet, through Digital Services Act. Proposed Act establishes a „notice and action“ mechanism, as well as safeguards, for the removal of illegal products, services or content online. Providers of hosting services should act on receipt of such a notice „without undue delay, taking into account the type of illegal content that is being notified and the urgency of taking action“. MEPs also included stronger safeguards to ensure notices are processed in a non-arbitrary and non-discriminatory manner and with respect for fundamental rights, including the freedom of expression.⁷ What is commendable is that according to the new rules, recipients of digital services and organisations representing them must be able to seek redress for any damages resulting from platforms not respecting their due diligence obligations.

Many private companies have internal regulation prohibiting posting or sharing of harmful content. According to the Facebook Community standards, such content can be related to violence and criminal behaviour, safety, hate speech, nudity, integrity and authenticity, intellectual property and protection of minors. According to the policy rationale Facebook requires people to connect on network using the name they go by in everyday life. Company may remove accounts that compromise the security of other accounts and our services, through a combination of automated and manual systems to block and remove accounts that are used to persistently or egregiously abuse their Community Standards. Similar procedure is designed by Instagram whereas electronic form is used to report violation of Community Standards, while the fastest way to get the abusive posts reviewed is through in-app reporting. According to the YouTube Community Guidelines on Harassment, if users content violates this policy, they will remove the content and send an email to let user know and if this is the first time violating of Community Guidelines, they'll likely get a warning with no penalty to their channel. If it's not, YouTube may issue a strike against the channel and if user gets 3 strikes within 90 days, his/herchannel will be terminated. YouTube may also terminate user's channel or account after a single case of severe abuse, or when the channel is dedicated to a policy violation. Twitter also has an online form to report abusive content, more focused on conversations than other platforms. After victim submits a report, Company will review

⁷ European Parliament, *Digital Services Act: regulating platforms for a safer online space for users*, available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220114IPR21017/digital-services-act-regulating-platforms-for-a-safer-online-space-for-users>, last accessed on 28, March, 2022.

the reported account, Tweets, and Direct Messages and if they are in violation of Twitter policies, Company will take action ranging from a warning to permanently suspending the account. Additionally, the original content of reported Tweets will be replaced with a notice stating that another user reported it. Just like other platforms, Twitter cannot prevent offenders creating new accounts because IP blocking is generally ineffective at stopping unwanted behavior, and may falsely prevent legitimate accounts from accessing their service. IP addresses are commonly shared by many accounts in a variety of locations, meaning that blocking a single IP may prevent a large number of unconnected accounts from logging in. In addition, IP addresses are easy to change and blocks can be easily circumvented by logging in from a different location, a third-party service, or one of many free websites or applications.⁸

Conclusion

Current solutions are not evident, effective, and easily available to victims of cyber harassment and therefore are not frequently used. At the same time, existing solutions to physical harassment in general are not automatically applicable to the world of internet. Once the perpetrator finds its target, it is very difficult to stop harmful behavior, unlike physical harassment and threat of violence. Cyber harassment is usually persistent, easily multiplies itself, difficult to erase and therefore deserves heightened attention which is missing in applicable laws and regulations, as the above analysis shows. We are facing completely new world of anonymity, false or stolen identity, lack of accountability, easy content access and sharing, with monstrous consequences if misused. Anybody without doing any harm can become notorious and thrust into the spotlight, without wishing such status, which is completely altering social relations. Occurrences of such incidents will most likely grow in number and become prevalent, while common rules of preventing, prosecuting and sanctioning traditional criminal behavior do not longer apply. Although existing laws prohibit harassment in general sense, enforcing these laws is evidently a challenge in virtual situations. In order to amend existing or propose novel legislative solutions, one should first try to answer why this phenomenon occurs in the first place, what are the reasons for underreporting and lack of belief in positive outcome, and how they can be addressed. At every stage, formulation of the legislation and policies aiming to enhance protection from cyber harassment should be guided by the principle of preserving internet as safe environment for communication and commercial use.

⁸ Twitter, Help Center, available at: <https://help.twitter.com/en/safety-and-security/report-abusive-behavior>, last accessed on 29.03.2022.

Legal regulation of cyber harassment has to rely on several aspects and different modes of protection, including criminal, civil, misdemeanor or administrative responsibility of perpetrators, while also encompassing comprehensive and effective procedures for self-regulation, especially by the internet providers or technical resources which support the communication or electronic platforms used for unacceptable or disputable conduct. As demonstrated by the analysis, existing procedures are prescribed as a matter of formality, do not guarantee protection from harmful behavior and even directly instruct users to address law enforcement agencies. This layer of protection is clearly insufficient and does not meet standards of good administration that public institutions, for example, have to observe.

The fact that internet is largely unregulated from legal standpoint, represents the main challenge of the proposed solutions, so their successful realization would depend on intersection of disciplines such as law and information technologies, taking due consideration of the technical inputs for the proposed solutions. Judging from the even superficial analysis, it is evident that not enough efforts have been made neither by internet companies nor regulatory authorities to provide readily available and fully effective recourse in case of internet harassment and/or spread of harmful material online. In order to fill regulatory gaps, such solutions would have to be automatically detect harmful or threatening behavior, as for example in case of viruses and would have to address issues of repetition or change of accounts between different platforms. It would be equally helpful if internet policies would in larger extent be designed upon reviewing and indexing social media court cases. Desired outcome would include devising new technical solutions and formulating proposal for universal or regional solution applicable to or compatible with European legal culture, which guarantees freedom of expression and opinion, within existing national legal frameworks and international conventions. Online communication platforms should have or expand sections that would also encompass comparative analysis, case studies and examples of good practices and existing solutions that are understandable to both, users and the authorities. In order to avoid regulatory gaps which render existing solutions ineffective, proposed solutions need to effectively address following questions:

How to unmask perpetrators, are such tools available, are they legally regulated?

How to protect your online identity? What steps are available to protect personal cybersecurity?

For example, if the victim is aware of stalker's Internet Service Provider, he or she may file a report and if harassing behaviors are in violation of ISP's policy, it may result in the termination of violator's service contract. There are pitfalls to this approach, as it may result in temporary cessation of the harassment but there is no monitoring or database which prevents the violator from simply opening another internet account with another Internet Service Provider and continuing the harassment. They may also increase cyber harassment if they become upset or enraged by victim's actions. Equally, courts may pronounce „No-contact“ Restraining Order⁹ which prohibits perpetrator to come within a certain distance of or contact the victim or enter the space around the family home or residence or place of work, and to prohibit further harassment of the or further communication with the victim, but it remains to be seen how this measure applies in online context. Regarding analysis of the comparative models applicable in Europe, it is clear from the outset that there is no universal or uniform rule, although General Data Protection Regulation (GDPR) at EU level imposes obligations onto organizations anywhere, so long as they target or collect data related to people in the EU. Equally, countries have pursued various policies, for example, cyber stalking is criminal offence in Poland and Spain, while some forms of cyber harassment are punishable by criminal law in United Kingdom. Proposed solutions would reflect on these differences and draw conclusions about their effectiveness. From psychological standpoint, cyber harassment is an attitude, a mindset or pattern of behavior which can be committed with different motives, such as gaining popularity and influence in virtual sphere, taking revenge, isolating and humiliating the victim or for other reasons such as pure entertainment. Cyberstalking is also a typology of psychopathological ICT users, which is often overlooked when regulating online behavior, in favor of free and easily available content. Equally important, cyber harassment can target somebody's commercial interests, business or business groups. Related to this, it can also greatly affect work process if it occurs between employees. Finally, many public figures, including in politics, sport or entertainment industry are general targets of such phenomenon, and remain unprotected with and explanation or common misconception that „they chose to perform a public duty“. This should not serve as permission for such abnormal activities, as victims, regardless of their status, equally sense fear of being exposed, sense of despair and helplessness. In all cases, this phenomenon causes changes in behavior and has an impact on public order, which is not fully detected and adequately sanctioned.

⁹ Article 79, Criminal Code of Republic of Srpska

Literature

- Council of Europe Convention on Cybercrime, also known as Budapest Convention, available at: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>, last accessed on 30.03.2022.
- Criminal Code of Republic of Srpska, „Official Gazzette“ of Republic of Srpska no. 64/17
- Petrić, A. (2019) *Analiza sudskih presuda u Republici Srpskoj za krivična djela proganjanja i polnog uznemiravanja*, Ženska mreža BiH
- Article 148, Criminal Code of Croatia, „Official Gazzette“ of the Republic of Croatia no. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17 and 126/19)
- Article 138a, Criminal Code of Serbia, („Official Gazzette of Republic of Serbia“, no. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019)
- Republic of Serbia, Supreme Cassation Court, Kzz 912/2020 European Parliament, *Digital Services Act: regulating platforms for a safer online space for users*, available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220114IPR21017/digital-services-act-regulating-platforms-for-a-safer-online-space-for-users>, last accessed on 28, March, 2022.
- Twitter, Help Center, available at: <https://help.twitter.com/en/safety-and-security/report-abusive-behavior>, last accessed on 29.03.2022.
- Article 79, Criminal Code of Republic of Srpska

Ljubinko Mitrović*
Predrag Raosavljević**

KAKO OBEZBJEDITI EFIKASNU PRAVNU ZAŠTITU OD UZNEMIRAVANJA NA INTERNETU?

Apstrakt: Govor mržnje na internetu je našao svoje mjesto u gotovo svim pravnim sistemima svijeta uključujući i zemlje regiona, a za njegovu manifestaciju predviđena je, između ostalog i krivičnopravna zaštita. Uznemiravanje na internetu, koje ne prelazi prag govora mržnje, nije do sada bilo jednoobrazno regulisano niti uživa jednak stepen zaštite u uporednim pravnim sistemima, iako predstavlja izražavanje mržnje u javnom prostoru kada izostaje razlikovanje po osnovu rase, vjerske i druge pripadnosti. Uznemiravanje na internetu se definiše kao upotreba interneta ili drugih elektronskih sredstava komunikacije za uhođenje, proganjanje ili ugrožavanje sigurnosti pojedinca, grupe lica ili organizacija, što mu je prema kategoriji zaštićenih lica zajedničko sa govorom mržnje. Postoji niz aspekata pravnog regulisanja internet uznemiravanja i različiti vidovi zaštite, koji

* Prof. dr, Ombudsmen za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka,
bl.ombudsmen@ombudsmen.gov.ba

** Prof. dr, Pomoćnik Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka,
praosavljevic@ombudsmen.gov.ba

podrazumijevaju krivičnu, prekršajnu ili građansku odgovornost počinioca ovog djela, s tim da je obično predviđena i samoregulacija, posebno od strane provajdera, odnosno tehničkih resursa koji podržavaju rad platformi koje se koriste za njegovo izvršenje. Opravdanost ovog istraživanja leži u činjenici da uznemiravanje ne podrazumijeva u svakom slučaju jednak angažman državnih organa za provođenja zakona iako su posljedice ovog djela često vidljivije i tragičnije po pojedince, posebno one koji pripadaju ranjivim kategorijama kao što su djeca ili manjine. Poređenja radi, govor mržnje i sa njim povezano podstrekavanje na nasilje češće pogađa grupe i samim tim podrazumijeva reakciju grupa ili zaštitu od strane cijele zajednice. Cilj ovog rada je da ukaže da nije prepoznat značaj ovog djela sa aspekta zaštite osnovnih društvenih vrijednosti, iako izaziva slične ili još teže posljedice nego govor mržnje, kao što su uznemirenost, podsticanje nasilja, prouzrokovanje osjećaja inferiornosti i obezvrijeđivanje društvene uloge pojedinaca. Imajući u vidu progresivnu prirodu prava koje treba da prati evoluciju društvenih odnosa posebno u domenu informacionih tehnologija, pa samim tim i devijantnih ponašanja, autori nude odgovor na pitanje kako osigurati efikasnu pravnu zaštitu od uznemiravanja na internetu.

Ključne riječi: uznemiravanje na internetu, govor mržnje, proganjanje, visokotehnološki kriminal

Dragan Jovašević*

KRIVIČNA ODGOVORNOST I KAŽNJIVOST ZA GOVOR MRŽNJE¹

Apstrakt: U osnovi svakog ljudskog ponašanja se nalazi svesno i voljno postupanje na osnovu prethodno donete odluke. Takvu odluku stvara ili učvršćuje određeni motiv (uzrok, razlog ljudske aktivnosti). Slična je situacija i sa vršenjem krivičnih dela u čijoj se osnovi nalazi određeni motiv ili pobuda. Kada se kao pobuda za izvršenje krivičnog dela javi mržnja učinioca, tada se radi o teškim krivičnim delima. Među njima poseban značaj ima krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti. Upravo o pojmu, elementima, karakteristikama i oblicima ispoljavanja ovog krivičnog dela, u pravu Srbije i pravu država regiona govori ovaj rad.

Ključne reči: mržnja, izazivanje, krivično delo, zakon, odgovornost, kazna

1. Uvod

„Govor mržnje“ se u domaćem krivičnom pravu javlja u različitim i specifičnim oblicima ispoljavanja. Među njima se posebno izdvaja krivično delo sistematizovano u Krivičnom zakoniku², u glavi dvadesetosmoj: „Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije“, u članu 317. pod nazivom: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“. Propisivanjem, a potom utvrđivanjem odgovornosti i kažnjivosti za ovo krivično delo je postavljena solidna osnova za pojačanu krivičnopravnu zaštitu

* Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, e-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs

¹ Rad je nastao kao rezultat finansiranja od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS prema ugovoru broj 451-03-68/2022-14/200120.

² Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

međunarodnog i ustavnog standarda zabrane izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti.

Ustav Republike Srbije³ u članu 21. proklamuje načelo: „Zabrana diskriminacije“. Prema ovom rešenju zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. U okviru „Ljudskih prava i sloboda“ je u odredbi člana 49. Ustava proklamovana: „Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje“. To znači da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.

U temelju opisa sadržine krivičnog dela nazivom: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“ (član 317. KZ) nalazi se „govor mržnje“. To je svaka usmena ili pismena izjava volje ili misli nekog lica (govor) koja je namenjena, usmerena, upućena javnosti (većem broju individualno neodređenih lica) u čijoj se osnovi mržnja. Pri tome sam Krivični zakonik izričito određuje (član 54a. KZ) da je krivično delo učinjeno iz mržnje „zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica“.

2. Pobuda učinioca kao elemenat krivičnog dela

U pravnoj teoriji je prihvaćeno shvatanje da je ljudsko ponašanje koje je usmereno na izvršenje krivičnog dela predviđenog u zakonu najčešće motivisano, uzrokovano posebnom vrstom pobude (namere, motiva) učinioca. Zato je potrebno da ukažemo na pojam i karakteristike pobude u krivičnopravnom smislu. Naime, pobuda predstavlja posebno subjektivno, psihološko obeležje krivičnih dela. To je okolnost koja podleže, pre svega, etičkom vrednovanju (Grozđanić, Škorić, 2009:117). Ona se takođe u krivičnom pravu javlja i kao okolnost koja je od značaja za odmeravanje kazne. Iako nijedna pobuda (ili motiv) u potpunosti ne opravdava izvršenje krivičnog dela, ona najčešće može da objasni razloge učinioca na preduzimanje radnje izvršenja konkretnog krivičnog dela (Babić, Marković, 2008:406).

No, u pravnoj teoriji se mogu naći i takva shvatanja prema kojima se pojam pobude izjednačava sa pojmom motiva (Mrvić Petrović, 2005:153). Prema ovim shvatanjima pobuda objašnjava razloge zbog kojih je učinilac izvršio krivično delo, pa na taj način

³ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006.

ukazuje na ličnost samog učinioca takvog dela (Petrović, Jovašević, 2005:156). Pod pobudom se, naime, smatra motiv ili razlog zbog kojeg je određeno krivično delo učinjeno. Izjednačavanje pobude i motiva čini i P.Novoselec (Novoselec, 2004:401) koji ukazuje da pobude ili motivi zbog kojih je krivično delo učinjeno utiču na stepen krivice. Slično shvatanje zauzima i Z.Stojanović prema kome se pobude (odnosno motivi) mogu etički vrednovati što je značajno za odmeravanje kazne ili za pravnu kvalifikaciju krivičnog dela. Pri tome on ističe da ima mišljenja prema kojima pobude treba ocenjivati u vezi sa stepenom krivice učinioca polazeći od toga da je stepen krivice veći što je motiv učinioca negativniji i obrnuto (Stojanović, 2002:78).

Oni autori koji pobudu i motiv smatraju sinonimima žele posebno da naglase motivaciju učinioca na izvršenje krivičnog dela (Stojanović, 2005:281). Motivacija predstavlja unutrašnji podstrek koji je uslov za postupanje, za ponašanje nekog lica. Ona je rezultat težnje za zadovoljenjem određenih potreba od kojih su neke primarne, temeljne i egzistencijalne, a neke samo zadovoljavaju postojanje socijalno-psihološke ravnoteže (Horvatić, 2003:186-187). Pobuda tako predstavlja unutrašnju psihičku snagu koja pokreće ljudsko ponašanje. Nijedna pobuda ne opravdava izvršenje krivičnog dela, ali ona nije lišena bilo kakvog krivičnogpravnog značaja, pogotovo što se preko nje često manifestuje ličnost učinioca (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004:127-128).

Motiv je unutrašnji pokretač svake odluke čoveka i njegove radnje kojom se realizuje ranije doneta odluka. On vrši uticaj na usmeravanje radnje ka ostvarenju zadatog cilja, te se nalazi u osnovi svake ciljne i namerne radnje. U teoriji krivičnog prava ima i takvih shvatanja prema kojima je motiv psihološka pojava koja se razvija iz nadražaja i psihičkih svojstava učinioca i kao takva uzrokuje voljnu delatnost. Neki autori pak smatraju da motiv ili pobuda otkrivaju pokretače odluke čoveka na izvršenje krivičnog dela (Radovanović, 1975:185).

S druge strane, namera je svesna upravljenost radnje učinioca ka ostvarenju cilja čija predstava deluje kao pokretač radnje. Sa namerom postupa lice koje pod uticajem predstave o cilju preduzima određenu radnju da bi upravo ostvarilo taj cilj (Selinšek, 2007:148-149). Prema tome, da bi postojala namerna delatnost, mora da postoji cilj i predstava o njemu koja pokreće čoveka na preduzimanje (ili propuštanje) određene radnje, i to na određeni način ili određenim sredstvima i njeno usmeravanje na ostvarenje cilja. Namera je najviši stepen svesne i voljne upravljenosti radnje ka ostvarenju posledice krivičnog dela. Zato ona pretpostavlja postojanje direktnog umišljaja kod učinioca. Namera je, u stvari, motivisanje radnje učinioca njegovom predstavom o posledici ili o čemu drugom što je krivičnopravno relevantno (Jovašević, 2018:184).

U izvesnim slučajevima namera ne odražava samo upravljenost radnje na ostvarenje posledice koja je neposredni pokretač izvršenja radnje, već i na ostvarenje neke dalje posledice koja deluje kao posredni, dalji motivisani cilj. Namera u krivičnom pravu se tako može javiti u dva vida ispoljavanja: a) kod nekih krivičnih dela namera se odnosi na ostvarenje neposredne posledice dela, pa je ona konstitutivni elemenat bića krivičnog dela i b) namera se javlja kao posebno obeležje kod „zakržljalih“ dvoaktnih krivičnih dela (to su krivična dela gde se njihov prvi deo inkriminiše kao samostalno krivično delo ako je izvršen radi ostvarenja jedne dalje namere). Kod nekih krivičnih dela sa umišljajem, zahteva se i postojanje posebne namere učinioca. Namera se u tom slučaju shvata kao predstava o nekom uzgrednom, daljem cilju koji učinilac hoće da postigne izvršenjem krivičnog dela. To znači da namera prevazilazi umišljaj jer svest i volja učinioca obuhvataju i neke dalje ciljeve koje učinilac teži da ostvari preduzetom radnjom izvršenja.

Cilj je rezultat koji čovek teži da ostvari svojom svesnom radnjom, pri čemu cilj u krivičnom pravu označava promenu ili stanje koje učinilac teži da ostvari preduzimanjem radnje izvršenja krivičnog dela, a to je posledica. Ovako određeni cilj se postiže nastupanjem posledice i on nije sadržan u pojmu umišljaja. Kod pojedinih krivičnih dela zakon zahteva kao posebno obeležje subjektivnog karaktera „postupanje sa određenim ciljem“ ili „postupanje u određenom cilju“. To dalje znači da učinilac u takvom slučaju mora da postupa sa određenim ciljem da bi upravo postojalo takvo krivično delo (Tomić, 2007:93). Budući da cilj nije vezan za ličnost učinioca, on se po tome i razlikuje od namere. Zapravo se cilj realizuje nastupanjem posledice krivičnog dela, što kod namere ne mora biti slučaj.

3. Mržnja kao vrsta pobude

Specifičan oblik ispoljavanja govora mržnje u krivičnom zakonodavstvu Srbije predviđa Krivični zakonik. Naime, u glavi dvadesetosmoj koja nosi naziv: „Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije“, dakle, među tzv. „političkim“ krivičnim delima je sistematizovano u članu 317. KZ krivično delo ove vrste. Ono nosi naziv: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“. Na ovaj način je obezbeđena pojačana krivičnopravna zaštita ustavnog načela zabrane izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti.

Naime, Ustav Republike Srbije u drugom delu: „Ljudska i manjinska prava i slobode“ među „osnovnim načelima“ garantuje neposrednu primenu zajemčenih prava. Ustavom (član 18.) se jemče, i kao takva, neposredno se primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim

ugovorima i zakonima. Zakonom se može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava.

U osnovi inkriminacije iz člana 317. Krivičnog zakonika Srbije se nalazi pojam „govora mržnje“. Ovaj pojam čini kovanica sastavljena od dve reči. To su:

- a) govor (usmena ili pismena izjava volje ili misli nekog lica koja je namenjena, usmerena, upućena javnosti, dakle, neposrednom ili posrednom saznanju i razumevanju njene sadržine od strane većeg broja individualno neodređenih lica i
- b) mržnja. Za razliku od prethodnog pojma, koji je pravno teorijskog (društvenog) karaktera, pojam mržnje je zakonom izričito definisan. Tako u odredbi člana 54a. Krivični zakonik Srbije određuje da je krivično delo učinjeno iz mržnje ako je njegova radnja izvršenja preduzeta od strane učinioca zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica.

U svakom slučaju mržnja predstavlja poseban, izrazito visok stepen svesne i voljne upravljenosti učinioca na ostvarenje krivičnopravne relevantne posledice u spoljnom svetu, bez obzira da li je ona praćena drugim psihološkim elementima, među kojima posebnu ulogu i značaj imaju: pobuda, namera, cilj i motiv (Radovanović, 1975:184-185).

Na sličan način pojam mržnje određuju i druga krivična zakonodavstva država u regionu.

Tako član 87.tačka 20. Kaznenog zakona Hrvatske⁴ kao zločin iz mržnje određuje krivično delo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, veroispovesti, nacionalnog ili etničkog porekla, invaliditeta, pola, polnog opredeljenja ili rodnog identiteta drugog lica. Takvo postupanje učinioca se, prema svim posmatranim zakonodavstvima, ceni kao otežavajuća (otegotna) okolnost prilikom odmeravanja kazne učiniocu konkretnog krivičnog dela, ako zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje.

⁴ Narodne novine Republike Hrvatske, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019 i 84/2021.

Slično, Krivični zakonik Crne Gore⁵ u članu 42a. predviđa da je krivično delo učinjeno iz mržnje prema drugom licu ako je preduzeto zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Član 39. stav 5. Krivičnog zakonika Severne Makedonije⁶ propisuje da sud prilikom odmeravanja kazne učiniocu krivičnog dela posebno razmatra da li je krivično delo učinjeno protiv lica, grupe lica ili imovine, posredno ili neposredno, zbog njihove pripadnosti određenom polu, rasi, boji kože, polu, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničkoj pripadnosti, jeziku, državljanstvu, društvenom poreklu, veri ili uverenju, obrazovanju, političkom opredeljenju, ličnom ili društvenom statusu, mentalnom ili fizičkom invaliditetu, godinama starosti, bračnom ili vanbračnom statusu, imovinskom stanju, zdravstvenom stanju ili bilo kom drugom osnovu koji je predviđen zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine⁷ takođe u odredbi člana 2. tačka 11. definiše krivično delo iz mržnje kao svako krivično delo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica.

Slično, Krivični zakon Brčko distrikta BiH⁸ u članu 2. tačka 42. definiše mržnju kao pobudu za izvršenje krivičnog dela koja je u celini ili delimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porekla, jezika ili pisma, verskih uverenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uverenja, socijalnog porekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.

I konačno, Krivični zakonik Republike Srpske⁹ u članu 123. tačka 21. krivično delo iz mržnje određuje kao delo koje je izvršeno u potpunosti ili delimično zbog rasne,

⁵ Službeni list Crne Gore, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.

⁶ Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 87/2007, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 226/2015, 97/2017, 170/2017 i 248/2018.

⁷ Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014 i 75/2017.

⁸ Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, br. 19/2020.

⁹ Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018, 15/2021 i 89/2021.

nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, verskog uverenja, boje kože, pola ili seksualnog opredeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica.

4. Pravni osnov sprečavanja mržnje

4.1. Međunarodni pravni standardi

U sistemu obezbeđenja i zaštite univerzalnih, opštepriznatih, civilizacijskih, osnovnih ljudskih sloboda i prava poseban značaj imaju međunarodni standardi. U okviru ovih međunarodnih standarda specifičan karakter imaju oni koji proklamuju opšti princip „zabrane diskriminacije“ kojima se izaziva ili podstiče mržnja po bilo kom osnovu ili kriterijumu.

U sistemu međunarodnih standarda ističe se Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948.godine. Ovo je prvi međunarodni dokumenat univerzalnog karaktera koji u članu 1.proklamuje princip da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svesću, pa stoga treba da postupaju jedni prema drugima u duhu bratstva. Već je u članu 2. Univerzalne deklaracije potvrđen princip da svakom licu pripadaju sva, Deklaracijom konstituisana, prava i slobode „bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. To dalje znači da se neće praviti nikakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili teritorije kojoj neko lice pripada, bilo da je ona nezavisna, pod starateljstvom, nesamoupravna, ili da joj je suverenost na ma koji drugi način ograničena.

Konačno, Deklaracija u odredbi člana 7.naglašava da su „svi pred zakonom jednaki i imaju pravo bez ikakve razlike na podjednaku zaštitu zakona. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na ovakvu diskriminaciju“. Član 19. Deklaracije dalje propisuje da svako ima pravo na slobodu izražavanja, koja obuhvata i pravo da se ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.

Drugi međunarodni dokumenat univerzalnog značaja koji zabranjuje diskriminaciju predstavlja Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966.godine. I ovaj dokumenat u sistemu međunarodnih standard u odredbi člana 26.konstatuje da su „sva lica jednaka pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu. Zakon treba da zabrani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i

delotvornu zaštitu protiv diskriminacije bilo na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere, političkog i drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti. Ovo je ljudsko pravo dalje garantovano odredbom člana 27. Pakta prema kome se „u državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine ne sme licima koja pripadaju takvim manjinama uskratiti prava da, zajedno sa članovima svoje grupe, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovedaju i očituju svoju vlastitu veru ili da se služe svojim vlastitim jezicima“.

Pre toga je član 19. Pakta propisao da niko ne sme da bude uznemiravan zbog svog mišljenja, te da svako ima pravo na „slobodu traženja, primanja i širenja obaveštenja i ideja putem štampe ili u umetničkom obliku, ili ma kojim drugim sredstvom po svom izboru. U svakom slučaju korišćenje ovog prava povlači za sobom posebne dužnosti i odgovornosti, pa se može podvrgnuti izvesnim ograničenjima koja su utvrđena zakonom i koja su neophodna: a) za poštovanje prava ili ugleda drugih lica i b) za zaštitu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili javnog zdravlja ili morala“. Ovaj Pakt, takođe u odredbi člana 20. propisuje da je zakonom zabranjena svaka propaganda u korist rata. Na isti način je zabranjeno i „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“.

Konačno, sistem međunarodnih standarda kojima se garantuje i štiti princip „zabrane diskriminacije“ je dopunjen izuzetno značajnim dokumentom regionalnog karaktera. To je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine. Ovaj dokumenat u prvom delu pod nazivom: „Prava i slobode“ u članu 14. proklamuje princip „Zabrane diskriminacije“. Prema ovom rešenju uživanje prava i sloboda predviđenih u Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Član 10. Konvencije takođe propisuje da svako ima pravo na slobodu izražavanja, što uključuje „slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice“.

U Preporuci broj R (97) 20 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama pod govorom mržnje se podrazumevaju svi oblici izražavanja koji, šire raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na toleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla.

4.2. Nacionalni standardi u pravu Srbije

Dalja realizacija navedenih međunarodnih standarda je sadržana u Ustavu Republike Srbije iz 2006.godine. U odredbi člana 21. Ustava Srbije proklamovano je načelo pod nazivom: „Zabrana diskriminacije“. Prema ovom rešenju pred Ustavom i zakonom svi su jednaki. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Pri tome se ne smatraju diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima. U okviru „Ljudskih prava i sloboda“ je u odredbi člana 49.Ustava proklamovana: „Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje“. Prema ovom rešenju je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.

Zakon o zabrani diskriminacije Srbije¹⁰ iz 2009.godine uređuje opštu zabranu diskriminacije, oblike i slučajeve diskriminacije, kao i postupke zaštite od diskriminacije. Prema članu 2. Zakona izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, polnim karakteristikama, nivoom prihoda, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima.

Kao oblici diskriminacije (član 5.) javljaju se: neposredna i posredna diskriminacija, kao i povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje, uznemiravanje, ponižavajuće postupanje i polno i rodno uznemiravanje i navođenje na diskriminaciju. Segregacija je svaki akt kojim fizičko ili pravno lice razdvaja bez objektivnog i razumnog opravdanja druga lica ili grupu lica na osnovu ličnog svojstva. No, kao oblik diskriminacije smatra se i navođenje na

¹⁰ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021.

diskriminaciju. Diskriminacija postoji ako se lice ili grupa lica navode na diskriminaciju davanjem uputstava kako da se preduzimaju diskriminatorni postupci ili navođenjem na diskriminaciju na drugi sličan način. Neposredna diskriminacija (član 6.) postoji ako se lice ili grupa lica, zbog njegovog odnosno njihovog ličnog svojstva u istoj ili sličnoj situaciji, bilo kojim aktom, radnjom ili propuštanjem, stavlja ili su stavljeni u nepovoljniji položaj, ili bi mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj. S druge strane, posredna diskriminacija (član 7.) postoji ako na izgled neutralna odredba, kriterijum ili praksa lice ili grupu lica stavlja ili bi mogla staviti, zbog njihovog ličnog svojstva, u nepovoljan položaj u poređenju sa drugim licima u istoj ili sličnoj situaciji, osim ako je to objektivno opravdano legitimnim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja su primerena i nužna. Konačno, diskriminacija (član 9.) postoji ako se prema licu ili grupi lica neopravdano postupa lošije nego što se postupa ili bi se postupalo prema drugima, isključivo ili uglavnom zbog toga što su tražili, odnosno nameravaju da traže zaštitu od diskriminacije ili zbog toga što su ponudili ili nameravaju da ponude dokaze o diskriminatorskom postupanju.

Za predmet našega rada od posebnog je značaja odredba člana 11. Zakona o zabrani diskriminacije Srbije pod nazivom: „Govor mržnje“. Prema ovom zakonskom rešenju zabranjeno je izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način.

Na isti način Zakon o zaštiti od diskriminacije Crne Gore¹¹ u članu 9a. određuje kao govor mržnje svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina.

Kao teški oblici diskriminacije (član 13.) smatraju se: a) izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i invaliditeta i starosnog doba, b) propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti i u postupcima pred organima javne vlasti, c) propagiranje diskriminacije putem javnih glasila, d) ropstvo, trgovina ljudima, segregacija, aparthejd, genocid,

¹¹ Službeni list Crne Gore, br. 46/2010, 40/2011, 18/2014 i 42/2017.

etničko čišćenje i njihovo propagiranje, e) diskriminacija lica po osnovu dva ili više ličnih svojstava bez obzira na to da li se uticaj pojedinih ličnih svojstava može razgraničiti (višestruka diskriminacija) ili se ne može razgraničiti (interseksijska diskriminacija), f) diskriminacija koja je izvršena više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se čini u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema istom licu ili grupi lica i g) diskriminacija koja dovodi do teških posledica po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom delu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu.

Zakon o javnom informisanju i medijima Srbije¹² uređuje način ostvarivanja slobode javnog informisanja koja posebno obuhvata slobodu prikupljanja, objavljivanja i primanja informacija, slobodu formiranja i izražavanja ideja i mišljenja, slobodu štampanja i distribucije novina i slobodu proizvodnje, pružanja i objavljivanja audio i audio-vizuelnih medijskih usluga, slobodu širenja informacija i ideja preko interneta i drugih platformi, kao i slobodu izdavanja medija i obavljanja delatnosti javnog informisanja (član 3.). Prema odredbi člana 4. Zakona javno informisanje je slobodno. Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija urednika medija, novinara i drugih lica u oblasti javnog informisanja, naročito prema njihovoj političkoj opredeljenosti i uverenju ili drugom ličnom svojstvu. Ne sme se ugrožavati slobodan protok informacija putem medija, kao ni uređivačka autonomija medija, a naročito vršenjem pritiska, pretnjom, odnosno ucenom urednika, novinara ili izvora informacija.

Član 29. Zakona daje pojam medija. Tako se kao medij smatra sredstvo javnog obaveštavanja koje rečima, slikom, odnosno zvukom prenosi urednički oblikovane informacije, ideje i mišljenja i druge sadržaje namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika. Pod medijem se naročito podrazumevaju dnevne i periodične novine, servis novinske agencije, radio-program i televizijski program i elektronska izdanja tih medija, kao i samostalna elektronska izdanja (uređivački oblikovane internet stranice ili internet portali), a koji su registrovani u Registru medija, u skladu sa zakonom.

Zakon o javnom informisanju i medijima u glavi jedanaestoj pod nazivom: „Posebna prava i obaveze u javnom informisanju“ u odredbi člana 75. izričito zabranjuje „govor mržnje“. Tako je propisano da se idejama, mišljenjem, odnosno informacijama, koje se objavljuju u medijima ne sme podsticati diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili

¹² Službeni glasnik Republike Srbije, br.83/2014, 58/2015 i 12/2016.

grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, polu, zbog njihove seksualne opredeljenosti ili drugog ličnog svojstva, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo. Ne postoji pak povreda zabrane govora mržnje (član 76. Zakona) ako je navedena informacija deo novinarskog teksta, a objavljena je pod sledećim uslovima: a) bez namere da se podstiče na diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica, posebno ako je takva informacija deo objektivnog novinarskog izveštaja i b) s namerom da se kritički ukaže na diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica ili na pojave koje predstavljaju ili mogu da predstavljaju podsticanje na takvo ponašanje.

Konačno, u Republici Srbiji Zakon o elektronskim medijima¹³ uređuje, u skladu sa međunarodnim konvencijama i standardima, organizaciju i rad Regulatornog tela za elektronske medije, uslove i način pružanja audio i audio-vizuelnih medijskih usluga, uslove i postupak za izdavanje dozvola za pružanje audio i audio-vizuelnih medijskih usluga, kao i druga pitanja od značaja za oblast elektronskih medija. Kao elektronski medij (član 4.) smatra se program, odnosno programski sadržaj radija i televizije, kao i programski sadržaj dostupan na zahtev putem mreža elektronskih komunikacija i sadržaj elektronskog izdanja. Programski sadržaj su informacije, ideje i mišljenja kao i autorska dela u zvučnom obliku, odnosno u obliku pokretnih slika sa ili bez zvuka koje predstavljaju pojedinačnu stavku u programu i dostupne su javnosti putem elektronskih medija radi informisanja, zabave, obrazovanja i dr.

Medijska usluga (član 50.) se pruža na način kojim se poštuju ljudska prava a naročito dostojanstvo ličnosti. Regulator se stara da se u svim programskim sadržajima poštuje dostojanstvo ličnosti i ljudska prava, a naročito se stara da se ne prikazuje ponižavajuće postupanje i scene nasilja i mučenja, osim ako za to postoji programsko i umetničko opravdanje. Sadržaji koji mogu da škode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika moraju biti jasno označeni i ne objavljuju se u vreme kad se osnovano može očekivati da ih maloletnici prate, imajući u vidu uobičajeni raspored njihovih aktivnosti, osim izuzetno kao zaštićena usluga sa uslovnim pristupom na način predviđen ovim zakonom.

Konačno, član 51. Zakona o elektronskim medijima izričito zabranjuje „govor mržnje“. Prema ovom rešenju regulator se stara da programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje zbog rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti,

¹³ Službeni glasnik Republike Srbije, br.83/2014 i 6/2016.

jezika, verskih ili političkih ubeđenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovnog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarnih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava.

5. Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti

5.1. Pojam i sistematika krivičnog dela

Među političkim krivičnim delima specifičnu sadržinu, prirodu i karakteristike ima krivično delo iz člana 317. Krivičnog zakonika Srbije. Ono nosi naziv: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“. Ovo krivično delo je u zakonodavstvima država regiona poznato pod različitim nazivima, pri čemu je ono sistematizovano, shodno grupnom zaštitnom objektu, u različitim grupama krivičnih dela (tri grupe dela). To su krivična dela protiv: a) javnog reda i mira, b) sloboda i prava čoveka i građanina i c) ustavnog uređenja (poretka) ili (države).

Kao krivično delo protiv javnog reda i mira ovo krivično delo poznaju: 1) Kazneni zakon Hrvatske koji ovo delo naziva: „Javno podsticanje na nailje i mržnju“ u odredbi člana 325.i 2) Krivični zakonik Republike Srpske (u sastavu Bosne i Hercegovine) pod nazivom: „Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje“ (član 359. KZ Republike Srpske).

Kao političko krivično delo (poput rešenja u Srbiji) krivično delo: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“ poznaju sva druga regionalna krivična zakonodavstva, osim Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine¹⁴, koji krivično delo: „Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti“ (član 145a. KZ BiH) predviđa kao krivično delo protiv sloboda i prava čoveka i građanina.

Krivični zakonik Crne Gore u grupi krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti u članu 370.predviđa krivično delo: „Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje“, Krivični zakonik Severne Makedonije u grupi krivičnih dela protiv države u članu 319.takođe predviđa krivično delo pod nazivom: „Podsticanje mržnje, razdora ili netrpeljivosti prema nacionalnoj, rasnoj, verskoj ili drugoj diskriminatornoj osnovi“. Krivični zakon Federacije BiH u članu 163.u grupi krivičnih dela protiv ustavnog poretka

¹⁴ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br.3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.

Federacije poznaje krivično delo: „Izazivanje narodnosne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti“. Poslednji zakon sa primenom u Bosni i Hercegovini, Krivični zakon Brčko distrikta BIH u članu 160. takođe u grupi krivičnih dela protiv države predviđa krivično delo: „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti“.

Krivično delo (član 317. KZ) se prema zakonskom opisu u Srbiji sastoji u izazivanju ili raspirivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji (Đorđević, Đorđević, 2020:200). Ovo je delo identično istoimenom krivičnom delu koje je svojevremeno bilo predviđeno u članu 134. Krivičnog zakona SFRJ¹⁵ iz 1976. godine kojim su bili sankcionisani najteži oblici napada na međunacionalne odnose iako u rešavanju problema u ovoj oblasti treba dati prednost političkim i drugim sredstvima (Stojanović, 2002:183).

5.2. Elementi krivičnog dela

Kao objekt zaštite, u ovom slučaju se javlja, ustavno načelo (princip) zabrane nacionalne, rasne ili verske diskriminacije (Turković et al., 2013:400). Drugim rečima, to je spokojstvo (osećanje) građana bez obzira na njihove razlike zbog nacionalne, rasne, verske ili etničke pripadnosti. U pravnoj teoriji ima shvatanja (Jovašević, 2002:272) da se kao objekt zaštite javlja nacionalna, rasna ili verska ravnopravnost i jednakost građana u Srbiji s obzirom da je ona višenacionalna država. Praktično, kroz ovu inkriminaciju je propisana kažnjivost za propagandu, odnosno podstrekavanje (podsticanje) koje predstavlja samostalnu radnju izvršenja, a ne oblik saučesništva, zbog visoko ispoljene opasnosti i težine.

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela je dvojako, alternativno određena. To je: a) izazivanje – stvaranje, produkovanje, prouzrokovanje „začinjanje“ mržnje i netrpeljivosti tamo gde ovakve pojave pre toga nisu bile prisutne ili b) raspirivanje – uvećanje, produbljivanje, pojačavanje, intenziviranje, razgrevanje, razvijanje, produbljivanje ili proširivanje već „izazvane, stvorene“ mržnje i netrpeljivosti gde ovakve pojave već postoje bilo kao latentno stanje bilo kao stanje manjeg intenziteta, pa se ono sada raspaljuje (Đorđević, Đorđević, 2020:200).

Izazivanje i raspaljivanje (raspirivanje) znači da se, pre svega, utiče na emocije, ali delimično i na intelekt drugog (ili drugih) lica time što se stvara ili jača određeno osećanje ili stav prema nekom narodu ili etničkoj zajednici. Iz ovako određenih radnji izvršenja

¹⁵ Službeni list SFRJ, br.44/1976, 36/1977, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/9045/90, 54/90 I Službeni list SRJ, br.35/92, 37/93, 24/94 i 61/2001.

proizilazi da se ovde radi o propagandi u vidu iznošenja ili pronošnja nečega (činjenica, ideja, sudova) radi pridobijanja pristalica za ostvarenje željenih ciljeva. Ovde se radi o specifičnom obliku propagande (Radovanović, Đorđević, 1977:24). Delo je stoga svršenom samim momentom preduzimanja zakonom propisane radnje bez obzira da li su mržnja ili netrpeljivost zaista u konkretnom slučaju izazvani odnosno uvećani.

Radnje izvršenja se u ovom slučaju preduzimaju u odnosu na:

- a) mržnju koja se u pravnoj teoriji shvata na različite načine. Tako mržnja predstavlja neprijateljsko osećanje prema nekome. To je psihološki osnov za stvaranje konfliktnih situacija i preduzimanje određenih akcija usled čega mogu nastati teški poremećaji u odnosima među građanima, zavisno od nacionalnosti, rase ili vere, često praćeni i drugim teškim posledicama (Lazarević, 1993:34). Mržnja je, dakle, jako, „visoko“ negativno osećanje koje predstavlja pogodno tlo za preduzimanje raznih ekscenčnih ponašanja, pa i krivičnih dela na štetu pripadnika druge etničke zajednice (Stojanović, Delić, 2013:270) i
- b) netrpeljivost se takođe u pravnoj teoriji različito određuje. Netrpeljivost je nešto blaži oblik odnosa među građanima i označava stanje nepoverenja, osećanja netolerantnosti i odbojnosti (Lazarević, 1993:34). Takođe, netrpeljivost je po svom negativnom potencijalu nižeg intenziteta od mržnje, ali i ona može voditi vršenju određenih delatnosti kojima se netrpeljivost ispoljava, a koje mogu imati elemente nekih krivičnih dela. Ona se javlja u vidu netolerancije (do odbojnosti). Sporno je da li prezir (negativan stav) prema nekom narodu ili etničkoj zajednici može da ima karakter netrpeljivosti (Stojanović, Delić, 2013:270).

Ove se delatnosti mogu preduzimati prema jednom ili više lica, ali je bitno da se one čine zavisno od njihove nacionalne, rasne ili verske pripadnosti. Stoga je od značaja za postojanje ovog dela da se nacionalna, rasna ili verska mržnja ili netrpeljivost javljaju ili šire među narodima ili etničkim zajednicama, ali koje žive na teritoriji Srbije, a ne u nekim drugim državama. To ukazuje da je svojstvo pasivnog subjekta konstitutivan elemenat ovog dela.

Izvršilac krivičnog dela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za ovo delo je propisana kazna zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina.

Pored osnovnog oblika ispoljavanja, krivično delo iz člana 317. KZ Srbije ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja.

Prvi teži oblik dela (stav 2.), za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina, postoji ako je radnja izvršenja preduzeta na poseban način, gde je, dakle, način izvršenja dela, kvalifikatorna okolnost. Ovo delo postoji ako je radnja izvršenja – izazivanje ili raspaljivanje mržnje ili netrpeljivosti – izvršena: a) prinudom – upotrebom sile (apsolutne ili kompulzivne, neposredne ili posredne prinude u smislu pritiska na volju drugog lica) ili pretnje (neposredno ili posredno stavljanje u izgled, najava – usmena, pismena ili simbolična, upotrebe sile prema drugom licu, b) zlostavljanjem – delovanjem na telo drugog lica uz izazivanje bola, patnje, straha ili nelagodnosti fizičkog ili psihičkog karaktera, c) ugrožavanjem sigurnosti – izazivanjem straha za ličnu ili imovinsku sigurnost drugog lica, d) izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola – povredom ugleda simbola, e) oštećenjem tuđih stvari i e) sknavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova.

Konačno, najteži oblik ovog krivičnog dela (stav 3.) kvalifikuju dve okolnosti. To su: a) način izvršenja dela - zloupotreba položaja ili ovlašćenja i b) vrsta, obim i intenzitet prouzrokovane posledice – nastupanje nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etničkih grupa koje žive u Srbiji.

Ako je osnovni oblik dela kvalifikovan navedenim okolnostima ili posledicom, tada je, za učinoca, propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina. S druge strane ako je prvi teži oblik ovog dela izvršen na zakonom propisani način ili ako je prouzrokovana navedena teža posledica usled preduzete radnje izvršenja na predviđeni način, tada učiniocu sledi kazna zatvora u trajanju od dve do deset godina.

6. Zaključak

Bez obzira na zakonski naziv, sistematiku, zaštitni objekat i sadržinu krivičnog dela koje obuhvata govor mržnje u različitim komparativnim krivičnim zakonodavstvima regiona Zapadnog Balkana, krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti u Republici Srbiji (član 317. KZ) se sastoji u izazivanju (stvaranju) ili raspirivanju (raspaljivanju, intenziviranju) nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji. To je specifičan oblik propagande – izazivanja ili raspirivanja – mržnje ili netrpeljivosti, koji se preduzima u odnosu na individualno neodređena lica, sa određenim ciljem, bez obzira da li je taj cilj u konkretnom slučaju zaista i ostvaren. U slučaju preduzimanja radnje izvršenja na

određeni način, odnosno u slučaju nastupanja težih posledica, radi se o kvalifikovanim krivičnim delima za kojima je propisano pooštreno kažnjavanje.

No, propisivanje krivične odgovornosti i kažnjivosti na ovaj način predstavlja samo poslednji, odsutni način društvene reakcije na različite oblike i vidove ispoljavanja „govora mržnje“ u domaćem zakonodavstvu čime se postavlja osnova za pravnu zaštitu ustavnog načela (član 21.): „Zabrane diskriminacije“, prema kome je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Na isti način Ustav (član 49.) takođe proklamuje „Zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje“.

„Govor mržnje“ inače predstavlja svaku usmenu ili pismenu izjavu volje ili misli nekog lica (govor) koja je namenjena, usmerena, upućena javnosti (većem broju individualno neodređenih lica) u čijoj se osnovi mržnja ili netrpeljivost, bez obzira na to kako ih pravna teorija, odnosno pojedina zakonodavstva određuju. Ova vrsta govora je zabranjena ne samo ustavnim aktima, već i brojnim medijskim, odnosno antidiskriminatorskim zakonima kojih u Srbiji ima više kao što su: a) Zakon o zabrani diskriminacije, b) Zakon o javnom informisanju i medijima i c) Zakon o elektronskim medijima. Navedeni zakoni, na bazi relevantnih međunarodnih standarda postavljaju solidnu pravnu osnovu za sprečavanja pojave, odnosno širenja govora mržnje, pa tek u slučaju njihove neprimene ili neadekvantne primene dolazi do krivičnopravne reakcije.

Literatura

- Babić, M., Marković, I. (2008) *Krivično pravo. Posebni deo*. Banja Luka:Pravni fakultet.
- Đorđević, M., Đorđević, Đ. (2020) *Krivično pravo*. Beograd:Projuris.
- Grozđanić, V., Škorić, M. (2009) *Uvod u kazneno pravo. Opći dio*. Rijeka:Pravni fakultet.
- Horvatić, Ž. (2003) *Kazneno pravo. Opći dio*. Zagreb:Pravni fakultet.
- Jovašević, D. (2002) *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*. Beograd:Službeni glasnik.
- Jovašević, D. (2018) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd:Dosije.
- Kazneni zakon, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019 i 84/2021.
- Krivičen zakonik, Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 87/2007, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 226/2015, 97/2017, 170/2017 i 248/2018.

- Krivični zakon, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br.36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014 i 75/2017.*
- Krivični zakon, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br.3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.*
- Krivični zakon, Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, br.19/2020.*
- Krivični zakon, Službeni list SFRJ, br.44/1976, 36/1977, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/9045/90, 54/90 i Službeni list SRJ, br.35/92, 37/93,24/94 i 61/2001.*
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.*
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018, 15/2021 i 89/2021.*
- Krivični zakonik, Službeni list Crne Gore, br.70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.*
- Lazarević, Lj. (1993) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd:Savremena administracija.
- Lazarević, Lj.,Vučković, B., Vučković, V. (2004) *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje: Obod.
- Mrvić Petrović, N. (2005) *Krivično pravo*. Beograd:Službeni glasnik.
- Novoselec, P. (2004) *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb:Pravni fakultet.
- Petrović, B., Jovašević, D. (2005) *Krivično pravo. Opšti deo*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Radovanović, M. (1975) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd:Savremena administracija.
- Radovanović, M., Đorđević, M. (1977) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd:Savremena administracija.
- Selinšek, Lj. (2007) *Kazensko pravo. Splošni del in osnove posebnega dela*. Ljubljana_GV založba.
- Stojanović, Z. (2002) *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*. Beograd:Službeni list.
- Stojanović, Z. (2005) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd:Pravna knjiga.
- Stojanović, Z., Delić, N. (2013) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd:Pravna knjiga.
- Tomić, Z. (2007) *Krivično pravo. Opšti deo*. Sarajevo:Pravni fakultet.
- Turković, K., et al., (2013) *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb:Narodne novine.
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006.
- Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021.*
- Zakon o zaštiti od diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/2010, 40/2011, 18/2014 i 42/2017.*
- Zakon o elektronskim medijima, Službeni glasnik Republike Srbije, br.83/2014 i 6/2016.*
- Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik Republike Srbije, br.83/2014, 58/2015 i 12/2016.*

Dragan Jovašević*

CRIMINAL RESPONSIBILITY AND PUNISHMENT FOR HATE SPEECH

Abstract: At the core of all human behavior is conscious and willing action based on a previous decision. Such a decision is created or strengthened by a certain motive (cause, reason for human activity). The situation is similar with the commission of criminal offenses based on a certain motive or motive. When the perpetrator's hatred is motivated to commit a crime, then it is a serious crime. Among them, the crime of inciting national, racial and religious hatred and intolerance is of special significance. This paper speaks about the concept, elements, characteristics and forms of manifestation of this criminal act, in the law of Serbia and the law of the countries of the region.

Keywords: hatred, provocation, crime, law, responsibility, punishment

* PhD, Full professor, Faculty of law, University of Niš

Nevena Petrušić*

KOLEKTIVNA GRAĐANSKOPRAVNA ZAŠTITA U SLUČAJEVIMA GOVORA MRŽNJE: ANALIZA NORMATIVNOG OKVIRA REPUBLIKE SRBIJE

Apstrakt: U radu je analiziran normativni okvir kolektivne sudske zaštite u slučajevima govora mržnje u Republici Srbiji, u kontekstu savremenih antidiskriminacionih pravozaštitnih standarda i evropskih principa kolektivne sudske zaštite. Eleborirani su supstantivni i procesnopravni aspekti aktuelnog mehanizma kolektivne zaštite u slučajevima govora mržnje. Cilj rada je da se kritički sagledaju normativni dometi i limiti i ispita da li zakonska rešenja obezbeđuju delotvorno sprečavanje i otklanjanje posledica govora mržnje, kao oblika masovnih povrede prava, čija su meta pripadnici i pripadnice marginalizovanih društvenih grupa.

Ključne reči: govor mržnje, parnica za zaštitu od diskriminacije, kolektivna tužba.

1. Uvodne napomene

U multikulturalnim društvima, koje karakteriše raznovrsnost kultura, religija i stilova života, neophodno je uspostaviti balans između prava na slobodu izražavanja i drugih garantovanih prava, kao što su pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti i pravo na nediskriminaciju, jer su sva ova prava aksiomi demokratije. Sloboda izražavanja obezbeđuje da u društvu budu zastupljene razne društvene, kulturne i političke vrednosti, da se čuju različite ideje i mišljenja i utre put ka plodonosnim sintezama koje vode društvenom napretku (Džon Stjuart Mil, 1988: 56). Ipak, sloboda izražavanja nije

* Dr Nevena Petrušić, redovna profesorka na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. E-mail: nevena.petrusicn@gmail.com. Rad je rezultat istraživanja autorke u okviru projekta „Odgovornost u pravnom i društvenom kontekstu“ (2021-2025) Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

neograničena. Ograničava je „govor mržnje“, ¹ zabranjeni oblik govora koji ne doprinosi debati u demokratskom društvu, već diskriminiše određene ranjive grupe u društvu i podstiče mržnju, agresivnost i neprijateljstvo. (Karstić, 2020: 8-9)

Iako ne postoji jedinstvena definicija govora mržnje, u savremenom međunarodnom antidiskriminacionom pravu ovaj pojam² podrazumeva „sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla“. ³ Govor mržnje, i sa njim povezani zločini iz mržnje sagledavaju se kao potencijalna pretnja nacionalnoj i međunarodnoj bezbednosti, a od država se očekuje da uspostave i održavaju celovit pravni okvir za sprečavanje govora mržnje, koji državnim organima i sudovima pruža mogućnost da usklade poštovanje slobode izražavanja sa poštovanjem ljudskog dostojanstva i zaštite ugleda ili prava drugih.

Kao društveni fenomen, govor mržnje posledica je predrasuda i netrpeljivosti prema drugima i drugačijima. Radi se o mehanizmu zastrašivanja, potčinjavanja i kontrole društvenih grupa koje počivaju na drugačijim kulturnim vrednostima (Vasović, 2002: 9), a njegova rasprostranjenost odražava odnose moći i nivo etničke i socijalne distance koja postoji prema pojedinim grupama. U Srbiji su to Albanci, Hrvati, Bošnjaci i Romi, LGBT* osobe i migranti. ⁴U Trećem izveštaju Evropske komisije protiv rasizma i

¹ Kovanica „hate speech“ nastala je tokom javnih debata u Americi, povodom Prvog amandmana na američki ustav iz 1791. godine, kojim je propisano, između ostalog, da Kongres ne sme doneti zakone koji ograničavaju slobodu govora i štampe. Posle kratkotrajnog perioda pri kraju Prvog svetskog rata, koji je bio obeležen pokušajima restrikcije Prvog amandmana, usledila je liberalizacija slobode govora, što je SAD učinilo državom u kojoj sloboda govora ima najviše domete (Walker, 1994: 57; Mchangama, 2011: 45-58).

² U literaturi su izražene kritike termina "govor mržnje". Navodi se da ovaj termin stavlja naglasak na emociju mržnje, čime se zamagluje prava priroda diskriminatornog diskursa (rasnog, polnog, etničkog i drugih). Ističe se da suština ovakvog govora nije u emocijama, već u razumevanju i potvrđivanju odnosa moći, budući da je govor mržnje strategija uspostavljanja i održavanja dominacije privilegovane grupe nad stigmatizovanim "drugim". Predlažu se termini koji bi bili jasniji i primenljiviji, poput „konfliktne reči“ (conflict words), „reči koje povređuju“ i sl. (Kaminskaya, 2008: 3-4).

³ Preporuka br. R (97) 20 Komiteta ministara SE državama članicama o „govoru mržnje“. Srpski prevod Preporuke dostupan na: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_SE_Preporuka%20_R_97_20.pdf (pristup 15.3.2022)

⁴ Etnička distanca je najveća prema Albancima, a zatim slede Hrvati, Bošnjaci i Romi. Najveća socijalna distanca je prema LGBT populaciji i HIV pozitivnim osobama, ali se zapaža i blagi pad socijalne distance prema LGBT osobama, kao i blagi rast distance prema migrantima. Videti: *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja „Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji“* 2016. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Institut za ljudska prava „Ludvig Bolcman“. <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaj-o-istrazivanju-javnog-mnjenja>. (pristup 15.03.2022).

netolerancije (ECRI) za Srbiju iz 2017. godine, ovo telo je izrazilo zabrinutost zbog stalnog rasta govora mržnje u javnom diskursu, koji se pojačava zbog široke zastupljenosti u medijima.⁵

Republika Srbija je uspostavila celovit normativni sistem za sprečavanje i sankcionisanje svih oblika diskriminacije, uključujući i govor mržnje. Ustavom je propisana opšta zabrana diskriminacije na osnovu bilo kog ličnog svojstava u svim oblastima društvenog života.⁶ Propisano je, tekođe, da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.⁷ Krivičnim zakonikom⁸ pojedini oblici govora mržnje inkriminirani su kao posebna krivična dela, koja se gone po službenoj dužnosti. Zakonom o zabrani diskriminacije⁹ govor mržnje je regulisan kao jedan od oblika diskriminacije, uređena je građanskopravna zaštita od diskriminacije i ustanovljen je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, samostalni i nezavisni organ specijalizovan za zaštitu od diskriminacije, koji pripada kategoriji *promotion-type bodies* i *quasi-judicial bodies* (Petrušić, 2015: 84).¹⁰ Zakonom o informisanju i medijima¹¹ zabranjeno je širenje govora mržnje putem medija.

Analiza odredbi ZZD o građanskopravnoj zaštiti od diskriminacije pokazuje da u antidiskriminacionom pravu Republike Srbije postoje dva modela građanskopravne zaštite od diskriminacije: individualna zaštita, namenjena zaštiti od diskriminacije pojedinaca, i kolektivna zaštita, koja se pruža u slučajevima diskriminacije grupe lica. Ova dva modela zaštite relevantna su i za zaštitu u slučajevima govora mržnje, s obzirom na to da on može biti uperen ne samo protiv lica, već i protiv grupe lica, što se u praksi najčešće i događa. U ovom radu istražujem model kolektivne zaštite od diskriminacije u slučajevima govora mržnje protiv grupa lica, sa ciljem da sagledam njegove domete i limite u kontekstu savremenih antidiskriminacionih pravozaštitnih standarda i evropskih prinipa kolektive zaštite prava.

⁵ EKRI, Izveštaj o Srbiji, peti ciklus monitoringa od 22.3. 2017. Dostupno na: <https://rm.coe.int/third-report-on-serbia-serbian-translation-/16808b5bf6> (pristup 16.3.2022).

⁶ Član 21. Ustava Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 98/2006 i 115/2021).

⁷ Član 49. Ustava Republike Srbije.

⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

⁹ „Službeni glasnik RS“, br. 22/2009 i 52/2021.

¹⁰ O kategorizacijama nezavisnih tela za ravnopravnost: Ammer, Crowley, Liegl, Holzleithner, E., Wladasch, Yesilkagit, 2010: 64-143; Krusaa, N. M. 2014.

¹¹ „Službeni glasnik RS“, br. 83/14, 58/15 i 12/16 - autentično tumačenje.

2. Govor mržnje kao masovna povreda prava

Prema definiciji ZZD koja je usaglašena sa međunarodnim standardima, govor mržnje obuhvata „izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način“.¹² Slična definicija sadržana je i u Zakonu o javnom informisanju i medijima.¹³ Praksa pokazuje da je uspešno suzbijanje govora mržnje jedan od ključnih faktora u borbi protiv rasizma, homofobije, antiseminizma, ksenofobije i drugih manifestacija društvenog isključivanja, netolerancije i netrpeljivosti prema drugima i drugačijima (Osnovi metodologije i strategije za borbu protiv govora mržnje i zločina mržnje, 2007).

Kao i drugi oblici diskriminacije, i govor mržnje može biti uperen protiv lica i grupe lica. S aspekta antidiskriminacionog prava, govor mržnje podrazumeva postojanje nekog ličnog svojstva koje obeležava grupu protiv koje je uperen. U vezi sa tim postavlja se najpre pitanje kada se skup ljudi može smatrati grupom koja je žrtva govora mržnje kao oblika diskriminacije. U sociologiji se pod društvenom grupom podrazumeva skup većeg ili manjeg broja ljudi povezanih raznim činiocima, koji dele zajednički identitet, pri čemu svaki član grupe ima snažno osećanje pripadnosti datoj grupi (Campbell, 1958: 14-25). Odredbama ZZD nije definisan pojam „grupa lica“, niti je propisano koliki je minimalni broj lica potreban da bi zajedno činili grupu protiv koje je uperena diskriminacija (Tasić, 2015: 277). U literaturi antidiskriminacionog prava pod grupom se podrazumeva „skup individualno neodređenih lica povezanih istim ličnim svojstvom, koje predstavlja osnov diskriminacije“ (Gajin, 2010; 13).

U slučaju govora mržnje koji je uperen prema grupi postoji difuzna grupa individualno neidentifikovanih pojedinaca i pojedinki, a sam govor mržnje pogađa sve članove grupe, koja predstavlja specifičan kolektivitet, jer su njeni članove povezani istom identitetskom odrednicom. Kao takav, govor mržnje spada u red tzv. masovnih povreda prava (*mass harm situations*), pod kojima se podrazumevaju istovremene povrede prava većeg broja lica do kojih dolazi preduzimanjem istog protivopravnog akta (Voet, 2014: 97-128; Yeazell, 1977: 866-896). U tom smislu, govor mržnje prema grupi grupe treba razlikovati od govora mržnje uperenog protiv pravnog lica, jer je pravno lice poseban entitet,

¹² Član 11. ZZD.

¹³ Član 75. Zakona o javnom informisanju i medijima.

nezavisan od svojih članova,¹⁴ bez obzira na to što posledice govora mržnje u krajnjem pogađaju članove pravnog lica.

3. Individualna i kolektivna građanskopravna zaštita u slučajevima govora mržnje

U slučajevima govora mržnje protiv grupe lica, svakom pojedinačnom članu grupe povređeno je individualno pravo na nediskriminaciju, ali su istovremeno povređena prava i interesi grupe kao kolektiviteta. Naime, iako, striktno posmatrano, slučaju diskriminacije grupe lica ne dolazi do povrede kolektivnog prava, jer je koncept kolektivnih prava vezan za prava pripadnika manjinskih zajednica koje oni ostvaruju u interakciji sa drugima i koji je prevashodno usmeren na očuvanje identitetskih razlika između grupa. (Jovanović, 2008: 89–107), u širem smislu može se govoriti o povredi kolektivnih prava jer diskriminatorni obrasci pogađaju sve sadašnje, pa i buduće članove grupe, koji zajedno čine poseban kolektivitet. S druge strane, sam akt govora mržnje predstavlja kršenje javnog interesa, koji se ogleda u poštovanju principa jednakosti, kao kolektivnog dobra zajednice.

Kao i u slučaju govora mržnje prema pojedincu, i govor mržnje uperen prema grupi lica predstavlja povod da svaki pojedinac (član grupe) traži sudsku zaštitu. Ova zaštita je, međutim, individualna i njeni dometi su limitirani s aspekta uticaja na promenu diskriminatornih praksi i obrazaca. S druge strane, zbog velikog disbalansa u moći u resursima kojima tužilac i tuženi raspolažu, ova individualna „borba za pravo“, nalikuje borbi Davida i Golijata. Razlozi se brojni: nepoznavanje antidiskriminacionog prava, nedostatak finansijskih sredstava i vremena za vođenje skupih i dugotrajnih sudskih postupaka, strah od gubitka parnice koji povlači dužnost naknade troškova postupka parničnom protivniku, kao i drugi faktori koji žrtvama govora mržnje otežavaju pristup pravdi. Zato je u praksi evidentna „racionalna nezainteresovanost“ članova grupe za podnošenje pojedinačnih tužbi u slučajevima govora mržnje protiv grupe kojoj pripadaju.

Brojne studije pokazale su da su za delotvornu i efikasnu zaštitu od masovnih povreda prava, u koje spada i govor mržnje prema društvenim grupama, od ključne važnosti kolektivni pravozaštitni mehanizmi. Zato su u slučajevima masovnih povreda prava u

¹⁴ Pravno lice može biti diskriminisano na osnovu ličnih svojstava sopstvene pravne ličnosti, ali i na osnovu ličnih svojstava njegovih članova koja su inherentna fizičkim licima, kao što su seksualna orijentacija, pol, rodni identitet, invaliditet, i dr. Lično svojstvo člana pravnog lica (npr. osnivača ili zastupnika) može biti „preneto“ i na pravno lice. Zato je to specifičan vid asocijativne diskriminacije, analogno asocijativnoj diskriminaciji fizičkih lica (Petrušić, Beker, 2017: 49-69).

različitim delovima sveta razvijeni mehanizmi kolektivne zaštite. U državama *common law*-a rešenje je pronađeno u tradicionalnim mehanizmima klasne i grupne tužbe (*class/group action*). Andrews, 2001: 249-268; Janićijević, D. 2006: 109-122). U državama evropskog kontinentalnog prava razvijeni su različiti tipovi kolektivnih tužbi, kao što su grupne tužbe (*Group actions*), reprezentativne tužbe (*Representative actions*), popularna tužba (*actio popularis*) i slični mehanizmi namenjeni kolektivnoj zaštiti prava. (Voet, 2014: 97-128; Maciejewski, 2011; Farkas, 2014: 25-49; Dika, 2011: 97-128; Zoroska Kamilovska, Shterjova, 2014: 42-58). Njihova primena u oblasti zaštite od diskriminacije u državama EU podstaknuta je usvajanjem aktidiskriminacionih direktiva¹⁵ (Evaluation of the effectiveness and efficiency of collective redress mechanisms in the European Union, Final Report, 2008; Hodges, 2008: 155-184). Iako evropske antidiskriminacione direktive ne određuju obim i oblike zaštitu od diskriminacije, one postavljaju standarde efikasnosti koje sredstva građanskopravne zaštite treba da ispune. Ti standardi su efektivnost, proporcionalnost i odvrćajući efekat građanskopravnih sankcija na buduće akte diskriminacije (Tobler, 2005, 1-33; Cohen, 2014: 16-25; Iordache, Ionescu, 2014:, 11-24).¹⁶ U pojedinim antidiskriminacionim direktivama ti kvaliteti pravne zaštite izričito su navedeni.¹⁷

Direktivom o rasnoj jednakosti i revidiranom Direktivom o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu muškaraca i žena u oblasti zapošljavanja i obavljanja zanimanja.¹⁸ predviđene je obaveza država članica da svojim propisima obezbede da udruženja, organizacije ili druga pravna lica koja imaju legitimni interes u domenu antidiskriminacije mogu da učestvuju u svakom postupku, bilo u ime žrtve ili kao podrška žrtvi. Još uvek je relativno malo država koje su išle šire od ovih obaveza i predvidele mogućnost da se

¹⁵ Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ), Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju (2000/78/EZ), Direktiva o jednakom tretmanu muškaraca i žena u pristupu zaposlenju, stručnoj obuci, unapređenju i uslovima rada (76/207/EZ), Direktiva o uvođenju principa jednakih mogućnosti i jednakog tretmana muškaraca i žena po pitanjima zapošljavanja i zanimanja (2006/54/EZ), Direktiva o implementaciji jednakih mogućnosti i jednakog tretmana muškaraca i žena u pristupu dobrima i uslugama i njihovoj ponudi (2004/113/EZ), Revidirana Direktiva o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu muškaraca i žena u oblasti zapošljavanja i obavljanja zanimanja (2006/54/EZ), Direktiva o jednakom tretmanu samozaposlenih muškaraca i žena (2010/41/EZ).

¹⁶ Takav decidirani stav Evropski sud pravde zauzeo je još daleke 1983. godine, u predmetu koji se ticao rodne diskriminacije u pristupu zapošljavanju. Videti: C-14/83, *Von Colson & Kaman v. Land Nordrhein-Westfalen*, presuda od 10. 4. 1984, par. 43. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0014>. Na sličnom stanovištu stoji i Evropski sud za ljudska prava. Videti presudu u predmetu *García Mateos v. Spain*, predstavka br. 38285/09, presuda od 19. 2. 2013, par. 45. Dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4264379-5082962&filename=003-4264379-5082962.pdf>

¹⁷ Videti član 8d revidirane Direktive o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu muškaraca i žena u oblasti zapošljavanja i obavljanja zanimanja (2006/54/EZ)

¹⁸ Član 7 st. 1. Rasne direktive, član 17 st. 2. Direktive 2006/54/EZ.

OCD javne kao tužiocima koji pokreću sudski postupak u svoje ime i u javnom interesu, a ne kao zastupnici pojedinačnih žrtava, koje ne moraju biti identifikovane. Ipak preko 20 evropskih država, uključujući i sve države ex Jugoslavije, pruža OCD mogućnost da u svoje ime podigne kolektivnu tužbu,¹⁹ a mnoge države ovlašćenje na pokretanje postupka priznaju i nezavisnim telima za ravnopravnost.

U EU postoje velike razlike među pravnim sistemima država članica u pogledu mogućnosti kolektivne zaštite prava garantovanih zakonodavstvom EU, uključujući i pravo na nediskriminaciju (Farkas, 2014: 25-49). Jedan od koraka ka ujednačavanju kolektivne zaštite jeste donošenje *Preporuka o zajedničkim principima za kolektivne preventivne tužbe i tužbe za obeštećenje u državama članicama kod povreda prava zajemčenih zakonodavstvom Unije* iz 2013. godine²⁰ (u daljem tekstu Preporuka). Ovaj neobavezujući pravni dokumenat je univerzalnog karaktera jer se odnosi na mehanizme kolektivne zaštite u situacijama masovnih povreda prava u svim oblastima društvenih odnosa, uključujući i zaštitu od diskriminacije, a principi koji su njime utvrđeni odnose kako na sudske, tako i na alternativne mehanizme kolektivne zaštite (Petrušić N. 2014: 303-322).

Preporuka je zasnovana na ideji da mogućnost primene kolektivnih mehanizama zaštite ojačava pregovaračku moć oštećenih lica i doprinosi efikasnijem sprovođenju pravde u slučajevima masovnih povreda prava. Kada je reč o kolektivnoj zaštiti od diskriminacije, njome se obezbeđuje obelodanjivanje i sprečavanje strukturalne i institucionalne diskriminacije (Pincus, 2000: 67) i diskriminatorskih obrazaca ponašanja. Istovremeno, u Preporuci se naglašava da mehanizmi kolektivne zaštite treba da budu projektovani tako da spreči podnošenje spekulativnih tužbi, tužbi čiji je cilj narušavanje ugleda i reputacije tuženog, kao i druge moguće zloupotrebe u ostvarivanju sudske zaštite.²¹

Dva su osnovna instrumenta čije se uvođenje preporučuje: kolektivna preventivna tužba (*injunctive collective action*), kojom se traži se da se tuženom zabrani preduzimanje,

¹⁹Prema podacima iz 2019. godine, takva mogućnost postoji u pravu Austrije, Bugarske, Hrvatske, Francuske, Severne Makedonije, Nemačke, Germanije, Mađarske, Italije, Linhenštajna, Luksemburga, Malte, Crne Gore, Holandije, Norveške, Portugala, Rumunije, Srbije, Slovačke i Španije (Chopin, Germaine, 2019: 64-65). Ovoj grupi pridružila se i Slovenija, usvajanjem Zakona o kolektivnim tužbama („Uradni list RS“, št. 55/2017).

²⁰ *Commission recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law (2013/396/EU)*, Official Journal L 201/60, 26/7/2013. skr. „*Collective Redress Recommendation*“, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=uriserv:OJ.L.2013.201.01.0060.01.ENG> (pristup 20.2.2022).

²¹ Član 1. Preporuke.

odnosno ponavljanje radnje od koji preti opasnost od masovne povrede prava, i kolektivna tužba za obeštećenje (*compensatory collective action*). kojom se traži naknada štete za oštećena lica. Kada je reč o naknadi štete, promovisan je princip potpune naknade, pri čemu je preporučeno da dosuđeno obeštećenje ne treba da premašuje visinu obeštećenja koje bi bilo dosuđeno ukoliko bi bila podneta individualna tužba. Da bi se sprečile zloupotrebe, preporučeno je da se isključi mogućnost osude tuženog na isplatu kaznenih odšteta (*punitive damages*), kakva postoji u američkom pravnom sistemu.²² Jedna od preporuka jeste da postupak po kolektivnim tužbama bude zasnovan na modelu *opt-in* postupka zasnovanog na principu „mogućnost učešća“, s tim što je, kao izuzetak, otvorena mogućnost primene *opt-out* postupka, koji podrazumeva da su oštećena lica automatski uključena u postupak, osim ako izričito ne izjave suprotno (princip „odjave“). (Voet, 2014: 97-128; Zoroska Kamilovska, Shterjova, 2014: 42-58).

Od usvajanja Principa, mnoge države su reformisale svoje nacionalne mehanizme, ali, prema oceni Evropske komisije,²³ njen učinak nije zadovoljavajući. Samo šest država članica EU (Bugarska, Danska, Litvanija, Holandija, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo) omogućavaju kolektivnu zaštitu u svim oblastima, uključujući i oblast diskriminacije.

4. Kolektivna sudska zaštita u slučajevima govora mržnje u pravnom sistemu Srbije

Iako ZZD zakon ne koristi termine „kolektivna zaštita“, a niti termin „kolektivne tužbe“, koje označava izrazom „Tužbe drugih lica“, propisi o zaštiti od diskriminacije grupe lica, kao i propisi o „tužbama drugih lica“²⁴ upućuju na zaključak da, pored individualne zaštite, ZZD pruža mogućnost ostvarivanja kolektivne zaštite.

Kolektivna sudska zaštite u slučajevima govora mržnje ostvaruje se po pravilima koja važe i za zaštitu od drugih oblika diskriminacije grupe lica. U vezi sa tim, treba imati u vidu da je postupak za kolektivnu zaštitu prava i interesa izvesno vreme normativno

²² Tačka 15. Preamble Preporuke. Iako u evropskom kontinentalnom pravu postoji otpor prema naknadama štete većeg iznosa od onoga koji je potreban da se oštećeni dovede u ono stanje u kojem je bio da šteta nije nastala, sve više je onih koji ukazuju na potrebu za reafirmacijom i legalizacijom privatne kazne kao građanskopravne sankcije. Činjenica je da u državama evropskog kontinentalnog prava već postoje izvesne odredbe o naknadi štete koje imaju kazneni karakter, naročito u oblastima antidiskriminacije, zaštite intelektualne svojine, prava potrošača i dr. (Koziol, 2008: 741-764; Bubalo, 2017: 63-83).

²³ Videti: EU Commission, Report on the implementation of the Commission Recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law, COM(2018) 40 final, January 25, 2018, dostupno na www.ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?action=display&doc_id=49502 (pristup 19.2.2022)

²⁴ Član 46. ZZD.

egzistirao u pravnom sistemu Srbije. Bio je regulisan Zakonom o parničnom postupku iz 20011. godine, kao poseban parnični postupak – „Postupak za zaštitu kolektivnih prava i interesa građana“ (Rakić Vodinelić Vesna, 2011; Petrušić, Simonović, 2011; Bodiroga, 2013). Međutim, Ustavni sud Republike Srbije proglasio je neustavnim odredbe o ovom postupku.²⁵ Po oceni Ustavnog suda, odredbe su, pored ostalog, „ustavnopravno sporne s aspekta njihove jasnoće, dostupnosti i prihvatljivosti, a time i nesaglasne s Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorom“. U takvim okolnostima kolektivna zaštita od diskriminacije grupe lica, uključujući i govor mržnje prema grupi lica, ostvaruje se po pravilima ZZD.

Malobrojne procesne odredbe o postupanju po kolektivnim tužbama za zaštitu od diskriminacije nisu sistematizovane u poseban odeljak, niti je zakonodavac propisao specifična pravila o postupku po kolektivnim tužbama, tako da se postupak vodi se po ovim tužbama vodi po pravilima postupka za zaštitu od diskriminacije koji je oblikovan prema modelu individualnog spora. Ovaj poseban parnični postupak regulisan je u Glavi VI pod naslovom „Sudska zaštita“, i to tako što je propisano nekoliko posebnih procesnih pravila, uz upućivanje na shodnu primenu zakona kojim je regulisan parnični postupak.²⁶

4.1. Pregled ključnih zakonskih rešenja

U tabeli koja sledi prikazani su rezultati komparacije standardnih pravila o postupku za zaštitu od diskriminacije i specifičnih pravila koja važe u postupku za kolektivnu zaštitu, koja se primenjuju i u slučajevima govora mržnje prema grupama lica.

	Individualna zaštita od govora mržnje	Kolektivna zaštita od govora mržnje
Mesna nadležnost²⁷	Izborna nadležnost – opšte mesno nadležan sud i sud na čijem području tužilac ima prebivalište/sedište.	Ista pravila
Aktivna procesna legitimacija²⁸	Žrtva diskriminacije/govora mržnje Poverenik za zaštitu od diskriminacije Organizacije koja se bavi zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe lica.	Žrtva diskriminacije/govora mržnje Poverenik za zaštitu od diskriminacije Organizacije koja se bavi zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe lica.

²⁵ Odluka Ustavnog suda Republike Srbije, IUz-51/2012 od 23. 05. 2013, „Službeni glasnik RS“, br. 49/2013.

²⁶ Član 41. st. 2. ZZD. Parnični postupak regulisan je Zakonom o parničnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014, 87/2018 i 18/2020).

²⁷ Član 42. ZZD.

²⁸ Član 46. st.1. i 3. ZZD.

Procesni uslovi ²⁹	Tužba Poverenika i OCD dopuštena ako je data saglasnost diskriminisanog lica	Nije potrebna saglasnost članova grupe
Mere obezbeđenja ³⁰	Određuje se na zahtev tužioca, a ne po službenoj dužnosti.	Isto pravilo
	Može se tražiti prilikom podizanja tužbe, u toku i po okončanju postupka, sve dok izvršenje ne bude sprovedeno.	Isto pravilo
	Cilj – sprečavanje diskriminatorskog postupanja radi otklanjanja opasnosti od nasilja ili veće nenaknadive štete.	Isto pravilo
	O privremenoj meri se mora odlučiti u roku od tri dana.	Isto pravilo
Pravozaštitni zahtevi ³¹	1. Utvrđenje govora mržnje 2. Zabrana izvršenja radnje od koje preti govor mržnje, zabrana daljeg ispoljavanja/ponavljanja govora mržnje 3. Izvršenje radnje radi uklanjanja posledica govora mržnje 4. Objavljivanje presude u medijima	1. Utvrđenje govora mržnje. 2. Zabrana izvršenja radnje od koje preti govor mržnje, zabrana daljeg ispoljavanja/ponavljanja govora mržnje 3. Izvršenje radnje radi uklanjanja posledica govora mržnje 4. Naknada štete 5. Objavljivanje presude u medijima
Dokazi ³²	Statistički podaci Podaci pribavljeni testiranjem diskriminacije.	Ista pravila
Teret dokazivanja ³³	Ako tužilac učini verovatnom diskriminaciju, teret dokazivanja da nije izvršena diskriminacija prebacuje se na tuženog.	Isto pravilo
Troškovi postupka	Važe standardna pravila ZPP-a	Važe standardna pravila ZPP-a
Hitnost postupka ³⁴	Izričito propisana.	Isto pravilo
Dopuštenost revizije ³⁵	Revizija je uvek dopuštena.	Isto pravilo

²⁹ Član 46. st. 2. ZZD

³⁰ Član 44. ZZDS.

³¹ Član 46. st. 1. ZZDS.

³² Član 45. st. 3. ZZD.

³³ Član 45. st. 2. ZZD.

³⁴ Član 41. st. 3. ZZD.

³⁵ Član 41. st. 4. ZZD.

4.2. Analiza zakonskih rešenja

Komparativna analiza pravila koja se primenjuju u parnicama za kolektivnu zaštitu od diskriminacije pokazuje da se ona u najvećem delu ne razlikuju od pravila po kojima se postupa u parnicama u kojima se ostvaruje individualna zaštita. Nepostojanje posebnih pravila o kolektivnoj zaštiti od diskriminacije predstavlja jedan od ključnih nedostataka zakona (Palačković, 2015: 45), posebno imajući u vidu da ne postoji kolektivni mehanizma zaštite od masovnih povreda prava.

Dve su bitne razlike između parnica za individualnu i parnica za kolektivnu zaštitu od govora mržnje: jedna se tiče aktivne legitimacije, a druga pravozaštitnih zahteva koji se mogu istaći. Zato će upravo ovi instituti biti predmet detaljnije analize.

Prema ZZD, aktivna procesna legitimacija pripada Povereniku za zaštitu ravnopravnosti (u daljem tekstu Poverenik),³⁶ kao i organizacijama koja se bave zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe lica (u daljem tekstu OCD). Oni su ovlašćeni da pokrenu postupak ne tražeći za to saglasnost članova diskriminisanе grupe. Tužba koju podižu ima karakter moderne *actio popularis*³⁷ i spada u red tzv. reprezentativnih tužbi. Zakonsko ovlašćenje Poverenika i OCD na podizanje tužbe za zaštitu od diskriminacije grupe lica predstavlja pravni osnov za vođenje tzv. strateških parnica, koje kao antidiskriminacioni metod i mehanizam, omogućavaju da se obelodane strukturalni i institucionalni oblici diskriminacije (Schokman, Creasey, Mohen, 2012; Coomber, 2012: 11-21; Petrušić, Krstić, Marinković, 2016: 316; Janković, 2018: 25-28) utiče na promenu diskriminatorne prakse i obrazaca i unapređenje položaja marginalizovanih društvenih grupa. U tom smislu strateške parnice predstavljaju deo „zagovaračke strategije“ Poverenika³⁸ i OCD u promociji jednakosti i nedoskriminacije u društvenim odnosima.

³⁶ Zakonsko ovlašćenje Poverenika da zatraži sudsku zaštitu od diskriminacije manifestacija je stava zakonodavca da sprečavanje i suzbijanje diskriminacije predstavlja opšti (javni) interes društva, te da mu treba omogućiti da pokreće i vodi aktidiskriminacione parnice kako bi svojom procesnom aktivnošću izdejstvovao donošenje povoljnih sudskih presuda (Petrušić, 2015:77-83).

³⁷ *Actio popularis* potiče iz rimskog prava. Bila je namenjena izricanju kazni za krivične delikte, a pravo na njeno podnošenje imao je svako. Tužba je bila u funkciji zaštite javnih ili opštih interesa, čime se ostvoreneno štito i individualni intere. Njena savremena upotreba u oblasti anti diskriminacije obuhvata slučajeve diskriminacije koji imaju široke efekte i OCD su ovlašćene da pokrenu postupak čak ikada ne postoji određena žrtva. Njen fokus su obrasci i prakse diskriminacije i zato je korisno sredstvo u borbi protiv institucionalne i strukturalne diskriminacije (Poposka, 2016: 7)

³⁸ Iako Poverenik za zaštitu ravnopravnosti u redovnim godišnjim izveštajima iznosi podatke o pokretanju i ishodu strateških parnica, nema objedinjenih podataka o broju parnica koje je pokrenuo radi zaštite od diskriminacije grupe lica, niti postoji podatak koliko je među pokrenutim parnicama onih koje se odnose na govor mržnje. U publikaciji Poverenika „Priručnik za strateške parnice“, navodi se da je do avgusta 2018.

Prema ZZD, aktivno su legitimisane samo OCD koje se bavi zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe lica, što organizacije dokazuju izvodom iz statuta koji definiše ciljeve organizacije. U uporednom pravu krug aktivno legitimisanih subjekata na podizanje kolektivne tužbe znatno je, međutim, širi i obuhvata fondacije, koalicije organizacija, sindikate i druge organizacije civilnog društva.³⁹ S druge strane, ZZDS ne propisuje mogućnost da se u ulozi tužioca jave neformalne grupe, što dodatno smanjuje krug potencijalnih tužilaca.⁴⁰ Jedan od nedostataka ZZD jeste i to što ne propisuje da OCD treba da učine verovatnim da je diskriminacija izvršena prema grupi lica, odnosno da imaju opravdan interes za pokretanje parnice, kako je to predviđeno u uporednom antidiskriminacionom zakonodavstvu.⁴¹

Odredbama ZZD nisu propisani posebni uslovi u pogledu kapaciteta i resursa OCD koje se javljaju u ulozi tužilaca. Takav pristup u neskladu je sa opštim evropskim principima kolektivne zaštite prava, među kojima je i princip da države treba da utvrde minimalne uslove koje organizacija treba da ispune u pogledu finansijskih resursa i iskustva u pravnoj ekspertizi kako bi mogle da predstavlja množinu tužilaca u njihovom najboljem interesu.⁴² Antidiskriminacionim zakonima pojedinih država, kakav je slučaj sa, na primer, nemačkim Zakonom o ravnopravnosti, propisani su striktni uslovi koje OCD

godine, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti pokrenuo ukupno 17 strateških parnica i većina njih je pravosnažno okončana. (Janković, 2018: 34).

³⁹ Tako, na primer, hrvatski Zakon o suzbijanju diskriminacije („Narodne novine“, br. 85/08, 112/12) ovlašćuje na podizanje kolektivne tužbe, koja nosi naziv „udružna tužba“, širok krug subjekata: „udruge, tijela, ustanove ili druge organizacije koje su osnovane u skladu sa zakonom, a imaju opravdani interes za zaštitu kolektivnih interesa određene skupine ili se u sklopu svoje djelatnosti bave zaštitom prava na jednako postupanje mogu podnijeti tužbu protiv osobe koja je povrijedila pravo na jednako postupanje, ako učine vjerovatnim da je postupanjem tuženika povrijedeno pravo na jednako postupanje većeg broja osoba koje pretežno pripadaju skupini čija prava tužilac štiti“. Slično rešenje sadržano je i u Zakonu o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije Severne Makedonije („Služben vesnik na RSM“, br. 258/2020), kojim je aktivna procesna legitimacija u parnicama za kolektivnu zaštitu od diskriminacije priznata Komisiji za zaštitu od diskriminacije, udruženjima, fondacijama, sindikati, drugim organizacijama civilnog društva, ali i neformalnim grupama.

⁴⁰ Postoji shvatanje da bi, u skladu sa opštim pravilima ZPP o priznanju stranačke spodobnosti, sud mogao da prizna neformalnim grupama *ius standi in iudicio* i tako ih „na izvestan način ih „poistoveti“ sa organizacijama iz čl. 46. st. 1. ZZD i na taj način „im pruži aktivnu procesnu legitimaciju za pokretanje postupka“ (Tasić, 2014: 282). Čini se da ovaj stav nema podlogu u zakonskim propisima jer priznavanje stranačke sposobnosti ne implicira priznavanje procesne legitimacije, s obzirom da se radi o različitim procesnim pojmovima. Procesna legitimacija nije, niti može biti priznata odlukom suda, već je sud jedino ovlašćen da utvrdi da li tužilac ima ovlašćenje da protiv konkretnog tuženog pokrene konkretnu parnicu.

⁴¹ Ovaj uslov je, na primer, predviđen čl. 17. Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, („Službeni glasnik BiH“, br. 59/2009 i 66/2016), čl. 41. st. 4. Zakonom o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije Severne Makedonije i čl. 24. Zakona o suzbijanju diskriminacije Hrvatske.

⁴² Član 4. st. 1. b) Preporuke.

treba da ispunjavaju da bi mogle da traže kolektivnu zaštitu,⁴³ U nekim državama, kao što je Slovenija, OCD moraju imati status „organizacije u javnom interesu“, i to na području zaštite od diskriminacije i zaštite ljudskih prava, koji na zahtev OCD priznaje ministarstvo nadležno za ove oblasti, pod uslovima propisanim Zakonom o nevladinim organizacijama.⁴⁴ Pored ostalog, za sticanje ovog statusa neophodno je da OCD dve godine pre podnošenja prijave za sticanje statusa aktivno radila i imala „značajna dostignuća“ u oblasti antidiskriminacije i ljudskih prava, da je sredstva uglavnom koristila za obavljanje delatnosti od javnog interesa i redovno realizovala programe, projekte ili druge aktivnosti za ostvarivanje ciljeva, da ima najmanje dvogodišnji program budućih aktivnosti u oblasti u kojima deluje, a koji obuhvata redovno sprovođenje aktivnosti od javnog interesa.⁴⁵

U pogledu pravozaštitnih zahteva koji se u tužbi za mogu istaći u slučaju govora mržnje prema grupi lica, ZZD ne propisuje specifična pravila, izuzev što izričito isključuje mogućnost isticanja zahteva za naknadu štete. Saglasno tome, u tužbi se mogu istaći zahtev za utvrđenje da izražene ideje predstavljaju govor mržnje, zahtev da se tuženom zabrani da ubuduće izražava ideje koje predstavljaju govor mržnje, zahtev da se tuženom naloži izvršenje radnje radi uklanjanja stanja nastalog govorom mržnje⁴⁶ i zahtev da se presuda kojom je utvrđena diskriminacija objavi u sredstvima informisanja na trošak tuženog.

Isključivanje mogućnosti isticanja zahteva za obeštećenje zasnovano je na ideji da se u parnicama za kolektivnu zaštitu od diskriminacije pruža tzv. apstraktna zaštita individualno neidentifikovanim pojedincima. Činjenica je, međutim, da govor mržnje protiv grupa lica može štetno pogoditi članove grupe, posebno kada je izražen u njihovom prisustvu, i izazvati ne samo duševne bolove, već i strah, što zavisi od okolnosti konkretnog slučaja. Međutim, ako je u pitanju govor mržnje uperen protiv grupe lica, koji je izazvao konkretnu štetu u odnosu na članove grupe, ne postoji mogućnost da tu štetu ostvare u parnici za zaštitu od govora mržnje protiv grupe lica, pa im jedino preostaje da

⁴³ Zakon o ravnopravnosti (*Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz* od 14. avgusta 2006 (BGBl. I S. 1897) sa izmenama od 3. aprila 2013 (BGBl. I S. 610) popisuje da je „organizacija koja se bavi zaštitom od diskriminacije“ mora poslovati na neprofitnoj i trajnoj osnovi, a ovlašćenja priznata ovim zakonom imaju samo one u čijem su sastavu najmanje 75 članova i ona udruženjima u koja je povezano najmanje sedam organizacija.

⁴⁴ Zakon o nevladinim organizacijah („Uradni list“, št. 21/2018).

⁴⁵ Član 6. st. 4. Zakona o nevladinim organizacijama.

⁴⁶ Saglasno opštim pravilima parnične procedure koja se shodno primenjuju, tužilac je dužan da u tužbenom zahtevu navede konkretne radnje koje tuženi treba da preduzme jer bi, u protivnom, tužbeni zahtev bio neodređen, a tužba neuredna, što je razlog za njeno odbacivanje. Nije, međutim, jasno kojim se to radnjama u slučaju govora mržnje može otkloniti nastalo stanje.

pokrenu posebne parnice. U Srbiji problem u vezi sa obeštećenjem žrtava diskriminacije izvršene prema grupi lica, uključujući i govor mržnje, dodatno produbljuje i činjenica je da ZZD ne propisuje proširenje subjektivnih granica pravnosnažne presude kojom je utvrđena diskriminacija grupe lica, tako da ova presuda proizvodi dejstvo samo prema strankama u postupku.⁴⁷ To je ozbiljan nedostatak aktuelnog režima kolektivne zaštite od diskriminacije jer otvara mogućnost da u individualnim parnicama radi obeštećenja drugi sudovi utvrde da diskriminacija nije izvršena, što može izazvati pravnu nesigurnost, koja je suprotna principu vladavine prava.

U većini država EU OCD ne mogu tražiti obeštećenje žrtava ako ne postoje identifikovane žrtve diskriminacije.⁴⁸ Nemogućnost obeštećenja žrtava diskriminacije izvršene prema grupi lica, uključujući i govor mržnje, predstavlja najslabiju kariku evropskog modela kolektivnog mehanizma zaštite. Zato su neke države, u cilju unapređenja efikasnost pravne zaštite od diskriminacije, zauzele su drugačiji pristup. Tako je antidiskriminacionim zakonima Luksemburga i Linhenštajna propisana mogućnost da u parnici za zaštitu od diskriminacije izvršene prema grupi neidentifikovanih pojedinaca OCD traže izricanje kaznenih odšteta, a zakon Luksemburga im dodatno dopušta da traže nagradu za svoje angažovanje u vođenje takvih parnica, čime obezbeđuju sredstva da nastave svoje aktivnosti u javnom interesu (Iordache, Ionescu, 2015: 15). Sve češći su i zahtevi evropskih koalicija nevladinih organizacija koje ukazuju na potrebu da mogućnost kolektivnog obeštećenja bude priznata u svim slučajevima masovnih povreda, uključujući i diskriminaciju koja pogađa grupe lica.⁴⁹ Zaista je taško razumeti razloge zbog kojih je kolektivno obeštećenje stvarnih žrtava diskriminacije grupe lica dopušteno u slučajevima masovnih povreda prava u domenu zaštite potrošača, životne sredine i dr., a jedino je isključeno u slučajevima masovnih povreda prava na ravnopravnost.

Treba ukazati i na finansijske izazove sa kojima se suočavaju OCD koji se tiču prethodnog snošenja troškova postupka, kao i finansijskog rizika u slučaju gubitka parnice, koji podrazumeva dužnost da tuženom naknade troškove postupka po principu „gubitnik plaća“. U ZZD ne postoje pravila o oslobođenju od prethodnog plaćanja

⁴⁷ O proširenom dejstvu pravnosnažnih presuda kojima je utvrđena diskriminacija, videti: Uzelac, A. „Postupak pred sudom“, u: Šimonović Einwalter, Tena (ur.) *Vodič uz Zakon o suzbijanju diskriminacije*. Zagreb: Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, 2009, 105

⁴⁸ Videti: Iordache, Romanița, Ionescu Iustina, op. cit. 15. Takav pristup primenjen je i u anti-diskriminacionim zakonima država ex Jugoslavije Videti, na primer, čl. 24. Zakona o suzbijanju diskriminacije („Narodne novine“ br. 85/2008 i 112/2012), čl. 30. Zakona zabrani diskriminacije („Službeni list CG“, br. 46/2010, 40/2011 - dr. zakon, 18/2014 i 42/2017).

⁴⁹ Videti: Civil society view on collective redress. <https://corporatejustice.org/news/civil-society-view-on-collective-redress/> (pristup 11. 03.2022).

troškova postupka, sudskih taksi i predujma za izvođenje dokaza, što ozbiljno otežava pristup pravdi. Zbog rizika od gubitka parnice, mnoge OCD ne koriste mogućnost pokretanja strateških parnica, pa ne iznenađuje što je broj sudskih postupaka za kolektivnu zaštitu od diskriminacije pokrenutih od strane OCD još uvek relativno mali (Petrušić, Đukić, 2021: 39).

5. Zaključak

Evidentno je nastojanje zakonodavaca da obezbedi uslove za delotvornu sudsku zaštitu od diskriminacije grupe lica, što je izraz razumevanja da individualna zaštita ima ograničene domete i da ne omogućava efikasno suzbijanje strukturalne diskriminacije. Postupak po kolektivnim tužbama za zaštitu od diskriminacije, regulisan ZZD suštinski se ne razlikuje od postupka u antidiskriminacionim parnicama pokrenutim individualnim tužbama, iako za tim postoji potreba, imajući u vidu specifičnosti kolektivne zaštite od diskriminacije. Analiza relevantnih odredbi ZZDS pokazuje da opšti evropski principi kolektivne zaštite nisu u punoj meri implementirani, posebno u pogledu mogućnosti obeštećenja u slučajevima kada postoje stvarne žrtve.

U Srbiji ne postoji horizontalni pravni okvir za sudsku kolektivnu zaštitu u slučajevima masovnih povreda prava tako da se očekuje zakonodavni rad u ovoj oblasti. To je prilika da se kreiraju adekvatna i izbalansirana zakonska rešenja koja će obezbediti procesni mehanizam za delotvornu kolektivnu zaštitu od govora mržnje i drugih oblika diskriminacije kojoj su izložene grupe lica.

Literatura

- Ammer, M., Crowley, N., Liegl, B., Holzleithner, E., Wladasch, K., Yesilkagit, K. Study on Equality Bodies set up under Directives 2000/43/EC, 2004/113/EC and 2006/54/EC, Human European Consultancy, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights, Utrecht, Wiena, 2010
- Andrews, N. „Multi-party proceedings in England: representative and group actions“, *Duke Journal of Comparative & International Law*, 11, 2001, 249-268. Dostupno na: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1199&context=djcil> (pristup 23.02. 2022);
- Bodiroga, Nikola, (2012) „Komentar odluke Ustavnog suda IUZ-51/2012 o neustavnosti glave 36. Zakona o parničnom postupku“, *Stručni komentar - Pravni instruktor*.
- Bubalo, L. (2017) Imaju li kaznene odštete budućnost u evropskom kontinentalnom pravu, *Godišnjak pravnog fakulteta u Mostaru*, god. 1. br. 1. str. 63-83.
- Campbell, D. T. (1958) Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregate persons as social entities, *Behavioral Science*, No. 3, str. 14-25.

- Cohen, B. (2014) Remedies and Sanctions for Discrimination in Working Life under the EC AntiDiscrimination Directives, In: Cormack Janet, (ed) *Discrimination in the Working Life: Remedies and Enforcement, Towards the uniform and dynamic implementation of EU Anti-Discrimination Legislation: The Role of Equality Bodies*, 2014, str. 16-25.
- Coomber, A. (2012) „Strategically litigating equality – reflections on a changing jurisprudence“, *European Anti-Discrimination Law Review*, No. 15. str. 11-21.
- Chopin, I. Germaine, C. (2019) A comparative analysis of non-discrimination law in Europe, Brussels: European Commission.
- Dika, M. (2011) Postupak u sporovima za zaštitu kolektivnih interesa i prava u: *Novela Zakona o parničnom postupku iz 2011*, Zagreb, Novi informator.
- Evaluation of the effectiveness and efficiency of collective redress mechanisms in the European Union, Final Report, 2008, 6-9. Dostupno na: http://www.civic-consulting.de/reports/collective%20redress_study.pdf (pristup 11. 02. 2022).
- Farkas, L. (2014) Collective actions under European antidiscrimination law, *European Anti-Discrimination Law Review*, No 19, 25-49.
- Gajin, Saša, (ur.) *Antidiskriminacioni zakoni*, Vodič, (Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija, 2010,
- Hodges, C. *The Reform of Class and Representative Actions in European Legal Systems, A New Framework for Collective Redress in Europe*, Hart Publishing: Oxford, 2008, 155-184.
- Iordache, R. Ionescu, I. (2014) Discrimination and its Sanctions – Symbolic vs. Effective Remedies in European Antidiscrimination Law, *European Anti-Discrimination Law Review*, no. 19, str. 13-15. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/292906927_Discrimination_and_Its_Sanctions_-_Symbolic_vs_Effective_Remedies_in_European_Anti-discrimination_Law (pristup 11.02.2022).
- Janićijević, D. (2006) Rešavanje tzv. klasnih sporova u parničnom i arbitražnom postupku, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 47, str. 109-122.
- Jovanović M. (2008) Postoje li kolektivna prava? (I deo), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1, str. 89–107.
- Koziol, Helmut, (2008) Punitive Damages – A European Perspective Helmut Koziol, *Louisiana Law review*, Vol 68. No. 3, str. 741-764.
- Krusaa, N. M. (2014) The role of equality bodies, http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/13_Stakeholders/2011_02_Krusaa_DE.pdf (prisup 14. 02. 2022)
- Maciejewski, M. (2011) Overview of existing collective redress schemes in EU Member States, Brussels: European Parliament.
- Petrušić, N. (2015) „Pravni status i pozicija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti u arhitekturi nacionalnih institucionalnih mehanizama za ravnopravnost“, *Pravni sistem i zaštita od diskriminacije*: zbornik radova, sv. 1. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet, str. 65-86.
- Petrušić, N. Beker, K. (2017) „Diskriminacija pravnih lica: fenomenološke karakteristike i pravna zaštita“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 75, god. LVI, str. 49-69.
- Petrušić, N. Đukić, L. (2021), *Istraživanje sudske prakse u parnicama za zaštitu od diskriminacije*, Beograd: Pravosudna akademija.

- Petrušić, N. Simonović, D. (2011) *Komentar zakona o parničnom postupku*, Beograd: Službeni glasnik.
- Petrušić N. (2014) „Kolektivna pravna zaštita: evropski pristup“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 68, str. 303-322.
- Petrušić, N. Krstić, I. Marinković, T. (2016) *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije*, Beograd: Službeni glasnik.
- Pincus, Fred L. (2000) Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional and Structural, in: Maurianne Adams, Warren J. Blumenfeld, Carmelita (Rosie) Castaneda (eds), *Readings for Diversity and Social Justice*, , New York: Rutledge.
- Poposka Ž. (ur) (2016) *Use of actio popularis in Cases of Discrimination*, Skopje: Helsinki Committee for Human Rights.
- Rakić - Vodinelić Vesna, (2011) Zakon o parničnom postupku Srbije 2011, *Pravni zapisi*, br. 2, str. 557-565.
- Strategic litigation of race discrimination in Europe: from principles to practice (2004), European Roma Rights Center, The International Centre for the Legal Protection of Human Rights, Migration Policy Group, Nottingham. <http://www.migpolgroup.com/public/docs/57.StrategicLitigationofRaceDiscriminationinEurope-fromPrinciplestoPractice2004.pdf> (pristup 15. 02. 2022).
- Tasić, A. (2015) Sudska zaštita od diskriminacije grupe lica, *Pravni sistem i zaštita od diskriminacije: zbornik radova*, sv. 1. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet, 2015, str. 277-290.
- Tobler, C. (2005) „ECJ case law on effective, proportionate and dissuasive remedies“, European commission, Brussels.
- Uzelac, A.(2009) „Postupak pred sudom“, u: Šimonović Einwalter, Tena (ur.) *Vodič uz Zakon o suzbijanju diskriminacije*. Zagreb: Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, str. 93-105.
- Voet, S. (2014) „European collective redress: a status quaestionis“, *International Journal of Procedural Law*, vol. 4, str. 97-128.
- Zoroska Kamilovska, T. Shterjova, T. (2014) Postupci za zaštitu kolektivnih prava i interesa sa osvrtom na stanje u Republici Makedoniji, *Pravo – teorija i praksa*, br. 07–09, str. 42-58;
- Yeazell, S. C. (1977) „Group Litigation and Social Context: Toward a History of the Class Action“, *Columbia Law Review*, Vol. 77, No. 6, str. 866-896.

Nevena Petrušić*

COLLECTIVE CIVIL PROTECTION IN CASES OF HATE SPEECH: THE REPUBLIC OF SERBIA NORMATIVE FRAMEWORK ANALYSIS

Abstract: The paper analyses a normative framework of the collective judicial protection in cases of hate speech in the Republic of Serbia, within the context of contemporary antidiscrimination human rights standard and European principles of collective judicial protection. There were elaborated substantive and procedural-legal aspects of the actual collective protection mechanism in hate speech cases. The objective of this work is to critically consider normative ranges and limitations and investigate if legal solutions ensure effective preventing and removing the consequences of hate speech, as a form of massive violation of rights, targeted at both male and female members of marginalized social groups.

Keywords: hate speech, litigation for protection against discrimination, collective action

* PhD, full professor at the Faculty of Law, University of Nis. Email: nevena.petrusicn@gmail.com. The paper is the result of the author's research within the project "Responsibility in the legal and social context" (2021-2025) of the Faculty of Law, University of Nis

Tijana Kojić*

GOVOR MRŽNJE U SFERI JAVNOG OBRAĆANJA

Apstrakt: Šta čini govor mržnje u javnoj sferi drugačijim od „svakodnevnog“ govora mržnje? Kakva je uloga govornika i koliko je njegova prepoznatljivost u javnosti, ono što doprinosi sugestibilnosti slušaoca, odnosno bržoj dehumanizaciji žrtve? Koliko je medijski i internet prostor doprineo da govor mržnje može da prođe u svaku poru društva? Da li je društvena uloga govornika ono što mu daje veći stepen društvene odgovornosti za ono što izrekne svom slušaocu? Neophodnost boljeg razumevanja društvene uloge govornika i prostora u kojem se govor mržnje izriče, olakšava njegovo prepoznavanje, razumevanje posledica koje on proizvodi u određenoj zajednici i na samom kraju olakšava ne samo procesuiranje istog, već njegovo prepoznavanje, u cilju razvoja društvene svesti o neprihvatljivosti ne samo govora mržnje, već i svakog drugog vida zloupotrebe slobode izražavanja.

Ključne reči: govor mržnje, javni prostor, nosilac javne funkcije, javno istaknuta ličnost, medijski prostor, sugestibilnost, internet prostor;

Uvod

Svetski mediji, kao i društvene mreže prvu nedelju Februara 2022.g. masovno su objavljivali vest koja je kod nas prošla relativno nezapaženo. Čuvena američka glumica i voditeljka Whoopi Goldberg¹, po verovanju mnogih, negirala je Holokaust. Izjavom da Holokaust jeste bio nečovečan postupak čoveka prema čoveku, ali da se nije ticao rase, Goldbergova je razjarila javnost. Goldbergova je dobila samo dve nedelje suspenzije, kao sankciju za svoju izjavu i usput, vrlo trapavo se izvinila javnosti. Gotovo paralelno sa

* Msr Tijana Kojić, stručni saradnik u adk. Vasić u Beogradu. Stekla je dve master diplome na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, na Opštem smeru- Psihologija iskaza u krivičnom postupku i smeru Nacionalne bezbednosti- Bezbednost i ljudska prava. kojichtijana@gmail.com;

¹ Više o tome: <https://www.cnn.com/2022/02/01/media/whoopi-goldberg-the-view-suspended/index.html> (pristupljeno 01.03.2022.);

ovim događajem, na društvenim mrežama je procurio snimak 12 pripadnika Uprave granične policije u Priboju², koji su slavili rođenje deteta svog kolege i na predmetnoj proslavi pevali neke pesme koje su uznemirile deo javnosti. Mesec dana kasnije, ruski predsednik³, u svom obraćanju o početku vojne intervencije na teritoriji Ukrajine ističe dva osnovna razloga: „denacifikaciju“ i „sprečavanje genocida“. Šta je zajedničko svim ovim događajima? Teško da možemo reći da američka komičarka ima ikakve veze sa vojnom intervencijom Rusije na teritoriji Ukrajine, a kamoli tamo neka grupa policajca koji su slavili rođenje deteta i pominjali Srebrenicu. Čak ni njihovi društveni statusi ne deluju povezano ni na koji način. Ipak, moramo reći da su svi ovi događaji bili vrlo zanimljivi zbog reakcije javnosti. U sva tri slučaja imamo nešto ključno- javno prepoznatljive subjekte. Kako to? Kako je grupa policajaca podjednako „popularna“ u javnosti kao Goldbergova ili Putin, čija je javna prepoznatljivost neupitna. Pa jednostavno, njihov društveni status kao nosilaca javnih ovlašćenja, a samim tim kao pripadnika određene službe, koja je prevashodno, tu da štiti i služi građane i državi, podjednako ih čini subjektima sa višim stepenom društvene odgovornosti za svoje postupke nego običnog građanina, a naročito u svetlu činjenice da se radi o specifičnim društveno-istorijskim okolnostima koje se vezuju za područje gde se događaj zbija. Oni možda nisu dobili svetsku pažnju, kao prethodna dva govornika, ali na prostoru bivše SFRJ, njihov postupak je pomno praćen. Društvena uloga govornika, koji upravo svojom prepoznatljivošću u javnosti i određenim autoritetom, čini da njegovo izražavanje dopire do većeg broja lica u odnosu na svoj tzv. kućni auditorijum. Čak i da ne govorimo o subjektima koji spadaju u domen javno eksponiranih subjekata, već o licima koja obavljaju društveno odgovorne poslove, njihov status u tom pogledu im daje određeni stepen autoriteta u odnosu na „običnog“ građanina. Ovde pre svega mislimo da prosvetne radnike, univerzitetske profesore, pripadnika vojske i policije, sudije, tužioce i sl. Dakle, ako grupa pripadnika MUP-a, koji bi trebali da štite sve građane od počinilaca krivičnih dela, pevaju pesme upitnog sadržaja, neminovno se kod običnog građanina pojavljuje strepnja u to da li je on bezbedan ne samo u odnosu na počinioce krivičnih dela, već i u odnosu na subjekte koji su dužni da ga štite, jer „[...] gde se najpre izgovaraju zapaljive reči, tamo će na kraju biti zapaljenih ljudi i naseobina.“ (Ćirić, 2020:49)

² Više o tome : <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/294684/Disciplinski-postupak-protiv-12-policajaca-u-Priboju-zbog-pesme-Oj-Srebrenice.html> (pristupljeno 01.03.2022.)

³ Više o tome: <https://balkans.aljazeera.net/videos/2022/2/24/putin-naredio-napad-na-ukrajinu-i-zaprijetio-onima-koji-ih-pokusaju-zaustaviti> (pristupljeno 01.03.2022.)

1. Sloboda izražavanja ima svoje granice.

1.1. Ograničavanje slobode izražavanja

Član 10 st.1 Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem testu „EKLJP“) propisuje: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.“ (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MNE.pdf, pristupljeno 14.03.2022)

Ipak, nijedno pravo ili sloboda ne može se koristiti na uštrb prava drugih lica. Ovaj pravni princip ne može se izbeći čak ni kada je reč o slobodi izražavanja.⁴ Stoga EKLJP u čl.10 st. 2 predviđa da sloboda izražavanja nije apsolutno pravo. Tako st. 2 kaže da „korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“. (<https://www.paragraf.rs/propisi/zakonratifikaciji-evropske-konvencije-ljudska-prava-osnovne-slobode.html>, pristupljeno 14.03.2022.)

Kao što je već na samom početku citirane odredbe uočljivo, EKLJP prepoznaje da je korišćenje korpusa prava i sloboda koje su propisani čl.10, povlači sa sobom određeni stepen dužnosti, ali i odgovornosti. Oslanjajući se na ovakvo rešenje Ustav Republike Srbije u odredbi čl.49 se direktno bavi problemom govora mržnje: „Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.“⁵

⁴ Najznačajniji akti koji definišu slobodu izražavanja su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.) čl. 19, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.) i za nas u evropsko-kontinentalnom sistemu Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (1950.).

⁵ Ustav Republike Srbije, čl. 49 ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006);

Pored odredaba Krivičnog zakonika Republike Srbije⁶ i sa njim neodvojivog Zakonika o krivičnom postupku⁷ kao osnovnog procesnog zakona koji se primenjuje u ovoj oblasti, odredbe koje se tiču govora mržnje u našem zakonodavstvu možemo pronaći i u Zakon o zabrani diskriminacije (ZZD)⁸, Zakon o javnom informisanju i medijima (ZJIM)⁹, Zakon o elektronskim medijima (ZEM).¹⁰ Pored zakonskih doneta su i neka podzakonska akta u ovoj oblasti.¹¹ Nije krivičnopravna regulativa jedina merodavna za postupanje državnih institucija u ovoj oblasti, niti su sudovi jedini organi ovlašćeni da postupaju u ovoj oblasti. Ipak, naša praksa je pokazala da iako postoji dosta aktivno delovanje nezavisnih državnih institucija (Ombudsmeni i Poverenici), mali broj predmeta biva sudski procesuiran, nezavisno da li je reč o parnici ili krivici.¹²

1.2. Pojam i struktura govora mržnje

Iako su teoretičari saglasni da ne postoji jedinstvena definicija govora mržnje, Semjuel Voker ističe da se tradicionalno zauzima stav da govor mržnje podrazumeva bilo koju formu izražavanja koja se smatra uvredljivom u odnosu na bilo koju rasu, religiju, etničku ili nacionalnu grupu.¹³ Jedna od gotovo najboljih definicija u našoj teoriji sačinjena je od strane prof. Boškovića koji je rekao: „Govor mržnje, verbalni akt, predrasudna ili racionalna komponenta misli izražena kroz govor (verbalnu komunikaciju). Subjekt govora mržnje je osoba koja, iz predrasuda, smatra da kod nje postoji „opravdana mržnja“ prema pojedincu ili određenom kolektivitetu (naciji, rasi, veri itd.) koji je „kriv“ zato što je to što jeste ili zato što nije nešto drugo. Nekada je govor mržnje racionalizovana misao (objektivno i subjektivno psihološko razumna) smišljena kao legitimni akt verbalizma da bi se opravdali rat i ubijanje. U ekstremnim slučajevima, kao krivični delikt, ispoljava se putem govora, izražavanja ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupa lica zbog njihovog ličnog svojstva

⁶ Krivični zakonik Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019); čl. 54 a, čl. 174, čl. 375, čl. 387, čl. 334a;

⁷ Zakonik o krivičnom („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US);

⁸ Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009 i 52/2021), čl. 5, čl. 11, čl. 13;

⁹ Zakon o javnom informisanju i medijima („Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 - autentično tumačenje), čl. 75;

¹⁰ Zakon o elektronskim medijima („Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 6/2016 - dr. zakon i 129/2021), čl. 51;

¹¹ *Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga* („Sl. glasnik RS“, br. 55/2015) i *Pravilnik o zaštiti maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga* („Sl. glasnik RS“, br. 25/2015) su svakako za nas ovde najznačajniji podzakonski akti.

¹² Više o tome: Kojić T. (2019), *Govor mržnje-Zloupotreba slobode ili zločin, Zaštita ljudskih prava, 1/2019*, str.139-168;

¹³ Više o tome: Walker Samuel, *Hate speech, The History of an American Controversy*, 1994, str.8;

(npr. gej populaciji) ili drugog vida kolektivne pripadnosti, istaknutim u javnim glasilima i drugim publikacijama, na javnim skupovima, ispisivanjem grafita ili prikazivanjem poruka ili simbola mržnje.“ (Bošković, 2015:71)

Govora mržnje može imati dve osnovne form: 1.verbalna forma koja podrazumeva svaki vid verbalizacije misli nezavisno da li se radi o usmenoj ili pisanoj verbalizaciji., 2.neverbalna forma koja se izražava u formi simbola, gestikulacije, konkludentnih radnji, ili na bilo koji drugi način. Ovaj vid izražavanja je ujedno i najteži za dokazivanje u eventualnim sudskim postupcima, jer je nekada faktički nemoguće utvrditi nameru govornika. Najjednostavniji primer je istetovirani Skinhead koji se pojavi na plaži bez majice. Ako ima svastiku, poruka je jasnija, ali ako npr. na svojim leđima ima istetoviran broj 18, upitno je da li je poruka svakom prepoznatljiva i sa druge strane da li je to zaista poruka ili možda neki datum koji je njemu značajan. Sa aspekta žrtve, njen subjektivni doživljaj može biti prisutan kao uslov, ali sa druge strane, šta ako se ne radi o Skinheadu, već o ćelavom čoveku, koji je istetovirao broj 18, jer mu je to srećan broj. Dakle, u identifikaciji govora mržnje, mora se pristupati multidisciplinarno i vrlo oprezno.¹⁴ U kontekstu teme smatramo prikladnom jednu definiciju koji je izneo Dejan Pavlović: „Govor mržnje teži da obeshrabri svoje mete, da ne učestvuju u procesu razmatranja i donošenja političkih odluka. To je preteća forma komunikacije, koja se kosi sa osnovnim demokratskim principima. Dok sa jedne strane govor mržnje nudi svoje mišljenje, s druge strane ima za cilj da određene društvene grupe obeshrabri da iznesu svoje stavove [...] Vrlo često su političke ideje trojanski konj u okviru koga se sakriva ogromna agresija prema određenim društvenim grupama.“ (Beširević, 2013:215-216)

2. Društvena uloga govornika u postupcima govora mržnje pred međunarodnim sudovima i *ad hoc* Tribunalima

U narednom delu bavićemo se sa dve grupe reprezentativnih slučajeva. Sa jedne strane to su predmeti koji su vođeni pred Međunarodnim krivičnim tribunalima za Ruandu i bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu „ICTR“ i „ICTY“) i sa druge strane predmeti o kojima je odlučivano pred Evropskim sudom za ljudska prava (u daljem tekstu „ESLJP“). Važno je razumeti da je korpus odluka međunarodnih sudova, a pre svega ESLJP u oblasti povrede čl.10 EKLJP, pa u okviru njega i problematike govora mržnje, vrlo obiman i da se može

¹⁴ Poznat je slučaj francuskog fudbalera N.Anelka koji je bio disciplinski kažnjen sa zabranom igranja u određenom periodu nakon što je tokom utakmice pokazao tzv.“kenel“ pozdrav. Iako je fudbaler tvrdio da nije antisemit i da je pozdrav kao vid protesta bio usmeren na upravu kluba, pitanje je ostalo otvoreno, da li je ili nije akt fudbalera bio neverbalni govor mržnje.

različito grupisati u zavisnosti od konkretne problematike.¹⁵ Ipak, ovde su izdvojeni samo neki od najreprezentativnijih slučajeva za razumevanje problematike teme rada.

2.1. Govor mržnje pred Međunarodnim ad hoc Tribunalima

Formiranjem ICTR (1994.) predviđeno je procesuiranje subjekata za izvršenje krivičnog dela genocida i drugih teških dela protiv međunarodnog prava. Temeljeći se na Nirmberškom procesu, formiranje Tribunala uvodi jednu novinu koja je od značaja za problematiku govora mržnje-*direktno i javno podsticanje na vršenje genocida/zločina protiv čovečnosti*. Druga novina, ticala se prepoznavanja značaja odnosa subordinacije između govornika i slušaoca. Tri slučaja iz Ruande su u pravnom smislu od teorijske i praktične važnosti kada je u pitanju procesuiranje pozivanje na vršenje genocida i zločina protiv čovečnosti: *Prosecutor v. Akaysesu* (1998), *Prosecutor v. Ruggiu* (2000), *Prosecutor v. Nahimana (the so-called Media Case)* (2003).

Prosecutor v. Akaysesu (1998)¹⁶ je predmet koji se tiče gradonačelnika Taba, koji je između ostalog optužen za direktno i javno pozivanje na vršenje genocida. Konkretnan događaj bio je govor koji je Akaiseus održao 1994.g. Sud se u svojoj odluci pozvao i na odredbu Krivičnog zakonika Ruande, koji je inkriminisao pozivanje na vršenje genocida putem javnih govora ili putem pisane ili audiovizuelne komunikacije. Uspeh podstrekavanja nije bio uslov da bi se delo smatrano svršenim.

Obrazloženje presude predmetu *Prosecutor v. Ruggiu* (2000)¹⁷, značajno je zbog toga što je sud prepoznao da je u toku emitovanja, Ruggiu redovno koristio pojam „bubašvabe“ u odnosu na etničku grupu Tutsi. Slušaocce je pozivao da okončaju Revoluciju iz 1959. tokom koje je ubijeno hiljade pripadnika Tutsi-a. Pozivao je narod da se baci na posao- što je u istorijskom kontekstu bio poziv na ubijanje Tutsi-a i drugih političkih protivnika Vlade.

Kao što vidimo, u prvom slučaju procesuiran je gradonačelnik (nekada nastavnik i prosvetni inspektor), politički reprezent određenog stanovništva, čija je društvena

¹⁵ Više o tome: Kojić T. (2018), Govor mržnje u praksi ESLJP, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 343.98, str.311-329;

¹⁶ *Prosecutor v. Akaysesu* (1998), <https://www.refworld.org/cases,ICTR,40278fbb4.html> (pristupljeno 23.03.2022.g.);

¹⁷ *Prosecutor v. Ruggiu* (2000), <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/cases/ictr-97-32/public-information/en/profile-ruggiu.pdf> (pristupljeno 23.03.2022.g.);

prepoznatljivost neupitna za građane Taba. U drugom slučaju, radi se o radio voditelju, koji je bio izuzetno prepoznatljiv za slušaoce svoje radio stanice, pa čak i šire.

*Prosecutor v. Nahimana (the so-called Media Case) (2003)*¹⁸ sa druge strane je značajan sa aspekta samog dokaznog postupka kada je u pitanju utvrđivanje postojanja govora mržnje. Analizirajući američku pravnu doktrinu, ali i najznačajnije predmete pred ESLJP kao što su *Faurisson v. France*, *Jersild v. Denmark*, *Nahiman i dr.* ICTR je kao temelj dokaznog postupka izdvojio dva osnovna pitanja: *kontekst govora i svrha govora*.

Kada je reč o našoj bliskoj istoriji, ratovi na prostorima SFRJ predstavljali su plodno tle za govor mržnje i svu njegovu destruktivnu moći. Primere govora mržnje na ovim prostorima možemo pronaći od srednjeg veka, pa sve do perioda Drugog svetskog rata, gde se naročito isticala medijska mašinerija NDH. Ipak ratovi 90tih su u najvećoj meri pokazali svu destruktivnu moć govora mržnje u svrhu političke propagande. Ne želeći da budemo pristrasni, a opet ne ulazeći u politička pitanja vezana za ratove 90tih, moramo istaći da je ukupnost propagandne mašinerije i zapaljivih govora, svoj vrhunac dostigao, na žalost, ne teritoriji Srbije. Ovo je i razumljivo, jer teritorija Srbije (osim Kosova i Metohije) nije bila pod ratnim dejstvima, te je bilo neophodno, ljudima koji su živeli pod sankcijama, ali bez ratnog vihora ispred svog praga, opravdati sve ono što se dešavalo na prostorima bivših republika. Govor mržnje je dopirao od svuda. Sa govornica Skupštine, televizijskih informativnih emisija, dnevnih novina, pa čak i iz pera učenjaka! Tako, jedan od predmeta koji je zanimljiv za temu ovog rada je svakako *Prosecutor v. Kordić (2001)*, jer je haški tužilac u svom optužnom aktu jasno isticao da je Kordić u svojoj antimuslimanskoj kampanji tokom ratova 90tih ohrabrivao i propagirao mržnju, nepoverenje i sukob na političkom, rasnom, etničkom, verskom osnovu, te da je za iste koristio javna obraćanja i propagandne tehnike, sve u cilju podsticanja zločina.¹⁹ Slične primere pred ICTY možemo pronaći u predmetima *Prosecutor p. Brđanin* i *Prosecutor p. Vojislava Šešelja*²⁰, gde se opet, kao i u predmetima pred EKLJP, radi o ličnostima koje su na teritoriji svog govorničkog delovanja imale vrlo jasnu prepoznatljivost i uticaj. Iako Brđanin biva osuđen po osnovu drugih krivičnih dela, njegova politička karijera pre, tokom i nakon rata, po mišljenju autora, neminovno je od značaja za njegov položaj kao

¹⁸ *Prosecutor v. Nahimana (the so-called Media Case) (2003)*, <https://casebook.icrc.org/case-study/ictr-media-case>, (pristupljeno 23.03.2022.g.);

¹⁹ Više o tome, Gordon S. Gregor, *Attrocity speech Law*, 2017: 49;

²⁰ U odnosu na konkretnog subjekta, mislimo na odluku Tribunala koja se odnosi na govor koji je on održao u maju 1992. g. u Vojvođanskom selu Hrtkovci. Isti je osuđen na 10 g. zatvora. U konkretnom smislu, presuda se odnosi na delo pozivanja na deportaciju, progon i druge nehumane akte u odnosu na određenu etničku grupu. Uračunavanjem vremena provedenog u pritvoru u Ševeningenu, kazna je faktički već bila izdržana.

govornika u kontekstu rada. *Gregory Gordon* u svojoj opsežnoj analizi govora mržnje podseća na izjavu *Donalda Trump*-a, tada tek predsedničkog kandidata, koji je pozivao američku vojsku da ukloni (*ubije*) porodice pripadnika ISIS-a, kao i na preduzimanje postupaka torture prema ratnim zarobljenicima. Takođe *Gordon*, podseća na događaje iz 2011.g. kada predsednik Obale slonovače, putem radio stanica pozivao na nasilje, koje je rezultovalo napadom vojske na civilno stanovništvo.²¹

Tačno je da se sloboda izražavanja naročito ogleda u političkoj debati, kao jednom od osnovnih demokratski principa. Ipak, tačno je i da govor mržnje neminovno svoj put pronalazi u ideološkim i političkim stavovima. Sa druge strane, nužnost razumevanja razlike između političkog mišljenja i ideološkog stava u odnosu na zapaljivu retoriku populističkog karaktera, nije samo neophodna, već je od prekog značaja, kako bi jedno društvo bilo zdravog karaktera. Stoga, razlika u mišljenju, treba da bude predmet debate, ali ne i izgovor za raspirivanje mržnje. Ovo nije samo odgovornost političkih delatnika. Ovo je odgovornost o društvenih delatnika, nezavisno da li su oni učitelji, pisci, glumci, pripadnici vojske, policije i sl. Njihova društvena uloga u formiranju društvenih naraštaja ih čini odgovornim za njihovu reč. Govor mržnje predstavlja, ne samo problem demokracije, vladavine prava i uopšte zrelosti jednog društva, on je i problem nacionalne bezbednosti. Sklonost društva ka ekstremizmu najbolje se oslikava u javnom prostoru kada pod okriljem slobode izražavanja, misli i ideološkog ubeđenja govornici bez ikakve odgovornosti za svoju izrečenu mržnju, sakupljaju političke poene, podilazeći najnižim ljudskim instinktima. Društva sklona ekstremizmu boluju od narcisoizma malih razlika. Ovo stvara u svojim krajnjim ishodima javne figure koje društvo uvlače u sukobe, na kraju i ratove, pod izgovorom da nije društveni i politički sistem, visok stepen korupcije i organizovanih kriminalnih delovanja kriv za siromaštvo i lošiji život, već je to neprijatelj, koji se „identifikuje“, dehumanizuje, a zatim i uklanja. „Ekstremna shvatanja u raznim vidovima i na raznim nivoima predstavljaju opasne pojave i negativne faktore koji ometaju i sputavaju nužna usklađivanja i razumna i celishodna rešavanja problema kako na unutrašnjem planu jedne države, tako i u vezi sa njenim odnosima sa drugim državama.“ (Stajić, Lazić, 2015:270)

Dejan Pavlović citira Aleksandra Cesisu ističući da „govor mržnje obezbeđuje ideološku podlogu fašističkih i rasističkih organizacija, kao i da predstavlja vitalni sastojak bilo kojeg političkog pokreta odlučnog da povredi protivnike.“ (Beširević, 2013:217);

²¹ Više o tome: *Gordon*, *Atrocity speech Law*, 2017, 262-263;

2.2. Govor mržnje pred ESLJP

Jedan od najpoznatijih i najčešće citiranih predmeta koji se pominju u bilo kojoj analizi problematike govora mržnje u javnom obraćanju i uopšte političkoj debati je svakako predmet *Zana vs. Turkey* (1997.)²². Dana 30.08.1987.g. objavljen je intervju sa gradonačelnikom grada Diyarbakir, tada najvećeg grada u jugoistočnoj Turskoj, sa većinskim Kurdskim stanovništvom, g.Mehdi Zanom. Tokom 1985.g. došlo je do ozbiljnih sukoba između Radničke partije Kurda (PPK) i bezbednosnih snaga Turske. Zana koji se u trenutku intervjuja, nalazio u vojnom zatvoru izneo sledeći stav: „Ja podržava PPK-ov nacionalno-oslobodilački pokret; sa druge strane ne podržavam masakr. Svako može da pogreši, PPK ubija žene i decu greškom...“ (<https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/zana-v-turkey/>, pristupljeno 26.02.2022.g.) Nakon postupka pred vojnim sudom i niza procesnih problema vezanih za pravo na odbranu na kurdskom jeziku, Zana je osuđen na 12 meseci zatvora zbog ugrožavanja javne bezbednosti. ESLJP nije utvrdio da je postojala povreda člana 10 EKLJP, ističući u obrazloženju da se konkretan intervju ne može posmatrati kao izolovan događaj, a naročito u svetlu činjenice da se vremenski poklapao sa ubilačkim aktom PPK prema civilima u jugoistočnoj Turskoj. Opisivanje PPK kao „nacionalno-oslobodilačkog pokreta“ od strane bivšeg gradonačelnika Diyarbakira, sud označava neprihvatljivim. Dodatno podgrevanje već eskalirajuće situacije u jugoistočnom regionu, prema mišljenju suda, bila je i činjenica da je intervju prenet u najtiražnijim dnevnim listovima u Turskoj. Stoga je Sud našao da nije bilo kršenja člana 10 EKLJP ni određivanjem zatvorske kazne od strane domicilnog suda.

Ovaj predmet je naročito značajan, jer je ESLJP u njemu primenio tzv. test povrede čl.10, a koji podrazumeva odgovor na sledeća pitanja u postupku utvrđivanja činjeničnog stanja i dokaznom postupku: 1. šta je propisano nacionalnim zakonodavstvom, 2. da li propis ima legitiman cilj, 3. da li je propisano ograničavanje opravdano i neophodno u demokratskom društvu. Sud najpre utvrđuje da li je određeno ponašanje propisano kao nedozvoljeno u domicilnom zakonodavstvu. Nije nužno da se radi isključivo o krivičnopravnoj inkriminaciji, već je moguće da je reč i o propisu iz druge pravne oblasti.²³ Sa druge strane važno je i pitanje legitimnosti cilja. Odnosno, da li je propis koji se primenjuje pred domicilnim sudovima, a koji podrazumeva ograničavanje određene slobode i prava u skladu sa ciljevima propisanim u Ustavu određene zemlje i

²²*Zana vs. Turkey* (1997) <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-7806%22%5D%7D> (pristupljeno 26.02.2022.g.);

²³ Krivičnim zakonikom Turske, u čl. 312 propisano je krivično delo koje u svom biću sadrži javno podržavanje ili odbranu akta koji je inkriminisan kao teško krivično delo (ubistvo civilnog stanovništva)

međunarodnim aktima? Ili drugačije rečeno, da li se iza ne krije neki vid nedozvoljenog oblika restrikcije prava? Na samom kraju, odgovor na treće pitanje možemo smatrati i presudnim u pogledu zauzimanja stava Suda. Pitanje da li je ograničavanje slobode izražavanja opravdano u demokratskom društvu treba da odgovori direktno na opravdanost ograničenja. U tom smislu, Sud neminovno posmatra širu sliku. I ovo je jedan od najznačajnijih dokaznih aspekata u samom postupku pred ESLJP, a koji je takođe primenjivan u postupcima pred Tribunalima (konkretno u predmetima koji se tiču Ruande). Sud u svom dokaznom postupku razmatra niz činjenica koje nisu isključivo vezane za konkretan događaj *per se*. Odnosno, razmatra i druge okolnosti: istorijske, društvene, socijalne, ekonomske i sl. U kontekstu nabrojanih okolnosti, Sud razmatra izrečeni stav govornika, gde se u određenim predmetima upuštao i u leksička i gramatička tumačenja izrečenog, kako bi se razumeo kontekst izgovorenog. Sud je naročito cenio okolnost da je Zana bio vrlo istaknuta politička figura, javno prepoznatljiva, kao i vremenski okvir u kojem je intervju sačinjen, a u kojem je Zana otvoreno podržao PPK. Sud je zaključio da Zanin politički status nesporno doprinosi pokušaju aboliranja postupaka PPK u kontekstu nacionalne bezbednosti i javnog reda i mira. Sud je jasno pokušavao da pronađe odgovor na pitanje odnosa između prava na slobodu izražavanja, pa u okviru njega i prava na slobodu misli i sa druge strane, objektivnog problema sa kojim se Turska suočavala, a to su bili teroristički akti, koji su pored toga što su podrazumevali veliki broj civilnih žrtava, ujedno ugrožavali teritorijalni integritet tog dela Turske. U tom pogledu, Sud je kao najznačajnije merilo postavio kontekst u kojem je sporan intervju sačinjen. Ugled koji je Zana uživao u društvu i njegov politički uticaj, opravdan su osnov domicilnog suda da donese odluku koju je doneo, te da je ograničenje prava bilo neophodno u demokratskom društvu i imalo legitimne osnove. (<https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/zana-v-turkey/>, pristupljeno 26.02.2022.)

Više od deset godina nakon slučaja Zana, ESLJP iznova postupa u predmetu vrlo slične prirode, *Jean-Marie Le Pen v. France (2010)*.²⁴ Naime, godine 2005. Žan-Mari Le Pen, predsednik desničarske partije „Nacionalni front“ u Francuskoj, biva kažnjen od strane domicilnog suda na novčanu kaznu u iznosu od 10.000,00 EUR za delo pozivanja na vršenje genocida, mržnju i pozivanje na vršenje nasilja prema pripadnicima određenih etničkih grupacija, nacija, rasa i religija (konkretno pripadnika muslimanske religije). Delo je izvršeno tokom intervju koji je Le Pen dao za francuski list „*Le Monde*“. Le Pen je ponovo kažnjen i 2008.g. za isto delo tokom intervjuja za nedeljnik „*Rivaraol*“. Le Pen

²⁴ *Jean-Marie Le Pen v. France (2010)*, ([file:///C:/Users/Tijana/Desktop/003-3117124-3455760%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Tijana/Desktop/003-3117124-3455760%20(2).pdf)), pristupljeno 09.03.2022.g.);

je u svojoj žalbi isticao da on nije „eksplicitno pozivao na mržnju ili diskriminaciju i da nije izdvojio Muslimane zbog njihove verske pripadnosti, te da je referenca na Islam bila usmerena na političku doktrinu, a ne religiju ili versko uverenje.“ (file:///C:/Users/Tijana/Desktop/003-3117124-3455760%20(2).pdf, pristupljeno 09.03.2022.)

*ESLJP zauzeo je stav da je postupanje suda u Francuskoj bilo osnovano, odnosno da nema povrede čl.10 EKLJP, obzirom da je francusko krivično zakonodavstvo propisalo predmetnu inkriminaciju. Sa druge strane, sud je razmatrao i francusko zakonodavstvo u oblasti javnog informisanja i medija, obzirom da je Le Pen isticao povredu slobode izražavanja, a naročito slobode političke debate u demokratskom društvu. Uzimajući u obzir neke ranije odluke Suda koje su se ticale upravo slobode javnog informisanja i pitanja sadržaja koji je dopušten (podsetićemo da Sud jasno zauzima stav da sloboda izražavanja podjednako obuhvata i informacije i ideje koje mogu biti šokantne ili uznemiravajuće)²⁵. Ipak, Le Pen je jasno targetirao određenu grupaciju. Sa druge strane, sama politička prošlost Le Pena i njegove političke grupacije pokazala je da je reč o vrlo kontraverznoj političkoj figuri, kojoj su se pripisivali brojni nasilni ispadi, a ujedno povezanost i vođstvo vrlo problematične ultra desne grupacije, za koju su se vezivali brojni akti nasilja, jesu nešto o čemu se vodilo računa tokom postupka, kao i konkretne društveno-političke okolnosti u Francuskoj, koja je sve više imala problem sa nezadovoljstvom stanovnika zbog velikog priliva muslimanskog stanovništva, koje se teško uklapalo. Sud je zaključio da nije bilo povrede slobode izražavanja na štetu Le Pena, te da je ograničenje bilo neophodno u demokratskom društvu. ESLJP je zauzeo stav da, ovakav vid govora nije zaštićen čl.10 Konvencije, upravo zbog toga što je Le Pen izabrani politički reprezent naroda. Le Penov politički status narodnog reprezenta, njegova opšta prepoznatljivost kao političara i javne ličnosti, samim tim i prepoznatljivost njegovih stavova i uverenja, bili su osnov ovakvog stava Suda. Kako bismo ovo bolje razumeli, treba da razmotrimo stav Suda zauzet u predmetu *Brasilier v. Farnce (2006)*²⁶, gde je ESLJP vrlo jasno istakao da u sferi političke debate sloboda izražavanja dobije naročit značaj, te da, iako je prostor za ograničavanje ove slobode sužen, više nego u drugim sferama, ipak je neophodno da politički govornik bude svestan da veći stepen slobode ujedno povlači i dužnost da snosi veći teret kritike, ali i odgovornosti za izrečeno. Sama politička eksponiranost podrazumeva da je subjekat dužan da trpi više nego individua koje nisu prepoznatljiv u javnosti.*

²⁵ Handyside v. UK (1976);

²⁶ *Brasilier v. Farnce (2006)* <https://www.5rb.com/case/brasilier-v-france/> (09.03.2022.);

„Činjenica da određena „informacija“ ili „ideja“ vređa, šokira ili uznemirava nije dovoljan osnov ometanja (ograničavanja slobode izražavanja)...Ono što jeste predmet slučaja je govor mržnje i glorifikacija nasilja.“²⁷(*Sürek v. Turkey (1999.)*str.28, <https://www.legal-tools.org/doc/a5d024/pdf/>, pristupljeno 28.03.2022.)

3. Mehanizam govora mržnje

Mehanizam delovanja govora mržnje mora se posmatrati multidisciplinarno, kako bi se u celosti razumeo, obzirom na kompleksnost samog fenomena, ali i posledica koje on izaziva, ne samo na pojedince ili grupe, već na društvo kao celinu. Kako bismo uprostiti, ovu vrlo kompleksnu problematiku, ovde ćemo istaći dva osnovna mehanizma, koja su za pravnike najznačajnija, a to je govor mržnje sa psiho-sociološkog aspekta i sa druge strane u kontekstu krivičnogpravne doktrine.

3.1. Psihološko- sociološki osnovi delovanja govora mržnje

Govor mržnje je nemoguće posmatrati van ovog konteksta, iz prostog razloga što je njegov osnovni mehanizam delovanja upravo psiho-sociološke prirode. Stoga se on mora posmatrati kroz istorijski, kulturološki, ekonomski ambijent, tranzicione procese, migracione faktore, stepen opšte obrazovanosti građanstva, porodičnu strukturu, pol, starost, uzrast kao i religijske, moralne i ideološke postulate određenog društva. Ovde je važno napomenuti da je u kontekstu rada, društveni položaj govornika neizostavni faktor.

Šta ovo zapravo znači? Odgovor je najjednostavnije dati kroz određene istorijske primere. Nemačka nakon Prvog svetskog rata doživljava nezapamćen ekonomski sunovrat, inflacija raste neverovatnom brzinom, stvara se plodno tle da se nađe adekvatan krivac za sve što se dešava-glavna meta i izvor svih nedaća postaju Jevreji, Romi, Sloveni i sve ostale „niže rase“.

Govor mržnje, na strani govornika najčešće prikriva određen stepen straha, nesigurnosti i karakterne nedostataka koji su karakteristični za osobe koje nisu spremne da prihvate odgovornost za svoje neuspehe. Psihološka istraživanja, su pokazala da subjekti koje psiholozi svrstavaju u paranoike, imaju veću submisivnost ka teorijama zavere, obzirom na prisustvo straha od proganjanja i sumanutih ideja, te samim tim skloniji su da postanu „mrzitelji“. Drugu grupu čestih „mrzitelja“ čine psihopate i subjekti sa narcisoidnim poremećajem ličnosti. Po mišljenju američke psihijatrijske nauke, psihopatske ličnosti su

²⁷ Više o tome: *Sürek v. Turkey (1999.)*, <https://www.legal-tools.org/doc/a5d024/pdf/>, (pristupljeno 28.03.2022.)

ličnosti sa potpunim odsustvom empatije i savesti. Kod ovih subjekata, pokazala se sklonost ka nasilnim krivičnim delima. Slično kao i prethodni, narcisoidne ličnosti, vrlo su skloni da „kinje“ svoju okolinu. Obzirom da često zauzimaju istaknute položaje u društvu, u kompanijama u kojima rade i organizacijama čiji su članovi, njihov uticaj na okolinu je neminovan i neupitan. Po svojoj prirodi su vrlo sugestibilni i manipulativni pa je i njihovo delovanje u svojstvu govornika mržnje zasnovano na ova dva princip. U tom smislu, sugestibilnost subjekta gotovo je direktno proporcionalna sa uticajem koje govor mržnje može da ima na jedno društvo. Šta ovo zapravo znači? Opet ćemo se vratiti na istorijski primer Nemačke. Ako dovoljno puta ponovite da je Jevrejin prljavi prenosilac bolesti, kriv za opšte siromaštvo građana, neminovno će osiromašeno stanovništvo koje više ne može da opstane u ekonomskom sunovratu početi da veruje u to. Ako sebe predstavite „ocem nacije“, velikim borcem za dobrobit tog malog, napaćenog čoveka, pa ste još i skromni i ništa Vam materijalno ne treba (jer niste jevrejski materijalista), već jedino želite dobrobit i slavu svojoj zemlji i njenom napaćenom narodu, Vi ste dobili nesagledivi auditorijum spreman da mu sugerišete šta on treba da misli, oseća i radi. Sa aspekta govornika, važno je razumeti da u najvećem broju slučajeva postoji duboko usađena vera u tvrdnje koje se iznose govorom mržnje. Ovo nazivamo subjektivni element psihološke razumnosti. Učinilac iskreno i duboko veruje da je Jevrejin, Jermen ili Indijanac društveni parazit, prenosilac bolesti, krivac za sve njegove nedaće, od svađe sa ženom, do činjenice da je dobio otkaz kao tehnološki višak. Ovo je ujedno osnovna psihološka pretpostavka govora mržnje. Ređi su govornici, koji fundamentalno ne veruju ni u jednu reč koju izgovore. Tada govorimo o naročito opasnim subjektima, jer je njihovo delovanje lišeno bilo kakvih emocija, čak i onih negativnih strasti, koje su karakteristične za govornike mržnje. Druga psihološka pretpostavka, koju moramo razmatrati kada govorimo pre svega o društvenoj ulozi govornika jeste cilj ovakvog govora. Cilj i motiv obuhvataju svest, umišljaj i htenje posledice, dakle isto kao i kod izvršenja krivičnog dela.

Kada govorimo o žrtvi sa aspekta američke pravne teorije, nije dovoljno da je određeni govor objektivno govor mržnje. Neophodno je da je oštećeni taj govor doživeo kao govor mržnje.²⁸ Sa druge strane, evropska pravna teorija je mnogo manje „tolerantna“ prema govoru mržnje, te ne zahteva kumulativno prisustvo objektivnog i subjektivnog elementa na strani žrtve. To znači, da će negiranje Holokausta biti kažnjivo samo po sebi, nezavisno da li je postojao konkretan oštećeni. Ovde se vidi vrlo jasna distinkcija u pristup ove dve

²⁸ *National Socialist Party of America v. Village of Skokie* iz 70tih je jedan od najboljih ilustracija ove razlike. Vrhovni sud Ilinoja je odlučio da je zabrana pronacističkog marša u Skoki-u povreda Prvog amandmana. Vrhovni sud je zauzeo stav da je pokazivanje svastike samo po sebi ne predstavlja „borbeni govor“. Iako uzima u obzir da je svaki stanovnik ovog gradića preživeo Holokaust, Sud isto tako smatra da ove ljude niko neće prisiliti da gledaju marš ili svastiku, te na taj način neće protivno svojoj volji biti izloženi govoru mržnje.

pravne teorije, iako oba kontinenta neminovno u istorijskom smislu imaju vrlo izražene primere kako je govor mržnje imao istorijski uticaj. Nacistička Nemačka u Evropi i period segregacije u Severnoj Americi i pored sličnosti, u pravnoj teoriji i praksi dali su različite pristupe.

3.1.1. Kreiranje stavova - osnovni cilj mehanizma

Mehanizam govora mržnje zasniva se na jednostavnom cilju- kreiranje stavova. On obuhvata nekoliko koraka koji su neophodni kako bi se došlo do željene atmosfere. Formiranjem stavova, subjekat počinje da pripada određenoj grupaciji, a na taj način njegova lična iskustva, motivi, ciljevi, pa i crte ličnosti utiču na stvaranje slike koja je potekla od ideje govornika. Naravno, prvi korak ka ovome jeste kreiranje atmosfere pogodne da govornik svoju poruku prenese što većem auditorijumu.

1. Negiranje prava na različitost

Ovo pravo iznad svega podrazumeva pravo na zaštitu ličnog dostojanstva, a u kontekstu rase, vere, nacije, etničke pripadnosti, seksualnog opredeljenja itd. Zašto vezujemo sve ove parametre za pojam ličnog dostojanstva? Odgovor leži u onome što smo ranije pominjali kao *condition sine qua non* na strani žrtve- lični doživljaj. Sa druge strane, važno je imati u vidu da pravo na različitost obuhvata mnogo širi pojam od onih kategorija koje se najčešće ubrajaju kao osnovi govora mržnje, odnosno možemo reći da se krug zaštićenih dobara stalno širi. Posebno je pitanje, koliko je ta vrsta gotovo matematičke progresije opravdana i sa druge strane da li vodi u još jednu ekstremnu pojavu, a to je tortura manjine.

2. Agresivnost

Drugi važan element mehanizma govora mržnje je agresivnost. Erih From smatra da je agresija zapravo reakcija mozga na ugroženost, prirodan instinkt, koji se javlja kako kod životinja tako i kod ljudi. Tako From ističe da „suvremeni čovjek mase izoliran je i usamljen, iako je dio gomile: on ne posjeduje uvjerenja koja bi mogao dijeliti sa drugima, već samo parole i ideologije koje mu pruža medij komunikacija.“ (From,1980:124). Nadovezujući se na ovo, prof. Bošković je stava da agresivnost najčešće nalazimo kod neurotičnih tipova ličnosti, za koje je karakterističan osećaj straha, ugroženosti,

nesigurnosti i sl.²⁹ Upravo ovakvi sklopovi ličnosti naročito imaju sklonost da se priklanjaju govoru mržnje.

3. Dehumanizacija

Ako su stari Rimljani postavili temelje prava, onda su isto tako dali i jednu od najboljih definicija dehumanizacije. Rob- stvar koja govor!

Postupak dehumanizacije podrazumeva da se subjekat govora mržnje, potpuno ogoli od svih karakteristika ljudskosti, te da se dovede u pitanje opravdanost njegove egzistencije uopšte. Ili kako je to prof. Gordon napisao „pogrešno je ubiti čoveka, ali je sasvim opravdano istrebiti pacova!“ (Gordon, 2017:40) Vrlo jasnim postupcima, koji su već unapred isplanirani, subjektu govora mržnje brišu se sve osobine čovečnosti, njegova vrednost kao živog bića, a najpre dostojanstvo. Na ovaj način on počinje da bude „nečista stvar“ koju je potpuno opravdano, pa čak i poželjno eliminisati.³⁰ U Japanu, vojni zatvorenici na kojima su vršeni stravični eksperimenti označavani su kao „balvani“, „debla“, „bezrepi majmuni“ kako bi se potpuno eliminisala svaka dodirna tačka sa ljudskošću ovih subjekata. Ovi nazivi su korišteni i u naučnim i stručnim radovima koji su objavljivani. Kakva je korelacija govora mržnje i dehumanizacije? Jednostavna. Govor mržnje priprema teren za dehumanizaciju. Dehumanizacija deluje na principima negativnih predrasuda, a ovi stavovi su gotovo nepromenljive kategorije, bez obzira na njihovu utemeljenost u realnosti. Prof. Rot podseća da su u psihologiji naročito značajni negativni stavovi vezani za rasu i etničku pripadnost. Ovakvi stavovi služe razvijanju sukoba i netrpeljivosti, kao i da su frustracije osnov predrasuda, koje se zatim usmeravaju kroz govor mržnje. Negativni stavovi podrazumevaju kršenje principa razumnosti „jer se uprkos svojoj netačnosti i uprkos jakim razlozima protiv njih, uporno održavaju.“ (Rot, 2001:282).

4. Fabrikovanje pretnji

Fabrikovanje pretnji je neminovan pratilac govora mržnje. Nacisti su plašili Nemce Jevrejima. U Turskoj, novine su svakodnevno objavljivanje informacije o pronađenom skrivenom naoružanju Jermena. U Americi, ginekolozi su pisali naučne radove i knjige o tome kako su crnci i homoseksualci više podložni polno prenosivim bolestima. Možemo

²⁹ Više o tome: Bošković Milo-Kriminologija,2007:164

³⁰ Podsetimo se pseudonauke Eugenike, koja je za cilj imala da „naučno“ opravda uklanjanje svih nepoželjnih subjekata iz jednog društva (bolesni, umobolni, mentalno zaostali, bogalji i sl.)

navesti milijarde primera. Fabrikovanje pretnji funkcioniše na dva osnovna principa. Identifikacija neprijatelja i sa druge strane zaštitu nacionalnog interesa, naroda, očuvanje državnog suvereniteta, jedinstva i naravno sprečavanje rata. Odnosno sačuvati društvo od „neprijatelja“.

5. Delovanje grupe

Gustav le Bon je davno istakao da gomile ne predvode preterano inteligentni ljudi, već su to ljudi koji su potekli iz gomile, originalno zadojeni određenom idejom kao i gomila. Intenzitet njihove ubeđenosti u ideju daje sugestibilnu moć istoj toj ideji. Zbog toga, upravo ti agitatori odaju utisak da poseduju neke nadljudske osobine koje gomila nema. (Le Bon 2001, crp.68;)

Možemo slobodno reći da sugestiji podložna i povodljiva gomila počinje da veruje u nadljudsku harizmu agitatora i njegovu „predodređenost“ da ih vodi u bolji život/rat protiv neprijatelja. „Ovladavanje tuđim dušama i svešću drugih ljudi sprovodi se u dobroj meri upravo preko jezika. To ovladavanje dušama kako svojih saboraca, tako i potencijalnih protivnika oduvek je bilo izuzetno važno. U tom smislu obično se upotrebljava termin „meka moć“, što svakako obuhvata i „jezičku meku moć“.“ (Ćirić,2020:49)

Dakle, ideje se mnogo lakše prihvataju u grupi. Njihova sugestivnost je jača. Razlog ovome je psihologija objasnila još 60tih godina Milgramovim eksperimentom³¹, kada je utvrđeno da je konformizam osnovni razlog spremnosti pojedinca da se povinuje nalogima autoritativnih subjekata. Ovaj test je pokazao da je konformizam nadvladavao kako moralna i etička načela ispitanika, tako i njihovu svest u odnosu na dobro/loše, prihvatljivo/neprihvatljivo. Stoga je konformizam u grupi najizrazajniiji, obzirom da je pojedinac „zaštićen“ mišljenjem većine.

5.1. Krivičnopravni osnovi delovanja govora mržnje:

U kontekstu krivičnopravne nauke, mehanizam govora mržnje je po svojoj prirodi uvek umišljajan. Pored toga što on podrazumeva izvršenje određene grupe krivičnih dela, koja mogu da variraju po svojoj kompleksnosti i težini, od uvrede do raspirivanja verske, nacionalne i etničke mržnje, pa do samog genocida i ratnih zločina, odredbom čl. 54a KZ

³¹ Više o tome: Milgram Experiment, https://en.wikipedia.org/wiki/Milgram_experiment, (pristupljeno 05.03.2022.)

predviđeno je da ako je krivično delo učinjeno iz mržnje, sud ovu okolnost mora ceniti kao otežavajuću, osim ako ista nije već propisana kao biće krivičnog dela. Na ovaj način, naš zakonodavac je učinio značajan korak u inkriminaciji zločina iz mržnje i govora mržnje uopšte. Ipak za temu ovog rada mnogo je značajnije razmotriti jedan drugi institut krivičnog prava, koji je praktično neizostavan kada govorimo o društvenoj ulozi govornika- institut podstrekanja.

Podstrekanje predstavlja jedan od tri oblika saučesništva u izvršenju krivičnog dela.³² Podstrekač u smislu granice svoje odgovornosti odgovara u skladu sa svojim umišljajem, a podstrekanje je uvek umišljajna radnja.³³ Osnov isključenja krivice izvršioca, ne isključuje krivično delo podstrekača.³⁴ Radnja podstrekanja u kontekstu ovog rada podrazumeva kako verbalne, tako i neverbalne oblike komunikacije. Ipak, kada je institut podstrekanja u pitanju, ono mora da obuhvata tačno određeno lice/grupu i tačno određeno krivično delo. S tim što nije nužno da podstrekač ima direktno poznanstvo ili bilo kakvu drugu vezu sa licem/grupom u odnosu na koju podstreka počinio. Naš zakonodavac, kao ni mnoga evropska zakonodavca, ne prihvataju pojam nehatnog podstrekanja i sa druge strane podstrekanja na neodređena krivična dela. Kontekst u kojem se podstrekanje odvija može imati presudnu ulogu za postojanje odgovornosti podstrekača.³⁵ Sa druge strane Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida jasno kao kažnjivo delo prepoznaje: neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida,³⁶ kao jedno od krivičnih dela koja su u nadležnosti kako Međunarodnog krivičnog suda, tako i *ad hoc* Tribinala. Stoga prof. Gordon prepoznaje da „potencijal komunikacije da izazove genocid, čini je podstrekanjem.“ (Gordon, 2017:164) Sa druge strane često ćemo čuti od strane govornika mržnje pozivanje na jedan drugi institut-verbalni delikt. Moramo istaći da je ovo pogrešno tumačenje pravnih normi i služi jedino i isključivo da se govornik mržnje „opravda“ pred svojim auditorijumom. Verbalni delikt

³² Krivičnim zakonom Republike Srbije, kao oblici saučesništva predviđeni su: saizvršilaštvo, podstrekanje i pomaganje („Službeni glasnik RS“, br. 85 od 6. oktobra 2005, 88 od 14. oktobra 2005 - ispravka, 107 od 2. decembra 2005 - ispravka, 72 od 3. septembra 2009, 111 od 29. decembra 2009, 121 od 24. decembra 2012, 104 od 27. novembra 2013, 108 od 10. oktobra 2014, 94 od 24. novembra 2016, 35 od 21. maja 2019.); <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg> (pristupljeno 14.03.2022.);

³³ Krivični zakonik RS, čl.34. i čl. 36 st.1

³⁴ Krivični zakonik RS, čl.36 st.2

³⁵ *Faurisson v. France* (1996) je slučaj gde je Komitet za ljudska prava UN, prepoznao da govor mržnje, može imati sofisticiranu formu, te da može izbeći sankcionisanje. Njegove posledice su u tom slučaju gore nego u slučaju samog govora mržnje koji je otvoreno zasnovan na netoleranciji i diskriminacije.

³⁶ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), čl. 3;
(<http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>, pristupljeno 14.03.2022.);

je kolokvijelni naziv za grupu krivičnih dela koja su usmerena protiv političkog, ustavnog i društvenog ustrojstva države, te iz tog razloga ne mogu potpadati pod problematiku govora mržnje, niti predstavljati „zamensku“ kvalifikaciju. Slično kao i verbalni delikt, govornici mržnje se često pozivaju na odredbe koje se tiču slobode izražavanja kao zagaranovanog prava, te u tom pogled „po mišljenju suda, podsticanje na rasnu mržnju kao i podsticanje na vršenje terorističkih krivičnih dela ne može se smatrati prihvatljivim u smislu pozivanja na član kojim se garantuje sloboda izražavanja. (*Hogfeld p. Nemačke*)“ (Stojanović, Kolarić, 2014:178)

4. Uloga sredstava javnog informisanja

Pitanje uloge sredstava informisanja toliko je kompleksno, da bi zavredelo nekoliko zasebnih tomova. Stoga ćemo se osvrnuti samo na najvažnije probleme koji su vezani za sredstva informisanja, koji danas, pored klasičnih medija obuhvataju svakako i internet. Naravno, propagandni uticaj nije isključivo vezan za sredstva informisanja. Filmovi, knjige, muzika, pozorište i drugi element kulturnog života mogu biti lako zloupotrebljeni u svrhu govora mržnje. Činjenica da je određeno lice kulturni radnik ili eminentni naučnik, čini njihovu reč naročito teškom, pogotovo ako je izgovorena u mržnji. Primer ovome je kada je ESLJP u slučaju *M'Bala M'Bala v. France (2015)* zaključio da je „prerušena u umetničku produkciju, zapravo [to] bio opasan, direktan i iznenađan napad, a na temelju ideologije koja je u svemu suprotna vrednostima EKLJP. Sud je stoga zaključio, da je podnosilac predstavke nameravao da izigra slobodu izražavanja zagaranovanu čl.10 u cilju koji je suprotan odredbama i duhu Konvencije[...]“³⁷ (<https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/mbala-v-france-no-2523913/>, pristupljeno 22.03.2022.) Ipak, mediji i internet, kao proizvodi masovnosti³⁸ neminovno imaju najveći uticaj na javno mnjenje pa su i najčešće zloupotrebljeni od strane propagandista mržnje. O tome koliki uticaj medij može da ima na javno mnjenje možemo najlakše videti u primeru koji se i danas izučava u psihologiji, a to je radio emisija „Rat svetova“ Orsona Velsa (1938). Prepoznajući potencijal medija, nacistička propagandna mašinerija predvođena Jozefom Gebelsom, dovela je do savršenstva ono što se danas

³⁷ *M'Bala M'Bala v. France (2015)*. M' Bala M' Bala, je francuski komičar i politički aktivista, koj je na teritoriji Francuske, Svajcarske i Belgije više puta osuđivan zbog propagiranja terorizma, govora mržnje, uvreda i antisemitizam. Više o tome: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/mbala-v-france-no-2523913/> (pristupljeno 22.03.2022.)

³⁸ U predmetu *Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France (2007)*, sud implicitno govori o pitnju „dostupnosti široj javnosti“, praveći distinkciju između npr. pisanih medija (dnevni listovi, nedeljnici i sl.) koji su dostupni najširoj javnosti, naspram npr. političkih stavova iznetih u književnim delima (za koje sud ističe da neminovno imaju užu publiku). <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/lindon-and-others-v-france/> (pristupljeno 03.09.2022.)

naziva tehnika „Velike laži“ u masovnoj propagandi i to upotrebom svakog dostupnog sredstva informisanja. Deklaracija Saveta Evrope o slobodi izražavanja i informisanja u medijima u borbi protiv terorizma (2005), prepoznala da postoje okolnosti kada mediji i novinari mogu nenamerno služiti kao sredstvo putem kojeg se izražava rasizam, ksenofobija i mržnja.³⁹ Ipak, mnogi su slučajevi kada mediji, da li zbog svoje podređenosti vlastima ili proste ideološke simpatije urednika ili novinara, zloupotrebljavaju svoju moć, kako bi određene poruke preneli široj javnosti. U kontekstu teme, zanimljiva su dva primera sa početka XX veka. Godine 1903. ruski list „Znamja“ objavio je antisemitski spis „Protokoli Zionskih mudraca“⁴⁰ koji je postao osnovno štivo antisemita do danas. Henri Ford većinu svojih antisemitskih stavova učinio je javnim nakon što je kupio dnevne novine „*The Dearborn Independent*“.⁴¹ Ono što je Ford činio drugačije od ostalih jeste enormna distribucija, koja se vršila kroz Fordova zastupništva.⁴² Prof. Hasia Diner sa Univerziteta u Nju Jorku u intervju za „*America Experience*“ ističe da „Ono što Henri Ford kaže, ljudi zastaju i slušaju. Ima ljudi koji su o njemu govorili kao o potencijalnom predsedničkom kandidatu 1920-ih. Neki lokalni kafandžija izgovori antisemitsku opasku, nikoga nije briga [...] to ima veoma ograničen auditorijum. Ali, sposobnost Henrija Forda da svojim rečima pridobije nacionalnu publiku učinila ga je veoma opasnom osobom.“ (https://www.pbs.org/wgbh/americalexperience/features/henryford-antisemitism/, pristupljeno 22.03.2022.) U ovom kontekstu važno je razumeti da je posredna odgovornost novinara, važno pitanje u vezi sa kojim nije moguće zauzeti jedinstven stav.⁴³ Ipak, moramo imati u vidu da kao i kod većine postupaka iz oblasti govora mržnje, presudnu ulogu ima kontekst u kojem medij u određenom trenutku dela. Ipak i u tom slučaju se postavlja osnovno pitanje, da li je delanje medija samo ukazivanje na konkretan problem, pa je isti zloupotrebljen u pogrešnom smislu, ili je medij propagandističko oruđe za govornika mržnje i pristaje na to. Iako naš ZJIM u čl. 75, a ZEM u čl. 51 decidirano zabranjuje govor mržnje, sudska praksa u predmetima po osnovu povrede ovih članova

³⁹ Zbornik pravnih instrumenata Saveta Evrope u vezi sa medijima, str.302, tč.5, <https://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf> (pristupljeno 23.03.2022.)

⁴⁰ Više o tome: Protokoli Sionskih mudraca, https://hr.wikipedia.org/wiki/Protokoli_Sionskih_mudraca (pristupljeno 22.03.2022.g.)

⁴¹ Gotovo čitavu deceniju je časopis objavljivao antisemitski sadržaj. Velika depresija, posebno je doprinela atmosferi antisemitizma u Americi, koja je ključala, naletom Jevreja koji su izbegli iz Evrope tokom Prvog svetskog rata. Jevrejima se pripisivala krivica da su ratni profiteri i ubice Hrista.

⁴² Više o tome: American Experience: Ford's Ant-Semitism: <https://www.pbs.org/wgbh/americalexperience/features/henryford-antisemitism/> (pristupljeno 22.03.2022.)

⁴³ *Jersild v. Denmark* (1994): „ESLjP zauzeo je stav da osuda novinara od strane danskog suda da je, pomagao širenje rasističkih ideja intervjuisanjem rasističke grupe „Zelenojaknaši“ nije opravdana, obzirom na to da cilj intervjua nije bilo širenje ideja i raspirivanje mržnje, već upoznavanje Danske sa aktuelnim temama.“ <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/jersild-v-denmark/> (pristupljeno 23.03.2022.)

je na nivou statističke greške. Sa pojavom interneta, društvenih mreža i raznih interaktivnih platformi pomerila je granice slobode izražavanja nemerljivih granica. Internet prostor je zbog svoje specifične arhitekture, učinio da govor mržnje, bude ne samo neuklonjen, već i potpuno nesankcionisan. Društvene mreže su omogućile interakciju korisnika koja je tolerisala sve. Neki bi rekli, da je ovo čak i podsticano, zbog većeg profita (veći broj pregleda, više reklama).⁴⁴ Sve veća pojava nasilja na društvenim mrežama, sve opasnije i zapaljivije reči, dovele su do ozbiljnih pravnih debata, da li je moguće ograničiti slobodu izražavanja, odnosno njenu zloupotrebu na internetu. Iako su brojne kompanije omogućile tzv. prijavljivanje i uklanjanje neprikladnih objava, najveći zakonski pomak učinila je Nemačka 2017.g. kada je donela Zakon⁴⁵ kojim je obavezala kompanije da redovno uklanjaju neprihvatljiv sadržaja, pod pretnjom novčanih kazni koje se kreću u milionskim iznosima. Da je problem nasilja, pa i govora mržnje na internetu postao sveprisutan, govori i činjenica da je pri VJT u Beogradu, 2006.g. osnovano posebno odeljenje za visokotehnoški kriminal.⁴⁶ Nadležnost tužilaštva predviđena je između ostalog za otkrivanje i gonjenje krivičnih dela „protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnoškog kriminala, [...]“⁴⁷ Za procesuiranje predviđena je nadležnost posebnog Odeljenja pri Višem suda u Beogradu.⁴⁸ Na ovaj način, u zakonodavnom i organizacionom smislu učinjen je važan korak ka suzbijanju govora mržnje na internetu. Na žalost, praksa je pokazala veće poverenje građana u nezavisne institucije, kao što su Ombudsmeni i Poverenici nego u celokupnost pravosudnog sistema.

Zaključak

Bilo bi najjednostavnije reći da je govor mržnje neprihvatljiv, zabranjen, i da svako treba da bude sankcionisan za izgovorene zapaljive reči. Sa druge strane, činjenica je da ovaj vid zloupotrebe slobode izražavanja ima svoje skrivene oblike, koji su teški za

⁴⁴ Pokušajte da pronađete na „You Tube“ platformi Yu Rock pesmu, koja ne sadrži bar neki komentar sa sadržajem govor mržnje na nacionalnoj, verskoj ili etničkoj osnovi.

⁴⁵ *Netzwerkdurchsetzungsgesetz (2017)* je akt koji je Nemačka donela ističući neverovatan porast govora mržnje na internetu. Zakon je pooštren u prethodnom periodu i izazvao je veliko negodovanje internet kompanija, koje su imale zakonsku obavezu da policiji dostavljaju podatke korisnika čiji su sadržaj uklonile. G.2022. Zakon se našao pred sudom, gde je razmatrano da li je isti u suprotnosti sa međunarodnim aktima Više o tome: DW <https://www.dw.com/en/germanys-battle-against-online-hate-speech/a-60613294> (pristupljeno 23.03.2022.)

⁴⁶ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnoškog kriminala („Sl. glasnik RS“, br. 61/2005 i 104/2009)

⁴⁷ *Ibid.* čl. 3 st.3;

⁴⁸ *Ibid.* čl.11;

dokazivanje i samim tim iziskuju multidisciplinarne pristupe i veliku pažnju u prepoznavanju ove zloupotrebe. Ostaje pitanje da li je zrelosti društva i građana koji ga čine, dovoljan da se isti ogлуše na govor mržnje i njegovu zapaljivu moć? Da li određeni mehanizmi kojima mrzitelji pribegavaju vremenom čine postajemo imuni na govor mržnje? Možda prestajemo da primećujemo da je došlo do pomeranja granice onog što se smatra prihvatljivim obraćanjem? Da li dovoljna količina mržnje u javnom diskursu, političkoj debati, senzacionalističkim naslovima i javnim nastupima čini da postanemo gluvi na njegove jezive odjeke? Važno je razumeti da svaki član društva snosi odgovornost, ne samo za ono što izrekne, već i za ono za što se "napravio" da ne čuje ili ne vidi. U tom kontekstu, subjekti koji su svoj ugled ili prepoznatljivost stekli u društvu, svojom profesijom ili društvenim delanjem, dužni su da razumeju i prihvate da njihova reč nosi veći stepen odgovornost u odnosu na običnog građanina. Ako verujemo da je čovek po svojoj prirodi razumno biće, postavlja se pitanje, šta sprečava javnog govornika da sa svoje društvene pozornice umesto mržnje, širi toleranciju? Ako pogledamo brojne odluke pobrojane u prethodnom izlaganju i istorijske primere, koji su pokazali najstrašnije užase do kojih je čovečanstvo doseglo zbog zapaljivih reči, možemo reći da su na međunarodnom planu učinjeni brojni pravni pomaci kako bi javno prepoznatljivi subjekti postali odgovorni za ono što izreknu na društvenoj pozornici. Ipak, u realnosti se pokazalo da društva nisu imuna na govor mržnje i da je pitanje slobode izražavanja u političkoj debati i danas kamen spoticanja u gotovo svim zakonodavstvima. Jedan američki pravnik je rekao da je sloboda izražavanja imala upornije borce od onih koji su se borili protiv govora mržnje. Da li je u demokratskom društvu moguće ograničiti slobodu izražavanja, čak i kada je ona poklekla pred govorom mržnje? Verujemo da odgovor mora biti pozitivan, a naročito kada se radi o licima koja su na bilo koji način prepoznatljivi u određenom društvu. Njihova reč je dalekosežna i može imati kobne posledice, naročito u društvima koja imaju nizak stepen kulturne produhovljenosti. Gde učitelj uči da se mrzimo, a policajca ili vojnika se plašimo jer pripadamo manjinskoj grupi, onda govorimo o nezdravom društvu, koje se izrodilo iz nezdravih pobuda govornika. U kontekstu medija i internet, problem je dosegao viši stepen složenosti. Naročito kada govorimo o internetu koji generalno ne podleže zakonskim propisima u onom smislu kako je to do sada primenjivano. Sa druge strane, mediji kao neko ko bi trebao da bude „kontrolor“ javnog istupanja, često podležu propagandom delovanju i politikanstvu. U tom smislu, dok se zakonodavstvo ne prilagodi arhitekturi interneta, govor mržnje će pronalaziti svoj put do najšire moguće publike. U suprotnom, zakoni će već u trenutku donošenja biti uveliko prevaziđeni i neprimenljivi.

Literatura

Knjige i časopisi:

- Beširević Violeta, *Militantna demokratija-Nekada i sada*, Sl. Glasnik, Beograd, 2013;
- Bošković Milo-Kriminologija, Pravni fakultet NS, Novi Sad, 2007;
- Bošković Milo- Kriminološki leksikon, Matica srpska, Novi Sad 2015;
- Ćirić Jovan- Knjiga o mržnji (Sa reči na dela...Od govora do zločina mržnje), Sl. Glasnik, Beograd,2020;
- Gordon S.Gregory- *Atrocity Speech Law (Fundation, Fragmentation, Fruition)*, Oxford Uneversity Press NY, 2017;
- Kojić T. (2018), Govor mržnje u praksi ESLJP, *Žurnal za kriminalistku i pravo*,343.98,str.311-329;
- Kojić T. (2019), Govor mržnje-Zloupotreba slobode ili zločin, *Zaštita ljudskih prava*, 1/2019, str.139-168;
- Le Bon Gustav- *The Crowd, A Study of the popular mind*, Kitchner 2001;
- Stajić, Lazić- *Uvod u nacionalnu bezbednost*, Službeni glasnik i ANB, Beograd 2015.g.;
- Stojanović, Kolarić- *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije*, Pravni fakultet BG, Beograd 2014;
- Rot Nikola-*Opšta psihologija*, ZUNS, Beograd 2001;
- Walker Samuel, *Hate speech, the history of an American controversy*, 1994, Nebrasca Press, London;

Zakonski propisi:

- Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 98/2006);
- Zakon o ratifikaciji Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (1950)... („Sl. list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr. i „Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 12/2010 i 10/2015)
- Krivični zakonik Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019);
- Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009);
- Zakon o javnom informisanju i medijima („Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 - autentično tumačenje);
- Zakon o elektronskim medijima („Sl. glasnik RS“, br. 83/2014 i 6/2016 - dr. zakon);
- Zakonik o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019);
- Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda („Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 5/2001);
- Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga („Sl. glasnik RS“, br. 55/2015);
- Pravilnik o zaštiti maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga („Sl. glasnik RS“, br. 25/2015);
- Zbornik pravnih instrumenata Saveta Evrope u vezi sa medijima, str.302, tč.5;

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala („Sl. glasnik RS“, br. 61/2005 i 104/2009)

Internet stranice:

ABC NEWS suspends „The View“ host Whoopi Goldberg:

<https://www.cnn.com/2022/02/01/media/whoopi-goldberg-the-view-suspended/index.html>
(pristupljeno 01.03.2022.);

Disciplinski postupak protiv 12 policajaca u Priboju zbog pesme „Oj Srebrenice“

<https://www.021.rs/story/Info/Srbija/294684/Disciplinski-postupak-protiv-12-policajaca-u-Priboju-zbog-pesme-Oj-Srebrenice.html> (pristupljeno 01.03.2022.);

Putin naredio napad na Ukrajinu i zaprijetio onima koji ih pokušaju zaustaviti:

<https://balkans.aljazeera.net/videos/2022/2/24/putin-naredio-napad-na-ukrajinu-i-zaprijetio-onima-koji-ih-pokusaju-zaustaviti> (pristupljeno 01.03.2022.);

Evropska konvencija i ljudskim pravima:

https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MNE.pdf , 14.03.2022.g.);

Zakon o ratifikaciji EKLJP: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-ratifikaciji-evropske-konvencije-ljudska-prava-osnovne-slobode.html> , pristupljeno 14.03.2022.);

Prosecutor v. Akayesu (1998), <https://www.refworld.org/cases,ICTR,40278fbb4.html>
(pristupljeno 23.03.2022.g.);

Prosecutor v. Ruggiu (2000), <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/cases/ictr-97-32/public-information/en/profile-ruggiu.pdf> (pristupljeno 23.03.2022.g.);

Prosecutor v. Nahimana (the so-called Media Case) (2003), <https://casebook.icrc.org/case-study/ictr-media-case>, (pristupljeno 23.03.2022.g.);

Zana vs. Turkey (1997.) [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-7806%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-7806%22]})
(26.02.2022.g.);

Zana v. Turkey <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/zana-v-turkey/>.(pristupljeno 26.02.2022.g.);

Jean-Marie Le Pen v. France (2010), (file:///C:/Users/Tijana/Desktop/003-3117124-3455760%20(2).pdf , pristupljeno 09.03.2022.g.);

Brasilier v. Farnce (2006), <https://www.5rb.com/case/brasilier-v-france/> (09.03.2022.);

Süreç v. Turkey (1999.), <https://www.legal-tools.org/doc/a5d024/pdf/>, (pristupljeno 28.03.2022.)

Milgram Experiment, https://en.wikipedia.org/wiki/Milgram_experiment, (pristupljeno 05.03.2022.);

KZ:<https://www.pravno-informacioni>

[sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg](https://www.pravno-informacioni.sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg) (pristupljeno 14.03.2022.);

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), čl. 3;

(<http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm> (pristupljeno 14.03.2022.);

M'Bala M'Bala v. France (2015) <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/mbala-v-france-no-2523913/> (pristupljeno 22.03.2022.);

- Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France (2007) <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/lindon-and-others-v-france/> (pristupljeno 03.09.2022.);
- Zbornik pravnih instrumenata Saveta Evrope u vezi sa medijima, str.302, tč.5, <https://semm.mk/attachments/article/242/sovet-na-evropa.pdf> (pristupljeno 23.03.2022.);
- Protokoli Sionskih mudraca https://hr.wikipedia.org/wiki/Protokoli_Sionskih_mudraca (pristupljeno 22.03.2022.g.);
- America Eperience: Ford's Ant-Semitism (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/henryford-antisemitism/>) (pristupljeno 22.03.2022.);
- Jersild v. Denmark, <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/jersild-v-denmark/> (pristupljeno 23.03.2022.);
- DW: Germany's battle against online hate speech: <https://www.dw.com/en/germanys-battle-against-online-hate-speech/a-60613294> (pristupljeno 23.03.2022.);

Tijana Kojić*

HATE SPEECH IN THE SPHERE OF PUBLIC ADDRESS

Abstract: What makes hate speech in the public sphere different from "everyday" hate speech? What is the role of the public speaker and how the fact that his exposure distinguishes him from an everyday person, is the very thing that contributes to the suggestibility of listeners and faster dehumanization of hate speech victims? How has the media and internet contributed to the fact that hate speech can penetrate into every pore of society? Is the public role of the speaker what gives him a greater degree of social responsibility for what and how he addresses his listeners? Better understanding the social role of the speaker and the environment in which hate speech is uttered, facilitates easier identification of hate speech and also better understanding its consequences on a particular community. Ultimately it facilitates not only its criminal processing, but also development of social awareness to hate speech and other forms of freedom of expression abuse.

Keywords: hate speech, public space, public office holder, publicly prominent person, media space, suggestibility, internet space;

* Tijana Kojić, LLM, expert associate in the Vasić law office in Belgrade. She obtained two master's degrees at the Faculty of Law, University of Novi Sad, in the General Department - Psychology of Testimony in Criminal Procedure and the Department of National Security - Security and Human Rights. kojichtijana@gmail.com;

Zoran Pavlović*

HATE SPEECH, VIOLENCE AND DISSEMINATING OF FALSE NEWS ON THE GLOBAL SOCIAL NETWORKING HIGHWAY

Abstract: Mass use of the Internet and social networks, along with radio, television and other e - portals, has led in modern times to a completely different perception of freedom of expression as one of the basic human rights. Rapid exchange of information with all its advantages gains special weight when social networks are turned into a means of exchanging or displaying content inappropriate for (un) public communication, which commits various (un) punishable acts and disturbs the public. Spreading hate speech, inciting violence and spreading false news on social networks, thanks to incomplete or uneven legal regulations, but also jurisprudence, sometimes leads to a lack of adequate social reaction to them. Without special incrimination for acts of execution through the global highway of social networks, it is not possible to sanction abuses of freedom of speech or hate speech through these media. Social media users are expected to refrain from hate speech, and social networks are expected to refrain from posting illegal user content on their platforms. Determining the identity of persons who spread hate speech and providing evidence for the purpose of criminal proceedings is a special challenge for all those responsible in the system of providing legal protection. The aim of this paper is to investigate the need for a different setting of responsibilities of social networks with existing or new regulations, for hate speech, violence and spreading of false news by users.

Keywords: freedom of expression, hate speech, responsibility of social networks and their users.

* Zoran Pavlović, PhD, full professor at the Faculty of Law, University of Business Academy Novi Sad and Provincial Protector of Citizens

Considerations on freedom of expression and the challenges of the new age

At the very top of the pyramid of human rights values that have long been the subject of international legal protection, equal to the right to life, the right to security, the right to privacy, etc. there is also the right to freedom of expression. Victims, remembered by the 20th century history, as a consequence of crimes against humanity and other goods protected by international (Hague, Geneva, etc.) law from World War I and II, Holocaust or aggression remembered by contemporaries, demanded the construction of a new order and legal human rights regulations. The UN Universal Declaration of Human Rights of December 10th, 1948 is therefore considered a basic international legal instrument dealing with (and) the regulation of the human right to freedom of expression. Article 19 of the Declaration states *that everyone has the right to freedom of opinion and expression, including the right not to be disturbed because of his own opinion, and the right to seek, receive and impart information and ideas through any means and regardless of borders.* Following the ideas of Valtazar Bogišić from the beginning of the 20th century from the General Property Code for the Principality of Montenegro, that we cannot use our right only to others in misfortune or trouble, the authors of the Universal Declaration restricted freedom of expression by Article 30, stating that *no provision it may be construed as the right for any State, group or person to engage in any activity or to perform any act aimed at violating the rights and freedoms contained therein.*

Accompanying Article 10 of the Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4th, 1950, similarly to the Universal Declaration, freedom of expression is defined as the right of everyone. *This right includes freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers.* At the same time, it *does not prevent states from requiring licenses for television, radio and cinema companies.* As the using of these freedoms entails duties and responsibilities, *it may be subject to formalities, conditions, restrictions or penalties based on respect for and application of the principle of legality, in the interests of national security, territorial integrity or public security, to prevent disorder or crime, to protect health. or morals, the protection of the reputation or rights of others, the prevention of disclosure of information obtained in confidence, or the preservation of the authority and impartiality of the judiciary.* A similar right to freedom of expression and the limits of its restriction are determined by the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, which was certainly a good premise for the creation of a constitutional framework establishing the right to freedom of expression and framework for its limitation. These restrictions

must always be based on the law, have a legitimate aim and be necessary. But these are all standards that most democracies adhere to.

Both freedom of expression and challenges related to the restriction of this human right, today encounter dilemmas and questions that the authors of the Universal Declaration could not even imagine, while at the time of writing the current Constitution of the Republic of Serbia in 2006 they could only guess. The Republic of Serbia is a member of the Council of Europe and, as a legally regulated state, has the obligation to answer a number of questions related to the content that is presented on social networks. This is especially true when it comes to protecting a child's rights and safety on social media.

If we were to call the Internet a virtual and global highway for communication, then social networks could be labeled as fast lanes on that highway. This means that users of social networks share their thoughts, beliefs or ideas very easily and quickly with other users, whom they know but also do not know. Therefore, the use of social networks can lead to its other extreme, the abuse of the right to freedom of expression, directly contrary to the values of public order which guarantee the rights of others.

Therefore, due to the relative anonymity of users of social networks on the Internet, the issue of regulating (abusing) freedom of expression, which often leads to hate speech, violence and spreading false news, is a serious task for decision makers and those who practice legal protection of the injured on the, so called, global highway of social networks.

Although the definition of the phenomenon of hate speech has been doctrinally debated for a long time, it has not yet been precisely determined what it would actually represent. According to Beneš, *hate speech* (Benesch, S., 2014) is a prohibited form of speech, which restricts freedom of expression because, instead of contributing to the debate in a democratic society, this dangerous speech discriminates against certain vulnerable groups in society and encourages hatred, aggression and hostility. It can be said that hate speech is a special evil/ire/malice for minorities.

The European Commission's General Recommendation against Racism and Intolerance (ECRI) more specifically defines hate speech as (ECRI, Policy Recommendation No. 15, December 8th, 2016) the use of one or more specific forms of expression - advocating, promoting or encouraging defamation, hatred or defamation of a person or group of persons, as well as any harassment, insults, negative stereotypes, stigmatization or threats against such person or group of persons, as well as justification of all the above forms of

expression - based on an exhaustive list of personal characteristics or status including race , skin color, language, religion or belief, nationality or ethnicity, as well as origin, age, disability, gender, gender, gender identity and sexual orientation.

The European Court of Human Rights (ECtHR) itself applies a case-by-case approach. For the purposes of this paper, we will consider hate speech as speech that through various types of expression (scientific, commercial, political, etc., orally, in writing, digitally, etc.), recipients of messages (adults, children, etc.) and intent to provoke hatred) spreads, encourages, promotes and justifies hatred, discrimination and victimization of particularly vulnerable groups in society.

Although the number of Internet and social network users is growing today, that number has further increased as one of the consequences of the pandemic, caused by the SARS CoV2 virus from 2020. But the violation of the right to privacy through hate speech on the Internet appears before the European Court of Human Rights in the case of *Delphi v. Estonia* (2015). The Grand Chamber of the European Court of Human Rights handed down a judgment on June 19th, 2015 in the case of *Delfi AS v. Estonia* ([2015] ECHR 586) after the case was transferred to it, following a decision by the First Chamber ECHR in October 2013 ([2014] ECHR 941). The newspaper (internet) portal Delfi A as a publisher has been declared responsible for the speech against the honour and reputation published by NN commentators on their pages.

The Estonian Supreme Court confirmed the company's determined responsibility to the applicant for certain anonymous comments which were, provisionally, published via its news portal. The comments were made in response to a *public interest story* published by the applicants (concerning the destruction of ice roads) and were incendiary, occasionally threatening and, on one occasion, vaguely anti-Semitic. They were not registered by the technology available to the applicants, which would detect and filter comments of offensive content, nor were they removed immediately after they were published; rather, they remained on the applicant's news portal until the citizen who was the target of the comments lodged a complaint - although they were removed on the same day as the complaint was lodged. Finally, the amount of damages awarded by the Estonian Supreme Court (€ 320) was inappropriately small, although the applicants' argument was, of course, that the greater impact of the Estonian Supreme Court's decision was the extent to which it would cool business, its activities as an entity that allowed the simultaneous posting of comments by anonymous post writers.

The Chamber of the European Court of Human Rights (ECHR) found no violation of Article 10 (freedom of expression) of the Convention, arguing (a) that priority should not be given between Article 10 and Article 8 (right to privacy) (b) that there was no reality that the injured party's right to privacy was justified by allowing him to file a civil lawsuit against anonymous post writers and (c) that the impact of the Estonian Supreme Court's decision could be measured by the minimum amount of damages awarded, and that this was a proportionate response, the need to protect the rights and reputation of that party.

The decision of the Grand Chamber confirmed the decision of the First Chamber in the statement that there was no violation of Article 10. Perhaps the three most important topics arising from this decision (due to the future of such publishing) are that hate speech must first pay attention to what kind of speech and the rights are violated by its publication. The applicants admitted that the Supreme Court's decision had served a legitimate purpose, namely to protect the rights and reputations of others. Moreover, the ECHR spoke about the right to privacy (whose reputation can be a component) and pointed out the fact that there should be no automatic prioritization between Articles 8 and 10 (paragraph 139 of the Decision). Likewise, it is possible to suggest that, while the First Chamber largely understood this fact and focused entirely on the potential violation that occurred, the Grand Chamber was much more concerned about the moral quality of the speech in question. What was at stake was hate speech, or violence-threatening speech, or indeed, speech that could be characterized as anti-Semitic (see paragraphs 117 and 159). For this reason, the Court noted that speech incompatible with the values of the Convention was not protected by Article 10 as a result of Article 17 (paragraph 136).

Second, the Internet portal for user comments cannot claim that it is not the publisher (with responsibility) of messages anonymously posted on its web portal and over which it maintains a certain measure of control and that, in future, there is no violation of the right to freedom of expression when such an active mediator is asked to remove offensive comments after having a constructive knowledge of their existence. Last but not least, it indicates that the normal rules regarding the balance between freedom of expression and the right to privacy or reputation may need to be significantly changed (certainly in their application) when it comes to online publications (portals).

The decision of the European Court of Human Rights in this case simply continues the tendency to increase the protection afforded to integrity and privacy rights in general (and perhaps to increase available controls for extremely unacceptable speech) as a barrier against expanded opportunities to exercise *de facto freedom of expression*, provided by the internet.

Unlike news (as in the case of Delphi AS), radio and TV portals, social networks are not treated as publishers, but as intermediaries. In other words, the increasing use of Android phones results in the content of news being downloaded via so-called smart phones from digital platforms and social networks. In this way, regulations are created at the European level that will lead to new obligations of social networks.

The importance of social networks as intermediaries in communication

Social networks, in accordance with their role today as *intermediaries* in communication, can influence the content they publish. This impact is reflected in the fact that the data is controlled, or not controlled. In that way, the misuse of (personal) data can be very easily prevented or enabled. Regarding the presentation of data, possessed by social networks in the last few years, the following stand out as actions related to the information that *Facebook* (FB) has about its users, which have been misused in various ways in different situations.

The beginning of the detection of the abuse of this social network is connected with the use of data from FB users in 2016 in the 2016 Trump campaign. But it was not until 2021 that the testimony of whistleblower F. Haugen revealed to the US Senate how dangerous the abuse of social networks is, because FB and Instagram used their network as intermediaries to deceive the public, endanger children's safety, and incite violence and much more. The content, which includes hate speech on these two networks, according to an internal research that has not been published in public, shows that Instagram, which is owned by Facebook, negatively affects even the mental health of teenagers. In other words, instead of protecting users, social networks have shown that they do not show the true state of affairs when it comes to the fight against hatred, violence and misinformation.

¹ In her testimony, Haugen also made serious accusations due to the riots in the American Capitol on January 6th, 2021, claiming that Facebook helped incite violence, through hate speech.

This event was, by applying international human rights standards, the basis for the reaction of the FB Supervisory Board for moderating content, by making a decision on the permanent suspension of the profile of D. Trump's users due to announcements of

¹https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=10&dd=05&nav_category=78&nav_id=193268
4 visited on April 1st, 2022.

riots in Parliament. However, according to Vukčević (Vukčević, I. 2021/1, 301), the decision itself clearly lacks Facebook's will to form a unified way to treat the profiles of political leaders, as well as the company's resistance to tackling the way its business model potentially contributed to the violent events, including the riots on Capitol Hill, on January 6th, 2021.

How dangerous social networks really are can be seen through the phenomenon of *fake news*, which can affect the lives of individuals, certain groups and the state as a whole. One example is the impact of fake news on election results.

However, despite these radical examples of abuse of social networks, the right to freedom of expression should still be perceived as one of the basic human rights, which must be a condition for establishing additional control obligations towards social networks (Roksandić Vidlička, S., Mamić, K., 2018).

On the one hand, social networks allow us to access quickly and easily, with minimal costs, the necessary information and to communicate with remote users who can be located anywhere, even on the other side of the globe. In this way, an individual can promptly access most of the information that before the digital age, one could not have imagined that one could receive at the moment. On the other hand, this information can be very easily checked and even corrected, that is, it can be reached through social networks. This means that restricting the availability and transmission of information through social networks would also lead to restrictions on freedom of expression. This is a border that needs to be carefully set, but at the same time it is a signal that there is a possibility of endangering all rights that are protected by norms of public order and mandatory norms.

This would lead to the conclusion that freedom of expression on social networks could / should be limited to incriminations in criminal (criminal and misdemeanour) legislation, which the Republic of Serbia has done. The restrictions set by the legislator are in line with the restrictions prescribed by the ECHR. However, if we start processing social networks for user content in accordance with the rules on liability in criminal law, without changing all other regulations (such as the Law on Electronic Commerce), we will probably question the application of the principle of legality. The issue of *de lege ferenda* deserves special treatment, but we also have room for intervention under the existing criminal law regulations.

Relevant legal regulations on hate speech in the Republic of Serbia

In the Republic of Serbia, the constitutional text nowhere directly mentions hate speech, but apart from strategic documents, there are several legal mechanisms for protection against hate speech, which are based on two legal frameworks: the Law on Protection against Discrimination and the Law on Information and Media. If hate speech incites violence and hatred, the Criminal Code is applied. However, the relatively modest jurisprudence in the field of hate speech (especially on social networks) also points to the fact that it is still necessary to work on creating a protection system in this area and that many available mechanisms are not effective, proportionate and dissuasive. In future amendments to the relevant regulations, a strict distinction should be made between hate speech and harassment and degrading treatment, which overlap in practice. Also, prosecutors very often do not recognize hate speech and do not act on criminal charges. Judicial practice is also very problematic, as judges in some cases have not recognized hate speech, and often recognize freedom of expression as an inviolable value. The right to freedom of expression is an element of any democracy and is protected even if the information can shock and disturb, it must be limited when a speech is considered hate speech (Krstić, I., 2020, 60). This is of particular importance in multicultural societies, which are in transition, with a difficult past and which have an underdeveloped level of human rights culture and media literacy. That is why we must work, similar to zero tolerance for violence, and the rule of zero tolerance for hate speech.

Hate speech itself was introduced for the first time in our legislation in the Law on Prohibition of Discrimination, which prohibits hate speech, and can be called an example of good practice and providing legal protection to particularly vulnerable groups and individuals in society.

The advanced solutions from this law (Article 11) certainly deserve every praise, for giving the definition of hate speech, but we must emphasize that it is not in line with the definition from the ECRI Recommendation no. 15, and second, does not differentiate between harassment and degrading treatment. Hate speech defined as *the expression of ideas, information and opinions that incite discrimination, hatred or violence against a person or group of persons because of their personal characteristics, in **public media and other publications**, at gatherings and places accessible to the public, writing and displaying messages or symbols and in another way, for the purpose of acting towards third parties, and is encouraged by expressing ideas and opinions that lead to discrimination, hatred or violence* .

The very definition of hate speech lacked social networks, which was certainly not noticeable at the time the law was written, and real-life examples show the necessity of either setting a more general definition or introducing social networks as places of execution.

In the Criminal Code, criminal law has ²directly or indirectly incriminated hate speech to criminalize crimes against freedoms and rights of man and citizen (Violation of equality (Article 128), Violation of the right to use language and script (Article 129), Violation of freedom of expression or ethnicity (Article 130), Violation of freedom of religion and belief (Article 131), Extortion of testimony (Article 136), Abuse and torture (Article 137)), crimes against honor and reputation (Violation of reputation due to racial, religious, national or other affiliations (Article 174), criminal offenses against the constitutional order and security of the Republic of Serbia (Incitement to national, racial and religious hatred and intolerance (Article 317)), criminal offenses against public order and peace (Violent behaviour at a sporting event or public gathering) Article 344a)), crimes against humanity and other goods protected by international law (Racial and other discrimination (Article 387)).

This does not end the catalogue of criminal acts in which criminal acts with elements of hate speech are found, but these are the ones in which it most often appears as a possible act of execution. We must draw attention to the fact that these are not criminal acts - hate crimes, but criminal acts resulting from hate speech. The difference is discrete, but it exists. Namely, the phenomenology of hate speech requires us to have mechanisms that enable an adequate social reaction to hate speech, especially when it is done through social networks. Prosecuting social networks, as well as individuals for hate speech, is therefore not an easy task, and implies appropriate changes in legislation, but also a change in the attitudes of prosecutors and courts in the prosecution and trial of such crimes. We will single out the incriminations from Articles 387 and 317 of the Criminal Code as an example.

Article 387 criminalizes **racial discrimination** that exists when a person violates basic human rights on the basis of difference in race, colour, religion, nationality, ethnic origin or other personal characteristic, punishable by six months to five years in prison. Persecution of organizations or individuals for their commitment to equality is also punishable. It is also punishable to spread the idea of the superiority of one race over

² Criminal Code of the Republic of Serbia „Official Gazette of the RS“, No. 85/2005, 88/2005 (correction), 107/2005 (correction), 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108 / 2014, 94/2016, 35/2019)

another or to propagate racial hatred or incite racial discrimination. In addition, it is criminalized to disseminate and make publicly available texts, images or any other representation of ideas or theories that advocate or incite hatred, discrimination or violence against any person or group of persons based on race, colour, religion, nationality, ethnic origin or some other personal characteristic. Finally, a public threat to commit a criminal offense against a person or group of persons for belonging to a particular race, colour, religion, nationality, ethnic origin or other personal characteristic will be punishable by imprisonment for more than four years. The threatened imprisonment for these three forms of crime is from three months to three years. It is important to note that the last two forms of committing this crime provide broader protection due to the use of the word „and some other personal characteristic“, which means that they do not refer only to racial discrimination. Article 317 of the Criminal Code criminalizes **inciting national, racial and religious hatred and intolerance**, for which a prison sentence of between six months and five years is threatened. If this act is committed by coercion, abuse, endangering security, exposing national, ethnic or religious symbols, damaging other people's property, desecrating monuments, memorials or graves, the perpetrator will be sentenced to one to eight years in prison. Also, if the act was committed by abuse of position or authority or if as a result of these acts there were riots, violence or other serious consequences for the common life of peoples, national minorities or ethnic groups living in Serbia, the perpetrator shall be punished by imprisonment for one to eight years, or imprisonment from two to ten years.

Penal provisions on hate speech include regulations other than the Criminal Code, the Law on Prohibition of Discrimination and the Law on Public Information and Media, as well as other media laws containing criminal provisions.

Regardless of the legal framework for sanctioning hate speech, there is still no unified data on which crimes are in question and before which courts, and a number of cases can be identified through reports on the work of independent institutions. However, the relatively small number of processed reports or verdicts shows not that there was no hate speech, but that the authorized persons still do not show a sufficient level of sensitivity for this act of execution, and therefore do not work on these life events.

Instead of a conclusion - where to go next/further

The right to freedom of expression as one of the basic human rights is found as such in the most important international and regional documents. National legislation in the Republic of Serbia has recognized the right of citizens to the right to freedom of

expression, by incorporating it into the basic legal act in the country - the Constitution of the Republic of Serbia, but also in numerous strategic documents, laws and bylaws. The issue of exercising this human right gained its new, different dimension only with the ubiquitous use of the Internet, which requires special attention to be implemented in full in the new reality, the so-called. a virtual highway that knows no borders, time and space, but also leads to much simpler ways of abuse that are manifested through a special form - hate speech. The issue of abuse gets an additional problem with using of social networks in everyday life, because the use of social networks obviously has not only its advantages, but also the present disadvantages, sometimes with unforeseeable consequences. Traditional legislation written at a time when the Internet and social networks have not yet played such a role in public and private life today requires adaptation to new circumstances.

Today, the criminal law framework in the Republic of Serbia aimed at punishing hate speech, violence and false news is mostly phenomenologically connected with hate speech on online news, radio and television portals as publishers for user comments and social networks as intermediaries.

The rules set in this way have the purpose of punishing individuals as perpetrators, but if they delve into the existing judicial and prosecutorial practice on the one hand and the registered hate speech situation on the other, the question of the existence of that purpose is still unrealized. Social media users are expected to refrain from hate speech, and social networks are expected to refrain from posting illegal user content on their platforms. Namely, the experience of the CoV19 pandemic, spreading false news and other challenges in the second decade of this century show that a successful social response to hate speech and its consequences is possible only by creating a protection system in the world of multiple competencies, technological achievements and technical solutions, in the world created by using the global highway of the Internet and social networks.

The importance of social networks in the realization of the right to freedom of expression, but also the protection of the rights of individuals, is indisputable. Our criminal law has recognized the criminal responsibility of legal entities for criminal acts, but this is not precise enough at this time until criminal responsibility or obligations of the social network for the content contained in them are foreseen.

If there is no specified obligation and responsibility to monitor and remove content, then existing criminal law solutions may not be sufficient to prosecute social networks for user

content implying hate speech. It is precisely in order to protect freedom of expression that this responsibility must be established.

In order to achieve better results preventively, it is necessary to harmonize the existing definition of hate speech and international standards and the ECRI Recommendation No. 15, which would lead to prediction in the distinction between the hate speech and the harassment and the degrading treatment. Mandatory training programs should include not only participants in the Judicial Academy, but also current judges and prosecutors - to introduce education for those who work on hate speech, with special reference to social networks. In other words, in addition to drafting a national strategy for combating hate speech on the Internet and social networks, it is necessary to work on harmonizing legal texts based on such a strategy, which should use the experience gained by independent bodies in RS.

Citizens who use but also those who do not use the Internet and social networks (as a global highway) have the right to enjoy in these public places - *online* the full legal protection they have *offline*, which is in line with UN Human Rights Council Resolution No. 20 / 08 from 2012, therefore to be protected from hate speech, violence and false news.

Literature

- Benesch, S. (2014) „Defining and diminishing hate speech“, in Freedom from Hate, State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2014, Peter Grant, ed. (London, Minority Rights Group International).
- Roksandić Vidlička, S., Mamić, K. (2018) Abuse of social networks in public incitement to violence and hatred and spreading false news: the need to transplant the German Law on Strengthening Law Enforcement on Social Networks, Croatian Yearbook of Criminal Science and Practice, Vol. 25 , No. 2/2018, Zagreb.
- Vukčević, I. (2021) FACEBOOK OVERSIGHT BOARD'S DECISION ON THE INDEFINITE SUSPENSION OF DONALD TRUMP'S ACCOUNT, Pravni zapisi, God. XII, no. 1, Belgrade
- Krstić, I., (2020) Report on the use of hate speech in the media in Serbia, Commissioner for the Protection of Equality, Belgrade.

Zoran Pavlović*

GOVOR MRŽNJE, NASILJE I ŠIRENJE LAŽNIH VESTI NA GLOBALNOM AUTOPUTU DRUŠTVENIH MREŽA

Apstrakt: Masovno korišćenje interneta i društvenih mreža, uz radio, televizijske i druge e-portale dovelo je u savremenom dobu do potpuno drugačije percepcije slobode izražavanja kao jednog od osnovnih ljudskih prava. Brza razmena informacija sa svim svojim prednostima dobija posebnu težinu kada se društvene mreže pretvaraju u sredstvo za razmenjivanje ili prikazivanje sadržaja neprimerenih (ne)javnoj komunikaciji kojima se izvršavaju različita (ne)kažnjiva dela i vrši uznemiravanje javnosti. Širenje govora mržnje, podsticanje na nasilje i širenje lažnih vesti na društvenim mrežama zahvaljujući nepotpunoj ili neujednačenoj pravnoj regulativi ali i judikaturi dovodi ponekad do izostanka adekvatne društvene reakcije na njih. Bez posebne inkriminacije za radnje izvršenja kroz globalni autoput društvenih mreža nije moguće ni sankcionisati zloupotrebe slobode govora odnosno govora mržnje kroz ove medije. Od korisnika društvenih mreža se očekuje da se suzdržavaju od komunikacija kojima bi širili govor mržnje, a od društvenih mreža odgovornost za objave nezakonitog sadržaja korisnika na njihovim platformama. Utvrđivanje identiteta lica koja šire govor mržnje i obezbeđivanje dokaza u svrhu krivičnog postupka poseban su izazov za sve odgovorne u sistemu pružanja pravne zaštite. Cilj rada je da se istraži potreba za drugačijom postavkom odgovornosti društvenih mreža sa postojećom ili novom regulativom, za govor mržnje, nasilje i širenje lažnih vesti od strane korisnika.

Ključne reči: sloboda izražavanja, govor mržnje, odgovornost društvenih mreža i korisnika.

* Dr Zoran Pavlović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija Novi Sad i Pokrajinski zaštitnik građana

Vida Vilić*

VRŠNJAČKO NASILJE KROZ GOVOR MRŽNJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Apstrakt: Kao posledica povećanja dostupnosti digitalnih tehnologija među decom i školskom populacijom, pojavio se novi oblik nasilja – vršnjačko nasilje na društvenim mrežama, odnosno korišćenje novih tehnologija za plasiranje uvredljivih, štetnih, verbalnih i video zapisa. Ova vrsta nasilja među tinejdžerima može dovesti i do narušavanja digitalne reputacije korisnika društvene mreže, posebno ako se ima u vidu da se sve objavljene informacije velikom brzinom i momentalno šire društvenom mrežom i nemoguće ih je kasnije ukloniti u potpunosti. Najčešće korišćeno oružje u ratovima vršnjaka na društvenim mrežama je i govor mržnje, koji je često sakriven iza šaljivih materijala. Predmet rada je ukazivanje na naizgled bezopasnu komunikaciju dece školskog uzrasta preko društvenih mreža iza koje se krije vršnjačko nasilje, a cilj je da se predstave tipovi potencijalno opasne komunikacije i mogućih nasilnika kako bi se izbegle najteže posledice. U radu će biti reči o pojmu vršnjačkog nasilja u kontekstu digitalnih tehnologija i društvenih mreža, o pojavnim oblicima ove vrste digitalnog nasilja, uz poseban osvrt na govor mržnje, kao i na najčešće tipologije i karakteristike žrtve i nasilnika.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, društvene mreže, govor mržnje

1. Uvod

Kao posledica povećanja dostupnosti digitalnih tehnologija među decom i školskom populacijom, pojavio se novi oblik nasilja – vršnjačko nasilje na internetu, odnosno korišćenje novih tehnologija za plasiranje uvredljivih, štetnih, verbalnih i video zapisa. Najčešće korišćeno oružje u ratovima vršnjaka na društvenim mrežama je i govor mržnje, koji je često sakriven iza šaljivih materijala. U radu će biti reči o pojmu vršnjačkog nasilja u kontekstu digitalnih tehnologija i društvenih mreža, o pojavnim oblicima ove vrste

* Dr Vida Vilić, naučna saradnica, radi kao pomoćnik direktora za pravne poslove na Klinici za dentalnu medicinu Niš, E-mail: vila979@gmail.com

digitalnog nasilja, uz poseban osvrt na govor mržnje, kao i na najčešće tipologije i karakteristike žrtve i nasilnika. U radu će biti ukazano na naizgled bezopasnu komunikaciju dece školskog uzrasta preko društvenih mreža iza koje se krije vršnjačko nasilje, a cilj rada je da se predstave tipovi potencijalno opasne komunikacije i mogućih nasilnika kako bi se izbegle najteže posledice.

2. Pojam vršnjačkog nasilja na internetu.

Vršnjačko nasilje podrazumeva specifičan oblik kontinuiranog intergeneracijskog nasilja koje proističe iz određenog odnosa među vršnjacima u osnovnoj i srednjoj školi, sa ciljem da se žrtvi nanese šteta (najčešće psihička), ali primarno da se nasilnik prikaže dominantnim u grupi (Miladinović, Petričević, 2013: 246). Ova vrsta nasilja među tinejdžerima može dovesti i do narušavanja digitalne reputacije korisnika društvene mreže, tj. do stvaranja negativnog mišljenja ili stava koji će drugi imati o toj korisnici/korisniku na osnovu onoga što ona/on kaže ili učini na mreži (Priručnik za zaštitu dece i mladih od sajber nasilja i primenu u redovnom nastavnom programu osnovnih i srednjih škola - „Tagged“, 2013:17). Sve objavljene informacije se velikom brzinom i momentalno šire društvenom mrežom i nemoguće ih je kasnije ukloniti u potpunosti.

Pojavom i razvojem društvenih mreža i stalnim korišćenjem interneta, poraslo je i „virtuelno“ nasilje među vršnjacima. Vršnjačko nasilje na internetu (internet nasilje, elektronsko nasilje, digitalno nasilje, cyber bullying) predstavlja u najširem smislu svaki oblik vršnjačkog nasilja koje se događa u virtuelnom svetu (Udruženje „Stop mobing“, 2015), a može se definisati kao upotreba elektronske komunikacije (interneta ili druge digitalne tehnologije) kako bi se neka druga osoba zaplašila, zastrašila, kako bi joj se pretilo a sve u cilju da se ta osoba oseća nesigurna i emocionalno ranjiva (Patchin, Hinduja, 2006: 148-169). Jedna od ključnih posledica koju internet nasilje proizvodi je upravo da se žrtva oseća emocionalno ranjiva i povređena (Vandebosch, Van Cleemput, 2008: 499-503).

Elektronsko vršnjačko nasilje takođe može da se definiše kao agresivan, tendenciozan akt koji grupa ili pojedinac sprovodi koristeći elektronska sredstva komunikacije, u više navrata i tokom dužeg perioda protiv žrtve koja ne može lako da se odbrani od ovakvih napada (Ljepava, 2011: 22–33). To je savremeni, moderni oblik vršnjačkog nasilja koji se realizuje pomoću sredstava masovne komunikacije koju koriste učenici, u prvom redu preko interneta i mobilnih telefona, u cilju ponižavanja, diskreditacije, omalovažavanja i na druge načine nanošenja štete drugima (Miladinović, Petričević, 2013: 247). Ovaj vid

nasilja odlikuju sve ključne karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja – agresivno ponašanje izraženo kroz negativne akcije, namera da se druga osoba povredi, nesrazmerna moći između učesnika i repetitivnost, ali i specifičnosti koje ga svrstavaju u posebno opasan oblik nasilničkog ponašanja.

3. Pojavni oblici vršnjačkog nasilja na internetu

Vršnjačko nasilje na internetu može da se ispolji na direktan ili indirektan način.

Direktno internet nasilje se ispoljava kroz slanje SMS i MMS poruka kao i poruka u „pričaonicama“ i na „časkanjima“ koje su uznemirujućeg, uvredljivog i pretećeg sadržaja, uznemiravanje telefonskim pozivima, vređanje i lažno predstavljanje u elektronskoj komunikaciji, kreiranje internet stranica koje sadrže priče, slike, crteže ili šale na račun određene osobe, snimanje mobilnim telefonom ili kamerom, prosleđivanje snimaka na internet ili društvene mreže, uznemiravanje preko elektronske pošte (uvredljive šale, pretnje i sl.), uznemiravanje na društvenim mrežama, slanje virusa ili pornografskih sadržaja, postavljanje internet anketa o nekome, objavljivanje lažnih podataka o nekome ili iznošenje nečijih ličnih prilika ili tajni, krađa lozinke ili nadimka na društvenoj mreži ili u „pričaonici“. Na društvenim mrežama je takođe moguće formirati grupe protiv određenih osoba, koje najčešće imaju nazive tipa „Ko mrzi (ime i prezime) iz ...“. Zabeleženo je da je na društvenoj mreži Fejsbuk krajem 2011. godine bilo 1.400 grupa koje su sadržale reči: „svi koji mrže...“ (StopCyberbullying.org: „How It Works“, 2015).

Nasilje preko posrednika ili indirektno internet vršnjačko nasilje je najopasnija vrsta nasilja preko interneta jer često uključuje odrasle osobe, a postoji kada izvršilac napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svesna. Primeri ovakve vrste nasilja su česti na društvenim mrežama: otvaranje lažnog profila pod tuđim imenom i objavljivanje različitih uznemirujućih ili vulgarnih stvari u ime nekog drugog, pisanje negativnih ili osuđujućih tekstova sa profila nekog drugog korisnika kako bi se njemu nanela šteta i sl.

Prema shvatanju jednog broja autora (Mishna, McLuckie & Saini, 2009: 107-118) vršnjačko nasilje na internetu može se ispoljiti kao: proganjanje i seksualno uznemiravanje; slanje nepristojnih, uvredljivih i vulgarnih poruka o nekoj osobi i to preko pričaonica, grupa na društvenim mrežama ili same društvene mreže; objavljivanje poverljivih ili intimnih podataka o nekoj osobi; ogovaranje i vređanje; namerno ili okrutno izbacivanje neke osobe iz određene grupe (isključivanje); zastrašivanje preko interneta koje se manifestuje pretnjama i stavljanjem u izgled nekog zla koje će se dogoditi (pretnje); slanje i objavljivanje neistinitih i okrutnih poruka o nekoj konkretnoj

osobi, najčešće o njenim fizičkim osobinama (izgled, visina, težina i sl.), navodnom promiskuitetu i/ili seksualnom opredeljenju (ogovaranje, klevetanje); služenje imenom žrtve kako bi se nekom trećem slale uvredljive ili preteće poruke, a sve u cilju da žrtva bude krivac (lažno predstavljanje, obmanjivanje); zatrpavanje žrtve porukama kako bi se žrtvi dosađivalo, onesposobilo sanduče elektronske pošte ili ubacio u sistem zlonamerni program.

Drugi autori, pored navedenih oblika, još razlikuju i preuzimanje ili zlonamerno kreiranje digitalnog identiteta žrtve (npr.stranice, profila i sl.) u okviru koga se ona prikazuje u negativnom kontekstu, postavljaju određeni sadržaji koji degradiraju žrtvu; (Miladinović, Petričević, 2013: 251) erotsku ili pornografsku predstavu o žrtvi, gde žrtva pokušava da se omalovažava, degradira ili ponizi postavljanjem fotografija ili snimaka u nedoličnom kontekstu ili u okviru pornografskih stranica; (*Ibid.*) snimanje žrtve bez njenog pristanka (tzv. „veselo šamaranje“, engl. „Happy slapping“) i primoravanje da uradi nešto ponižavajuće ili protiv svoje volje ili dok je zlostavljana, a zatim i objavljivanje takvog snimka na društvenoj mreži; slanje seksualno eksplicitnih slika, poruka i elektronske pošte (engl. Sexting) (O'Donovan, 2010). „Veselo šamaranje“ predstavlja vid kriminalnog ponašanja (*Cyberbulismo – Typologie*, 2016) u kome osoba ili grupa tuče ili ošamari/šamara svog vršnjaka, pri čemu neki od prisutnih snimaju ili slikaju ovaj čin agresije. Ovi snimci se zatim objavljuju na internetu i društvenim mrežama od strane osoba koje su snimale, iako one nisu direktno učestvovala u tuči, ali daju sebi za pravo da komentarišu događaj, da se podsmevaju i da podstiču druge da to isto čine. „Seksting“ predstavlja slanje seksualnih poruka, koje mogu sadržati reči i/ili fotografije (*Pametno i bezbedno*, 2022). Ovaj oblik nasilja je posebno opasan, ukoliko se uzme u obzir da je fotografisanje, slanje i primanje seksualnih slika maloletnih osoba protivzakonito i sankcioniše se kao krivično delo. Seksting je relativno česta pojava kog tinejdžera, jer neka istraživanja koja su bila fokusirana samo na fotografije a ne na seksualno sugestivne komentare, poruke ili komentare na društvenim mrežama, pokazuju da je u grupi od 5-10 tinejdžera bar jedan slao ovakve poruke, dok je 3-8 tinejdžera primilo ovakve poruke (*Ibid.*). Kako još uvek ne postoji jedinstvena definicija sekstinga, u ovu pojavu možemo ubrojati i seksualno nasilan govor mržnje i seksualne komentare kojima se neko omalovažava, a ne samo slanje i objavljivanje seksualno neprikladnih fotografija (*Britannica – Sexting*, 2022). Deca koja šalju svoje obnažene fotografije mogu veoma lako da postanu postati meta glasila, malicioznih komentara i govora mržnje na društvenim mrežama i da se, kao posledica, suoče sa drugim brojnim socijalnim poteškoćama (Božićević, 2012). Govor mržnje je još drastičniji ukoliko je reč o

tinejdžerima koji su bili u vezi, jer je pritisak izražen kroz seksting poruke još otrovniji, jer može da sadrži osim mržnje, i ucenu.

S obzirom na navedene pojavne oblike vršnjačkog nasilja možemo da zaključimo da žrtva vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama može da postane i osoba koja nije korisnik ni društvene mreže ni interneta. U literaturi su zastupljena shvatanja (Willard, 2015) da je, nezavisno od mehanizma komunikacije koji nasilnici koriste u virtuelnom svetu, prema specifičnostima načina izvršenja moguće razlikovati osam oblika vršnjačkog sajber nasilja.

3.1. Vredanje (tzv. *flejming*, engl. *Flaming* ili *Bashing*), koje podrazumeva kratku i žustru raspravu između dve ili više osoba putem bilo koje komunikacione tehnologije, koja se sastoji u namernom postavljanju ili slanju elektronskih poruka sa uvredljivim, zlobnim, ponižavajućim ili vulgarnim sadržajima. Ovaj sadržaj se naziva „plamen“ (engl. *flame*). Vredanje se manifestuje kroz žučnu raspravu koja se vodi u pričaonicama, na forumima, šalje se elektronskim porukama ili u kroz *on-line* komunikaciju preko društvenim mreža, a na prvi pogled se može prepoznati po načinu pisanja poruka: zlostavljači - učesnici rasprave koriste velika slova i simole (emotikone) kako bi uvrede koje pišu. Ova vrsta nasilja povezuje se i sa internet mestima na kojima se sreću pripadnici različitih političkih i kulturoloških ubeđenja i ideologija (*Technopedia*, 2017). Kako bi sprečile nastanak negativnih posledica, žrtve nikada ne treba da u besu odgovaraju napadaču na poruke, jer nikada ne mogu biti sigurne da napadač neće ovu prepisku odštampati ili podeliti sa drugima, i na taj način sebe predstaviti kao žrtvu ili da li će umešati i druge u raspravu (*Cyberbulluig Info - Flaming*, 2022). Govor mržnje se ispoljava kroz ovaj vid vršnjačkog nasilja na internetu, jer se žrtva direktno vređa uvredama koje se stalno šalju, pri čemu se nasilnici služe bogohulnim ili nepristojnim jezikom do nivoa koji narušava samopouzdanje žrtve, kao i psokama koje kao oružje tagetiraju konkretnu žrtvu (Karthikeyan, 2021). Ovaj vid devijantnog ponašanja podrazumeva slanje elektronskih poruka koje su vulgarne i nasilne i imaju za cilj širenje i raspirvanje mržnje među vršnjačkom populacijom (*Cyberbulismo – Typologie*, 2016).

3.2. Uznemiravanje (engl. *Harrasment*) sastoji se u ponavljanju slanja uvredljivih, provokativnih, grubih i neprijateljskih poruka jednoj osobi ili grupi. Uznemiravanje od vredanja razlikuje to što je ovaj oblik nasilja jednostran i traje duže vreme, kao i nejednakost moći između sajber-zlostavljača i žrtve (*Cyberbulismo – Typologie*, 2016). Žrtva ponekad može da uzvрати napad, ali za razliku od vredanja, jedini cilj žrtve je da zaštiti sebe i da učini da dalje zlostavljanje prestane. Uznemiravanje se sastoji u slanju uznemiravajućih, nasilnih poruka određenom detetu od strane vršnjaka koja ima za cilj

širenje mržnje i povređivanje te osobe, pri čemu se ovaj govor mržnje koristi na ozbiljan, uporan ili prodoran način koji izaziva nepotrebnu zabrinutost deteta žrtve (Burns, 2012).

3.3. Ogovaranje i klevetanje (engl. *Denigration, Dissing*) sastoji se u slanju ili postavljanju uvredljivih i neistinitih informacija o nekome u nameri ugrožavanja reputacije ili prijateljskih odnosa koju ta osoba ima, poseban oblik mogu da predstavljaju tzv. „elektronske knjige utisaka“ (engl. *Slam book*) koje imaju za cilj ponižavanje i ismevanje drugih osoba, najčešće školskih vršnjaka. Govor mržnje koji se ispoljava u ovim porukama ima za cilj širenje okrutnih i zlonamernih glasina kako bi se uništio njegov/njen ugled među vršnjacima ili se prekinulo neko prijateljstvo (*Glossary of Cyberbullying Terms*, 2022). Ogovaranje i klevetanje se, kao oblik vršnjačkog nasilja, javlja i u stvarnom i u virtuelnom svetu, ali se termin *denigration* koristi za opisivanje sajber aktivnosti nasilnika koji širi glasine i neistine o određenom detetu, dok se termin *dissing* koristi da bi opisao kao metod sajber vršnjačkog nasilja (Burns, 2012).

3.4. Lažno predstavljanje (impersonacija, engl. *Impersonation, Imping*) sastoji se u lažnom predstavljanju jedne osobe tako što koristi šifru te osobe da bi pristupila njenim nalogima, a zatim komunicirala na negativan ili neprikladan način sa drugima, stvarajući utisak da izražava mišljenje osobe čiji nalog koristi. Impersonacija je taktika sajber vršnjačkog nasilja koja se javlja pod velom anonimnosti, čime se maksimizuju blagodeti digitalnih tehnologija: nasilnik „imitira“ zlostavljano dete tako što u ime žrtve piše komentare na internetu koji je čine nepopularnom i škode joj.

3.5. Nedozvoljeno saopštavanje (tzv. *outing*, engl. *Outing*) predstavlja javno pokazivanje, postavljanje ili prosleđivanje tuđih privatnih slika, sadržaja ili lične komunikacije onim osobama kojima te informacije nisu bile namenjene; na ovaj način se tuđe lične informacije čine javnim i dostupnim svima.

3.6. Obmanjivanje (engl. *Trickery*) postoji kada napadač prevarom ili lukavstvom otkriva lične, najčešće tajne i ponižavajuće informacije o nekoj osobi, a zatim ih deli sa drugima; za razliku od nedozvoljenog saopštavanja gde je nasilnik u posedu određenih informacija o nekome, kod obmanjivanja on koristi prevaru kako bi do poverljivih informacija došao.

3.7. Isključivanje (engl. *Exclusion, Ostracism*) predstavlja indirektni metod sajber nasilja koji se sastoji u namernom isključivanju neke osobe iz određene virtuelne grupe ili zajednice (npr. lista prijatelja, e-mail lista, soba za ćaskanje i sl.).

3.8. Sajber proganjanje (engl. Cyber stalking) predstavlja korišćenje elektronskih komunikacija u cilju proganjanja neke osobe kroz repetitivnu uznemiravajuću i preteću elektronsku komunikaciju. Proganjanje vršnjaka preko interneta najčešće je praćeno i korišćenjem govora mržnje, kojim se, pored straha zbog fizičke nebezbednosti, narušava ugled i samopouzdanje žrtve.

4. Profil žrtve i nasilnika

Za razliku od fizičkog vršnjačkog nasilja koje se događa u školi ili na ulici, vršnjačko nasilje putem interneta može da traje 24 sata svih sedam dana u nedelji, a žrtva internet nasilja može da doživi neprijatnosti i u svojoj kući i na mestima na kojima se ranije osećala sigurnom. Anonimni nasilnik može da u nasilje koje se događa uključi i treća lica, što žrtvu dovodi u neravnopravan položaj sa nasilnicima, čiji je broj praktično neograničen (Mirić, 2014).

U realnom svetu nasilnik je obično krupna i snažna osoba, dok se u virtuelnom svetu jačina nasilnika meri prema njegovim posebnim tehničkim veštinama i umećima rukovanja računarima i snalaženju na internetu (Hinduja, Patchin, 2009). Žrtva i nasilnik uopšte ne moraju da se poznaju, kao i kod bilo kog drugog oblika virtuelnog nasilja; nasilnik može da bude nevidljiv ili anoniman, što može da oteža njegovo pronalaženje a da kod žrtve izazove snažan osećaj straha i nezaštićenosti.

Na osnovu sprovedene analize motiva i razloga zbog kojih se javlja vršnjačko nasilje u virtuelnom prostoru, pojedini autori (Aftab, 2006) navode sledeću klasifikaciju internet nasilnika:

Osvetoljubivi anđeo (anđeo osvetnik, engl. Vengeful angel) – osoba koja ne doživljava sebe kao nasilnika već kao osobu koja traži pravdu i štiti sebe ili druge od „loših ljudi“, za koje veruje da zaslužuju da budu viktimizirani. Smatra se da u ovu kategoriju spadaju najčešće žrtve tradicionalnih oblika nasilja, koje se na ovaj način svete drugima ne shvatajući da su i sami postali nasilnici.

Gladan moći (engl. Power hungry) – osoba koja najviše liči na klasičnog školskog zlostavljača koji, koristeći se taktikom zastrašivanja, pokušava da uspostavi kontrolu nad drugima i silom stekne moć i autoritet. Za razliku od nasilnika tipa „osvetoljubivi anđeo“ koji uglavnom deluje samostalno, nasilnik „gladan moći“ ima potrebu da stalno ima publiku koja će posmatrati ili podržavati njegove postupke. Veoma često, ova vrsta nasilnika pribegava i tradicionalnim vrstama nasilja.

„Štreber“ *osvetnik (engl. Revenge of the nerd)* – osoba koju sredina u kojoj živi doživljava kao „štrebera“. Kako bi kompenzovao svoje nedostatke na koje mu okolina ukazuje, postaje željan moći i osвете. Veoma često on je i žrtva tradicionalnog vršnjačkog nasilja jer je i konstitucionalno u najvećem broju slučajeva sitne građe i fizički slabiji od većine svojih vršnjaka. On se sveti, a anonimnost virtuelnog prostora mu garantuje da nikada neće morati da se u svakodnevnom životu sretne sa svojim žrtvama i rizikuje da bude fizički ugrožen. Zbog svih ovih karakteristika i zbog svojih tehničkih veština može da bude najopasniji od svih virtuelnih nasilnika.

Pakosne devojčice (engl. Mean girls) – osobe koje čine nasilje iz dosade ili radi zabave i za njih je ponižavanje i vređanje drugih jedan od načina razonode kojom jačaju svoj ego. Ova kategorija nasilnika ne preti svojim žrtvama, već ih isključivo samo ismejava i omalovažava. Najčešće deluju u grupama jer žele da drugi znaju ko su oni i kako imaju moć, kao i da im se drugi dive. Ovaj tip nasilnika se uglavnom javlja među devojčicama.

Nepažljivi (engl. Inadvertent) – osobe koje postaju nasilnici kada ne razmišljajući odgovore na primljenu provokaciju ili kada se svojom nepažnjom uvedu u indirektno sajber nasilje ne razmišljajući o posledicama. O sebi ne misle da su nasilnici.

Pojedina istraživanja sprovedena među decom uzrasta od 10 do 17 godina pokazuju da su internet nasilnici među vršnjacima najčešće dečaci, starosti od 13 do 15 godina (Williams, Guerra, 2007). Ima slučajeva kada su ovi internet nasilnici zapravo nekada bili ili su i dalje žrtve realnog nasilja ili se i u realnom životu ponašaju kao nasilnici (Ybarra, Espelage & Mitchell, 2007). Najveći broj nasilnika ima slabe društvene odnose sa svojim vršnjacima, nema jaku emotivnu vezu sa roditeljima, kod njih ne postoji adekvatna roditeljska kontrola i nadzor i kreću se u društvu delinkventnih osoba (*Ibid.*).

Postoji i posebna kategorija internet nasilnika koja je poznata pod nazivom „siledžije koje vole da se popnu na vrh društvene lestvice“ (engl. Social climber bullies) (Willard, 2007). To su najčešće stariji studenti iz bogatijih društvenih slojeva, dobri učenici sa vodećim pozicijama u školskim klubovima, društvima ili aktivnostima, kojima upravo društveni status omogućuje da niko ne posumnja da oni zapravo maltretiraju nekoga. Njihove žrtve su „nepopularni“ učenici, „štreberi“ ili učenici koji očajno žele da im se približe i budu deo grupe okupljene oko njih jer postoji mala verovatnoća da će ovi učenici prijaviti nasilje.

Posmatrajući prema polu, najčešće žrtve vršnjačkog internet nasilja su devojčice i devojke, pri čemu su one u najvećoj meri žrtve ogovaranja i tračeva koji se među njima

šire češće nego među dečacima (Lenhart, 2007). Žrtve internet nasilja su obično žrtve i drugih vrsta nasilja (*Ibid*).

5. Posledice koje ukazuju na postojanje vršnjačkog nasilja na internetu i neprijavlivanje nasilja

Pojedini autori (Diamanduros, Downs & Jenkins, 2008) ukazuju da na postojanje vršnjačkog nasilja u realnom i virtuelnom svetu ukazuju određena ponašanja žrtve: depresija ili anksioznost, posebno u slučajevima kada ne može da pristupi internetu; depresija ili anksioznost koja se javlja kada stigne sms ili imejl poruka; teškoće sa učenjem i negativna promena ponašanja u svakodnevnom životu (npr. bežanje iz škole, ponavljanje, odbacivanje dosadašnjeg društva); usamljivanje od prijatelja i porodice; gledanje pornografskog materijala na računaru; odricanje od normalnih dnevnih aktivnosti kako bi se vreme provodilo ispred kompjutera i na internetu; gašenje računara kada se približava neko od starijih (roditelj, nastavnik...) i brisanje istorije posećenih sajtova.

Najveći strahovi koje žrtva ima su: da bude odbačena i stigmatizovana od strane društva u kome se nalazi, da joj se nasilnik ne osveti ako nekome kaže da trpi nasilje, da i prijatelje ne uvuče u nevolje, da će roditelji isključiti internet ili oduzeti mobilni telefon ukoliko čuju za problem (Cassidy, Jackson & Brown, 2009).

Statistike koje se tiču vršnjačkog nasilja svih oblika koje se dešava na internetu takođe govore u prilog navedenim tvrdnjama. Istraživanje koje je u Srbiji sprovedeno 2012. godine među učenicima nižih razreda osnovne škole pokazalo je da je 12% ispitanih bilo žrtva uznemiravanja na internetu, 7% je bilo žrtva snimanja mobilnim telefonom protiv svoje volje, 7% je bilo uznemiravano SMS porukama, a 12% telefonskim pozivima. Kod učenika viših razreda i srednjoškolaci su sva ova dela bila učestaliya: 18% ispitanih bilo žrtva uznemiravanja na internetu, 10% je bilo žrtva snimanja mobilnim telefonom protiv svoje volje, 19% je bilo uznemiravano SMS porukama, a 24% telefonskim pozivima (Blic, 2012). Drugo istraživanje digitalnog vršnjačkog nasilja, koje je sprovedeno u 17 osnovnih i 17 srednjih škola tokom novembra iste godine u Srbiji, u kome je učestvovalo 3784 učenika, pokazalo je da je 9% osnovaca i 12% srednješkolaca snimano mobilnim telefonom ili kamerom, dok je SMS poruke uznemirujućeg sadržaja dobilo 5% učenika osnovnoškolskog uzrasta i 9% srednjoškolaca. Uznemiravanje na društvenim mrežama iskusilo je 18% osnovaca i 17% srednjoškolaca (Maričić, Kovačević, 2013.).

U istraživanju u kome je ispitano 1241 srednjoškolaca u SAD, 10% ispitanika je reklo da je bilo snimano protiv svoje volje, pri čemu je tokom snimanja bilo poniženo ili napadnuto (Calvete, Orue, Estévez, Villardón, & Padilla, 2010: 1128 - 1135). Drugo istraživanje koje je sprovedeno među 365 učenika nižih razreda srednje škole u Kanadi pokazalo je da je jedna trećina ovih adolescenata izjavila da su se predstavljali kao različite osobe kada su na internetu, a jedna četvrtina je priznala da su se predstavljali kao da su osobe suprotnog pola (Cassidy, Jackson & Brown, 2009: 383 - 402). Skoro 19% ispitanika je navelo da su lagali kada su opisivali svoj fizički izgled a 15% je priznalo da se namerno koristilo imenom neke druge osobe kada je preko interneta stupalo u kontakt sa drugim osobama (Cassidy, Jackson & Brown, 2009: 383 - 402).

U državi Misuri (SAD) 2006. godine donet je Zakon Megan Majer o prevenciji vršnjačkog nasilja na internetu (H. R. 1966 - Megan Meier Cyberbullying Prevention Act, 2006), koji je obuhvatio vršnjačko nasilje korišćenjem elektronskih komunikacija ili telefona. Povod za došenje ovog zakona je samoubistvo Megan Majer, tinejdžerke iz Misurija, koja je izvršila samoubistvo tri nedelje pre svog četrnaestog rođendana, zbog lažnog predstavljanja i vršnjačkog nasilja na internetu.¹

6. Zaključak

Posledice internet nasilja mogu da budu velike i zabrinjavajuće. Pored osećanja depresije i anksioznosti koja su praćena tugom i besom, mladi koji su preživeli ovakvo nasilje veoma često popuštaju sa uspehom u školi jer nisu fokusirani i koncentrisani na učenje, beže sa časova, jer školu više ne doživljavaju kao mesto na kome su sigurni (Beran, Li, 2007: 15-33.). Samopouzdanje postaje problem i kod nasilnika i kod žrtve (Patchin, Hinduja, 2010). U istraživanju, koje je obuhvatilo 2.000 intervjuisanih srednjoškolaca, konstatovano je da je želja za samoubistvom bila povećana među onima koji su bili ili nasilnici ili žrtve – žrtve su 1.9 puta a nasilnici 1.5 puta skloniji mislima o samoubistvu u odnosu na srednjoškolce koji nemaju veze sa internet bulingom (Hinduja, Patchin, 2010).

Posebno zabrinjava činjenica da se vršnjačko nasilje na internetu ne prijavljuje ili se prijavljuje veoma retko, a da se govor mržnje koji se koristi prilikom ove vrste nasilja ne doživljava uopšte kao nasilje i kriminalitet. Istraživanje koje je sprovedla organizacija Stop cyberbullying² pokazalo je da samo 5% dece prijavi ovakav vid nasilja roditeljima.

¹ Više o slučaju Megan Majer na internet strani Megan Meier Foundation, <http://www.meganmeierfoundation.org/megans-story.html>, a videti i Decision of Defendant's F.R.CRIM. 29(c) Motion, Case UNITED STATES of America, Plaintiff, v. Lori DREW, Defendant (2009).

² Stop Cyberbullying, www.stopcyberbullying.org

Većina ne prijavljuje nasilje jer se plaši da će im biti oduzet kompjuter ili mobilni telefon, neki se stide da kažu šta im se dešava i ne žele da se povere roditeljima ili nekom starijem, što je i očekivano ako se uzme u obzir da je reč o deci ili mladim ljudima. Dete se najčešće povlači u sebe, provodi dosta vremena za kompjuterom ili odgovarajući na poruke na telefonu i vidno je uznemireno posle toga, izbegava da razgovara o tome šta radi na internetu i zbog čega dosta vremena provodi ispred kompjutera, zatvara ono što radi na kompjuteru čim neko prođe pored ekrana, naglo prestaje da koristi kompjuter ili mobilni telefon, ima problema sa spavanjem, ima probleme u školi, ne oseća se dobro (ima glavobolje, problema sa stomakom, neraspoloženo je, depresivno, tužno...), naglo prestaje da se druži sa dosadašnjim prijateljima i sl. (*Stop Cyberbullying*, 2022)

Kako je reč o deci i mlađoj populaciji koja trpi nasilje od strane svojih vršnjaka, pored stalnih edukacija i podsticanja da se incidenti prijave, žrtvama je neophodno ukazati na činjenicu da, iako se nasilje dešava u virtuelnom a ne realnom prostoru, njega ne treba ignorisati i o njemu ćutati. Ovo nasilje može da bude raznoliko: ukoliko je reč o psovkama ili širenju neistina kroz komentare na društvenim mrežama reč je o vredanju i diskriminaciji, dok pretnje nasiljem već predstavljaju upotrebu govora mržnje ili potencijalno nasilje u realnom životu koje se žrtvi stavlja u izgled. Žrtve vršnjačkog nasilja treba ohrabriti da javno pričaju o nasilju koje doživljavaju, da prijave pretnje i da, u skladu sa nasiljem koje je u pitanju, potraže odgovarajuću pravnu zaštitu.

Literatura

- Aftab, P. (2006) What methods work with the different kinds of cyberbullies?. Dostupno na: www.stopcyberbullying.org/pdf/howdoyouhandlecyberbully.pdf, pristupljeno 12. 03. 2022.
- Beran, T. & Li, Q. (2007) The relationship between cyberbullying and school bullying, *Journal of Student Wellbeing* 1(2), str.. 15-33, Dostupno na: <http://www.ojs.unisa.edu.au/index.php/JSW/article/viewFile/172/139>, pristupljeno 03. 02. 2022.
- Blic - dnevna novina od 25. 12. 2012. godine, Dostupno na: www.blic.rs, pristupljeno 25. 12. 2012.
- Božićević, V. (2012) Što je sexting i zašto je opasan? Dostupno na: <https://net.hr/danas/hrvatska/sexting-je-svuda-okolo-nas-69ed17ea-b1c6-11eb-bb67-0242ac140015>, pristupljeno 16.03.2022.
- Britannica – Sexting, 2022. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/sexting>, pristupljeno 12.02.2022.
- Burns, J. (2012) 10 Most Common Cyber Bullying Tactics, Dostupno na: <https://bullyproofclassroom.com/10-most-common-cyber-bullying-tactics>, pristupljeno 02.03.2022.

- Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L. & Padilla, P. (2010) Cyberbullying in adolescents: modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 2010; 26(5), str. 1128 - 1135, Dostupno na: <http://database.cmch.tv/SearchDetailBrowser.aspx?rtn=advnce&cid=5762>, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Cassidy, W., Jackson, M. & Brown, N.K. (2009) Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International* 30(4), str. 383 - 402, Sage Publications, Dostupno na: http://extension.fullerton.edu/professionaldevelopment/assets/pdf/bullying/sticks_and_stones.pdf, pristupljeno 14. 03. 2022.
- Cyberbullying and Harrasment, Dostupno na: <http://www.netce.com/coursecontent.php?courseid=1127>, pristupljeno 20.02.2022.
- Cyberbulluig Info – Flaming (2022). Dostupno na: <http://www.cyberbullying.info/whatis/book.php?shelf=types&pg=Flaming>, pristupljeno 12.03.2022.
- Cyberbulismo – Typologie, 2016, Dostupno na: <https://www.cyberbullismo.com/en/cyberbullismo/tipologie/> pristupljeno 15.02.2022.
- Decision of Defendant's F.R.CRIM. 29(c) Motion, Case UNITED STATES of America, Plaintiff, v. Lori DREW, Defendant. No. CR 08–0582–GW. | Aug. 28, 2009., Dostupno na: <http://stanford.edu/~jmayer/law696/week1/United%20States%20v.%20Drew.pdf>, pristupljeno 18. 03. 2022.
- Delmonico, L.D. & Griffin, J.E. (2008) Cybersex and the e-teen: what marriage and family therapists should know. *Journal of Marital and Family Therapy*, 34(4), http://www.researchgate.net/publication/23481408_Cybersex_and_the_E-teen_what_marriage_and_family_therapists_should_know, pristupljeno 06.02. 2022.
- Diamanduros, T., Downs, E. & Jenkins, J.S. (2008) The role of school psychologists in the assessment, prevention and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45(8), Dostupno na: http://www.researchgate.net/publication/227828178_The_role_of_school_psychologists_in_the_assessment_prevention_and_intervention_of_cyberbullying, pristupljeno 03. 03. 2022,
- Glossary of Cyberbulluig Terms (2022) Dostupno na https://www.sd35.bc.ca/wp-content/uploads/sites/2/2015/05/glossary_of_cyberbullying_terms.pdf, pristupljeno 02.03.2022.
- Hinduja, S. & Patchin, W.J. (2009) Cyberbullying Fact Sheet: What You Need To Know About Online Aggression. Dostupno na: http://www.cyberbullying.us/cyberbullying_fact_sheet.pdf, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Hinduja, S. & Patchin, W.J. (2010) Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archive of Suicide Research* 14(3), Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13811118.2010.494133#abstract>, pristupljeno 03. 02. 2022.

- H. R. 1966 - Megan Meier Cyberbullying Prevention Act, 2006, The Library of Congress, Dostupno na: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c111:H.R.1966;> pristupljeno 16. 02. 2022.
- Karthikeyan C. (2021) Workplace Cyberbullying and Its Impact on Productivity, Handbook of Research on Cyberbullying and Online Harassment in the Workplace, Dostupno na: <https://www.igi-global.com/chapter/workplace-cyberbullying-and-its-impact-on-productivity/263428>, pristupljeno 22.03.2022.
- Lenhart, A. (2007) Data Memo: Cyberbullying and Online Teens. Dostupno na: <http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2007/PIP%20Cyberbullying%20Memo.pdf.pdf>, pristupljeno 03. 02. 2022.
- Ljepava, N. (2011) Realno zlostavljanje u virtuelnom okruženju: Prevencija i intervencija u slučajevima zlostavljanja djece na internetu. Banja Luka: Banja Luka koledž - Časopis Aktuelnosti, str. 22–33, 2011, Dostupno na: <http://www.roditelj.org/wp-content/uploads/2011/12/aktuelnosti-2011-sajberzlostavljanje-nljepava-1.pdf>, pristupljeno 24. 03. 2022.
- Maričić, T. & Kovačević, V. (2013) Vršnjačko – digitalno nasilje i načini prevazilaženja, Zbornik radova - Međunarodna naučnostručna konferencija „Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)“. Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, Dostupno na: <http://education.muprs.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbornik-Vrsnjacko-nasilje.pdf>, pristupljeno 14. 03. 2022.
- Megan Meier Foundation, <http://www.meganmeierfoundation.org/megans-story.html>, pristupljeno 18. 03. 2022.
- Miladinović, A. & Petričević, V. (2013) Elektronsko vršnjačko nasilje. Zbornik radova - Međunarodna naučnostručna konferencija „Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)“. Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka. Dostupno na <http://education.muprs.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbornik-Vrsnjacko-nasilje.pdf>, pristupljeno 14. 03. 2022.
- Mirić, F. (2013) Oblici vršnjačkog nasilja putem interneta i društvenih mreža. Zbornik radova - Međunarodna naučnostručna konferencija „Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)“, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2013, str. 401, Dostupno na: <http://education.muprs.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbornik-Vrsnjacko-nasilje.pdf>, pristupljeno 14. 02. 2022.
- Mishna, F., McLuckie, A. & Saini, M. (2009) Real-world dangers in an online reality: a qualitative study examining online relationships and cyber abuse. Social Work Research, 2009; 33(2), str. 107-118, Dostupno na: http://icbtt.arizona.edu/sites/default/files/Mishna,_McLuckie,_&_Saini_Social_Work_Research_KHP_Cyber_Abuse_0.pdf, pristupljeno 13. 03. 2022.
- O'Donovan, E. (2010) Sexting and student discipline. District Administration, 2010; 46(3), Dostupno na: <http://www.districtadministration.com/article/sexting-and-student-discipline>, pristupljeno 14. 03. 2022.

- Pametno i bezbedno, 2022, Dostupno na: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/vest/1219>, pristupljeno 15.02.2022.
- Patchin, W.J. & Hinduja, S. (2006) Bullies move beyond the schoolyard: a preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence Juvenile Justice*, 2006; 4(2), str. 148-169. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=234986>, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Patchin, W. J. & Hinduja, S. (2010) Cyberbullying and self-esteem. Dostupno na: http://www.cyberbullying.us/cyberbullying_and_self_esteem_research_fact_sheet.pdf, pristupljeno 03. 02. 2022.
- Popović-Ćirić, B. (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *TEMIDA – časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, 3(12).
- Priručnik za zaštitu dece i mladih od sajber nasilja i primenu u redovnom nastavnom programu osnovnih i srednjih škola - „Tagged“ (2013) Beograd: Incest trauma centar. Dostupno na: <http://kliknibezbedno.rs/files/materijali/ITC%20-%20Tagged%20Manual%202013.pdf>, pristupljeno 01. 02. 2022.
- Stop Cyberbullying, www.stopcyberbullying.org, pristupljeno 01.02 2022.
- StopCyberbullying.org - How It Works. Dostupno na: http://www.stopcyberbullying.org/how_it_works/index.html, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Techopedia - What does Flaming Mean, objavljeno 25.01.2017., Dostupno na: <https://www.techopedia.com/definition/5356/flaming>, pristupljeno 10.03.2022.
- Udruženje „Stop mobing“. Dostupno na: http://www.mobing.rs/articles.php?article_id=17, pristupljeno 03. 03. 2022.
- Vandebosch, H. & Van Cleemput, K. (2008) Defining cyberbullying: a qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 2008, 11(4), str. 499-503, Dostupno na: <http://thecyberbullyingproblem.wikispaces.com/file/view/33985751.pdf>, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Willard, N. (2015) An Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Dostupno na: <http://miketullylaw.com/library/cbcteducator.pdf>, pristupljeno 13. 03. 2022.
- Willard, E.N. (2007) Cyberbullying and Cyberthreats: „Responding to the Challenge of Online Social Cruelty, Threats, and Distress“, Champaign, IL: Research Press; 2007, Dostupno na: <https://books.google.rs/books?id=VyTdG2BTnL4C&pg=PP6&lpg=PP6&dq=Cyberbullying+and+Cyberthreats:+Responding+to+the+Challenge+of+Online+Social+Cruelty,+Threats,+and+Distress&source=bl&ots=u5DIZGvo8v&sig=7dA7kdGtX-4VrWUMqychrTkYlLk8&hl=sr&sa=X&ei=Fb8FVbbgJsFvAVkLgYgO&ved=0CEsQ6AEwBQ#v=onepage&q=Cyberbullying%20and%20Cyberthreats%3A%20Responding%20to%20the%20Challenge%20of%20Online%20Social%20Cruelty%2C%20Threats%2C%20and%20Distress&f=false>, pristupljeno 14. 03. 2022.
- Williams, R.K. & Guerra, G.N. (2007) Prevalence and predictors of internet bullying, *Journal of Adolescent Health*, 2007; 41(6), Dostupno na: <http://www.slideshare.net/WCT-Law/fp-58-prevalence-and-predictors-of-internet-bullying> , pristupljeno 14. 03. 2022.
- Ybarra, L.M., Diener-West, M. & Leaf, J.P. (2007) Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: implications for school intervention, *Journal of Adolescent Health*, 2007;

volume 41, Dostupno na: <http://www.wthlawfirm.com/for-parents/links/examining-overlap-internet-harassment-school-bullying/> , pristupljeno 14. 03. 2022.

Ybarra, L.M., Espelage, L.D. & Mitchell, J.K. (2007) The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health*, 2007; volume 41, Dostupno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18047943>, pristupljeno 14. 03. 2022.

Vida Vilić*

HATE SPEECH THROUGH CYBER PEER VIOLENCE ON SOCIAL NETWORKS

Abstract: As a consequence of the increase in the availability of digital technologies among children and the school population, a new form of violence has emerged - peer violence on social networks, ie. the use of new technologies for placing offensive, harmful, verbal and video recordings. This type of violence among teenagers can lead to damage to the digital reputation of social network users, especially if we have in mind that all published information spreads quickly and instantly in cyberspace and it is impossible to remove them completely later. The most common weapon used in peer wars on social networks is hate speech, which is often hidden behind humorous materials. The subject of the paper is to point out to the seemingly harmless communication of school-age children through social networks behind peer violence, and to present the types of potentially dangerous communication and possible bullies in order to avoid the most serious consequences. The paper will discuss the concept of peer violence in the context of digital technologies and social networks, the manifestations of this type of digital violence, with special reference to hate speech, as well as the most common typologies and characteristics of victims and perpetrators.

Keywords: peer violence, social network, hate speech

* Vida Vilić, PhD, research associate, works as Assistant Director for Legal Affairs at the Clinic of Dental Medicine Nis, E-mail: vila979@gmail.com

Katarina Jonev Ćiraković*

GOVOR MRŽNJE I NASILJE NA INTERNETU MEĐU DECOM I MLADIMA

Apstrakt: Nasilje i njegovo širenje u društvu izazivaju sve veću zabrinutost. O nasilju se sve više govori, piše, polemiše što predstavlja dobru stranu problema, jer ga lakše time uočavamo, prepoznamo i možemo da reagujemo u svrhu zaštite žrtve. Međutim, sa druge strane, nasilje je u porastu. Agresivno i asocijalno ponašanje mladih, takođe je u porastu. Danas je digitalno nasilje najrasprostranjeniji vid nasilja među decom i mladima. Digitalno nasilje se javlja kada napadač napadne žrtvu korišćenjem sredstava elektronske komunikacije a to su mobilni telefon, računar, tablet. Zabrinjava činjenica da ono još uvek nije prepoznato kao ozbiljan problem i da određeni broj prosvetnih radnika, pa čak i roditelja, smatra da je u pitanju „samo dečija šala“. Međutim, ova vrsta nasilja nosi sa sobom trajne negativne (pre svega psihičke) posledice po žrtvu i utiče na njeno normalno funkcionisanje. Statistike i istraživanja pokazuju da je svaki treći učenik u Republici Srbiji doživeo neki oblik uznemiravanja na internetu. Govor mržnje, pretnje, degradiranje, maltretiranje, vredanje, proganjanje i ponižavanje su nažalost sve češći među vršnjacima. Edukacijom i podizanjem svesti o ovom problemu, preventivnim merama, izmenama u postojećoj regulativi i kaznenoj politici može se potencijalno stati na put govoru mržnje među decom i mladima, ali potrebno je da se i što veći broj aktera ovog društva uključi u borbu za bezbedniji internet.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, internet vršnjačko nasilje, cyberbullying, govor mržnje, edukacija

* Edukator za bezbednost dece na internetu, doktorand Fakulteta političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, email: jonev.katarina@gmail.com

Uvod

Internet je za samo nekoliko decenija promenio svet. Promena je vidljiva na svakom koraku – od sticanja znanja i obrazovanja, poslovnih aktivnosti, ekonomije i privrede, komunikacije. Čovekova svakodnevnica je olakšana.

Globalna dostupnost i otvorenost kao i činjenica da se razvoj interneta odvijao relativno spontano, a posebno razvoj i popularnost društvenih mreža, u velikoj meri su uticali na način komunikacije među ljudima i pružili nove mogućnosti razmena ideja i mišljenja. U vremenu interneta sloboda govora i izražavanja dobili su novu dimenziju. Međutim, sloboda izražavanja često se zloupotrebljava, a virtuelni prostor postaje mesto gde su govor mržnje, nasilje, lažne vesti, sve prisutnije kategorije. Na meti ovih negativnih pojava sve češće su deca i tinejdžeri, kao najbrojnija i najaktivnija grupa korisnika interneta i društvenih mreža.

U današnjoj digitalnoj eri, načini komunikacije i iskustva učenja pojedinaca različitih starosnih grupa su pod velikim uticajem informacionih i komunikacionih tehnologija. Tehnološki uređaji kao što su računari i mobilni telefoni koji imaju pristup internetu omogućili su da društvene mreže u jako kratkom vremenskom periodu postanu popularne. Za današnje tinejdžere, rođene i odrasle u digitalno doba, društvene mreže su deo svakodnevnog života. Da bi bili deo društvene (vršnjačke) zajednice, profili i aktivnosti na društvenim mrežama su postali „must have“ – ono što se mora imati.

Uporedo sa mnogobrojnim prednostima informacionih i komunikacionih tehnologija, postoji i sve više nedostaka, rizika, opasnosti sa kojima se korisnici suočavaju. Virtuelne platforme omogućile su lakši vid komunikacije, ali su postale i okruženja u kojima je onlajn maltretiranje počelo da uzima maha. Neki korisnici mobilnih telefona i interneta pretvorili su ove elektronske medije u sredstvo nanošenja bola i patnje drugim korisnicima.

Društvene mreže, kao elektronski i informacioni mediji, najčešće se primenjuju kao pogodno tlo za onlajn nasilnike koji svoje aktivnosti sprovode kroz različite oblike sajber nasilja i kroz govor mržnje. Ovo je stvarna i sveprisutnija pretnja koja utiče na korisnike svih starosnih grupa na bilo kojoj društvenoj mreži da se nalaze.

Uporedo olakšanom načinu života korišćenje informacionih i komunikacionih tehnologija koji je pomenut, postoje i neželjeni ishodi prisustva na društvenim mrežama a sve zbog onih pojedinaca sa lošim namerama i željom da nanese patnju, prete ili

uznemiravaju druge. Ova ponašanja, uzrokuju da se ciljna osoba ili grupa ljudi osećaju povređeno, uvređeno ili ugroženo.

Kada je reč o mladima, opasnosti na internetu i društvenim mrežama je mnogo: komunikacija sa nepoznatim ljudima, nasilan i neprikladan sadržaj koji je lako dostupan, kriminalne aktivnosti, poput krađe identiteta i informacija, zatim pedofilija, mogućnost kidnapovanja i ucena koje imaju posledice po fizičko i mentalno zdravlje (Jones, 2016). U porastu je i broj video igrica koje imaju krajnji cilj samopovređivanje dece kao i mnogobrojni rizični izazovi koji imaju za cilj ugrožavanje zdravlja, bezbednosti i sopstvenog života.

Međutim, jedan od najvećih izazova kada je reč o bezbednosti deca i mladih na internetu je virtuelno nasilje i govor mržnje. Sve prisutniji su različiti oblici internet vršnjačkog nasilja, maltretiranje porukama neprikladnog sadržaja, vređanja po verskoj, rasnoj, nacionalnoj, seksualnoj osnovi, zatim uznemiravanje, postavljanje lažnih informacija, grupa na društvenim mrežama u kojima je cilj ismejavanje vršnjaka. Sve je više širenja mržnje, nasilnog sadržaja, ismejavanja, ostavljanja pretećih komentara, propagiranje iskivljenih i nemoralnih vrednosti na društvenim mrežama, a sve to targetira decu i mlade.

Internet je globalizovao širenje znanja, što je od posebnog značaja za mlade. Na raspolaganju je više mogućnosti za obrazovanje. Prednosti novih tehnologija uključuju povećane mogućnosti za pristup informacijama, pomoć za učenje i sticanje novih znanja i veština, sticanje i održavanje društvenih veza i kontakata. Rizici, s druge strane, uključuju povećano vreme provedeno ispred ekrana, nedostatak interakcije licem u lice, pitanja privatnosti, maltretiranje putem interneta, i sve vrste neprikladnog sadržaja koji ima za cilj nanošenje štete.

Kao što je ranije pomenuto, mlađi korisnici od malih nogu su usmereni na digitalne tehnologije, najaktivniji su korisnici novih tehnologija, interneta, društvenih mreža. Takođe imaju tendenciju da budu najrizičnija grupa kada su u pitanju potencijalne opasnosti. Jedan od razloga za to je što deca i mladi nemaju dovoljno razvijenu kritičku svest i kritičko promišljanje o vrsti sadržaja sa kojima se suočavaju. Naročito, postojeća istraživanja ukazuju na to negativno ponašanje je postalo relativno uobičajeno u onlajn kontekstu, sa seksualnim i ostalim vidovima uznemiravanja, maltretiranja putem interneta, nagovaranje na određene situacije i uhođenje. Pobrojane negativne aktivnosti potpadaju pod sajber maltretiranje u koje spadaju između ostalog i: uznemiravanje pojedinaca slanjem štetnih i pretećih poruka putem informacionih i komunikacionih

tehnologija; namera da se osveti unutar virtuelne platforme ili da se povređuju osećanja drugih korišćenjem sopstvene tehnološke moći; namerno i štetno korišćenje elektronskih medija od strane lica ili grupa protiv drugih ljudi; slanje štetnih i neprijatnih poruka i fotografija drugim ljudima putem interneta i drugih medija.

Iako opšti konsenzus teži da naglasi prednosti interneta u smislu da pruža platformu za slobodno izražavanje mišljenja i za društvenu interakciju, poslednjih godina ovo se sve više dovodi u pitanje upravo zbog sve prisutnijih negativnih oblika ponašanja poput maltretiranja, uznemiravanja, uhođenja, klevete, manipulaciju ličnim informacijama i prevare. Društvene mreže su svakako tome doprinele. To su samo neke od aktivnosti koje mogu ugroziti decu u sajber prostoru. Posebno zabrinjavajuća činjenica je da je govor mržnje sve prisutniji među mladima kako u Republici Srbiji, u regionu i na međunarodnom nivou (UNICEF, 2019).

Definicija termina „govor mržnje“

I pre pojave interneta postojale su debate kada je reč o balansu između prava na slobodu izražavanja, priznatog ljudskog prava i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948) s jedne i sa druge strane prava na slobodu misli i prava na slobodu od svakog vida diskriminacije.

Govor mržnje, kako ga definiše Komitet Ministara Saveta Evrope, odnosi se na sve oblike izražavanja koji „šire, podstiču, promovišu i opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam kao i sve ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla“¹.

Govor mržnje je izraz diskriminatornog odnosa i ponašanja prema drugome zasnovan na nekom njegovom ličnom svojstvu. Poznato je da govor mržnje predstavlja „bilo koji oblik komunikacije usmeno, pisano ili kroz ponašanje“ (UN, 2019), Govor mržnje „podrazumeva zagovaranje, promociju ili podsticanje ocrnjivanja, mržnje ili klevetanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvredu, negativnu stereotipizaciju, stigmatizaciju ili pretnju osobi ili osobama i svako pravdavanje svih ovih oblika izražavanja koje se zasniva na nepotpunom popisu ličnih karakteristika ili statusa koji uključuje 'rasu', boju kože, jezik, regiju ili uverenje, državljanstvo ili nacionalnu ili

¹ Preporuka br. R (97) 20 Komiteta Ministara zemljama članicama u vezi sa „govorom mržnje“

etničku pripadnost, kao i poreklo, uzrast, invaliditet, pol, rod, rodni identitet i seksualnu orijentaciju“ (European Commission against Racism and Intolerance, 2016).

Nedostatak tolerancije u interpersonalnoj jezičkoj komunikaciji i nedostatak spremnosti da se razlike u mišljenjima rasprave na način prihvatljiv obema stranama, neke su od glavnih odlika govora mržnje. Potrebno je naglasiti da uloga proizvođača govora mržnje, pripada ne pripada samo slučajnim pojedincima, nego i „uticajnim političkim ili ideološkim grupacijama, koje su ili organizovane u stranke ili neformalno deluju unutar pojedinih institucija i udruženja, te oni u sprezi sa medijima verbalno izražavaju snažna negativna osećanja, usmerena prema nekoj društvenoj grupaciji koja se označava kao antagonistička“ (Bugarski, 2002:196).

Iako ne postoji jedinstvena opšteprihvaćena definicija, lično svojstvo je suštinski elemenat u svim definicijama govora mržnje. Govor mržnje može da se okvalifikuje kao „izjava koja zastrašuje, vređa ili uznemirava pojedince ili grupe i/ili izjava koja poziva na nasilje, mržnju ili diskriminaciju pojedinaca ili grupa“ (Benesch, 2012).

Pojava širenja govora mržnja putem interneta dodatno je zakomplikovala problematiku definisanja govora mržnje, kako u normativnom, tako i u sociološkom i kulturološkom smislu (Un Human Rights Council Special Rapporteur, 2015). Uz nedovoljnu regulativu govora mržnje u stvarnom, realnom svetu i u tradicionalnim medijima, internet je sa svojim platformama omogućio da se govor mržnje dodatno proširi i to na mnogo efikasniji, efektivniji, masovniji, brži i jeftiniji način (Un Human Rights Council Special Rapporteur, 2015).

Jedan od osnovnih faktora koji čine govor mržnje na internetu jeste anonimnost. Protagonisti koji šire uvredljive sadržaje i govor mržnje kriju se iza lažnog identiteta i iza anonimnosti koju im omogućavaju internet platforme. Osećaj da im se ne može ući u trag ohrabruje nasilnike da šire svoju mržnju i popularizuju je među širom javnošću (Kowalski, 2007: 41). Internet je omogućio pojedincima ili grupama da kažu užasne stvari u virtuelnom prostoru koje ne bi smeli ili želeli da kažu u stvarnom životu a sankcije za izrečeno često ne postoje (UNESCO, 2015: 15-16).

Pored teoretičara koji smatraju da zakoni ne bi trebalo da zabranjuju govor mržnje, ima i onih koji tvrde da internet ne treba regulisati čak ni kada je reč o širenju govora mržnje jer virtuelni prostor je vanprostoran sektor i stoga ne treba da bude opterećen vladinim propisima i zakonskim regulativama (Thesis, 2001:819). Po njima, nijedna država nema i ne može da ima suverenitet u eksteritorijalnom sajber prostoru (Thesis, 2001:819).

Međutim, treba uzeti u obzir da upotreba govora mržnje na internetu može biti „opasan katalizator predrasuda, mobilizirajući faktor za pokretanje nasilnih aktivnosti i agresije prema pojedincima ili grupi, stvarajući virtualni prostor ili zajednicu u kojoj je koherentni faktor emocija mržnje prema drugima“ (Vulić, 2016:196).

Sajber prostor nudi slobodu komunikacije i izražavanja mišljenja. Međutim, sadašnji društveni mediji se često zloupotrebljavaju širenjem nasilnih poruka, komentara i govora mržnje. Hitnost ovog pitanja je sve više prepoznata. Prema pojedinim istraživanjima, u Evropskoj uniji 80% ljudi susreli su se sa govorom mržnje na internetu i 40% se osetilo napadnutim ili im je prečeno putem društvenih mreža (Gagliardone i dr., 2015:14).

Kada se ovakva vrsta sadržaja pojavi na njihovim platformama, društvene mreže su u obavezi da, određenim radnjama prema sadržaju, zaštite žrtvu. Ovo je, ukratko, ono što predviđa Kodeks postupanja za borbu protiv nezakonitog govora mržnje na internetu² (European Commision, 2016). Ovaj dokument usvojila je Evropska komisija u maju 2016. godine „kako bi prevenirao i suprotstavio se nezakonitom govoru mržnje na internetu“ (European Commision, 2016). Značaj Kodeksa je veliki jer je postignut dogovor sa najvećim društvenim mrežama (sa Fejsbukom, Majkrosoftom, Tviterom, Jutjubom, 2018. godine pridružili su se Instagram, Snepčet, Dejlímoušn dok se Tiktok pridružio u septembru 2020.). Društvene mreže su se prihvatajući Kodeks usaglasile da u roku od 24 sata postupaju po najvećem broju žalbi korisnika poštujući EU i nacionalnu legislativu o govoru mržnje, kao i da te će, ako je potrebno, ukloniti one sadržaje za koje se proceni da su nezakoniti.

Multimedijalna priroda interneta dozvoljava da se i drugi oblici komunikacije koriste za prenošenje govora mržnja poput vizuelnih materijala (fotografije, video snimci) i onlajn igrice koje mogu da se koriste za izražavanje pogrđnih stavova.

U Republici Srbiji propisi koji su relevantni za suzbijanje govora mržnje nalaze se u Ustavu Srbije i u nizu zakona.

Ustav Srbije garantuje slobodu izražavanja mišljenja i propisuje uslove pod kojima se ona može ograničiti. U članu 46 Ustav jemči slobodu mišljenja i izražavanja, kao i slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Ta sloboda izražavanja se može zakonom ograničiti, ako je to neophodno radi zaštite

² European Commission. (2016). The EU Code of conduct on countering illegal hate speech online. Dostupno na: https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=42985

prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije³ (Ustav Republike Srbije, 2006)

Prema Konvenciji o pravima deteta „dete uživa zaštitu od praksi koje podstiču i neguju rasnu, versku ili kakvu drugu diskriminaciju. Dete se odgaja u duhu razumevanja, tolerancije, prijateljstva među narodima, mira i univerzalnog bratstva i uz punu svest da njegova energija i sposobnosti treba da služe njegovim bližnjima“⁴ (Konvencija o pravima deteta, 1989).

Nasilje na internetu i uticaj na decu i mlade

Kada se govori o nasilju, najčešća podela u literaturi je na fizičko, psihičko i seksualno nasilje. Poslednjih godina kao odvojeni oblik nasilja među decom i mladima izdvojilo se elektronsko, digitalno, sajber nasilje koje se odigrava putem interneta i društvenih mreža.

Nasilje na internetu obuhvata sve forme zlostavljanja i zloupotrebe koje se vrše posredstvom interneta, računara i pametnih telefona. Kod ovog vida nasilja retko ima fizičkog kontakta između učinioca i žrtve i internet sfera omogućava veliku anonimnost učiniocima, a s druge strane stalnu dostupnost i izloženost žrtve.

Ne treba ipak zanemariti činjenicu da je fizičko nasilje i dalje jedan od najdominantnijih oblika nasilja među decom i mladima⁵. Učestali oblik nasilja u školama je vređanje i govor mržnje, koji se ponekad zanemaruju ili se ne shvata dovoljno ozbiljno. Međutim, ovi oblici nasilja ostavljaju negativne posledice na samopouzdanje mladih i sliku koju imaju o sebi.

Sve češće se pogrdan govor doživljava i u onlajn okruženju a ovo je naručito došlo do izražaja tokom pandemije virusa Covid19 kada đaci nisu bili u mogućnosti da zbog

³ Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006

⁴ United Nations (UN). (1989). Declaration of the rights of the child. Geneva: UN. Dostupno na: <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf>.

⁵ U Srbiji je, prema podacima UNICEF-a iz 2019. godine, oko 65 odsto učenika i učenica bar jednom je doživelo nasilje, a 22 odsto njih prijavilo učestalo vršnjačko nasilje. Navodi se i da je 70 odsto dečaka i 68 odsto devojčica od šestog do osmog razreda doživelo i rodno zasnovano nasilje u školi.

Od 173 državne škole u Beogradu, najmanje 67 je prijavilo teži oblik vršnjačkog nasilja između januara 2019. i marta 2020. Godine. Nasilje vrši oko 21 odsto dece, navodi se u nacionalnom izveštaju UNICEF-a za Srbiju.

epidemioloških mera pohađaju nastavu u školi, već od kuće onlajn putem. Zatvorenost, izolovanost od svakodnevnog života su decu i mlade dodatno usmerili na virtuelni život.

Internet nasilje je mnogo teže otkriti te dovodi to toga da su učenici izloženi nasilju ne samo u školama, već i nakon nastave, u svojim domovima.

Iako su brojne studije o školskom maltretiranju otkrile da su dečaci češće žrtve (Carlyle 2007: 625), stepen rodni razlika u sajber maltretiranju je nejasan. Neke studije su otkrile da je veća verovatnoća da će devojčice biti žrtve sajber maltretiranja (Kowalski, 2007;24). Pojedina istraživanja nisu pronašla nikakve polne razlike⁶ (Williams 2007: 17).

Govor mržnje, bilo u virtuelnom ili realnom svetu, pogađa pojedince, grupe a time i društvo u celini. Žrtve doživljavaju anksioznost, osećaj depresije, i strah od aktualizacije onlajn pretnji u stvarni svet. Štaviše, često izlaganje takvom ponašanju dovodi do desenzibilizacije kao i normalizacija pojave, što može biti problematično.

Odlike elektronskog nasilja i ono što ga izdvaja od klasičnog jeste sledeće:

- „može biti prisutno tokom čitavog dana;
- dešava se na sigurnim mestima poput porodičnog doma;
- masovnost publike na internetu,
- mnogobrojni svedoci;
- anonimnost nasilnika čini da se žrtva oseća bespomoćno;
- meta su i deca, ali i odrasli;
- zbog nedostatka fizičkog kontakta sa žrtvom, nasilnik nema osećaj u kojoj meri povređuje i nanosi štetu“ (Rančić, 2018:99).

Govor mržnje može da se definiše kao izražavanje netrpeljivosti ili mržnje prema pojedincima ili grupama na osnovu nacionalne, verske, rasne, etničke, društvene pripadnosti. Međutim, deca se neretko diskriminišu i zbog svog materijalnog položaja,

⁶ Istraživanje o ponašanju dece u Srbiji na internetu sprovedeno je na reprezentativnom uzorku od 1.150 učenika. Obuhvaćeno je ukupno 60 škola, od toga 40 osnovnih i 20 srednjih. 16% ispitanika je doživelo online nasilje, dok 15% tvrdi da su doživeli nasilje offline. <https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/deca-evrope-na-internetu>

naručito od kako strane svojih vršnjaka. Fizički izgled takođe može biti polazište za diskriminaciju.

Sajber maltretiranje je problem koji se često primećuje među tinejdžerima. Jedan od razloga za to je taj što tinejdžeri lako postaju deo situacija koje su povezane sa rizikom. Tokom ovog perioda, tinejdžeri ne razmišljaju o tome do kakvih potencijalnih ishoda može dovesti neko ponašanje.

Sajber maltretiranje može izazvati ozbiljne posledice po decu i mora da se stvori svest da deca mogu da koriste internet bezbedno i sa svesnom svešću o rizicima. Još jedan faktor koji dovodi do toga da učenici vrše sajber maltretiranje je uticaj vršnjaka. Tinejdžeri imaju tendenciju da nasilnike smatraju kao jakim i „hrabrim“ pojedincima, pa ih stoga mogu smatrati i svojim uzorima. Za tinejdžera, biti na „istoj strani“ kao nasilnik simbolizuje lični dobitak u reputaciji. Činjenica da tinejdžeri žele da budu slični jedni drugima, imitiraju jedni druge ili usvajaju ponašanja u vezi sa maltretiranjem, čini školama sve teže i izazovnije da spreče maltretiranje putem interneta.

Postojeća istraživanja ukazuju da je negativno ponašanje dece i mladih postalo relativno uobičajeno u onlajn kontekstu, sa seksualnim uznemiravanjem, maltretiranjem, nagovaranjem, vredenjem, govorom mržnje i uhodenjem. Ovi negativni obrasci ponašanja postaju sve češći a posledice često mogu da budu i tragične.

Posledice digitalnog nasilja i govora mržnje na decu

Još jedan važan aspekt rastuće uloge društvenih mreža je da su one postale važan instrument za konstruisanje i oblikovanje identiteta, posebno među mladim korisnicima. Postavljanjem slika na Instagram, deljenje video klipova na TikToku, komentarisane na Fejsbuku, pisanje bloga ili objavljivanje na Tviteru, korisnici koriste mnoštvo metoda za samoizražavanje kroz sopstvene profile. Istovremeno, ovi društveni alati su takođe sredstvo za dobijanje povratnih informacija, umrežavanje istomišljenika i konstruisanje oblika dijaloga o zajedničkim interesovanjima ili stvaranje odnosa. Uloga društvenih medija su stoga postali višeslojni i nisu samo sredstvo za pronalaženje informacija i komunikacija, ali takođe postaje centralno u razvoju društvenog identiteta i samopoimanja.

Mnogobrojna istraživanja pokazuju da su mladi ljudi obično predvodnici kada je reč o usvajanju novih trendova i tehnologija, a ovaj podatak važi i za korišćenje društvenih medija (Pedersen, 2005:210). Danas su deca i mladi usmereni na internet, telefone i

tehnologiju od malih nogu, odrastaju povezani sa uređajima i može se sa pravom reći da su visoko integrisani u informaciono društvo od ranog doba (Boyd i dr., 2011:7). Društvene mreže igraju bitnu ulogu u njihovom svakodnevnom životu.

Utvrđeno je da različite vrste štetnog sadržaja, uključujući pornografiju i ekstremno nasilje, zatim sajтови na kojima se prikazuju ubistva i smrt, predstavljaju rizike za mlade korisnike. Postoje platforme koje se fokusiraju na promovisanje poremećaja u ishrani, samopovređivanje i samoubistvo (Boyd i dr., 2011:8). Postoje i onlajn zajednice koje veličaju masovne ubice, rasističke ideologije, ksenofobiju i radikalizovane političke grupe (Oksanen i dr., 2014:39). Kolektivna mržnja u onlajn kontekstu nije posebno nova pojava, prisutna je godinama unazad u političkom diskursu zemalja na Balkanu, a takva retorika može ostaviti posledice i na mlade koji prihvataju različite ideologije i promovisanje mržnje.

Uz govor mržnje koji se koristi u komunikaciji među vršnjacima, deca i mladi su često izloženi neprihvatljivom i neprimerenom sadržaju na internetu koji ima za cilj širenje mržnje, straha, netolerancije. Primer za to je teroristička upotreba interneta i društvenih mreža za popularizaciju svoje ideologije i ciljeva. Aktivnim širenjem mržnje uticaja na društvenim mrežama, terorističke grupe koriste ovaj medij da inspirišu mlade da prihvate njihove ideje i poglede. S obzirom da sajber prostor nije ograničen, radikalizacija potencijalnih mladih terorista je moguća putem Interneta i sa velikih udaljenosti, što je velika prednost koja ide u korist terorističke grupe. Virtualna komunikacija je olakšala regrutaciju odnosno mobilizaciju simpatizera da aktivnije podrže terorističke ciljeve ili aktivnosti (Weimann, 2004:8).

Uloga interneta kao platforme za komunikaciju ključna za promociju ekstremističkih ideja. Terorističke grupe koriste sajber prostor za širenje propagande, plasiranje ideoloških, političkih, verskih ideja, za međusobnu komunikaciju i organizaciju aktivnosti, planiranje napada u fizičkom svetu, finansiranje (Jones, 2016). Društvene mreže poput Fejsbuka, Tvitera, Youtube, Instagrama, Telegrama su doprineli radikalizaciji kao i regrutaciji, pre svega mladih ljudi koji iz svih krajeva sveta prihvataju načela terorista i priključuju se njihovim redovima. Teroristički sadržaj na internetu su puni govora mržnje prema svima koji se ne slažu sa njihovim stavovima ili su usmereni na one koje grupa smatra svojim neprijateljima i nevernicima (pripadnici drugih vera, nacionalnosti, rasi...).

Nova grupa istraživanja počela je da identifikuje psihološke korelate maltretiranja putem interneta koji su slični posledicama tradicionalnog maltretiranja, uključujući povećanu anksioznost i emocionalni stres (Ybarra, 2006: 1170).

Sajber maltretiranje izaziva ozbiljne negativne mentalne i psihosocijalne posledice za decu i tinejdžere. Sajber maltretiranje može da negativno utiče na motivaciju pojedinaca, njihove odnose sa okruženjem, pa čak i na zadovoljstvo životom. Pored toga, žrtve sajber maltretiranja često mogu imati psihičke posledice - osećaj tuge, besa, stresa, anksioznosti, straha, stida, kao i pojačanu agresiju ili bes (Jonev, 2019).

Učenici koji su izloženi maltretiranju putem interneta doživljavaju osećaj tuge, beznada i anksioznosti, a zbog ovih negativnih emocionalnih uticaja učenici se često mogu osećati uplašeno da pohađaju školu. Učenicima koji se suočavaju sa sajber maltretiranjem veoma je teško da se nose sa počinocima takvog ponašanja. Razlog za to je taj što, čak i ako učenici žrtve ostanu fizički udaljeni od sajber nasilnika u školi, oni nisu u stanju da spreče nasilje usmereno na njih u okviru virtuelnih platformi, te stoga sajber nasilnici mogu da nastave da šalju uznemirujuće ili preteće poruke preko mobilnih telefona ili računara ciljanoj žrtvi.

Pored toga, pojedinci koji su izloženi maltretiranju putem interneta mogu biti izopšteni od strane svojih prijatelja, pa čak i prekinuti prijateljstva zbog osećaja tuge, stresa ili anksioznosti koju mogu da dožive. Zbog osećaja beznadežnosti u svojoj situaciji, mogu se uzdržati od traženja pomoći od svojih porodica ili škole. Ovaj intenzivan osećaj usamljenosti koji doživljavaju viktimizovani učenici može dovesti do toga da izgube samopouzdanje i samopoštovanje. Kao rezultat toga, depresivno i asocijalno ponašanje se mogu uočiti kod učenika koji su bili izloženi slučajevima sajber maltretiranja.

Kada je reč o govoru mržnje, posebno su ugrožena deca koja pripadaju manjinskim grupama i često su na meti nasilnika, kako u realnom, tako i u virtualnom svetu. Veliki deo osećanja inferiornosti među manjinskim grupama počinje na rečima i imenima kojima su deca izložena dok odrastaju, i da pošto deca imaju manje mehanizama za suočavanje od odraslih oni su „posebno osetljivi na rane koje reči mogu naneti (Delgado, 2004: 93) Deca iz manjinskih grupa „dovode u pitanje svoju kompetenciju, inteligenciju i vrednost prvenstveno zato što stalno slušaju rasističke poruke (Delgado, 1982:146). S obzirom na globalni domet interneta kao i na činjenicu da svaku objavu potencijalno vidi veliki broj ljudi, deca se osećaju još izolovanije i isključenije, i doživljava još veću bol.

Govor mržnje narušava procese uključene u socioemocionalni razvoj deteta, na način koji „na kraju dovodi do predrasuda prema identitetu u odraslom dobu, što zauzvrat doprinosi održavanju društvene hijerarhije zasnovane na identitetu“ (Cortese,2002:144-145).

Zaključak

Imajući u vidu da je oblast zaštite ljudskih prava u digitalnom dobu tema koja je još uvek povoju i da na međunarodnom nivou ne postoje precizni okviri ni mehanizmi zaštite, problem govora mržnje na internetu nastaviće da predstavlja problem društvu i nastaviće da utiče da decu i mlade.

Razvoj savremene tehnologije i opšta dostupnost interneta učinili su da govor mržnje postane izuzetan problem na međunarodnom nivou. Zahvaljujući svojim karakteristikama, internet i društvene mreže postali su ogroman problem u nastojanjima da se govor mržnje suzbije. Potpuna kontrola protoka informacija na internetu ne postoji kao ni mogućnost apsolutnog praćenja celokupnog sadržaja koji je dostupan u virtuelnom prostoru čime su otvorene mogućnosti zloupotreba, promocija mržnje, neprijateljstva, diskriminacije, netolerancije. Čak se i same društvene mreže oslanjaju na korisnike da prijave neadekvatan sadržaj, nakon čega se on uklanja.

Glavna tačka sporenja u jasnoj i univerzalnoj definiciji govora mržnje ostaje određivanje granice zaštite slobode izražavanja koja je urođeno parvo svakog čoveka. S druge strane, kada je reč o govoru mržnje, deca i mladi su posebno ranjiva i osetljiva grupa jer su najaktivniji korisnici društvenih mreža.

Kako bi se sprečila šteta ali i sačuvala bezbednost dece, potrebno je raditi na njihovoj edukaciji. Najbitniju ulogu svakako igraju roditelji. Saradnja roditelja i deca kada je reč o njihovom ponašanju na internetu krucijalna je za povećanje njihove bezbednosti u digitalnom svetu. Deca i mladi su najveća ali i najranjivija grupa korisnika društvenih mreža jer iako su vešti u upotrebi novih tehnologija, činjenica je da nemaju dovoljno životnog iskustva niti kritičke svesti da uvide sve onlajn opasnosti. Bitno je da roditelji od onog trenutka kada detetu daju telefon u ruke, počnu i sa edukacijom o bezbednom korišćenju interneta, da ih usmere i objasne pravila ponašanja u virtuelnom svetu.

Od izuzetnog je značaja da paralelno sa digitalnim opismenjavanjem i razvijanjem IT sektora decu i mlade pripremimo i spremimo za život u virtuelnom svetu. Učenike treba uputiti u bezbedonosnu kulturu korišćenja Interneta i popularnih društvenih mreža. Obrazovni sistem ima najznačajniju ulogu u socijalizaciji i to kako u okviru nastave, tako

i u okviru vannastavnih aktivnosti. Mnogobrojne su mogućnosti kako se kroz nastavu, sekcije i treninge koje vode nastavnici ili organizacije civilnog društva može raditi sa učenicima na prevenciji diskriminacije.

Literatura

- Benesch, S. (2012) „Words as Weapons“, *World Policy Journal*, Vol. 29, no.
- Boyd, D., Ryan, J., & Leavitt, A. (2011). „Pro-self-harm and the visibility of youthgenerated problematic content“. *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, 7(1), 1–31. www.danah.org/papers/2011/IS-ProSelfHarm.pdf
- Bugarski, R (2002) „Lica jezika“, Beograd: XX vek
- Carlyle KE, Steinman KJ (2007) „Demographic differences in the prevalence, co-occurrence, and correlates of adolescent bullying at school“. *J Sch Health*. 2007;77(9):623–629
- Delgado R Stefancic J, (2004) „Understanding Words that Wound“, Boulder: Westview,
- Delgado R, (1982) „Words that wound: a tort action for racial insults, epithets, and name-calling“, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 17(1)
- Vilić V. (2016) „Povreda prava na privatnost zloupotrebom društvenih mreža kao oblika kompijuterskog kriminaliteta“, doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet
- Council of Europe (2012) „Mapping study on projects against hate speech online“
- European Commission against Racism and Intolerance (2016). ECRI General Policy Recommendation no. 15 on Combating Hate Speech, <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combatinghate-speech/16808b5b01>
- European Commission. (2016). The EU Code of conduct on countering illegal hate speech online, https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=42985
- Jonev K (2019) „Bezbednost dece na internetu – vodič za roditelje“, Beograd
- Kowalski RM, Limber SP (2007) „Electronic bullying among middle school students“. *J Adolesc Health*.
- Oksanen, A., Hawdon, J., & Räsänen, P. (2014), „Glamorizing rampage online: School shooting fan communities on YouTube“. *Technology in Society*, 39, 55–67. DOI: 10.1016/j.techsoc.2014.08.001.
- Pedersen, P. E. (2005) „Adoption of mobile Internet services: An exploratory study of mobile commerce early adopters“. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 15(3), 203–222. DOI: 10.1207/s15327744joce1503_2.
- Preporuka br. R (97) 20 Komiteta Ministara zemljama članicama u vezi sa govorom mržnje
- Rančić J. (2018) „Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama u Republici Srbiji“, CM : Communication and Media XIII(43) 95–124 © 2018
- Tsesish A (2001) „Hate in Cyberspace“ *SAN DIEGO LW REVIEW*, VoL 38
- United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech (2019), <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>

- United Nations Declaration of the rights of the child (1989). Geneva: UN<https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf>.
- Un Human Rights Council Special Rapporteur (2015), <https://digitallibrary.un.org/record/798709>
- UNESCO (2015), Gagliardone I., Gal D., Alves T., Martinez G, „Countering online hate speech“, Unesco publishing
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006 dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>
- Weimann G. (2004) How terrorist use Internet
- Williams KR, Guerra NG.(2007) Prevalence and predictors of Internet bullying. J Adolesc Health.
- Ybarra ML, Mitchell KJ, Wolak J, Finkelhor D. (2006)Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: findings from the second Youth Internet Safety Survey. Pediatrics.

Katarina Jonev Ćiraković*

HATE SPEECH AND ONLINE VIOLENCE AMONG CHILDREN AND YOUTH

Abstract: Violence and its spread in society are a growing concern. Violence is increasingly talked about, written about, and debated. That is the good side of the problem, because it is easier to notice, recognize and react to it in order to protect the victim. However, on the other hand, violence is on the rise. Aggressive and antisocial behavior of young people is also on the rise. Today, digital violence is the most widespread form of violence among children and youth. Digital violence occurs when an attacker attacks a victim using electronic means of communication, such as a mobile phone, computer, tablet. The fact that it is still not recognized as a serious problem and that a certain number of teachers, and even parents, believe that it is „just a child's joke“ is worrying. However, this type of violence brings with it permanent negative (primarily psychological) consequences for the victim and affects her/his normal functioning. Statistics and research show that every third student in the Republic of Serbia has experienced some form of harassment on the Internet. Hate speech, threats, degradation, harassment, insults, humiliation are unfortunately more common among peers. Education and raising awareness about this problem, preventive measures, changes in existing regulations and penal policy can potentially stand in the way of hate speech among children and youth, but it is necessary to involve as many actors of this society in the fight for Internet security.

Keywords: peer violence, internet peer violence, cyberbullying, hate speech, education

* Educator for child safety on the Internet, PhD candidate at the Faculty of Political Science

Darko Dimovski*

Dragana Milovanović**

PRIMENA ČLANA 10. EVROPSKE KONVENCIJE O LJUDSKIM PRAVIMA NA GOVOR MRŽNJE I NEDOSTACI U REGULATIVI¹

Apstrakt: Propisivanjem prava na slobodu izražavanja članom 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima, te dužnosti i odgovornosti kojima ovo pravo podleže, nije na direktan način obuhvaćena zabrana govora mržnje. Procentualni porast govora u mržnje, pre svega u političkim govorima i putem medija, a zatim i prilikom drugih zbivanja širom sveta, iskristalisao se vremenom kao jedan od najzahtevnijih i najtežih problema današnjice, kojima je počeo da se bavi i Evropski sud za ljudska prava. Problematika je iziskivala zauzimanje stava Evropskog suda šta se smatra govorom mržnje, što danas predstavlja polaznu osnovu prilikom utvrđivanja potencijalne povrede odredaba Evropske konvencije. U ovom radu, autori nastoje da, pre svega, prikažu kroz konkretne primere iz prakse, na način, razlog uvođenja i svrstavanja govora mržnje kao predmet razmatranja u okviru člana 10. Evropske konvencije. Osim toga, autori ukazuju na defekt nepostojanja preciznog određenja odredbama Evropske konvencije šta se smatra i koji elementi predstavljaju govor mržnje. Ovakav nedostatak potencijalno dovodi do neujednačene sudske prakse, shodno činjenici da ne postoje precizni kriterijumi, čijim se ispunjenjem dokazuje prisustvo govora mržnje u datim okolnostima, već Evropski sud to ceni od slučaja do slučaja, slobodnom ocenom relevantnih okolnosti.

Ključne reči: govor mržnje, Evropska konvencija, Evropski sud, član 10.

* Vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu. Pravosudni istraživački centar. E-mail: darko@prafak.ni.ac.rs

** Mladi istraživač-pripravnik Inovacionog centra Univerziteta u Nišu. E-mail: draganaamm@gmail.com.

¹ Ovaj istraživački rad finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-68/2022-14/200120 i 451-03-68/2022-14/200371).

1. Uvod

Razmatrajući brojne dokumente, koji su predstavljali polaznu osnovu za države širom sveta za regulisanje mnogih dela, dolazi se do zaključka o nedovoljnom regulisanju govora mržnje u prošlosti, te neophodnom podizanju svesti o datom problemu. Naime, ranije su se izdvajala samo dva dokumenta koja su striktno propisivala zabranu širenja govora mržnje. S jedne strane, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima utvrđeno je da se zakonom mora propisati zabrana zagovaranja nacionalne, verske i rasne mržnje, što predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.² S druge strane, valja spomenuti i Američku konvenciju o ljudskim pravima iz 1969. godine³ koja sadrži istovetnu zabranu.

Vremenom je Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: Evropski sud) bivao suočen sa sve većim brojem predstavi u kojima su se podnosioci pozivali na povredu prava na slobodu izražavanja, usled pogrešnog stava nacionalnih organa da određeni govori imaju elemente koji predstavljaju govor mržnje, što je rezultiralo razmatranjem slučajeva i donošenjem presuda, koje su kasnije predstavljale pogodno tlo za evoluciju evropskog pravnog sistema, te usvajanje stavova koji preovladavaju u demokratskom društvu sadašnjice.

Nesporno je da je sloboda izražavanja zagantovana odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: Evropska konvencija), pri čemu ista predstavlja deo temelja demokratskog društva, te samim tim predstavlja i osnov za napredak čoveka i zajednice u globalu. Kako govor mržnje predstavlja vid izražavanja, tako se kroz praksu Evropskog suda iskristalisalo da se govor mržnje podvodi pod odredbe člana 10. Evropske konvencije.⁴ Problematika koja se zatim javila jeste definisanje pojma govora mržnje i njegovih sastavnih elemenata, čime se, između ostalog, obezbeđuje i ujednačena sudska praksa.

² Član 20, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI), od 16. Decembra 1966, stupio na snagu 23. Marta 1976, u skladu sa članom 49.

³ Član 13, American convention on human rights „Pact of San Jose, Costa Rica“ (B-32).

⁴ Član 10, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima br. 4, 6, 7, 11, 12 i 13 od 1950 god., Službeni list SCG – Međunarodni ugovori br. 5/2005 i 7/2005.

2. Pojam i sastavni elementi govora mržnje

Širom sveta domaći i međunarodni pravni akti garantuju pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, na čemu se, između ostalog, i zasniva demokratija. Samo mišljenje ne može biti sankcionisano od strane države, jer isto predstavlja samo deo čovekove svesti. Međutim, ono što potencijalno može iznedriti problem jeste način deljenja odnosno izražavanja jednog mišljenja, kada kao takvo biva podeljeno sa širom narodnom masom. Način izražavanja određenog mišljenja pretvara se u delo. U skladu sa navedenim, u svakom konkretnom slučaju, mora se odgovoriti na pitanje da li je, zapravo, način saopštavanja određenog mišljenja, delo koje treba sankcionisati, jer kao takvo nije u skladu sa demokratskim principima.⁵

Članom 10. Evropske konvencije predviđeno je pravo svakog lica na slobodno izražavanje, uključujući pravo na posedovanje sopstvenog mišljenja, primanje i saopštavanje informacija i ideja, bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Međutim, stavom 2. istog člana predviđena su ipak određena taksativno navedena odstupanja od ovako regulisanog prava pojedinca, kad ne postoji zaštita prava predviđena Evropskom konvencijom, ukoliko je to: neophodno u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, radi sprečavanja zločina ili nereda, radi zaštite zdravlja ili morala, kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.⁶ Kao i sa drugim pravima zagarantovim Evropskom konvencijom, ograničenja moraju imati zakonsku potporu, biti neophodna u demokratskom u društvu, te imati legitimni cilj, kako bi se ograničenje ocenilo kao zakonito.

Primena navedenih odredbi Konvencije vidi se i u slučajevima širenja informacija koje imaju pozitivno dejstvo na društvo odnosno celokupnu naciju, tako i u slučajevima govora čiji je produkt uznemiravanje, šokiranje ili vređanje (*Handyside v. The United Kingdom*). Govor mržnje se može dovesti u vezu sa diskriminacijom, jer su najčešći slučajevi govora mržnje, razmatrani pred Evropskim sudom, bili upereni protiv jednog lica ili grupe ljudi

⁵ Françoise Tulkens, Freedom of expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights, str. 3. Dostupno na:

[https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5\)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Train%20ers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20\(paper\).pdf](https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Train%20ers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20(paper).pdf)

Stranici pristupljeno 24.02.2022.

⁶ Član 10, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima br. 4, 6, 7, 11, 12 i 13 od 1950 god., Službeni list SCG – Međunarodni ugovori br. 5/2005 i 7/2005.

zbog njihove pripadnosti određenoj veri, rasi, polu, kao i svim drugim diskriminatorskim osnovama.

Iako su države članice Saveta Evrope usvojile elemente govora mržnje, tako usvojena definicija nije direktno prihvaćena i od strane Evropskog suda. Naime, Evropski sud favorizuje autonomnu koncepciju određenih pojmova, gde se svrstava i ova problematika.⁷ U skladu sa tim, iako se prilikom razmatranja predstavki pristupa analizi postojanja odnosno nepostojanja određenih elemenata koji svakako ukazuju na prisutnost govora mržnje, Evropski sud dopušta sebi širinu u razmatranju od slučaja do slučaja. Na ovaj način, potencijalni izvršilac dela se uskraćuje za pronalaženje načina za širenje govora mržnje koji ranije nisu bili sankcionisani - jer se ne može sa sigurnošću osloniti na dosadašnje odluke.

Kroz praksu Evropskog suda, izdvojili su se određeni elementi, koji mogu da ukažu na postojanje odnosno nepostojanje govora mržnje u konkretnom slučaju, pri čemu se kao dva glavna izdvajaju kontekst i namera, u kombinaciji. Posebna pažnja posvećuje se „dužnostima i odgovornostima“, u skladu sa stavom 2. člana 10. Evropske konvencije. Naime, državama ugovornicama je ostavljeno široko polje slobodne procene, kad regulišu slobodu izražavanja o pitanjima koja mogu predstavljati vređanje u oblasti intimnih uverenja, morala ili religije (Gündüz v. Turkey). Međutim, s druge strane, kad su u pitanju politički govori ili pitanja od opšteg interesa, sužene su mogućnosti država da ograniče slobodu izražavanja, jer je u demokratskom društvu od fundamentalnog značaja slobodna politička debata, te se u skladu sa tim politički govor može ograničiti samo ukoliko postoje ubedljivi razlozi. Uprkos ovakvom stavu, sloboda političke diskusije nije apsolutna, te su države ugovornice u obavezi da postave određena ograničenja i propišu sankcije, pri čemu će Evropski sud doneti konačnu ocenu o kompatibilnosti stava države sa odredbama člana 10. Konvencije (Castells v. Spain).

U delu koji sledi, na slikovit način biće prikazane podele pod koje se mogu podvesti predstavke koje razmatra Evropski sud, apropos govora mržnje.

⁷ Françoise Tulkens, Freedom of expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights, str. 3. Dostupno na:

[https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5\)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Train%20ers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20\(paper\).pdf](https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Train%20ers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20(paper).pdf)

Stranici pristupljeno 24.02.2022.

3. Pravo na slobodu izražavanja kroz prizmu člana 17. Evropske konvencije

Da bi se pojedinac pozivao na odredbe Evropske konvencije, te zahtevao da se utvrdi da li je država u konkretnom slučaju povredila zagwarantovana prava, neophodno je da i sam podnosilac predstavke, pre služenja pravom koje mu pripada, postupa savesno, te da ne zanemaruje svoje dužnosti i odgovornosti koje mu pripadaju. U ovom smislu, neophodno je istaknuti da korišćenje prava iz Evropske konvencije, ne može biti „usmereno na poništavanje bilo kog prava i sloboda zagwarantovanih Konvencijom ili ići na njihovo ograničavanje u većoj meri od one koja je predviđena Konvencijom“.⁸ Ovakvim stavom, te datom odredbom, možemo uočiti preslikanu zabranu nalik zabrani iz člana 30. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, kojom se navodi da se „nijedna odredba Deklaracije ne može se tumačiti kao pravo države, grupe lica ili pojedinca da obavlja bilo koju delatnost ili da vrši bilo kakvu radnju usmerenu na rušenje prava i sloboda koji su u njoj sadržani“⁹.

Prvi slučaj u kojem je Evropski sud istakao svrhu člana 17. Evropske konvencije, jeste *Lawless (no. 3) v. Ireland* 1961. godine. Propisivanje zabrane zloupotrebe prava predmetnim članom onemogućava se pojedincu ili grupi lica da se koriste bilo kojim pravom zagwarantovanim konvencijom, na taj način da će rezultat postupanja dovesti do uništavanja drugih prava i sloboda (*Lawless (no. 3) v. Ireland*). Postupanje suprotno navedenom, obezvređilo bi samo postojanje bilo kog domaćeg i međunarodnog dokumenta, a samim tim i Evropske konvencije. Naime, ukoliko bi pojedinac zloupotrebio neko pravo, radi ostvarenja drugog prava, to bi značilo da se kršenje jedne odredbe odobrava, kako bi se omogućilo uživanje prava zagwarantovano drugim odredbama. Maliciozno postupanje nema opravdanja, ni u jednoj situaciji. Zloupotreba prava, takođe, često dovodi do toga da ostvarivanjem svog prava na taj način, kršimo prava drugim licima - što je takođe zabranjeno. Na ovaj način stvara se začarani krug.

Slikovit prikaz navedenog mišljenja autora ovog rada, nalazi se u brojnim presudama. Evropski sud je, jednu od predstavi, proglasio neprihvatljivom 2015. godine, u skladu sa članom 35. Evropske konvencije. Obrazloženje ovakve odluke proizilazi iz nesporno utvrđenog zaključka da je usled zloupotrebe prava, odnosno kršenja člana 17, podnosilac predstavke izgubio prava koja su zagwarantovana članom 10. Evropske konvencije. U

⁸ Član 17, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima br. 4, 6, 7, 11, 12 i 13 od 1950 god., Službeni list SCG – Međunarodni ugovori br. 5/2005 i 7/2005.

⁹ Član 30, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948).

predmetnom slučaju, utvrđeno je da predmetni performans, koji je izvođen od strane podnosioca predstavke, nikako ne može da predstavlja vid komedije, jer demonstrira u prvom redu mržnju i antisemitizam. Način na koji je izvodilac predstave iskazao svoju ideologiju, u suprotnostima je sa svim vrednostima Evropske konvencije, na koji način je podnosilac predstavke zapravo zanemario pravu svrhu člana 10, zarad ostvarivanja onih ciljeva, čije bi priznanje dovelo do uništavanja prava i sloboda zagarantovanih Evropskom konvencijom (*M'Bala M'Bala v. France*). Ovakav stav Evropski sud je zauzeo i prilikom donošenja odluka novijih datuma, kao što je npr. *Pastörs v. Germany* i *Williamson v. Germany*.

Sušтина člana 17. Evropske konvencije, dovela je do dijametralno supratnih stanovišta, na osnovu čega su se iskristalisale dve škole mišljenja. Pristalice prvog mišljenja smatraju da je uvođenje navedenog člana bilo preko potrebno, jer se na ovaj način obezbeđuje pozitivna obaveza država potpisnica, na osnovu čega stiču pravo i obavezu da se bore protiv govora mržnje i sprečavaju njegovo dalje širenje, odgovarajućim pravnim merama. Međutim, pristalice drugog mišljenja grubo se suprostavljaju navedenom gledištu, smatrajući da se na ovaj način uništava zagaratovana sloboda izražavanja. Naime, nepotrebnost člana 17. pristalice pravdaju činjenicom da se Evropski sud u svakom konkretnom slučaju treba isključivo da utvrdi da li određeni govor predstavlja govor mržnje ili ne, ne baveći se članom 17 (*H. Cannie, D. Voorhoof, 2001: 54*). Ovakvim postupanjem omogućilo bi se potpuno uživanje prava na slobodu izražavanja, a u zavisnosti od svih činjenica slučaja, Evropski sud bi cenio da li se konkretan govor može smatrati govorom mržnje. Dubioznim sagledavanjem navedenih stavova, ima elemenata za prihvatanje i jednog i drugog. Međutim, smatramo da je neophodno postojanje člana 17, a da li će se utvrditi njegova povreda, treba ceniti na samom kraju, odnosno nakon što se prvenstveno utvrdi da li je podnosilac predstavke zaista širio govor mržnje. Naime, ukoliko bi, hipotetički, Evropski sud utvrdio povredu člana 10. Evropske konvencije, navodeći da se podnosilac, oslanjajući se na zagarantovanu slobodu izražavanja, širio govor mržnje, a zatim smatrao da su njegova prava povređena, jer je država svojim delovanjem sprečila nameru aplikanta, ima mesta kumulativnog razmatranja člana 10. i člana 17. Evropske konvencije.

S druge strane, ukoliko Evropski sud krene od razmatranja člana 17. Evropske konvencije, te kumulativno razmatra da li je podnosilac predstavke zloupotrebio svoje pravo na slobodu izražavanja radi širenja govora mržnje, opet dolazimo do istog rešenja. Možemo zaključiti da se primenom člana 17. pojedinac, odnosno grupa lica, ne lišavaju prava na slobodu izražavanja, već se nameće obaveza svakom licu o savesnom korišćenju

zagarantovanih prava, na taj način da se ne korišćenjem svog prava ne krše prava drugih lica.

4. Sloboda izražavanja kroz praksu Evropskog suda

Govor mržnje se prepliće sa diskriminacijom u određenim slučajevima i to na taj način što su često osnovi za diskriminaciju ujedno i motiv brojnih govora mržnje. Međutim, kako to nije uvek slučaj, postoje i drugi krugovi pod koje se podvede ovako izvršena dela. Shodno tome, da se svaki konkretan slučaj koji se nađe pred Evropski sud može svrstati u određenu kategoriju, tako možemo napraviti grupe u okviru kojih će biti prikazani pojedini predmeti koji su razmatrani.

4.1. Legitimitet nasilja od strane izvršioca i podržavanje terorističkih aktivnosti

Pod legitimitetom nasilja podvode se oni slučajevi u kojima izvršilac krivičnog dela smatra da je celishodno, opravdano određeno protivpravno postupanje, vođen pogrešnim pobudama i poremećenim sistemom vrednosti. Ekstenzivnim tumačenjem može se doći do toga da se legitimitet nasilja često preklapa sa bilo kojim drugim povodom koji dovodi do govora mržnje - npr. ukoliko je izvršilac protiv određene religije, može se odlučiti na vršenje terorističkog napada prema pripadnicima upravo te konkretne religije, te će širenjem govora mržnje podstaći druga lica na dalje vršenje protivpravnih akata prema njima.

Podržavanje nasilja često dovodi i do pozivanja na nasilje. Kao pristalica određenog mišljenja i/ili ponašanja, osoba teži ka pridobijanju podrške od strane drugih, te okupljanja što većeg broja istomišljenika. Kod širenja mržnje, ovo se najčešće postiže govorom i preduzimanjem određenih radnji. Govornik podstrekavanjem pokušava da slušaoce iskoristi kao instrument njegove protipravne volje i namere. Shodno odredbama člana 10. Evropske konvencije, direktna povreda nastaje u slučaju širenja onih govora koji podstrekavaju na „mržnju, osvetu, optuživanje ili oružani otpor“ (Şener v. Turkey), na „nasilje, oružani otpor ili ustanak“ (Gerger v. Turkey), te izjave „koje su zagovarale zaostravanje već postojeće oružane borbe, veličajući rat i zagovarajući nameru da se borba vrši do poslednje kapi krvi“ (Özgür Gündem v. Turkey).

Kako je već objašnjeno u prethodnim redovima ovog rada, države potpisnice Evropske konvencije u obavezi su da omoguće političkim strankama veću slobodu delovanja i govora, radi predstavljanja svojih ideja i stavova, ali da to ne znači ujedno slobodu širenja

bilo kakvih govora koji ukazuju na širenje govora mržnje. U skladu sa navedenim, članu političke stranke, koji svojim govorom ne podstiče na nasilje, oružani otpor ili ustanak, ne može se staviti na teret širenje govora mržnje, jer isti samo predstavlja stavove svoje stranke. Naime, kritikovanje postupaka Sjedinjenih Američkih Država u Iraku i smeštanje ljudi u samicu od strane pripadnika terorističkih organizacija, kao i nestanak lica nakon pritvaranja od strane pripadnika policije, ne predstavlja podsticanje na govor mržnje (Faruk Temel v. Turkey). Ovakav stav Evropskog suda je nesporan, imajući u vidu činjenicu da nedostaju svi bitni elementi, koji bi ovakvo postupanje podnosioca predstavke okarakterisali govor mržnje. Naime, iznošenje ovakvih stavova je baš suprotno tvrdnjama Turske u konkretnom slučaju, imajući u vidu činjenicu da ovakvi govori idu upravo protiv upotrebe nasilja i bilo kojih terorističkih metoda.

U saopštenju za medije, sredinom 2018. godine, Evropski sud proglasio je neprihvatljivom predstavku, kojom je podnosilac zahtevao da se utvrdi povreda člana 10. Konvencije. Naime, nakon razmatranja svih činjenica slučaja, utvrđeno je da je aplikant - Roj TV A/S finansirao, a zatim emitovao propagandu terorističke organizacije - Radničke partije Kurdistan, u dužem vremenskom periodu. Televizijska stanica ne može se pozivati na kršenje slobode izražavanja u slučajevima promovisanja ciljeva koji su suprotni vrednostima Evropske konvencije. Analogno ovakvim postupanjima, izveden je zaključak da je aplikant prekršio član 17. Evropske konvencije, koji se odnosi na zabranu zloupotrebe prava, na taj način što je svoj glas koristio radi podsticanja na nasilje i pružanje podrške terorističkim aktivnostima. Situaciju dodatno otežava činjenica da su ovakvi stavovi distribuirani široj publici putem televizijskog emitovanja programa (Roj TV A/S v. Denmark).

U duhu razmatranja terorističkih pokreta i/ili podržavanja istih, Evropski sud razmatrao je predstavku Gerger v. Turkey. Podnosilac predstavke prosledio je pismo, pročitano na komemoraciji održanoj 1993. godine, nakon čega je protiv njega pokrenut krivični postupak i doneta osuđujuća presuda, zato što su nacionalni sudovi utvrdili da je izlaganje zapravo oslikavalo govor mržnje, jer je predmetna svečanost bila održana radi podsećanja na ljude koji su bili učesnici terorističkih akata krajem 1960-ih godina. Nacionalni organi su bili stanovišta da je govor predstavljao ohrabrenje terorizma od strane Kurda i njihove celokupne terorističke organizacije, koju su kao takvu stavile na spisak mnoge zemlje sveta. Imajući u vidu da je Radnička partija Kurdistan vršila masakre nad ženama, decom, kao i narodom u celini, turske vlasti su smatrale neophodnim da zabrane svaki vid separatističke propagande, koja podstrekava na nasilje i neprijateljstvo između različitih društvenih grupa, čime se ugrožava demokratija, kao i brojna ljudska prava. Iako je Evropski sud uzeo u obzir zabrinutost turskih vlasti o širenju stavova koji

potencijalno mogu izazvati ozbiljne društvene poremećaje u zemlji, utvrđeno je da korišćenje reči „otpor“, „borba“ i „oslobođenje“ same po sebi, ukoliko ne pozivaju na nasilje, oružani otpor ili ustanak, ne mogu biti povod za uskraćivanje prava na slobodu izražavanja. Imajući u vidu sve napred navedeno, sud je utvrdio povredu člana 10. Evropske konvencije, jer postupci nacionalnih organa nisu bili neophodni u demokratskom društvu (Gerger v. Turkey).

4.2. Govor mržnje i pojedini diskriminatorni osnovi

Kako je to već prethodno objašnjeno, najčešći slučajevi širenja govora mržnje javljali su se usled brojnih diskriminatornih osnova. Netrpeljivost, mržnja i nezadovoljstvo pojedinca ili grupe lica prema primadnicima odedene religije, vere, seksualnog opredeljenja, rase i sl, rezultirali su zauzimanjem stavova od strane Evropskog suda, te donošenjem odluka nakon razmatranja svakog pojedinačnog slučaja. U redovima koji slede, na detaljniji način biće obrađeni najčešći diskriminatorni osnovi koji su bili povod razmatranja povrede člana 10. Evropske konvencije.

4.2.1. Religija i vera

Između slobode izražavanja i slobode veroispovesti moguće je obezbediti balans, kako bi se ljudi zaštitili od govora mržnje. Ovakva mogućnost znači, da se nikome ne može uskratiti potreba za ispovedanjem svoje vere, sve dok takvo postupanje ne povlači sa sobom ujedno govore kojima se podstiče nipodaštavanje drugih religija odnosno vera.

Balans, koji se u prvom redu mora obezbediti, jeste između ostvarivanje prava na slobodu izražavanje svog mišljenja o verskoj doktrini jednog lica i poštovanje prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti s druge strane. Ukoliko jedna osoba odluči da se služi svojim pravom i ispoljava svoju veru, ne može očekivati odsustvo bilo kakve kritike od strane pripadnika neke druge vere, bez obzira koja od te dve strane pripada manjini, a koja većini. Različita verska uverenja moraju se prihvatiti i međusobno tolerisati (I.A. v. Turkey). Evidentan je zahtev Evropskog suda da se obezbedi ravnopravnost između svih pripadnika svih vera. Niko ne može ostati uskraćen za pravo o ispovedanju svoje vere; ovo pravo, ujedno, ne može da se kosi sa pravom drugog lica, koji je pripadnik druge vere. Ispovedanje svoje vere, ne sme sa sastojati u širenju mržnje prema pripadnicima neke druge vere, te je neophodno napraviti razliku između govora koji predstavlja kritiku i govora koji predstavlja mržnju. Neslaganje sa određenim stavovima jedne vere, ne smatra se automatski mržnjom, već će se od slučaja do slučaja, ceniti govor u celini pre donošenja sudske odluke. Takođe, iako Evropskom konvencijom nisu taksativno navedene dužnosti, može se smatrati da postoji obaveza u biranju fraza i izraza, te se mora

imati u vidu kako će se jedan govor shvatiti s druge strane. Građenjem i jačanjem tolerancije, smanjuje se mogućnost o potencijalnom širenju netrpeljivosti.

Kako je već objašnjeno u prethodnom delu ovog rada, stavom 2. člana 10. Evropske konvencije, utvrđeno je da pravo koje pripada pojedincu ujedno sa sobom nosi određene dužnosti i odgovornosti. U skladu sa tim, Evropski sud ističe obavezu, u kontekstu verskih uverenja, nekorišćenja onih izraza koji su neopravdani i uvredljivi za pripadnike neke druge vere (Murphy v. Ireland).

S jedne strane, postavljanje video snimaka na društvenim platformama, pri čemu sadržina istih poziva na pridruživanje ekstremističkim grupama i delovanje protiv lica koji nisu muslimanske vere, predstavlja postupanje suprotno odredbama Evropske konvencije. Ovakvi govori, nedvosmisleno predstavljaju govor mržnje, te su kao takvi protivni toleranciji kojoj se teži, socijalnom miru i nediskriminatornom postupanju (Belkacem v Belgium). Ispovedanje svoje vere kosi se sa pravom slobode izražavanja, ukoliko pripadnik svoje vere podstrekava na uništavanje pripadnika druge vere, vrši direktan uticaj na prelazak iz jedne vere u drugu i sl.

Međutim, s druge strane, izražavanje svojih mišljenja u pisanoj formi, kojima se kritikuju određene društvene, političke ili istorijske činjenice, ukoliko ista ne sadrže terminologiju „koja odražava poziv na rat ili nastanak oružane akcije“ ne mogu se *per se* smatrati govorom mržnje. Evropski sud je istakao da je nastupila povreda člana 10. Evropske konvencije, usled oduzimanja prava na objavljivanje aplikantove knjige, odnosno određivanjem kazne zatvora i novčane kazne u visokom iznosu, što se svakako ceni u duhu proporcionalnosti mešanja, jer su navedenom knjigom bili navedeni istorijski, sociološki, politički i verski događaji, vezani za pripadnike kurde i alevita. Osim navedenog, a imajući u vidu praksu koja datira još iz ranijeg vremenskog perioda, Evropski sud je istakao potrebu da različite kulture i pripadnici manjina u nekoj zemlji predstavljaju istorijsku činjenicu koja je sastavni deo demokratskog društva, što je neophodno podržavati i štiti u skladu sa principima međunarodnog prava (Tourkiki Enosi Xanthis and others v. Greece). U skladu sa tim, objavljivanje knjige sa gorenavedenom sadržinom, ima za cilj obaveštavanje javnosti o okolnostima koje su od javnog interesa. Razmatrajući sve okolnosti slučaja, Evropski sud je utvrdio da „sadržina knjiga ne spada u delokrug govora mržnje, što je suštinski element prilikom razmatranja podnete predstavke, a imajući u vidu činjenicu da knjige nisu podsticale na upotrebu nasilja, oružanog otpora ili ustanka, niti da će podstaći nasilje usađivanjem duboke i iracionalne mržnje prema osobama koje se mogu identifikovati na osnovu navoda u predmetnim publikacijama“ (Önal v. Turkey).

Nasuprot navedenim slučajevima, vredi pomenuti vice versa situaciju. Naime, u slučaju Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan, utvrđeno je da su nacionalni organi doneli osuđujuću presudu protiv poznatog pisca, kolumniste i urednika, za podsticanje verske mržnje i neprijateljstva. Međutim, Evropski sud je utvrdio da su nacionalni organi povredili pravo na slobodu mišljenja podnosiocu predstavke, navodeći da je odluka na nivou države bila nesrazmerna. U prilog tome, dalje je, u korist podnosioca predstavke, utvrđeno da je isti samo upoređivao zapadne i istočne vrednosti, te da je doprineo debati o pitanjima koja su bila od opšteg interesa (i to onih pitanja koja su se ticala religije u društvu). Nacionalni organi napravili su propust, jer nisu uspjeli da uravnoteže dva prava - pravo podnosioca predstavke da iznese javno svoje verske stavove nasuprot pravu religioznih da se poštuju njihova uverenja (Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan).

4.2.2. Etnička i rasna pripadnost

Diskriminacija po osnovu etničke pripadnosti nekog lica, predstavlja oblik rasne diskriminacije. Samo podsticanje razdora između etničkih grupa pozivanjem na nasilje, dovodi do prouzrokovanja štete širih razmara za celokupno stanovništvo, bez bilo kakvih izuzetaka (Kilin v. Russia).

Korišćenje vulgarnih fraza može da potpada pod zaštitu slobode izražavanja, jedino ukoliko u svom celokupnom kontekstu takvo izražavanje predstavlja zapravo „bezobrazno omalovažavanje“. Međutim, Evropski sud posebnu pažnju posvećuje onim izjavama koje su takve sadržine da idu protiv određene etničke, verske ili druge grupe. Podsticanje mržnje ne podrazumeva automatski poziv na vršenje bilo kog krivičnog dela, ali je svakako odašiljač za postupanje države protiv govornika, a radi zaštite stanovništva. Evropski sud razmatrao je određeni novinarski članak u celini, čiji je autor isticao jasnu podelu između rusa i „pripadnika drugih nacionalnosti“, a zatim je nedvosmisleno navodio brojne protivpravne radnje koje će preduzimati protiv onih koji su protiv Rusije i njenog stanovništva. Nedvosmisleno je utvrđeno, da zabranom novinarskog rada u određenom vremenskom periodu usled objavljivanja predmetnog sadržaja, nije predstavljalo povredu člana 10. Evropske konvencije, imajući u vidu činjenicu da su domaći sudovi pravilno utvrdili da je podeljeni sadržaj podsticao mržnju i neprijateljstvo, te vređao dostojanstvo ljudi na osnovu njihove etničke pripadnosti, jezika, porekla i vere (Atamanchuk v. Russia).

4.2.3. Govor mržnje apropos seksualnog opredeljenja i rodnog identiteta

Zbog svog seksualnog opredeljenja, pripadnici LGBT populacije često se javljaju kao žrtve diskriminacije i različitih oblika zločina iz mržnje, bez obzira na to da li je država, čiji su državljani, napravila veliki pomak radi zaštite prava ovih lica ili su državljani onih zemalja u kojima ne uživaju ista prava koja pripadaju osobama heteroseksualnog opredeljenja. Jedan od mehanizama zaštite prava homoseksualaca jeste mogućnost obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava u slučaju povrede prava propisanih Evropskom konvencijom. Istorijski posmatrano, usled konstantnog ispoljavanja predrasuda, nasilja i diskriminacije, pripadnici LGBT zajednice postali su grupa kojoj su prava iz Konvencije posebno ugrožena (D. Dimovski, 2020: 83).

Prema odredbama Krivičnog zakonika Islanda, kažnjivo je javno ismevanje, kleveta, omalovažavanje ili pretnja, ukoliko su ovakvi akti preduzeti prema osobama shodno njihovom seksualnom opredeljenju ili rodnom identitetu. Nakon ostavljanja komentara određene sadržine, kojima se ukazuje na gađenje i kojom prilikom su korišćene pogrdne reči prema pripadnicima LGBT zajednice, nacionalni organi doneli su osuđujuću presudu protiv izvršioca krivičnog dela, koji se zatim obratio Evropskom sudu predstavkom. Međutim, razmatrajući sve okolnosti slučaja, utvrđeno je da je predstavka neosnovana, usled čega je odbijena, jer sporni komentari jesu promovisali netoleranciju i mržnju prema homoseksualcima. Najviši nacionalni organi ispravno su odmerili pravo na slobodu izražavanja podnosioca predstavke u odnosu na prava homoseksualnih osoba na privatan život, usled čega je i izrečena kazna u skladu sa odredbama domaćih zakona i Evropskom konvencijom (Carl Jóhann Lillíendahl v. Iceland).

4.3. Govor mržnje vršen putem medija i društvenih mreža

Sve veća rasprostranjenost društvenih platformi, poput Tvitera, Fejsbuka, Instagrama, Jutjuba itd, omogućava veću slobodu izražavanja mišljenja pojedinaca, te deljenje svih vidova informacija. Takođe, društvene platforme omogućavaju pravljenje grupa radi okupljanja istomišljenika, čiji članovi teže ka ostvarenju određenih ciljeva, radi kojih se i udružuju. Kako te grupe, a i samo širenje mišljenja van njih, omogućava širokom auditorijumu lak pristup svim informacijama, osim pozitivne strane, sve češće se vide i negativne strane ovakvih platformi.

U skladu sa navedenim, tzv. „nezakoniti govori“ gde se nedvosmisleno svrstava i govor mržnje, mogu se putem društvenih platformi distribuirati širom sveta kao nikad ranije, za svega nekoliko sekundi, pri čemu jednom objavljena informacija na ovaj način, može

zauvek ostati dostupna na društvenoj mreži. Rizik od štete koji se može naneti putem deljenja sadržaja radi ostvarivanje svojih prava, a samim tim i slobode govora, putem društvenih platformi, može biti daleko veći od rizika koji se javlja prilikom deljenja informacija od strana medija (Delfi AS v. Estonia [GC]). U zavisnosti od broja ljudi koji čine čitalačku publiku, te posećenost veb stranicama, razlikuje se stepen raspostranjenosti odnosno mogućnost da jedna informacija dostigne određeni stepen raspostranjenosti u javnosti. Takođe, sam čin daljeg deljenja pročitane informacije predstavlja vid informisanosti građana koji može biti od koristi i koji se, zapravo, često primenjuje od strane trećih lica putem svih društvenih platformi (Kilin v. Russia).

Ovakvi stavovi Evropskog suda ne uskraćuju mogućnost davanja svog mišljenja javno, putem bilo koje društvene mreže. Međutim, ovo pravo nije apsolutno, te se nalaže pružanje posebne pažnje, u prvom redu, za izbor reči koje se koriste, te vođenje računa o kontekstu u kojem će biti date. Osim toga, mora se voditi računa o posebno osetljivim temama. Ne sme se smetnuti s uma činjenica da jednom podeljena informacija, makar ista bude u početnom stadijumu dostupna zatvorenom krugu ljudi, ima tendenciju daljeg širenja i prenošenja od strane onih profila koje prati širi auditorijum. Ukoliko bit prvenstveno podelje informacije čini neprijateljski ton, koji odiše pozivom na nasilje, iskazuje jasnu netrpeljivost prema određenim grupama, poziva na pobunu i sl, te sadrži bilo koje druge elemente čije postojanje ukazuje na govor mržnje, podložna je kao takva deljenju i širenju u istom tonu, što u celini podleže sankciji. Kad bi davanje ovakvih govora, koji odišu mržnjom, bili zakonski dopušteni, to bi ujedno značilo dopuštenost i daljeg protivpravnog deljenja, samo kako se ne bi uskratila sloboda izražavanja, što bi zapravo dovelo do kršenja kako nacionalnih, tako i međunarodnih dokumenata. Osim toga, takvo postupanje, predstavljalo bi, u prvom redu, zloupotrebu prava, ukoliko bi se pojedinac služio svojim pravom na slobodu mišljenja zarad širenja mržnje.

S druge strane, raspostranjenost medija, njihovo uvođenje i regulisanje, dodatno otežava već postojeći problem. Naime, iako je sloboda izražavanja jedno od osnovnih ljudskih prava, često dolazi do njegove zloupotrebe od strane medija, čiji paravan i opravdanje za takvo postupanje se javlja u okviru floskule o pravu građana da budu nepristrasno informisani. Međutim, uprkos tome da ovakvi navodi, u jednu ruku, jesu tačni, navedeno pravo građana se ne može shvatiti kao apsolutno, već se mediji moraju opredeliti za širenje informacija, ali na takav način da se ne stvori širenje govora mržnje. Upravo takvo postupanje, usled zloupotrebe prava na slobodu izražavanja, dovodi do razmatranja potencijalne povrede člana 17. i člana 10. pred Evropskim sudom, o čemu je već bilo reči u prethodnim redovima ovog rada.

Da bi se obezbedilo obaveštenje javnosti putem medija, a ujedno onemogućilo širenje govora mržnje, mora se podići svest i težiti ka tome da se obezbedi i sprovodi obrazovanje o medijskoj etici. U skladu sa navedenim, „novinari moraju posedovati znanje i veštine o identifikovanju govora mržnje, te se samim tim moraju i suprotstaviti svim porukama takvog sadržaja“.¹⁰

Internet portali koji pružaju vesti o aktuelnim dešavanjima u zemlji i svetu, stvaraju platformu na kojoj komentare mogu ostavljati svi korisnici, te samim tim, takvi portali imaju dužnost i odgovornost koje su povezane sa odredbama člana 10. stav 2. Evropske konvencije, jer je korisnicima omogućeno da putem komentara šire govor mržnje, kao i da ostavljaju one komentare koji direktno pozivaju na nasilje. Analogno navedenom, ovakva kršenja se često sreću i od samih autora članaka, a takođe i prilikom usmenog izveštavanja koji imaju prenos.

Apropos datih navoda, poražavajuća je činjenica da se Evropski sud još od perioda koji je daleko iza nas, bavi ovim problemom, a da sistematsko kršenje Evropske konvencije ne jenjava - već rapidno raste. Ovakvo mišljenje se nesporno izvodi na osnovu analize sve većeg broja novijih slučajeva koji se razmatraju, uprkos već dostupnoj ranijoj praksi suda.

Još je 1994. godine razmatrana predstava, kojom prilikom je navedeno strogo kažnjavanje podnosioca predstave od strane nacionalnih organa Turske, usled spornih publikacija za koje je država procenila da predstavljaju separatističku propagandu koja otvoreno podstiče nasilje protiv države i promoviše cilj terorističke organizacije. U prilog ovim tvrdnjama, država je priložila inkriminisane tekstove koji su sadržali opise Turske kao „neprijatelja“ i „terorističke države“, dok su sa druge strane postupanje Radničke partije Kurdistanaca ocenili kao „herojske“ i „opravdane“. Da bi Evropski sud utvrdio da li su sporne izjave predstavljale govor mržnje, iste je neophodno sagledati u celini, kao i kontekst u kojem su date. Ono što je posebno bitno napomenuti, a imajući u vidu konkretnu problematiku kojom se trenutno bavimo, jeste navod Evropskog suda da su sporne izjave date putem medija od strane samog vlasnika. Mediji, s jedne strane, ne smeju prekoračiti granice koje su postavljene radi zaštite nacionalne bezbednosti i teritorijalnog integriteta od pretnje nasiljem, radi sprečavanja zločina i nereda, ali da isti sa druge strane imaju obavezu da javnost obaveštavaju o raspoloživim političkim informacijama i pitanjima. Ceneći sadržinu celokupnog teksta, Evropski sud jeste našao sporne reči, međutim, ujedno je ukazao i na one koje su predstavljale poziv na mirno

¹⁰ Poni Alice JameKolok, 5 ways to counter hate speech in the Media through Ethics and Self-regulation. Dostupno na: <https://en.unesco.org/5-ways-to-counter-hate-speech>. Stranici pristupljeno 01.03.2022.

okonačanje nemira. Takođe, iako su upotrebljeni izrazi poput „država Turska je teroristička zemlja“, ovo nije tumačeno kao poziv na nasilje, već kao metaforički ton članka. Posebno je istaknuto da su vlasti Turske zanemarile pravo javnosti da slobodno bude informisana iz drugačije perspektive kad je u pitanju tadašnja situacija u zemlji, iz razloga što je način objektivnog saopštavanja bio nepovoljan po Tursku. Na samom kraju, ali kao posebno bitno, neophodno je ukazati na stav Evropskog suda da „dužnosti i odgovornosti koje prate ostvarivanje prava na slobodu izražavanja od strane medijskih profesionalaca poprimaju poseban značaj u situacijama sukoba i napetosti. Poseban oprez je potreban kada se razmatra objavljivanje stavova predstavnika organizacija koje pribegavaju nasilju nad državom kako mediji ne bi postali sredstvo za širenje govora mržnje i promociju nasilja. Istovremeno, tamo gde se takvi stavovi ne mogu kategorizovati kao takvi, države ugovornice ne mogu u pogledu zaštite teritorijalnog integriteta ili nacionalne bezbednosti ili sprečavanja zločina ili nereda da ograniče pravo javnosti da bude obaveštena o aktuelnim događajima“ (Sürek v. Turkey).

5. Nedostaci u regulativi

Razmatrajući sve navode date u ovom radu, a na osnovu analize domaćih i međunarodnih dokumenata i sudskih odluka, možemo uočiti prednosti i mane. Nesporno je da je govor mržnje predmet sankcionisanja širom sveta, međutim, uprkos propisivanju određenih zabrana, nedostaci su u enormnoj meri prisutni.

Polazeći od samog regulisanja, prvi nedostatak svakako jeste šturo uređenje zabrane govora mržnje. Kako bi svaki pojedinac bio upoznat sa predmetnom zabranom, neophodno je da ista bude predviđena domaćim i međunarodnim aktima, pri čemu sadržaj zabrane mora biti precizan, jasan, i dostupan. Na ovaj način omogućava se da svako ima na raspolaganju informacije na osnovu kojih nedvosmisleno može zaključiti da li je radnja čije se preduzimanje sprema u budućem periodu u skladu sa zakonom ili ne. Samo propisivanje, da je govor mržnje zabranjen i da podleže sankciji, ne ukazuje na jasnost i preciznost.

Drugi problem se nadovezuje na prethodni, samim neadekvatnim regulisanjem. Usled nedostatka u preciznosti, jasno je da je krucijalni problem prisutan u pogledu elemenata koji čine govor mržnje. Iako možemo reći da donekle postoji usaglašenost apropos definicije šta je govor mržnje, tako možemo i zaključiti da nisu kristalno jasni elementi čije postojanje odnosno nepostojanje u konkretnom slučaju ukazuje na kršenje tako postavljene odredbe. Na ovakvo mišljenje navodi neujednačena sudska praksa, jer iako Evropski sud ističe da je neophodno sagledati predmetni govor u celini, kako bi se donela

odluka da li isti sadrži mržnju u sebi, te da se ne može presuditi donositi samo na osnovu pojedinačnih fraza i izraza, dešava se da se u jednom slučaju utvrdi povreda člana 10. Evropske konvencije, a u drugom da se utvrdio da nema povrede navedenog člana.

Naredni problem ogled se u tome da postoji nedovoljna svest na strani medija prilikom pružanja informacija građanima. Nedovoljna edukacija dovodi do, često, nesvesnog sastavljanja tekstova koji se podvode pod govor mržnje. Dalje deljenje takvih članaka putem društvenih platformi, dovodi do njegove vidljivosti širokih razmera, na koji način se omogućava okupljanje istomišljenika koji su pobornici određenog nedozvoljenog govora. Iako je zabranjeno pogrdno i neprecizno nazivanje određene grupe,¹¹ upravo iz navedenog obrazloženja, radi sprečavanja objavljivanja i širenja govora mržnje, u ne tako malom broju slučajeva novinari prenebregnu ovako nametnutu dužnost.

Zbir svega navedenog, dovodi do neshvatanja od strane samog pojedinca, iz kog razloga se govor koji širi podvodi pod govor mržnje, te ne uživa zaštitu na nacionalnom i međunarodnom nivou. Shodno navedenom, neophodno je dodatno regulisanje spornog problema na međunarodnom nivou, što bi ujedno obavezalo države potpisnice da svoja nacionalna zakonodavstva usaglasе se naknadno donetim međunarodnim principima.

6. Zaključak

Jedno zagarantovano pravo ne sme se kositi sa drugim. Takođe, služiti se onim što nam pripada, zloupotrebom prava, te pozivati se da je reakcijom nacionalnih organa uskraćena mogućnost protivpravnog postupanja, opravdano mora biti sankcionisano.

Sloboda izražavanja i mišljenja je pravo zagarantovano brojnim međunarodnim dokumentima, a samim tim i Evropskom konvencijom, od samog početka njenog donošenja i stupanja na snagu. Iako su taksativno navedena prava i slobode, i ovo pravo, zagarantovano članom 10, nije apsolutno, te analogno tome u taksativno navedenim slučajevima podleže ograničenjima. Da bi ograničenje bilo opravdano, neophodno je da bude zakonito, da ima legitiman cilj i da je takvo ograničenje bilo neophodno u demokratskom društvu. Na državi leži obaveza kumulativnog dokazivanja ispunjenja navedenih uslova, u suprotnom - dolazi do povrede prava zagarantovanog članom 10. Evropske konvencije.

¹¹ Kodeks novinara Srbije, glava IV, odredba 1.

U modernizovanom svetu, gde se mišljenja nesporno dele na brojnim skupovima, sve je češće deljenje sadržaja putem društvenih platformi i putem medija - bilo u svojstvu autora informacija, bilo u svojstvu komentatora. Međutim, iako postoji sloboda izražavanja kritičkog mišljenja, neophodno je voditi računa o sadržaju i kontekstu u kojem su mišljenja podeljena, te u skladu sa tim mora postojati svest o konsekvencama datog govora. Svaki vid širenja mržnje, koje u sebi često poziva na vršenje nasilja, te okupljanje sve većeg broja ljudi po različitim osnovima, mora biti sankcionisano. U prvom redu, sankcionisanje je prepušteno nacionalnim organima. Međutim, nakon iskorišćenih pravnih lekova na nacionalnom nivou, stiže se mogućnost podnošenja predstavke Evropskom sudu.

Prilikom razmatranja predstavki, neophodno je u celini sagledati sve činjenice slučaja, jer je Evropski sud u obavezi da proceni sporni govor u celini, a ne reči koje ga čine - pojedinačno. Jedna reč može imati različitu konotaciju, u zavisnosti od načina na koji je izgovorena i u zavisnosti od celokupnog govora. Tek analizom prave namere podnosioca, može se zaključiti da li je reč samo o stilskom izražavanju, davanju kritičkog mišljenja, izražavanju svog stava i sl, na šta svaki pojedinac ima pravo ili je, s druge strane, reč o govoru koji po svim elementima predstavlja govor mržnje.

Pozivanje na nasilje, pobunu ili vršenje bilo kog drugog krivičnog dela, što je motivisano mržnjom po bilo kom osnovu prema određenoj grupi lica, smatra se govorom mržnje i kao takvo zabranjeno je iznositi i širiti, te govornici gube zaštitu prava predviđenu članom 10. Konvencije.

Literatura

- American convention on human rights „Pact of San Jose, Costa Rica“ (B-32);
Atamanchuk v. Russia, app. no. 4493/11, 11/02/2020;
Belkacem v. Belgium, app. no. 34367/14, 20/07/2017;
Cannie, H; Voorhoof, D. (2011) The abuse clause and freedom of expression in the European Human Rights Convention: an added value for democracy and human rights protection?.
Netherlands Quarterly of Human Rights, vol. 29, no. 1, str. 54-83;
Carl Jóhann Lillíendahl v. Iceland, app. no. 29297/18, 11/06/2020;
Castells v. Spain, app. no. 11798/85, § 46, 23/04/1992;
Delfi AS v. Estonia [GC], app. no. 64569/09, 10/10/2013;
Dimovski, D. (2020) Homoseksualnost u praksi Evropskog suda za ljudska prava. Bezbednost 2/2020, str. 82-99;
Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima br. 4, 6, 7, 11, 12 i 13 od 1950 god., Službeni list SCG – Međunarodni ugovori br. 5/2005 i 7/2005;

Faruk Temel v. Turkey, app. no. 16853/05, 01/02/2011;
Gerger v. Turkey, app. no. 24919/94, 08/07/1999;
Gündüz v. Turkey, app. no. 35071/97, § 37, 04/12/2003;
Handyside v. The United Kingdom, app. no. 5493/72, § 49, 07/12/1976;
I.A. v. Turkey, app. no. 42571/98, 13/09/2005;
Kilin v. Russia, app. no. 10271/12, 11/05/2021;
Kodeks novinara Srbije, glava IV, odredba 1;
Lawless (no. 3) v. Ireland, app. no. 332/57, § 7 (part: the Law), 01/07/1961;
M'Bala M'Bala v. France, app. no. 25239/13, 20/10/2015;
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI), od 16. Decembra 1966, stupio na snagu 23. Marta 1976, u skladu sa članom 49;
Murphy v. Ireland, app. no. 44179/98, 10/07/2003;
Önal v. Turkey, app. no. 41445/04, 41453/04, 02/10/2012;
Ozgur Gundem v. Turkey, app. no. 23144/93, 16/03/2000;
Pastörs v. Germany, app. no. 55225/14, 03/10/2019;
Roj TV A/S v. Denmark, app. no. 24683/14, 17/04/2018;
Şener v. Turkey, app. no. 26680/95, 18/07/2000;
Sürek v. Turkey, app. no. 26682/95, 08/07/1999;
Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan, app. no. 13274/08, 05/12/2019;
Tourkiki Enosi Xanthis and others v. Greece, app. no. 26698/05, 27/03/2008;
Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948);
Williamson v. Germany, app. no. 64496/17, 08/01/2019.

Internet izvori

Françoise Tulkens, Freedom of expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights, str. 3. Dostupno na:
[https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5\)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Trainers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20\(paper\).pdf](https://www.ejtn.eu/Documents/Administrative%20Law%202015/5)%20ECtHR%20for%20Judicial%20Trainers/ECtHR%20and%20hate%20speech%20(paper).pdf)
Stranici pristupljeno 24.02.2022;
Poni Alice JameKolok, 5 ways to counter hate speech in the Media through Ethics and Self-regulation. Dostupno na: <https://en.unesco.org/5-ways-to-counter-hate-speech>. Stranici pristupljeno 01.03.2022.

Darko Dimovski*

Dragana Milovanović**

**APPLICATION OF ARTICLE 10 OF THE EUROPEAN CONVENTION
ON THE HUMAN RIGHTS TO HATE SPEECH
AND DEFICIENCIES IN THE REGULATION¹²**

Abstract: The regulation of the right to freedom of expression in Article 10 of the European Convention on Human Rights, and the duties and responsibilities to which this right is subject, does not directly cover the prohibition of hate speech. The percentage increase in hate speech, primarily in political speeches and through the media, and then during other events around the world, has crystallized over time as one of the most demanding and difficult problems today, which the European Court of Human Rights has begun to address. The issue required taking the position of the European Court, which consider hate speech, are the starting point for determining a potential violation of the provisions of the European Convention. In this paper, the authors try, first of all, to present through concrete examples from practice, in a way, the reason for the introduction and classification of hate speech as a subject of consideration within Article 10 of the European Convention. In addition, the authors point out the defect of the lack of precise determination by the provisions of the European Convention of what is considered and which elements constitute hate speech. This shortcoming potentially leads to inconsistent case law, due to the fact that there are no precise criteria, the fulfillment of which proves the presence of hate speech in the given circumstances, but the European Court assesses it from case to case, free assessment of relevant circumstances.

Keywords: hate speech, European Convention, European Court, Article 10.

* Associate Professor, Faculty of Law, University of Niš. Judicial research center. E-mail: darko@prafak.ni.ac.rs

** Young researcher, Innovation Centar at University of Niš. E-mail: draganaammm@gmail.com

¹² This research was financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-68/2022-14/200371)

Danica Vasiljević-Prodanović*

GOVOR MRŽNJE NA INTERNETU I POZITIVNA KOMUNIKACIJA

Apstrakt: Predmet ovog rada je govor mržnje na Internetu i društvenim mrežama. Glavne osobnosti govora mržnje na Internetu su lak pristup kanalima komunikacije, brojnost publike i anonimnost korisnika. Govor mržnje obuhvata upućivanje poruka kojima se preti, uznemirava, vređa ili podstiče na mržnju, nasilje ili diskriminaciju prema nekoj osobi ili grupi ljudi. U literaturi ne postoji jedinstvena definicija govora mržnje, što komplikuje njegovo opšte razumevanje. Još je veća raznolikost sredstava socijalne reakcije na govor mržnje u različitim zemljama. Mnogi autori tvrde da je najveći izazov u rešavanju ovog problema pronalaženje balansa između zaštite slobode govora i zabrane govora mržnje. Postoje različiti pristupi u borbi protiv govora mržnje na Internetu, kao što su edukacija o korišćenju onlajn platformi, usvajanje kodeksa ponašanja na mreži i zakona koji sankcionišu takvo ponašanje, podizanje svesti javnosti o opasnostima koje nosi govor mržnje. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj pozitivne komunikacije od strane korisnika Interneta. Iako nema snagu da se sama suprotstavi govoru mržnje, ona je važna u borbi protiv zablude koje čine osnovu ove pojave.

Ključne reči: govor mržnje, Internet, sajber-mržnja, pozitivna komunikacija

1. Uvod

Onlajn diskusije o različitim temama su prepune ekstremne polarizacije mišljenja korisnika Interneta i društvenih mreža. Pritom se često koriste oblici neprihvatljivog govora koji obuhvata neprikladan jezik (vulgarnosti) ili uvredljiv govor, koji nisu protivzakoniti ali narušavaju javni dijalog (Cinelli i dr. 2021). Ponašanja korisnika Interneta i društvenih mreža kojima se uznemirava, vređa, diskriminiše ili poziva na netrpeljivost i nasilje prema pojedincima ili grupama predstavljaju ekstremnije oblike

* Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović je vanredni profesor na Univerzitetu u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju; e-mail: vp.danica@gmail.com

neprihvatljivog govora, koji se označava kao onlajn govor mržnje, sajber mržnja ili govor mržnje na mreži. Razvoj Interneta i korišćenje društvenih mreža je stvorio prostor za slobodno izražavanje i razmenu mišljenja, ali je istovremeno doprineo lakšem širenju poruka mržnje. Neka istraživanja na uzorku mladih punoletnih osoba pokazuju da je 53% Amerikanaca, 48% Finaca, 39% Britanaca i 30,5% Nemaca bilo izloženo porukama mržnje u protekla tri meseca (Hawdon, Oksanen, Räsänen, 2016., prema Fisher i dr., 2018).

Postavlja se pitanje na koji način reagovati na govor mržnje, i da li ga uopšte treba ograničiti. Demokratska načela nalažu da se sloboda izražavanja mora zaštititi kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Međutim, govor mržnje može da naruši prava onih kojima je upućen. Najčešće žrtve su ranjive grupe i pojedinci, ali to mogu biti svi koji su uvučeni u narativ mržnje. Bayer i Bárd (2020) navode da je govor mržnje štetan jer narušava društvenu ravnopravnost i poverenje pripadnika manjina da društvo neće trpeti diskriminaciju i da će čuvati njihovo dostojanstvo. Iako ovakvo obrazloženje predstavlja racionalan osnov za normativno reagovanje na govor mržnje, dolazimo do paradoksa - ograničavanja govora i sankcionisanja osećanja.

U ovom radu su predstavljene osnovne karakteristike onlajn govora mržnje, strategije koje se koriste u odgovoru na ovu pojavu, i ukazano je na značaj pozitivne komunikacije u reagovanju na govor mržnje.

2. Onlajn govor mržnje

U literaturi se ne može pronaći jedinstvena definicija govora mržnje, što komplikuje opšte razumevanje ovog pojma. Pojedini autori ukazuju da je i sam pojam mržnje nedovoljno istražen, za razliku od sličnih emocija, poput besa ili prezira. Mržnja je fenomen koji nije vremenski ograničen, i često ne predstavlja reakciju na neki događaj, pa stoga postoje rasprave među psiholozima da li je mržnja emocija, motiv, emocionalni stav ili sindrom (Fisher i dr., 2018). Mržnja se najčešće određuje kao snažno negativno osećanje prema objektu mržnje (Navarro, 2013). Ona obično nastaje kada se ponašanje drugog oceni kao ugrožavajuće, zlonamerno, suprotno sopstvenim interesima, nepravedno ili nemoralno. Osećanje mržnje može biti izazvano istim događajima kao i ljutnja, prezir, gađenje ili želja za osvetom. Halperin (2012) ukazuje na socijalnu funkciju mržnje koja pojačava veze unutar jedne grupe putem „hronične mržnje“ prema drugoj grupi (prema Fischer i dr., 2018).

Govor mržnje se najčešće posmatra kao pravni koncept (Brown, 2017a), a njegovo definisanje je obično vezano za rasizam, religiju, seksualno opredeljenje, invalidnost, netrpeljivost i ekstremizam, antisemitske, antiislamske i terorističke poruke. Brown (2017b) ukazuje da je reč o konceptu koji obuhvata heterogenu kolekciju fenomena, što implicira da krivično pravo nije jedini način borbe protiv govora mržnje.

Precizno definisanje govora mržnje je veoma značajno zbog koordinisanog odgovora na ovu pojavu, iako i međunarodne institucije uglavnom izbegavaju uske definicije. Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije usvojila je 2015. u okviru Preporuke u pogledu opšte politike za borbu protiv govora mržnje definiciju govora mržnje kao „upotrebu jednog ili više posebnih oblika izražavanja - zagovaranje, promociju ili podsticanje omalovažavanja, mržnje ili klevetanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvredu, negativnu stereotipizaciju, stigmatizaciju ili pretnju takvoj osobi ili osobama i svako opravdavanje svih ovih oblika izražavanja, koje se zasniva na nepotpunom popisu ličnih karakteristika ili statusa koji uključuje „rasu“, boju kože, jezik, veru ili uverenje, državljanstvo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, kao i poreklo, starost, invaliditet, pol, rod, rodni identitet i seksualnu orijentaciju“ (ECRI, 2016).

Kao što ističe Brown (2017b), ova definicija odražava pluralnu prirodu govora mržnje i daje preporuku za višedimenzionalni pristup rešavanju ovog problema. S druge strane, pojedini autori osporavaju ovakav koncept govora mržnje kao previše širok i otvoren za manipulaciju, pa se stoga javljaju i pojmovi „opasan govor“ ili „govor straha“ (Gagliardone i dr., 2015: 12). Opasan govor, kao uži koncept, obuhvata ona dela koja imaju značajnu verovatnoću da „katalizuju ili pojačavaju nasilje jedne grupe protiv druge“ (Benesch, 2012., prema Gagliardone i dr., 2015).

2.1. Karakteristike onlajn govora mržnje

Brown (2018) navodi nekoliko važnih karakteristika onlajn govora mržnje koje ga izdvajaju u odnosu na opšti govor mržnje: anonimnost korisnika, nevidljivost, pripadnost zajednici na mreži i brzina prenosa poruke. Onlajn platforme omogućavaju anonimnost korisnika, što znači da ljudi na društvenim mrežama ne moraju da otkrivaju detalje svog identiteta ukoliko to ne žele. Osećaj anonimnosti otklanja strah od odgovornosti za govor mržnje tako da ljudi mogu da izgovaraju i nešto što se ne bi usudili da nisu anonimni. Fizička distanca takođe doprinosi osećanju sigurnosti i ohrabruje govornika da izgovori nešto što ne bi smeo da kaže u lice.

Nevidljivost govornika u odnosu na druge korisnike (važi i obrnuto) takođe može imati uticaj na govor mržnje. Odsustvo vizulne komunikacije onemogućava govornika da vidi na licu žrtve posledice emocionalne povrede koju je naneo, niti može da vidi prekor na licima drugih korisnika koji ne odobravaju to što govori.

Poruke mržnje ne moraju da budu upućene kako bi se nanela povreda objektu mržnje, već mogu imati i drugačiju svrhu. Brown (2018) navodi primer izgradnje velikih društvenih mreža ekstremno desnih pokreta, na kojima se razmena poruka mržnje odvija sa ciljem jačanja kohezije i pripadnosti onlajn zajednici, kao i regrutovanja novih članova.

Važna karakteristika onlajn govora mržnje je brzina objave poruka, koje gotovo istog trenutka mogu da budu upućene velikom broju korisnika. S jedne strane, brzina kojom se poruka objavljuje pojačava njen efekat jer se distribuira u kratkom vremenskom periodu na veliki broj adresa, što jeste namera govornika mržnje. S druge strane, ta brzina može dovesti do nepromišljenosti i preteranog reagovanja na neki povod, iako govornik možda ne bi uputio takvu poruku da je dopustio sebi malo vremena da promisli pre objave.

Pored ovih karakteristika, za razliku od tradicionalnih načina publikovanja, objave na mreži se prostiru širom sveta, a po količini objavljenog materijala nadmašuju sve dosadašnje publikacije (O'Regan, 2018).

2.2. Karakteristike govornika mržnje

Jedno istraživanje italijanskih autora ukazuje da ne postoje čisti govornici mržnje, korisnici koji postavljaju isključivo komentare mržnje, već da fenomen govora mržnje uključuje redovne korisnike YouTube-a koji su povremeno podstaknuti da koriste toksični jezik. Takođe, nije potvrđena veza između upotrebe toksičnog jezika (uključujući govor mržnje) i uključenosti u zajednicu dezinformacija na YouTube-u. Treći zaključak je da su korisnici skloniji upotrebi neprikladnog, nasilnog ili govora mržnje unutar zajednica svojih protivnika (Cinelli i dr., 2021).

Grupa poljskih autora je ispitivala nivo frustracija, osećanja zavisti, zadovoljstva životom, i mračnu trijadu (narcizam, makijavelizam i psihopatija) kod osoba koje postavljaju onlajn komentare mržnje. Istraživanje ukazuje da onlajn govornici mržnje pokazuju visoke nivoe psihopatije, dok ostale crte ličnosti nisu statistički značajni prediktori remetilačkog ponašanja na mreži (Sorokowski i dr., 2020).

Kao posebnu kategoriju govornika mnogi autori navode javne ličnosti, a posebno političare koji imaju veliki uticaj na mase. Postoji, naime, veliki kontrast između slobode

političkog govora, koji je često obojen porukama mržnje, i štete koju nanosi. Status govornika u velikoj meri određuje uticaj poruke. Stoga Bayer (2020) smatra da u reagovanju na govor mržnje treba imati mnogo nižu toleranciju kada je reč o govoru mržnje koji izražavaju javne ličnosti koje imaju veći uticaj, posebno kada su poruke upućene putem digitalnih medija.

3. Oblici reagovanja na govor mržnje

U akademskim krugovima se poslednjih decenija vodi intenzivna debata o načinu društvenog reagovanja na govor mržnje. Polazno pitanje je da li uopšte treba ograničavati govor mržnje (Bayer, Bárd, 2020). Da li je reč o ljudskom pravu na slobodu govora (Starr, 2004), ili govor mržnje treba posmatrati kao pojavu koja ugrožava zaštićene društvene vrednosti? Kada je reč o društvenom odgovoru u različitim delovima sveta, autori najčešće navode dva polarizovana pristupa ovom pitanju. S jedne strane postoji skoro neograničena sloboda izražavanja u Sjedinjenim Državama, a s druge strane regulisana sloboda u većini evropskih zemalja u kojima je podsticanje na mržnju kriminalizovano. Amerikanci polaze od Ustavom zagarantovanih prava i odbacuju ograničenja slobode govora pojedinca, jer je to u suprotnosti sa liberalnim načelom o pravu na slobodu govora. Iako Prvi amandman štiti slobodu govora, sadržaji koji se postavljaju na društvene medije ne podležu jednakoj zaštiti, tako da postoje slučajevi kada sud određenu radnju može da okarakterise ne kao govor, već kao postupak koji podleže zakonskim ograničenjima (Brannon, 2019). Heinze navodi da prosperitetna i stabilna demokratska društva mogu da dopuste ovakvu slobodu govora jer imaju dovoljno zakonskih, institucionalnih, obrazovnih i materijalnih resursa da prihvate sva gledišta u javnom dijalogu, a takođe i resurse da zaštite ranjive grupe od nasilja i diskriminacije (Heinze, 2016 prema Bayer, 2020).

Međutim, pojedine stabilne i prosperitetne demokratije na evropskom kontinentu imaju drugačiji odgovor na ovo pitanje. Polazi se od stanovišta da govor koji može naneti štetu individualnim pravima i dovesti do nasilja, diskriminacije ili neprijateljstva, može da se ograniči (Bayer, Bárd, 2020). Izdvojimo kao primer Nemačku, državu koja ima veoma strog pristup sankcionisanju govora mržnje. Zakoni o sprečavanju govora mržnje u Nemačkoj su nastali krajem 1950-ih kao rezultat iskustva ove zemlje sa nacizmom i holokaustom. Najnoviji Zakon o društvenim mrežama (Netzwerkdurchsetzungsgesetz - NetzDG), usvojen je 2017. godine sa ciljem sprečavanja onlajn govora mržnje i širenja lažnih vesti. Ovaj zakon obezbeđuje platforme društvenih mreža sa više od 2 miliona korisnika da uklone sadržaj koji je „očigledno ilegalan“ u roku od 24 časa nakon prijave od strane korisnika, odnosno da ispituju zakonitost i uklone sumnjivi sadržaj u roku od 7

dana. Zakonom su propisane kazne za društvene mreže u visini do 50 miliona evra (Library of Congress, n.d.).

Pregledom članaka na temu onlajn govora mržnje, Catherine Blaya (2019) je izdvojila četiri glavne strategije koje se koriste u reagovanju na govor mržnje: 1) jačanje zakonskog okvira, 2) delovanje kompanija pružaoca IT usluga 3) medijska i infomatička pismenost, i 4) suprotstavljanje govoru mržnje putem kontra-narativa.

Prva strategija se odnosi na jačanje zakonskog okvira, posebno kada je reč o suprotstavljanju rasizmu, ksenofobiji, agresivnom govoru mržnje, podsticanju na mržnju, i korišćenju Interneta za propagandu, regrutovanje terorista i terorizam (Blaya, 2019). Problem je u tome što u svetu ne postoji jedinstven pristup problemu govora mržnje, a zakonska rešenja u ovoj oblasti se veoma razlikuju.

Druga strategija podrazumeva delovanje i odgovornost kompanija za sadržaje koji se postavljaju na platforme društvenih mreža. Uloga pružaoca IT usluga je veoma značajna jer oni mogu da kontrolišu i regulišu objave korisnika i sadržaje koji se postavljaju na kanale. Najveći broj kompanija ima jasno postavljena korisnička pravila i politiku borbe protiv onlajn govora mržnje. Primera radi, YouTube u smernicama za korisnike jasno naglašava da govor mržnje nije dozvoljen, i da će biti uklonjeni svi sadržaji koji promovišu nasilje ili mržnju prema pojedincima ili grupama na osnovu nekog od obeležja: pol, starost, nacionalna ili etnička pripadnost, rasa, vera, invalidnost, rodni identitet, seksualna orijentacija, viktimiziranost, imigracioni status ili status veterana (YouTube, n.d.).

U cilju sprečavanja onlajn govora mržnje Evropska komisija je 2016. godine, zajedno sa IT kompanijama Facebook, Microsoft, Twitter i YouTube, usvojila Kodeks ponašanja u borbi protiv nelegalnog onlajn govora mržnje (European Commission, 2016). Kodeks su u međuvremenu prihvatili Instagram, Snapchat, Dailymotion, Jeuxvideo.com, TikTok i LinkedIn. Pod nelegalnim govorom mržnje se podrazumevaju određeni oblici i izražavanja rasizma i ksenofobije, propisani nacionalnim zakonima, kojima se javno podstiče na nasilje ili mržnju protiv grupe lica ili pojedinaca na osnovu rase, boje kože, vere, nacionalnog ili etničkog porekla (Council of the European Union, 2008). Istovremeno, kodeks štiti slobodu izražavanja, koja se ne odnosi samo na informacije i ideje koje su pozitivno primljene ili koje se smatraju neuvredljivim, već i na one koje vređaju, šokiraju ili uznemiravaju državu ili bilo koji deo stanovništva (European Commission, 2016). Tokom 2021. godine, IT kompanije su uklonile 62,5% od ukupnog

sadržaja prijavljenog kao nelegalni govor mržnje, dok je tokom 2019. i 2020. uklonjeno prosečno 71% prijavljenih sadržaja (Reynders, 2021).

Treći pristup u borbi protiv onlajn govora mržnje jeste edukacija za korišćenje informacionih tehnologija i društvenih medija. Informatička i medijska pismenost podrazumeva usvajanje veština kritičkog čitanja onlajn sadržaja, selektovanja informacija i identifikovanja sadržaja koji izazivaju mržnju i šire dezinformacije (Blaya, 2019). Medijska i informatička pismenost podrazumeva da građani, uporedo sa upoznavanjem svojih prava, sloboda i odgovornosti, treba da nauče kako da bezbedno koriste informacione tehnologije i prepoznaju govor mržnje u onlajn prostoru komunikacije. Posebno su značajni edukativni programi usmereni ka zaštiti ranjivih grupa od onlajn govora mržnje. U ovu kategoriju spadaju deca i mladi, koji lako mogu biti izloženi i uvučeni u narativ pojedinca i grupa koje šire govor mržnje. Primenom edukativnih programa istovremeno se dugoročno deluje na prevenciju govora mržnje. Putem ovakvih programa mladi uče da kritički razmišljaju, da razumeju dinamiku međuljudskih odnosa u svakodnevnom životu, prihvataju različitosti i rešavaju konflikte na društvenim mrežama nenasilnom komunikacijom (Gagliardone i dr., 2015). Edukativni pristup ima veliki potencijal u borbi protiv onlajn govora mržnje jer se kroz ove programe upoznaju i pravni mehanizmi koje treba uporedo koristiti.

Četvrti pristup predstavlja kontra-narativ, koji podrazumeva upućivanje tekstualnih ili video poruka i kampanja kojima se argumentovano reaguje na govor mržnje i sprečava njegovo dalje širenje. Postoje brojne kampanje koje sprovode nevladine organizacije u partnerstvu sa IT kompanijama u okviru kojih kreiraju tzv. kontra-prostore za postavljanje narativa i suprotstavljanje onlajn govoru mržnje. Efekte kontra-narativa u sprečavanju onlajn govora mržnje je veoma teško proceniti, a pojedini autori upozoravaju da korišćenje kontra-narativa nije uvek bezbedno i da može dovesti do još veće viktimizacije (Wu, 2014 prema Blaya, 2019).

3.1. Detektovanje onlajn objava koje sadrže govor mržnje

Većina platformi društvenih medija uspostavila je korisnička pravila kojima se zabranjuje govor mržnje. Međutim, da bi se ustanovilo da li neki sadržaj spada u ovu kategoriju, neophodno je da se pregleda svaka objava. Neke platforme, poput Fejsbuka, povećavaju broj moderatora koji pregledaju sadržaje. Da bi se razumelo koliko je to obiman i praktično neizvodljiv posao, treba imati u vidu da npr. Fejsbuk ima skoro 2 milijarde korisnika dnevno. Iz tog razloga koriste se automatski alati za pretragu koji ubrzavaju proces pregleda i usmeravaju moderatore na sadržaje koji zahtevaju pažljivo ispitivanje

od strane ljudi (MacAvaney i dr., 2019). Postoji nekoliko pristupa automatskom klasifikovanju sadržaja na platformama društvenih mreža.

Prvi pristup je zasnovan na prepoznavanju ključnih reči i podrazumeva korišćenje baza podataka uvredljivih termina na različitim jezicima. Nedostatak ovog pristupa je u tome što ne može da detektuje tekstove koji sadrže ključne reči izvan baze podataka. Istovremeno, ovaj pristup može da proizvede veliki broj lažnih alarma zbog prepoznavanja reči koje jesu uvredljive, ali ne predstavljaju govor mržnje (MacAvaney i dr., 2019).

Drugi pristup se bazira na prikupljanju dodatnih informacija o korisnicima koji postavljaju objave. To su tzv. metapodaci koji sadrže informacije o demografskim karakteristikama korisnika, lokaciji i vremenu objave, aktivnosti korisnika na mreži, i druge statističke podatke o korisniku. Korišćenje ovih podataka povlači sa sobom etička pitanja narušavanja privatnosti korisnika. MacAvaney i dr. (2019) navode da je glavni nedostatak detektovanja govora mržnje na osnovu karakteristika korisnika pristrasnost prema pojedincima ili grupama čije objave mogu biti označene kao govor mržnje iako to nisu.

Treći pristup čine klasifikatori po modelu mašinskog učenja, i mogu se podeliti u dve kategorije: tradicionalne metode mašinskog učenja i metode dubinskog učenja. Tradicionalne metode zahtevaju unošenje obeležja od strane recenzenta sadržaja, na osnovu kojih mašina prepoznaje i izdvaja uzorke teksta. Novije metode dubinskog učenja koriste višeslojne neuronske mreže koje automatski izdvajaju tražene sadržaje na osnovu karakteristika teksta (Zhou i dr., 2020).

4. Pozitivna komunikacija kao odgovor na govor mržnje

Ljudska komunikacija podrazumeva interakciju između pojedinaca i ostvaruje se na različitim nivoima, putem govora ili neverbalnih znakova, a možemo je odrediti kao postupak upućivanja i primanja poruka. Način na koji se poruka prenosi može imati pozitivan ili negativan uticaj, kako na primaoca, tako i na pošiljaoca, pa stoga govorimo o pozitivnoj i negativnoj komunikaciji. Pozitivna komunikacija je interakcija zasnovana na pozitivnim emocijama, uzajamnom razumevanju, zadovoljstvu obe strane, empatiji, podršci. Ona ima za cilj da donese pozitivan rezultat, bilo da je reč o akciji, ideji, raspoloženju ili osećanju.

Pozitivnu komunikaciju možemo posmatrati kao deo pozitivnog pokreta, u okviru kojeg se poslednjih decenija razvijaju različiti teorijsko-aplikativni koncepti, kao što su pozitivna psihologija, pozitivna kriminologija, pozitivna viktimologija (Vasiljević-Prodanović, 2015). Pozitivna psihologija, koja je postavila temelje pozitivnog pravca u društvenim naukama, insistira na pomeranju fokusa psihologije sa proučavanja patoloških, negativnih aspekata ličnosti na one koji doprinose razvoju, napredovanju i opštem blagostanju pojedinca i njegovog okruženja. Dakle, traganju za ljudskim snagama i vrlinama.

Pozitivnu komunikaciju pokreće dobra namera, što ne znači da će svaka dobra namera rezultovati dobrom komunikacijom. Inicijativa je poželjan i veoma važan element pozitivne komunikacije, ali ona ne može biti silom nametnuta. Ukoliko jedna strana nije voljna da komunicira, insistiranje na tome će samo stvoriti neprijatnu atmosferu, koja ne može doneti pozitivan ishod. Pozitivna komunikacija podrazumeva prilagođavanje okolnostima u kojima se odvija i karakteristikama sagovornika (uzrast, pol, socijalni i ekonomski status, poreklo, obrazovanje, kulturna obeležja, itd.). Ona obuhvata upućivanje i primanje poruka uz saosećanje i pružanje podrške izražavanjem simpatija, utehom, pohvalom, komplimentom, ohrabriranjem.

Onlajn komunikacija je savremeni način razmene poruka koji ima brojne prednosti, ali i jedan veliki nedostatak – odsustvo neverbalne komunikacije. Stručnjaci za komunikaciju tvrde da u prenosu informacije reč učestvuje sa 7%, ton kojim se reč izgovara i obrazac govora doprinose sa 38%, dok 55% čini neverbalna komunikacija. Zaista je potrebna velika veština komunikacije da se pisanom reči nadomesti odsustvo tona, jačine, modulacije, tempa kojim se reči izgovaraju, pogleda, izraza lica, govora tela (stav, pokreti, gestovi rukama). Upućivanje poruke mržnje u okolnostima bezlične komunikacije dodatno komplikuje stvari.

Na koji način se pozitivna komunikacija može upotrebiti u odgovoru na govor mržnje? Pođimo od činjenice da onlajn govor mržnje predstavlja negativnu komunikaciju, upućivanje poruke koja može da povredi, nanese štetu i naruši odnose. Negativna komunikacija na društvenim mrežama nije upućena samo objektu mržnje, već je njen primalac celokupna zajednica korisnika mreže. Onlajn prostor komunikacije pripada onlajn zajednici, i svaki konflikt koji se na mreži pojavi trebalo bi na mreži i da se rešava. Odgovornost za rešavanje konflikta, odnosno reagovanje na govor mržnje, imaju korisnici mreže i pružaoci IT usluga. Poruka mržnje se ne sme ignorisati, već je neophodno da korisnici mreže izraze neslaganje sa sadržajem poruke, ne okrivljujući pritom govornika. Ukoliko se na mržnju odgovara mržnjom, takav odgovor ne može

doprineti razrešenju konfliktne situacije, već je pogoršava i stvara još negativniju klimu u onlajn prostoru komunikacije.

Reagovanje kontra-narativom omogućava da se očuva integritet i vrednosti onlajn zajednice, i da se izbegne stigmatizacija govornika mržnje, što je analogno postupcima reintegrativnog posramljivanja Džona Brajtvejta (Vasiljević-Prodanović, 2015). Posmatranje pozitivne komunikacije kroz prizmu pozitivne psihologije znači da tokom procesa komunikacije ukazujemo na pozitivnu stranu i kvalitete govornika, i iniciramo pozitivan odgovor sa njegove strane. Činjenica je da se iz svakog iskustva, pa i onog lošeg, može izvući pozitivna pouka.

Korisnici moraju biti edukovani da prepoznaju govor mržnje, i pruže podršku žrtvi govora mržnje izražavajući svoje neslaganje sa postupkom govornika. Uloga pružaoca IT usluga je da obezbedi mehanizme kontrole sadržaja i adekvatno reaguje na prijavu od strane korisnika. U cilju sprečavanja govora mržnje, pružalac IT usluga bi trebalo da organizuje i upravlja kampanjama kontra-narativa, i obezbedi korisnicima programe edukacije za bezbedno korišćenje platformi društvenih mreža.

5. Zaključak

Govor mržnje je oblik komunikacije kojom se upućuje negativna poruka primaocu. Takva poruka povređuje, nanosi štetu i narušava odnose. Ukoliko reagovanje na poruku ima negativni predznak, ako odgovor ima svrhu da uzvрати govorniku mržnje istom merom, da ga sankcioniše ili stigmatizira, povreda neće biti oporavljena, šteta otklonjena, a odnosi popravljani. Reagovanje na govor mržnje bi moglo imati efekta ukoliko je saopšteno argumentovanim kontra-narativom izloženim tako da razotkrije zabludu i označi poruku mržnje kao neprihvatljivu. Onlajn prostor komunikacije pripada onlajn zajednici, i svaki konflikt koji se na mreži pojavi trebalo bi na mreži i da se rešava. Stoga bi odgovornost za rešavanje konflikta, odnosno reagovanje na govor mržnje, trebalo da bude na korisnicima mreže i pružaocima IT usluga. U tom smislu, neophodno je edukovati korisnike da prepoznaju i prijave govor mržnje, imaju svest o tome da se takvim govorom narušavaju njihove vrednosti, da reaguju kontra-narativom i izraze podršku žrtvi govora mržnje u maniru pozitivne komunikacije. Odgovornost pružaoca IT usluga je da obezbedi mehanizme kontrole, organizuje i upravlja kampanjama kontra-narativa, i pruži korisnicima programe edukacije za bezbedno korišćenje mreža. Iako nema snagu da se sama suprotstavi govoru mržnje, pozitivna komunikacija je važno sredstvo u borbi protiv zabluda koje čine osnovu ove pojave.

6. Literatura

- Bayer, J. (2020). High-impact hate speech by persons of authority: A lower threshold needed? *Hungarian Journal of Legal Studies*, 61(3), 269-284.
- Bayer, J., Bárd, P. (2020). Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches. Brussels: European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs.
- Blaya, C. (2019). Cyberhate: A review and content analysis of intervention strategies. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 163-172.
- Brannon, V. (2019). Free Speech and the Regulation of Social Media Content. Congressional Research Service, R45650.
- Brown, A. (2017a). What is hate speech? Part 1: The myth of hate. *Law and Philosophy*, 36, 419-468.
- Brown, A. (2017b). What is hate speech? Part 2: Family resemblances. *Law and Philosophy*, 36, 561-613.
- Brown, A. (2018). What is so special about online (as compared to offline) hate speech? *Ethnicities*, 18(3), 297-326.
- Cinelli, M., Pelicon, A., Mozetič, I., Quattrocioni, W., Kralj Novak, P., Zollo, F. (2021). Dynamics of online hate and misinformation. *Scientific Reports*, 11, 22083. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-01487-w>
- Council of the European Union (2008). Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, <https://www.refworld.org/docid/493e8fea2.html> stranici pristupljeno 22.02.2022.
- ECRI (2016). Preporuka ECRI-ja u pogledu opšte politike br. 15 o borbi protiv govora mržnje. Strasbourg: Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI).
- European Commission (2016). Code of conduct on countering illegal hate speech online. https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=42985 stranici pristupljeno 22.02.2022.
- Fisher, A., Halperin, A., Canneti, D., Jasini, A. (2018). Why we hate? *Emotion Review*, 10(4), 309-320. <https://doi.org/10.1177/1754073917751229>
- Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015). Countering online hate speech. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233231> stranici pristupljeno 24.02.2022.
- Library of Congress (n.d.). Germany: Network Enforcement Act Amended to Better Fight Online Hate Speech. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2021-07-06/germany-network-enforcement-act-amended-to-better-fight-online-hate-speech/> stranici pristupljeno 26.02.2022.
- MacAvaney, S., Yao, H.-R., Yang, E., Russell, K., Goharian, N., Frieder, O. (2019). Hate speech detection: Challenges and solutions. *PLoS ONE* 14(8): e0221152. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0221152>
- Navarro, J. (2013). The Psychology of Hatred. *The Open Criminology Journal*, 6, 10-17.

- O'Regan, C. (2018). Hate Speech Online: an (Intractable) Contemporary Challenge? *Current Legal Problems*, 71(1), 403-429.
- Reynders, D. (2021). Countering illegal hate speech online - 6th evaluation of the Code of Conduct https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/factsheet-6th-monitoring-round-of-the-code-of-conduct_october2021_en_1.pdf stranici pristupljeno 22.02.2022.
- Starr, S. (2004). Hate speech: What is there to be worried about? Presentation to the OSCE conference on 'Guaranteeing Media Freedom on the Internet', Amsterdam, 27.08.2004.
- Sorokowski, P., Kowal, M., Zdybek, P., Oleszkiewicz, A. (2020). Are Online Haters Psychopaths? Psychological Predictors of Online Hating Behavior. *Frontiers in Psychology*, 11, 553, 1-5.
- Vasiljević-Prodanović, D. (2012). Reintegrativno posramljivanje: Nefomalno sredstvo formalne socijalne kontrole kriminaliteta. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(3), 483-502.
- Vasiljević-Prodanović, D. (2015). Pozitivna psihologija i njen doprinos razvoju pozitivne viktimologije. *Temida*, 3-4, 17-31.
- YouTube (n.d.). Community Guidelines. <https://www.youtube.com/howyoutubeworks/policies/community-guidelines/> stranici pristupljeno 24.02.2022.
- Zhou, Y., Yang, Y., Liu, H., Liu, X., Savage, N. (2020). Deep Learning Based Fusion Approach for Hate Speech Detection. *IEEE Access*, 8: 128924.

Danica Vasiljević-Prodanović*

HATE SPEECH ONLINE AND POSITIVE COMMUNICATION

Abstract: The subject of this paper is hate speech on the Internet and social networks. The main features of hate speech online are the easy access to communication channels, size of the audience and anonymity of the users. Hate speech involves sending messages that threaten, harass, offend, or incite hatred, violence, and discrimination against a person or group of persons. There is no universal definition of hate speech in the literature, which complicates its common understanding. There is an even greater diversity of means of social reaction to hate speech in different countries. Many authors argue the greatest challenge in addressing this problem is to find a balance between protecting freedom of speech and prohibiting hate speech. There are different approaches for tackling hate speech online, such as education on using online platforms, adopting codes of conduct online and laws that sanction such conduct, raising public awareness of the dangers posed by hate speech. The aim of this paper is to stress how important is positive

* Prof. Dr. Danica Vasiljevic-Prodanovic is an associate professor at the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation; e-mail: vp.danica@gmail.com

communication by Internet users. Although positive communication does not have the strength to oppose hate speech on its own, it is important to fight the misconceptions that form the basis of this phenomenon.

Keywords: hate speech, Internet, cyberhate, positive communication

Ivana Stepanović*

ALGORITHMIC REPRODUCTION OF HATE ON SOCIAL MEDIA

Abstract: Inspired by agent-based modelling experiments, social media strive to alter human behaviour by endorsing content that feeds our subconscious cravings to stimulate reactions or production and reproduction of digital content and, ultimately, to motivate financial transactions. YouTube dramas, dangerous TikTok challenges and hatred-fuelled comments and hashtags are instigated by profit-driven strategies and engagement-based ranking. Algorithms prefer clickable repetitive content and therefore stimulate hyperproduction of hate speech simply because it drives engagement. In this way, algorithms are regulating visibility on social media, but their settings are biased because they always adhere to the logic of the market rather than ethical standards. This rapid production of content is impossible to control or censor in real-time, and legal regulations are usually applied *post festum* after a cybercrime has already been committed. In Serbia, the main problems are the lack of specialised legislation and cybercrime prevention mechanisms, but also the awareness that the so-called ‘negative comments’ can be interpreted as a type of crime that can be sanctioned. This paper investigates how fast ‘prosumption’ (a combined process of production and consumption) leads to the proliferation of hate on social media while underlining the importance of raising awareness and improving the prevention of cybercrimes that are stemming from hate-fuelled narratives on social media.

Keywords: algorithms, hate speech, cybercrime, prosumption, social media

* Dr Ivana Stepanovic, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija i Institut za napredne studije Koszeg, Mađarska, ivana.stepanovic@iask.hu

1. Introduction

Human rights in the age of mass surveillance and algorithmic social sorting (Baruh & Popescu, 2015: 579) on social media and other platforms are no longer reduced to the protection of personal data in the traditional sense. The extraction of user data has become so refined that it threatens the essence of the self, individuality, and subjectivity on the corporeal and spiritual levels. The concept of surveillance has expanded to include „surveillance of emotional life“ (McStay, 2020: 1) and „intellectual surveillance“ that is juxtaposed with „intellectual privacy“ (Richards, 2013: 1953) because contemporary data collection and data manipulation practices threaten to eliminate the freedom of thought and drive the world into the darkest Orwellian nightmare. Since behavioural data include everything from patterns of sleeping, walking, or eating to information about thoughts and emotions read through facial expressions, breathing rhythms, eye movements and tone of voice, surveillance practices have become overly sophisticated and intrusive to the extent that they leave no room for the existence of an inner world. Foucault's insights into surveillance practices of modernity have shown that even passive observation leads to the alteration of behaviour and that they function as disciplinary measures, not only in prisons which were designed to discipline convicts, but also in all institutions of modern societies, including factories, schools, or hospitals (Foucault 1995: 207). Algorithmic surveillance is only an extension of the much older system for controlling large populations, but due to its active role it is not simply an archiving machine but an automated decision-making mechanism that directly intervenes in human life (Stepanović, 2020).

From Domesday Book¹ to Facebook, categorisation, and systematisation of people through bureaucratic archives has been the method of governing large populations. With artificial intelligence, a traditional archive shapes up to become a live sorting mechanism that sources, stores, classifies and interprets the data while making significant decisions that concern people's personal or professional life and political decisions. But algorithmic surveillance can be manipulative (Darmody & Zwick, 2020; Pasquale, 2015) and lead to all types of cybercrimes. Research in psychology and agent-based modelling experiments can be used to manipulate the outcome of elections or referendums. The most notable example is the Cambridge Analytica scandal (Ward, 2018) which has revealed how social media can be used to mine data, create psychological profiles, and then target users with content tailored to shape their political opinions. This is because algorithms are in their

¹ The Domesday Book, available at: domesdaybook.co.uk (Accessed: 29.03.2022.)

nature manipulable and manipulative. Understanding the criminal aspects of algorithmic surveillance is essential to examine how social media and other online platforms undermine digital rights that go beyond the protection of personal data and how they contribute to the reproduction of hate online. Raising awareness of these processes and of the dangers of hate speech narratives can help improve the mechanisms for legal protection from various cybercrimes while the shift towards a more curated internet can avoid the trap of using the biased, flawed, and intrusive surveillance-based algorithms for hate detection and censorship.

2. Presumption of Hate Speech

Algorithmic content sorting on social media platforms crucially affects the logic of the production, reproduction, and consumption of hate speech narratives. These narratives populate the online public spaces of the internet „repeatedly, systematically and uncontrollably“ (Castano-Pulgarin et al. 2021: 1) because they are, in a way, promoted by the organising algorithms. Initially, social media platforms had linear news feeds, which meant that all the content was visible to all the users and that it was ordered according to the time of posting. As the numbers of profiles and the amount of content started to grow rapidly, the platforms have introduced algorithms to achieve a non-linear organisation of content and „impose a quantitative logic of visibility“ (Sued et al. 2021). Programmed to create a new system of information distribution, the algorithms have shaped up to become automated decision-makers with abilities to censor and control the internet. This new algorithmic order was introduced to manage large quantities of information dispersed in the online space. The main concern is typically the capability of the so-called „algorithmic censorship“ to „exercise an unprecedented degree of control over both public and private communications“ (Cobbe, 2021: 739), but the uncontrollable reproduction of harmful content is potentially even more damaging for societies.

By manipulating what we see, algorithms have transformed a free and democratic space of the internet into a highly controlled environment where information is disseminated according to the parameters set by the platforms and services themselves. Social media have come to replace the traditional top-down mass media but only to offer a „new form of authoritarianism“ and „machine politics“ (Turner, 2019) with the help of artificial intelligence. From search engines to social media and even streaming platforms like Netflix, using surveillance-based algorithms as organising mechanisms is fully normalised. What was conceived as a simple and highly practical navigation system now operates as a mechanism of censorship that jeopardises human rights and freedoms and consequently also becomes a propaganda machine. Manipulation lies in the very core of

the algorithmic organisation purely because it is a way to control the distribution of information and consequently knowledge itself.

The two most important principles of algorithmic information sorting that make it problematic are the engagement-based ranking and surveillance-based personalisation of content. Namely, by favouring engagement (or the frequency of clicks, reactions, and shares), algorithms are serving the financial needs and goals of platforms. They are market-oriented, and they tend to promote content with a high level of engagement. At the same time, platforms are collecting and processing personal information which also includes behavioural data to assess the users and offer them information tailored to their interests and habits. With the aim to utilise the data to boost sales and increase revenues, social media and all other services are essentially conceptualised as advertising platforms where all activities are in the function of the market. As a result, all personal data, including behavioural data that are collected on the platforms are commodified through the process of prosumption (Gerbaudo 2015: 81; Dyer-Witheford 2015: 92; Duffy et al 2021: 1; Fuchs 2014: 245). A combination of production and consumption, prosumption is the *modus operandi* of social media and all other platforms on the internet. Unlike the traditional media, contemporary ones are interactive because the consumer of the content is at the same time the producer, the resource, and the product itself. One of the key problems is the „abuse the internet for commercial purposes“ because algorithmic sorting leads to „inconsistent“ moderation and censorship practices (Bromell, 2022: 29). This means that do not prioritise the battle against hate speech and other forms of cybercrime but are rather encouraging mass prosumption of engageable content, regardless of whether it includes abusive and harmful narratives.

Prosumption processes guided and navigated by the algorithmic surveillance and engagement-based rankings lead to uniformed online landscapes where reproduction of the same or the similar is a norm rather than an exception. Originality is not desirable as it produces lower levels of engagement than repetitive content that is cross-referenced and anchored with well-known keywords or hashtags. Illuminating the logic and the mathematics of the algorithmic prosumption, therefore, explains the overpowering hate speech narratives. They are produced, reproduced, and replicated in such a way that they create patterns and even trends of online behaviour. Digital ethnography research shows how these narratives appear in clusters of identical or look-alike social media content as well as reactionary comments attached to it. Algorithms are set to drive engagement and financial transactions. They tend to be guided by the market needs rather than ethical standards, and their efforts to impose algorithmic hate speech detection and censorship mechanisms remain to be futile. They are undermined by the sheer complexity of

linguistic content that is challenging for artificial intelligence systems (Kovács, Alonso & Saini, 2021) but also by the parallel algorithms that regulate visibility and prioritise posts that draw engagement.

In the era of instant sharing on market-driven platforms, engagement is always favoured over ethical values even if the content is focusing on hatred and involves other aspects of cybercrime. Since it is extremely challenging to control or censor hate speech on the internet in real-time, legal regulations are typically applied *post festum*, and there are no adequate preventive mechanisms. This problem is related to the „dispute in international human rights law“ over the freedom of speech and the prohibition of hate speech (O'Regan, 2018: 403). In Serbia, the proliferation of hate speech on social media shows a low level of awareness of its criminal aspects. The so-called „negative comments“ are usually understood as normal, even though they can often be interpreted as digital crimes that correspond to certain types of classic crimes such as bullying, stalking or even domestic violence.

3. The Curated Internet vs Algorithmic Wars

The manipulative nature of algorithmic sorting is explicitly discussed in the proposals for the two new legal regulations of the European Union, namely the Artificial Intelligence Act (AIA)² and the Digital Services Act (DSA)³. These proposals recognise that algorithmic manipulation is a realistic threat that stems from intrusive dataveillance practices related to modern digital technologies, especially artificial intelligence systems and digital platforms such as social media. These two newly formulated legislations that have not yet entered into force nevertheless reconceptualised the idea of digital privacy and online rights. Rather than focusing solely on the privacy of data, which is the case with the General Data Protection Regulation⁴, the two new laws are emphasising the importance of the protection of interconnected rights and freedoms.

Agent-based modelling shows how algorithms can be used to analyse, understand, and predict behaviour, but they can also be utilised to modify it as well. Speaking about challenges of creating such simulations in the post-truth era, Sobkowicz says that „increasingly detailed data on our behaviours, and the tools to analyse it open the way not

² Artificial Intelligence Act, available at: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206, (Accessed 29. 03. 2022.)

³ Digital Services Act, available at: eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=COM%3A2020%3A825%3AFIN, (Accessed 29. 03. 2022.)

⁴ General Data Protection Regulation, available at: gdpr-info.eu, (Accessed: 29.03.2022.)

only to understand social behaviours but also to monitor (often in real-time) and manipulate behaviours, both on an individual level and for social groups“ (Sobkowicz, 2020). Due to the vast amount of personal data available on their servers, social media platforms can deploy strategies to affect human reasoning or instigate certain behaviours. Targeted marketing can have wide social implications and can involve manipulative tactics that are, or at least should be, considered illegal. However, the absence of adequate legislation that regulates the domain of artificial intelligence systems and digital platforms makes many of these digital crimes ultimately unpreventable and unpunishable. The concept of digital criminology (Stratton, Powel & Cameron, 2017) should therefore be expanded to include a broad range of issues, including, in a very wide sense, the structure and the functioning of platform algorithms that are surveillance-based and designed to allow the instant proliferation of engageable content regardless of whether it involves hate speech or not.

Currently, social media rely on algorithmic systems to organise visibility and filter out hate speech. One of the key problems with these algorithms is their increasing intrusiveness. Some of the recent research projects suggest that hate speech detection systems involve surveillance practices such as recording and analysing the facial expressions of users while they are posting content online (Montefalcon et al, 2021: 201). On the other hand, the algorithms themselves favour engagement-based ranking and are not sensitive to all forms of hate speech. They, therefore, contribute to the reproduction of hate through cyber wars on Twitter, YouTube, TikTok, Instagram and other social media.

Considering the large numbers of users who have the possibility to instantly share content or comment on it, it is virtually impossible to control activities as they happen and prevent hate speech and other types of cybercrime. In many cases, hate speech can be properly detected only retroactively. Social spaces on the internet are not by default curated spaces like traditional media where every piece of content is carefully assessed by the editors before it gets published. However, they allow the creation of clusters of smaller, curated profiles - much like the traditional media. Some of the social media channels already comply with these standards. They publish only edited and approved content and work with designated moderators who are controlling comments as well. This means that social media could potentially be redefined to provide a platform only for profiles that can guarantee the respect of specific content guidelines and cybercrime laws. However, the concept of the curated internet that is not synonymous with censored internet is not commonly discussed in the scientific community. The ideas are rather coming from platform users, content creators and entrepreneurs who are thinking of ways to organise

online space crammed with user-generated content. For them, the main problem is an insurmountable amount of information online which is too much not only for humans but even for machines⁵, and they see a curated internet as a solution and an alternative to algorithmic filtering and censorship.

There are two main obstacles to creating more controlled and curated social media. The first one is the core „democratic“ principle, as social media were initially designed to offer everyone freedom of speech and the chance to have their voice heard. On the other hand, the level of misuse of social media and high crime rates challenge the validity and justification of this principle. As a response, social media platforms strive to find solutions to battle cybercrimes through the system of algorithmic policing of users and censorship of the uploaded content, but these practices only lead to further problems with algorithmic bias and responsibilities for algorithmic errors (O’Neil, 2016: 26). The second obstacle is the market-driven approach to financing social media. Offering free services, these platforms are funded through trading users’ personal data. Data surveillance is therefore a part of their business model, and the platforms tend to be inclusive and unfiltered rather than exclusive and curated. Many of their data harvesting practices are not compliant with privacy laws or are not properly limited, regulated, and sanctioned mainly because data privacy laws fail to encapsulate the fast-paced development of surveillance mechanisms. In this sense, social media platforms are borderline illegal by design, and the concept of digital criminology should be expanded to include such practices that are not explicitly regulated by legislation but can be considered non-compliant with basic principles of international law.

The idea of curated social media would help prevent the problematic use of artificial intelligence for moderating or policing the platforms and help eradicate algorithmic wars. The so-called YouTube dramas are just one of the examples of such wars which motivate users to engage in disputes that spark between social media influencers. These social media conflicts range from localised ones such as YouTube dramas to large-scale cyber wars that can affect greater populations. In both cases, the effects can be devastating and affect human lives – whether through cyberbullying that might result in suicides or through mass manipulation that can lead to radical changes in world politics. Only systemic solutions could help reduce or eliminate the uncontrollable reproduction of hate on the internet, but small-scale changes and raising awareness of the problem can help

⁵ Burke, E. (2021, January 4th) „We’re stuck in a swamp of online content – how do we get out?, Silicone Republic, available at: www.siliconrepublic.com/business/curation-is-king-online-content-ai-ethics (Accessed: 29.03.2022.)

reach a consensus on how to approach the problem. In Serbia, the lack of adequate laws that target social media related cybercrimes is complemented by the lack of understanding of what constitutes these crimes.

4. Defining Online Hate Speech as a Type of Cybercrime in Serbia

As a candidate for EU membership, Serbia is continuously working on the alignment of its legislation to the normative framework of the European Union. It has ratified documents such as the International Covenant on Civil and Political Rights⁶, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination⁷, and the European Convention on Human Rights⁸. It has also adopted a new digital privacy law that complies with the General Data Protection Regulation⁹. Additionally, Serbian laws that are regulating hate speech include the Criminal Code of the Republic of Serbia¹⁰, Law on the Prohibition of Discrimination¹¹, Media Law¹², Law on Electronic Media¹³, and the Law on Electronic Communications¹⁴. To efficiently deal with cybercrime, Serbia's Ministry of Internal Affairs has established the Department for Cybercrime and defined criminal offences that fall within this scope¹⁵. It specifically mentions hate speech and describes it as the action of the spread of ethnic, racial, religious, and other forms of hate online. The legal framework offers robust protection against hate speech, but implementation remains weak. Some of the most important reasons for this is the lack of knowledge of regulations and their implementation, a low level of media literacy and the lack of commonly accepted definitions of hate speech, and the internet, therefore, becomes a place where anyone can say anything without the feeling of responsibility (Ivanović, Randelović, 2019: 49). The low number of reported cases is disproportionate

⁶ International Covenant on Civil and Political Rights, available at: treaties.un.org (Accessed: 29.03.2022.)

⁷ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, available at: www.ohchr.org (Accessed: 29.03.2022.)

⁸ European Convention on Human Rights, available at: www.echr.coe.int (Accessed: 29.03.2022.)

⁹ General Data Protection Regulation, available at: gdpr-info.eu, (Accessed: 29.03.2022.)

¹⁰ Krivični zakonik, Official Gazette RS, No. 85/2005, 88/2005, amendment 107/2005, amendment 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019

¹¹ Zakon o zabrani diskriminacije, Official Gazette RS, No. 22/2009, 52/2021

¹² Zakon o javnom informisanju i medijima, Official Gazette RS, No. 83/2014, 58/2015 and 12/2016

¹³ Zakon o elektronskim medijima, Official Gazette RS, No. 83/2014, 6/2016, 129/2021

¹⁴ Zakon o elektronskim komunikacijama, Official Gazette RS, No. 44/2010, 60/2013, decision US, 62/2014 and 95/2018

¹⁵ Krivična dela koja obuhvata visokotehnološki kriminal, available at: <http://mup.gov.rs/> (Accessed: 29.03.2022.)

to the quantities of various forms of hate speech throughout social media platforms. Digital ethnography research shows that the so-called „hate comments“ are normalised on social media while the reporting of hate speech and other types of cybercrimes is rare.

Users of social media typically rely on platforms to regulate content, and they consider as socially, morally, and legally acceptable any behaviour that is allowed on these platforms. The guidelines and policies of these platforms are often controversial because they tend to perpetuate and „encourage“ harassment, abuse and hate speech (Konikoff, 2021: 502). On the other hand, social media strive to improve their algorithms to detect and censor hate speech more efficiently while at the same time also contributing to the spread of hate speech trends in an algorithmic way. In other words, hating someone online can be, at the same time, socially unacceptable and trendy. High-profile cases of cyberhate have unveiled these mechanisms of algorithmic reproduction of similar content and dispersion of harmful social media trends. Namely, deaths of social media influencers in Serbia and the rest of the world are often placed in the context of some form of illegal online activity from dangerous challenges on TikTok to online drug dealing and cyber hate that could potentially motivate murders or suicides and other crimes. While platforms themselves with their algorithms and ethical guidelines cannot and should not be the only mechanism for the prevention of hate speech, they remain to be so even though their primary purpose is earning revenue and not crime prevention.

A higher percentage of reported hate speech cases on social media and other platforms could make the legal mechanism for the protection of individuals against it much more efficient. Explaining what constitutes the crime of hate speech to the public can help achieve this goal. Cases that get a lot of media attention can be used to raise awareness of these problems, but they can also be misused or misinterpreted and relativise the meaning of cybercrime in general. The case of the Serbian influencer Kristina Đukić who was found dead in December 2021 proves this point. The story attracted a lot of media attention, but it is questionable whether the message about cyberbullying, hate speech and other crimes was conveyed correctly. Quickly after her death, the media started reporting about the possible case of suicide linked to cyberbullying¹⁶. Some of them reported that this case simply uncovered the world of digital violence to wider audiences¹⁷. However, the cause of death was not yet established at the time and the link between the death and

¹⁶ Vreme (2021, December, 10th) „Mediji i internet: smrt Kristine Kike Đukić“, available at: <https://www.vreme.com/kolumna/4577751/>, (Accessed: 29.03.2022.)

¹⁷ Tuvic, S. (2021, December 10th) „Smrt mlade jutjuberke je razotkrila stravičan svet pretnji i vredanja među mladima na internetu“, available at: <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28590/smrt-mlade-jutjuberke-kike-razotkrila-stravican-svet-pretnji-i-vredanja-medu-mladima-na-internetu/vest> (Accessed: 29.03.2022.)

cyberbullying was not grounded. Digital ethnography analysis of her profiles has shown that her posts on YouTube, Instagram and TikTok have been generating large quantities of hate comments prior to her death and that they have started to reduce rapidly after her death when positive comments have become dominant.

By analysing thousands of comments under her YouTube, TikTok and Instagram posts, it was possible to monitor how narratives have changed over time, prior to and after her sudden death. Before her death, her posts featured large numbers of hate comments mainly focusing on her physical look. Since she has openly talked about her aesthetic surgeries, she has started receiving comments about her breast implants and lip enhancers. Misogynous comments were mainly coming from male viewers who criticised her for her unnatural look. The algorithmic nature of social media comments is mirrored in the way they are sorted. Namely, algorithms are organising the visibility of comments in a similar way to the content. Users view comments in order of their popularity rather than in relation to the time when they were originally posted. The top-rated comments are the ones seen first because they drive more engagement. Comments are also often mimicking each other, because they tend to be repetitive just like the content itself. This is how trends in comments emerge, and the reason why many of them utilise hate speech is the potential to attract more reactions. Kristina's videos generated thousands of negative comments such as „you are ugly“, „You are plastic“, „you should die“ etc. When she was found dead in her apartment in Belgrade in December 2021, these comments were replaced by „RIP“, „RIP angel“, „I already miss you“ and similar. Additionally, many negative comments started to disappear as a result of raised awareness of the possible relation of hate speech to cyberbullying that leads to death.

YouTube dramas are also stimulated by the algorithms because they favour content that gets the most engagement. Kristina's drama with another influencer Bogdan Ilic has been brought up in the media as one of the reasons why Kristina allegedly committed suicide. The case has reached the special department of cybercrimes and Bogdan was invited for a hearing because of the allegations in the media, even though the YouTube drama occurred two years before the death and that accusations were made before the cause of death was established. The media in Serbia started writing about the case of suicide and speculated that the YouTube drama with Bogdan Ilic has led to suicide before it was established whether her death can be categorised as suicide or not. By drawing attention to Bogdan, the media have contributed to the rise of another flood of hate comments that were targeting him. These comments blossomed all over his social media profiles, namely on YouTube and Instagram where users were writing comments such as „You should be ashamed of yourself“, „are you happy because you killed her“, „murderer“ etc. Since

many traditional media have started accusing Bogdan of his hate speech in the drama itself while implying that he popularised hate comments directed at her, he was then transformed into a new victim of cyberbullying.

As both social media and traditional media are striving to get the attention of their audiences. They depend on algorithmic politics of visibility and they create narratives that provoke an immediate reaction which is most commonly hate speech. In the context of influencer dramas such as this one, the commentary is almost reduced to „tribal“ binary thinking which implies that the audiences are divided into camps, and hate is reproduced in the *circulus vitiosus* fashion: response to hate tends to be more hate (Janjić, 2020). The result of such online wars is often the „cancel culture“ (Norris, 2021) or the tendency to outlaw specific behaviour, certain personalities, or even entire cultures. In the context of the war in Ukraine, these algorithmic tribalistic divisions are palpable in the battle for the narratives against Russia or, conversely, against Ukraine.

These examples clearly show how hate speech reproduces itself and contributes to polarisation on a wide range of social issues including hate speech itself. Additionally, hate speech has grown to become an important part of political discourse (Wasilewski, 2019) that is algorithmically enforced (Darius & Stephany, 2019). On a local level, the proliferation of hate speech can be reduced by educating the population about various forms of cybercrimes. On the global level, the only way to tackle this problem is to redefine the rules and regulations on how social media platforms are being used, and how algorithms are utilised to organise visibility and perform other tasks. The lack of international as well as national laws that would regulate artificial intelligence and digital services remains to be the most important problem in Serbia and worldwide.

5. Conclusion:

Digital Criminology Beyond Traditional Cybercrimes

With potentially unlimited possibilities for privacy infringements, manipulation, and violation of families of human rights, contemporary communication technologies need to be systematically reassessed and regulated. Thinking about digital criminology in a broad sense means considering many of the normalised practices as illegal or at least borderline illegal. Hate speech, child pornography and revenge pornography are considered typical cybercrimes along with computer scams, identity theft and information theft or dissemination of computer viruses. Online privacy is particularly important and regulated

by the General Data Protection Regulation¹⁸ which is applicable to EU countries but also throughout the world because of its wider applications through platforms that are used globally. But because the fast-developing technologies of the interconnected world are increasingly endangering the whole network of human rights, the concept of digital criminology should be expanded to include different potentially harmful practices including the increasingly intrusive surveillance and data mining practices. Namely, cybercrime should be understood in a much broader sense.

The entire sphere of the internet remains to be underregulated and therefore allows for practices that are not in line with general principles of international law and democracy. Algorithmically reproduced hate speech is only one aspect of the criminal nature of online platforms that are systematically infringing human rights and encouraging totalitarian practices. A more regulated, curated internet would enable better control of the information flow online. AIA¹⁹ and DSA²⁰ as new legal regulations are some of the recent attempts to provide a normative framework and protect interlinked human rights against unethical practices, including the right to privacy, the right of thought, consciousness, and religion, the right to freedom of opinion and expression, the right to work and to free choice of employment, the right to rest and leisure and many others listed in the Universal Declaration of Human Rights²¹ and other documents.

The role of algorithms in the reproduction of hate on social media and other online platforms is crucial because they organise visibility by setting the parameters that can even predetermine the narratives. They are enclosing the users in filter bubbles and leaving them exposed to the content that caters to their preferences, habits, and desires. As a result, they, at least potentially, have a profound impact on how people interact, form opinions, and express themselves online. Their capacity for manipulation remains unaddressed because curation of the content is against the preferences of the digital market itself which profits from data transactions and therefore requires high engagement rates. Understanding criminal aspects of algorithmic social sorting and adequate legal

¹⁸ General Data Protection Regulation, available at: gdpr-info.eu, (Accessed: 29.03.2022.)

¹⁹ Artificial Intelligence Act, available at: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206, (Accessed 29. 03. 2022.)

²⁰ Digital Services Act, available at: eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=COM%3A2020%3A825%3AFIN, (Accessed 29. 03. 2022.)

²¹ Universal Declaration of Human Rights, available at: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights, (Accessed: 29.03.2022.)

regulation of this field is crucial for finding systemic solutions for resolving problems of hate speech online.

References

- Baruh, L., Popescu, M. (2015) Big data analytics and the limits of privacy self-management, *New Media & Society* 19(4), pp. 579-596, doi:10.1177/1461444815614001
- Bromell, D. (2022) *Regulating Free Speech in Digital Age: Hate, Harm and the Limits of Censorship*. New York: Springer
- Castano-Pulgarin, S. A., Suarez-Betancur, N., Vega, L. M. T., Lopez, H. M. H. (2021) Internet, social media and online hate speech. Systematic review. *Aggression and Violent Behaviour* 58, pp. 1- 7, doi: 10.1016/j.avb.2021.101608
- Cobbe, J. (2021) Algorithmic Censorship by Social Platforms: Power and Resistance, *Philosophy & Technology* 34, pp. 739-766, doi: 10.1007/s13347-020-00429-0
- Darius, P., Stephany, F. (2019). „Hashjacking“ the Debate: Polarisation Strategies of Germany’s Political Far-Right on Twitter, *Social Informatics* 11864, pp. 298-308, doi: 10.1007/978-3-030-34971-4_21
- Darmody, A., Zwick, D. (2020) Manipulate to empower: Hyper-relevance and the contradictions of marketing in the age of surveillance capitalism, *Big Data & Society*, pp. 1-12, doi: 10.1177/2053951720904112
- Duffy, E. B., Pinch, A., Sannon, S., Sawey, M. (2021). The Nested Precarities of Creative Labour on Social Media, *Social Media + Society* 7(2) doi: 10.1177/20563051211021368.
- Dyer-Witheford, N. (2015). *Cyber - Proletariat: Global Labour in the Digital Wortex*. London:Pluto Press.
- Foucault, M. (1995) *Discipline and Punish; The Birth of Prison*. New York: Vintage Books
- Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. New York and Oxon: Routledge.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. London and New York: Pluto Press.
- Ivanović, A. R., Randelović, D. (2019) Sankcionisanje govora mržnje na internetu prema nacionalnoj regulativi Republike Srbije, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 1(1), pp. 49-61
- Janjić, S. (2020) Govor mržnje na portalima i društvenim mrežama u Srbiji. Novi Sad: Novosadska novinarska škola
- Konikoff, D. (2021) Gatekeepers of toxicity: Reconceptualizing Twitter’s abuse and hate speech policies, *Policy Internet*, 13, 502– 521, doi: 10.1002/poi3.265
- Kovács, G., Alonso, P. & Saini, R. (2021) Challenges of Hate Speech Detection in Social Media, *SN Computer Science* 2 (95) doi: 10.1007/s42979-021-00457-3
- Kirivični zakonik, Official Gazette RS, No. 85/2005, 88/2005, amendment 107/2005, amendment 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019
- McStay, A. (2020) Emotional AI, soft biometrics and the surveillance of emotional life: An unusual consensus on privacy, *Big Data & Society*, pp. 1-12, doi: 10.1177/2053951720904386

- Montefalcon, M. D., Padilla, J. R., Paulino, J., Go, J., Rodriguez, R. L., Imperial, J. M. (2021) Understanding Facial Expression Expressing Hate from Online Short form Videos, 5th International Conference on E-Society, E-Education and E-Technology, August 2021, pp. 201 – 207
- Norris, P. (2021) Cancel Culture: Myth or Reality?, Political Studies, doi: 10.1177/00323217211037023
- O’Neil, C. (2016) Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. New York: Crown Publishing
- O’Regan, C. (2018) Hate Speech Online: an (Intractable) Contemporary Challenge? Current Legal Problems 71(1), pp. 403-429, doi: 10.1093/clp/cuy012
- Pasquale, F. (2015) The algorithmic self, The Hedgehog Review 17(1)
- Richards, N. M. (2013) The Dangers of Surveillance, Harvard Law Review 126, pp. 1934-1965
- Sobkowicz, P. (2020) Whither Now, Opinion Modellers?, Frontiers in Physics, doi: 10.3389/fphy.2020.587009
- Stepanovic, I. (2020) From Traditional Bureaucracy to Algorithmic Data Processing: How Digital Technology Transforms the Concept of Surveillance, Socijalna Misao 99(2), 69-85
- Stratton G, Powell A and Cameron R (2017) Crime and Justice in Digital Society: Towards a ‘Digital Criminology’?, International Journal for Crime, Justice and Social Democracy 6(2), pp. 17- 33, doi: 10.5204/ijcsd.v6i2.355
- Sued, E. G., Castillo-Gonzalez, M. C., Pedraza, C., Flores-Marquez, D., Alamo, S., Ortiz, M., Lugo, N., Arroyo, R. E. (2021) Vernacular Visibility and Algorithmic Resistance in the Public Expression of Latin American Feminism, Media International Australia, doi: 10.1177/1329878X211067571
- Turner, F. (2019) Machine Politics: The rise of the internet and a new age of authoritarianism, Harper’s Magazine, January 2019, fredturner.stanford.edu/wp-content/uploads/Turner-Machine-Politics-Harpers-Magazine-2019-01.pdf (Accessed: 29.03.2022.)
- Ward, K. (2018) Social networks, the 2016 US presidential election, and Kantian ethics: applying the categorical imperative to Cambridge Analytica’s behavioral microtargeting, Journal of Media Ethics, 33:3, 133-148, DOI: 10.1080/23736992.2018.1477047
- Wasilewski, K. (2019) Hate speech and identity politics. An intercultural communication perspective, Przegląd Europejski 3, pp. 175-187
- Zakon o zabrani diskriminacije, Official Gazette RS, No. 22/2009, 52/2021
- Zakon o javnom informisanju i medijima, Official Gazette RS, No. 83/2014, 58/2015 and 12/2016
- Zakon o elektronskim medijima, Official Gazette RS, No. 83/2014, 6/2016, 129/2021
- Zakon o elektronskim komunikacijama, Official Gazette RS, No. 44/2010, 60/2013, decision US, 62/2014 and 95/2018

Online sources

Artificial Intelligence Act, eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206, (Accessed: 29.03.2022.)

- Burke, E. (2021, January 4th) We're stuck in a swamp of online content – how do we get out?, Silicone Republic, available at: www.siliconrepublic.com/business/curation-is-king-online-content-ai-ethics (Accessed: 29.03.2022.)
- Digital Services Act, available at: eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=COM%3A2020%3A825%3AFIN, (Accessed: 29.03.2022.)
- European Convention on Human Rights, available at: www.echr.coe.int (Accessed: 29.03.2022.)
- General Data Protection Regulation, available at: gdpr.eu/tag/gdpr/ (Accessed: 29.03.2022.)
- International Covenant on Civil and Political Rights, available at: treaties.un.org (Accessed: 29.03.2022.)
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, available at: www.ohchr.org (Accessed: 29.03.2022.)
- MUP RS Krivična dela koja obuhvata visokotehnološki kriminal, available at: mup.gov.rs, (Accessed: 29.03.2022.)
- The Domesday Book, available at: domesdaybook.co.uk (Accessed: 29.03.2022.)
- Tuvić, S. (2021, December 10th) „Smrt mlade jutjuberke je razotkrila stravičan svet pretnji i vredenja među mladima na internetu“, available at: <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28590/smrt-mlade-jutjuberke-kike-razotkrila-stravican-svet-pretnji-i-vredenja-medu-mladima-na-internetu/vest> (Accessed: 29.03.2022.)
- Universal Declaration of Human Rights, available at: www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights, (Accessed: 29.03.2022.)
- Vreme (2021, December, 10th) Mediji i internet: smrt Kristine Kike Đukić, available at: <https://www.vreme.com/kolumna/4577751/>, (Accessed: 29.03.2022.)

Ivana Stepanović*

ALGORITAMSKA REPRODUKCIJA GOVORA MRŽNJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Apstrakt: Inspirisane simulacionim modelima zasnovanim na agentima, društvene mreže imaju za cilj da menjaju ljudsko ponašanje tako što favorizuju sadržaj koji hrani podsvesne želje i stimuliše proizvodnju i potrošnju. Drame na Jutjubu, izazovi na Tiktoku i komentari ili haštagovi inspirisani mržnjom podstaknuti su marketinškim strategijama samih društvenih mreža koje su motivisane profitom i rangiraju sadržaje prema na osnovu broja interakcija. Algoritmi društvenih mreža bolje pozicioniraju klikabilne koji su repetitivni i tako dovodi do hiperprodukcije govora mržnje samo zato što to motiviše korisnike da reaguju. Oni regulišu

* Ivana Stepanovic, PhD, Institute of Criminological & Sociological Research, Serbia and Institute of Advanced Studies Köszeg, Hungary, ivana.stepanovic@iask.hu

vidljivost na mrežama ali uvek su podvrgnuti logici tržišta a ne etičkim principima. Rapidnu proizvodnju sadržaja na društvenim mrežama nemoguće je kontrolisati ili cenzurisati u realnom vremenu i zakoni se primenjuju naknadno, nakon što je već došlo do nekog oblika visokotehnološkog kriminala. U Srbiji nedostaju specijalni zakoni i mehanizmi prevencije visokotehnološkog kriminala, ali takođe nema svesti o tome da takozvani „negativni komentari“ mogu biti interpretirani kao krivično delo koje može biti sankcionisano. Ovaj rad istražuje na koji način „prozumacija“ (sjedineni proces proizvodnje i konzumacije) dovodi do proliferacije mržnje na društvenim mrežama i ukazuje na značaj podizanja svesti o opasnostima krivičnih dela povezanim sa govorom mržnje.

Ključne reči: algoritmi, govor mržnje, visokotehnološki kriminal, prozumacija, društvene mreže

Ana Vuković*

HATE SPEECH VS. POLITICALLY CORRECT SPEECH: CAUSAL-CONSEQUENTIAL RELATIONSHIPS

Abstract: The paper considers hate speech and politically correct speech as two extremes in social relations. Shaping of human consciousness depends on basic human feelings of love and hate whose denoting, understanding and interpretation is acquired through socialization. This process of shaping is determined by using the words and language in formation of terms and speech. The interiorization of socially allowed ways of using language controls social relations, and enables potential forms of manipulation and expression of power towards others or different people. The purpose of the paper is to shed light on the causal-consequential relationships between these two social phenomena. In the conclusion, we will point out insights on how hate speech and politically correct speech are used as antipodes to cover up the ideological nature of social system.

Keywords: hate speech, politically correct speech, social relationship, interpretation, ideology.

1. Dilemma about the phrase 'hate speech', socialization and causes of hatred

Showing hatred depends on personal experience that is shaped through socialization as learning according to the model of the group to which the individual belongs (family) as well as later experiences through which social learning is learned (peers, media and the wider social environment).¹ It should be noted here that direct contact with a group towards which hatred or animosity is manifested is an important factor that can influence

* Ph.D, Research Associate, Institute of Social Sciences, Belgrade, Serbia, e-mail: annvukovic@yahoo.com.

¹ This paper was written as part of the 2022 Research Program of the Institute of Social Sciences with the support of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

weaker or stronger verbal expression of aggression and hatred. The question arises as to whether the phrase „hate speech“ exists together, given that there is speech as the ability of people to communicate, speech can be: long, boring, interesting, short, etc. Then there is hatred and love as human feelings that can be expressed without speech (sight, movement, etc.). Speech can explain these feelings, grading them as smaller, bigger, biggest, but it cannot be a part of the syntagm literally translated and introduced from English into Serbian language.

Language is a factor of culture, and according to Foucault, „to know, therefore, means to transfer from language to the realm of language; to re-educate the unique field of words and things; to give everything the opportunity to speak. That is, above all features to enable the birth of auxiliary speech - comments. The property of language is neither in seeing nor in proving but in interpretation“ (Foucault, 1971: 106). Speech should reflect the state of the procedural character of the production and rounding of thought, which contains the quality, quantity and density of words used in the process. In that sense, it should differ from statements that are precise formulations in which some terms are connected in a certain way in order to provide information about a phenomenon.

Social behaviour means the behaviour of an individual in society, which arises as a consequence of primary and secondary socialization in order to adapt to social values and prepare individuals for life in the wider community and society. During life, an individual comes into various social situations that include other people, groups of people, organizations and institutions. Fromm understood the notion of social character as the core of the character structure that is common to most members of the same culture and in contrast to the individual character by which people belonging to the same culture differ from each other (Fromm, 1983).

Socialization as a process includes the formation of personality within the framework of restraining primary instincts, which include aggressive instinct also. One of the definitions of aggressive behaviour in social psychology is that it „implies behaviour that is intended to harm or injure someone else –regardless of how that behaviour occurred (whether there was an intention from the beginning to hurt someone or it only occurs in the course of reacting to a situation) and regardless of whether it manifests itself in open and visible actions to the detriment of other or only the desire to hurt other remains“ (Rot, 1994: 253).

Aggressive behaviour is behaviour that results from hatred as a type of emotion. It is not necessary to define the cause-and-effect relationship between aggression and hatred, but

we can distinguish between aggressive behaviour that manifests itself physically and one that does not take physical form, hatred is an emotion that has both physical and verbal manifestations. In the analysis of frustration and aggression, one of the supporters of Berkovic's frustration theory is that there are innate components of aggressive behaviour, but that experience and learning also influence the manifestation of aggression. The triggers for aggressive reactions are „certain stimuli associated with aggressive reactions“ (*ibid.*, 256). The stimuli that lead to aggression and aggressive actions, in fact, provoke hostility, and which stimuli will depend on „personal experience and social learning“ (Berkovic cit. acc. Rot, 1994: 256-257).

One of the definitions of hate speech is that it is speech that expresses hatred towards a certain group of people.² Thus, personal experience primarily in the family, and then learning through socialization in the wider social environment shapes the relationship with others, and if an individual breaks away from, for example, a negative parental attitude towards some other social group, the first negative event with that target group brings him back to that (old) framework.

The process of socialization includes internalization „adoption of certain principles of behaviour determined by society and social agents as permanent own rules of behaviour“, and this term includes inhibition „when it comes to refraining from manifesting impulses whose manifestation society considers undesirable or refraining from learned and socially undesirable behaviour’s“, and together they represent behaviours that are practiced „not due to external pressure but for internal reasons“ (Rot, 1994: 103). In this way, behavioural habits (and verbal expression) are formed in accordance with social norms and requirements.

2. Use of lie, politically correct speech and dialogue

Kant wrote that „lying is the rejection and, as it were, the annihilation of one's own human dignity. A man who himself does not believe what he tells others (even if he is an ideal person) has even less value than if it were just a thing; because its ability to benefit something yet it can be used by someone else, since it is something real and given; but, communicating your thoughts to someone else, using words that still (intentionally) contain the opposite of what the speaker thinks, is a purpose that is precisely opposed to the natural purposefulness of his power to communicate his thoughts, i.e. renunciation of his own personality and only the apparent appearance of man, not man himself“ (Kant,

² Definition of hate speech: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hate%20speech>.

Constant, 2008: 58). Therefore, „in order for a lie (in the ethical sense of the word), as a deliberate untruth in general, declared that it is for rejection, it is not necessary to be harmful to others, because then it would be a violation of the rights of others“ (Kant, Constant, 2008: 58).

Correction of critical spirit in the framework of politically correct speech implies the absence of principles and „every circumstance invokes only the principle that is inherent in it, because the essence of the principle is not to be general and applicable in many cases, but to be permanent, and this quality organizes its essence so well that it is in it that all its usefulness is permanently located“ (Kant, Constant, 2008: 27).

The attribute politically in the phrase politically correct speech also reflects the content of this speech as a product of the ideology of the social system, among other things because „morality is much deeper knowledge than politics, since the need for morality is more than everyday and the spirit of men is more devoted to him, and in addition, its direction was not falsified by the personal interests of the commissioner or usurper of power“ (Kant, Constant, 2008: 32).

Politically correct speech and hate speech have a similar function, their use is not to argue what is the meaning of social relations, but to completely suppress a different ideological attitude. The similarity between these two types of language use in speech is that both arise as a result of emotions - one out of hatred and the other out of love. The way to deny an understanding of thought is to shorten someone's speech or label certain words in speech by taking them out of context in an individual's written or oral expression and reducing them to a few short words or statements. This way of interpretation is especially characteristic of the sensationalist space of the media in which short statements are considered speech, which they are not, considering that speech implies the beginning, elaboration and final word about a person or a social phenomenon. In that sense, we have, for example, introductory speech, funeral speech, and other speeches that are prepared for different social occasions. Speeches can be shorter or longer, but they are certainly not in the form of just one or two sentences, that is, short statements. Although the role of the media is important in the presentation of certain social phenomena if superficially and ambivalently unilaterally limited to the presentation of short forms of human verbal expression, then the role of the media is an integral part of the mechanism of ideological nature of the social system.

The emergence of politically correct speech can also be viewed from the angle of inhibiting freedom of speech. Within the need for expression, our attitude towards the

verbal implies the dissemination of thoughts and knowledge that is done through the process of (self) criticism. Analysing what criticism is, Barthes states that „criticism is by no means a review of results or a collection of judgments, it is, in essence, an activity, that is, string of intellectual acts, deeply involved in the historical and the subjective (it is the same) existence of the one who performs them, namely takes them over“ (Barthes, 1979: 164).

In that sense, when politically correct speech occurs as a result of hate speech, it should include the aforementioned factors that a critique contains, that is, it should not consist of short phrases that want to be conveyed to the listener without content and points, often making the use of language and speech meaningless. For, „language in itself is neither true nor false, it is valid or it is not: valid, that is, it represents a coherent system of signs“, and „criticism is speech about speech; it is a *second degree* language or *metalanguage* (as logicians would say), which is developed in the basic language (or *object-language*)“(*ibid.*).

Politically correct speech is shrouded in a social halo of truth and mysticism, because its content is believed without explaining the arguments and thinking about the views that are represented in it. Claims of politically correct speech are taken for granted as the pure essence of meaning and values. The social system also marked a set of signs, language as the content and determinants of hate speech and politically correct speech as the antipode. In that way, politically correct speech is protected by the social system by a convention of unquestionable social value, which, in fact, conceals its ideological meaning.

Is it possible to establish a dialogue between hate speech and politically correct speech?

Dialogue involves having an oral or written conversation, in which the actors are emotionally involved based on knowledge, ideas and attitudes. It is a social relationship that involves respecting the personalities of the participants and their differences. It should be based on freedom of thought and creative expression of the views of the actors in the dialogue. However, the limited power of dialogue is that it takes place through the symbolic and actual use of words in different social contexts, which has different consequences for the social groups that use them (Vuković, 2017: 218). Only in dialogue as a form of two-way verbal communication do individuals enter into a social relationship that serves to test their attitudes. However, dialogue is reduced to a formal form of behaviour because „the relationship of one individual with another has lost the mark of immediacy and humanity, and has gained the mark of manipulation and instrumentality“

(Fromm, 1983: 113), and in the modern world it implies the manifestation of the power of individuals who occupy the highest positions of social power.

3. Forms of social determinism as conditions for shaping verbal expression and the language of human rights ideology

The category of causes in determinism has a dynamic and specific meaning because causal factors are „basic and most dynamic parts of deterministic systems, their examination contributes most to a deeper understanding of determinism in some area of reality“ (Milić, 1996: 643-644). The emergence of hate speech and politically correct speech can be partly explained through the role of psychic determinism as an integral part of social determinism. Within psychic determinism, consciousness appears as a specific feature of man and his actions, and „everything related to mutual communication, without which there is no social activity, the participation of individuals in that activity, individual motives, goals, plans, is subject to some laws of psychic (...) specific psychological characteristics arise under the strong influence of social circumstances, especially if their action is observed in longer historical periods in which cultural tradition and social mentality are formed. Society and some of its collective parts have unusually powerful means by which various human psychic traits can be shaped and developed in various directions, but these influences are mostly achieved through specific psychic determinisms“ (*ibid.*, 644-645).

The cultural sphere within social determinism has several important layers in society that could influence hate speech and politically correct speech. The first layer is cognitive-orientational, which consists of „knowledge and assumptions about reality, as well as closely related value assessments of certain parts of reality and activities“. The second layer includes tradition, ethical, legal norms and customs, and it performs a normative-integrative function through institutional mechanisms of internal social supervision. And the third, aesthetic-expressive layer in which are „all man's attempts to express his own life experience and the reality in which he lives through his conception of beauty“ (*ibid.*, 646).

As part of social determinism culture through these three layers actually enables the creation of knowledge about oneself and others, the development of creative thought, and better social integration, which together can be one of the ways to create conditions in which there are no causes for negative emotions such as hatred, and enabling of shaping 'mature' social correctness and tolerance different from (ideologically) imposed one.

The origin of hate speech, and especially politically correct speech, can be found in how Douzinas explains the changes in the modern world and individual consciousness. Namely, in the modern world there have been radical changes „an individual, freed from tradition, history and community becomes the foundation and principle of social and political organization. The natural hierarchy of the classical world is replaced by a mobile and dynamic social order in which, according to Marx's famous phrase 'everything that is solid dissolves in the air'. Duty is replaced by individual rights, good is separated from morality because, while the classical world first defines what is good, and then derives morality and legal duties from that definition, for modern man, good follows law. To be right means to act freely, subjecting moral, state law to personal interests“ (Douzinas, 2009: 61).

Considering the question of the language of human rights ideology, he states that „the choice of names and epithets in describing phenomena (empire, imperialism, cosmopolitanism) is not innocent. Naming as such contains strong normative and political choices, the act of appointment“ (*ibid.*, 196). The advantage of the concepts and values that form the basis of the new world order is their elasticity seen in their greater abstractness and vagueness, so that „values can be expanded or narrowed in line with current priorities, potentially problematic rights can be rejected by invoking their opposition“ (*ibid.*, 240).

Conclusion remarks

The elucidation of the causal-consequential relationship between social phenomena is enabled on the basis of observation and analysis of their similarities and differences. The definition and criteria for assessing what is politically correct speech and what constitutes hate speech is determined by the social group that accumulates social power. Thus, the shaping of language and speech is a consequence of the structure of ideological speech determined by the interests of the group and where value assessments must not be negative (as in the case of pre-marked politically correct speech), and the supreme principle based on determining the meaning and interpretation is to protect the interests of a more powerful social group without introducing argumentation. Therefore, the conditionality of truth depends on the subject who claims and verbally expresses it, and not on the universal principle of impartiality. Are we coming to a humanistic model of discourse or an ideology of imposed speeches / stories? Politically correct speech ends in absurdity and paradox because it is only everything that is not hate speech. As two extremes, hate speech and politically correct are used as antipodes to cover up the ideological nature of the social system because they make it impossible to present

arguments, the critical power of thinking and judging, and the establishment of a social relationship in a dialogue.

References

- Barthes, R. (1979) Literature, Mythology, Semiology. Beograd: Nolit. [In Serbian]
Douzinas, C. (2009) Human Rights and Empire. The political philosophy of cosmopolitanism. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
Foucault, M. (1971) The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. Beograd: Nolit. [In Serbian]
Fromm, E. (1983) Escape from Freedom. Beograd: Nolit. [In Serbian]
Hatespeech definition available at:
<https://www.merriamwebster.com/dictionary/hate%20speech>, 02.03.2022.
Kant, I., Constant B. (2008) The Right to Lie. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
Milić, V. (1996) Sociological method. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
Rot, N. (1994) Fundamentals of Social Psychology. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
Vuković, A. (2017) „Dialogue as a Manifestation of Power“ in Grk. S (ed.): The World and Serbia – Challenges and Temptations. Beograd: Institut društvenih nauka, pp. 215-228. [In Serbian]

Ana Vuković*

GOVOR MRŽNJE VS. POLITIČKI KOREKTAN GOVOR: UZROČNO-POSLEDIČNE VEZE

Apstrakt: U radu se razmatraju govor mržnje i politički korektan govor kao dva ekstrema u društvenim odnosima. Oblikovanje ljudske svesti zavisi od osnovnih ljudskih osećanja ljubavi i mržnje čije označavanje, razumevanje i tumačenje se stiče socijalizacijom. Ovaj proces oblikovanja determiniše upotreba reči i jezika u formiranju pojmova i govoru. Interiorizacija društveno dozvoljenih načina upotrebe jezika vrši kontrolu društvenih odnosa, i omogućava potencijalne oblike manipulacije i ispoljavanja moći prema drugima ili drugačijima. Cilj rada je da osvetlimo uzročno-posledične veze između ove dve društvene pojave. U zaključku ćemo izložiti zapažanja o tome kako se govor mržnje i politički korektan govor koriste kao antipodi za prikrivanje ideološke prirode društvenog sistema.

* Institut društvenih nauka, Beograd (Srbija), e-mail: annvukovic@yahoo.com

Ključne reči: govor mržnje, politički korektan govor, društveni odnos, tumačenje, ideologija.

Technical instructions for the authors

1. The article should be up to 20 pages long with double space. The authors should use Times New Roman font size 12.

2. The first page should include: **the title of the paper, the name and surname of the author, abstract** (up to 150 words) and **4-5 keywords**.

2.1 Right after the surname of the author (on the first page) there should be a footnote with the name of the institution the author is employed at, the title of the author and E-mail address. In the event that the paper is written in collaboration with other authors, these data should be provided for each of the authors.

Example: Jovan JOVANOVIĆ*

2.2 The abstract should include a clearly stated subject, research goals and the main topics which will be covered in the paper.

3. Headings should be written in the following style:

1. The title of the chapter (Times New Roman, 12, Bold)

 1.1. *Subtitle 1* (Times New Roman, 12, Italic)

 1.1.1. Subtitle 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Example:

1. Services Supporting Victims

 1.1. *Categories of Users*

 1.1.1. Women and Children

4. Authors should use the **Harvard Citation Style**. The quotation should be followed by the reference in the brackets containing the author's surname, the year of publication and the page number.

Example: (Stevanović, 2009: 152).

If there are two or three authors, the surnames should be divided with a comma (example: Knežić, Savić, 2012).

If there are more than three authors, there should be only the first author's surname followed by the "et. al" (example: Hawley i dr., 2013).

If two authors have the same surname, name initials should also be included (example: I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

When referencing a secondary source, the reference should include "according to" (example: Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If a single reference contains several books or papers, they should be separated with a point comma. (example: Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). In this case, surnames of different authors should be in alphabetical order.

* Dr Jovan Jovanović is assistant professor at the University in Belgrade. E-mail: jovan@primer.net

4.1. Footnotes should include only following comments, articles of laws and official gazettes.

4.2. Foreign names should be written with original spelling.

5. If the paper includes images or charts, they should also be referenced. For example (Chart 2).

Captions should be written above the images or charts.

Example: **Chart 1.** Gender structure of victimization

6. It is obligatory to supply a list of references or **bibliography** at the end of the paper. It should include all the quoted references in the alphabetical order of surnames. A bibliography unit should include:

For books: author's surname, the name initial, the year of publication in the brackets, the title of the book (in italics), the location of publishing, the name of the publisher.

Example: Milutinović, M. (1977) *Penology*. Belgrade: Savremena administracija.

For book chapters: author's surname, the name initial, year of publication in the brackets, the name of the chapter, in: editor's name initial, editor's surname, eds. (in the brackets), the book title (in italics), the location of the publication, the name of the publisher, first and last page of the chapter.

Example: Blagojević, M. (2013) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, str. 261-295.

For articles in magazines: author's surname, name initial, year of publication in the brackets, the name of the article (in italics), volume (in italics), the number of the magazine in the brackets and first and last page number.

Example: Ivanović, M. (2015) Drugs, Art, Crime. *Journal of the Institute of Criminological and Sociological Research*, 34(4), pp. 193-202.

For documents downloaded from the internet: web page, date of access.

Example: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, accessed on 5.10.2012

The name of the author and the title of the article can be written before copy/pasting the web page. In this case, before the web address, there should be added: "available at:"

For laws: the source or publication where the law was published should be added after the name of the law.

Example: Law on Criminal Proceedings, Official Gazette RS, No.58/04.

For reports from scientific conferences: surname, name initial, year in the brackets, the title, the title of the conference (in italics), the page number in the book of abstracts in the brackets, the location of publication, publisher.

Example: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) Legal Protection of Children in Serbia. *First Annual Conference of the Victimology Society of Serbia – The Rights of Victims and EU* (pp. 87-102). Belgrade: Victimology Society of Serbia.

For newspaper articles: surname, name initial, year of publication and the date in the brackets, the title of the article, the name of the newspaper, page number.

Example: Jovanović, A. (2012, December 5th) Plagiarising Scientific Papers, Blic, p. 5.

The author can also reference a web edition of a newspaper and in this case, the reference should include “available at” followed by the web address and the access date.

Additional remark: The list of references must not contain units which are not quoted in the paper and must contain all the units which are quotes including laws, reports and web pages (web pages should be under the section *Online Sources* within bibliography).

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316.647.5/.8(082)

GOVOR mržnje : zbornik radova / [urednici Zoran Pavlović, Milana Ljubičić]. - Novi Sad : Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman ; Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2022 (Novi Sad : Uprava za zajedničke poslove pokrajinskih organa). - 255 str. ; 24 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-89417-15-9 (PZG)

ISBN 978-86-80756-40-0 (IKSI)

а) Говор мржње - Зборници

COBISS.SR-ID 64789001
